

Oznaka poročila: ARRS-CRP-ZP-2012-05/18

ZAKLJUČNO POROČILO O REZULTATIH CILJNEGA RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

A. PODATKI O RAZISKOVALNEM PROJEKTU

1.Osnovni podatki o raziskovalnem projektu

Šifra projekta	V5-1014
Naslov projekta	Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju
Vodja projekta	18858 Irma Potočnik Slavič
Naziv težišča v okviru CRP	1.03.07 Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju
Obseg raziskovalnih ur	763
Cenovni razred	B
Trajanje projekta	10.2010 - 09.2012
Nosilna raziskovalna organizacija	581 Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Raziskovalne organizacije - soizvajalke	481 Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta
Raziskovalno področje po šifrantu ARRS	4 BIOTEHNIKA 4.03 Rastlinska produkcija in predelava 4.03.08 Ekonomika agroživilstva in razvoj podeželja
Družbeno-ekonomski cilj	08. Kmetijstvo

2.Raziskovalno področje po šifrantu FOS¹

Šifra	4.01
- Veda	4 Kmetijske vede
- Področje	4.01 Kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo

3.Sofinancerji²

	Sofinancerji		
1.	Naziv	Ministrstvo za kmetijstvo in okolje	
	Naslov	Dunajska 22, 1000 Ljubljana	

B. REZULTATI IN DOSEŽKI RAZISKOVALNEGA PROJEKTA

4. Povzetek projekta³

SLO

Večina slovenskih kmetij (skupaj ok. 75.000) zaradi specifične agrarne strukture ne more preživeti le z dohodka iz kmetijstva: manj kot petina jih pridobiva dohodek izključno iz kmetijstva (Cunder, 2006), preostale pa iz drugih virov na ali izven kmetije. Zakonsko opredeljene **dopolnilne dejavnosti na kmetiji so ena izmed pojavnih oblik diverzifikacije dohodka na kmetiji**. Njihovo dinamiko spremljamo preko dveh podatkovnih baz, tj. Statističnega urada Republike Slovenije in Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (v domeni Ministrstva za kmetijstvo in okolje). Zadnji se dnevno ažurira z registracijami na upravnih enotah in posreduje podatke o vrstah dopolnilnih dejavnosti, o nosilcu in kmetiji, vendar je v realnosti precej neažuren in nepopoln. Registrski podatki za leto 2011 so evidencialni 7878 dopolnilnih dejavnosti na 3610 kmetijah.

Večina dosedanjih raziskav se problematike dopolnilnih dejavnosti loteva z ožjega zornega kota v vsebinskem in prostorskem smislu. Pričujoči raziskovalni projekt jih obravnava celovito, saj jih pojmuje kot **gospodarsko utemeljeno, organizacijsko praktično in logično vključevanje vseh potencialov kmetije (človeški, gospodarski, okoljski, socialni) ter njihovo (smotrno) rabo**. Potenciali dopolnilnih dejavnosti na kmetiji so vitalnega pomena za razvoj kmetij, lokalne skupnosti in podeželja nasploh. **Kompleksna, interdisciplinarna in v mednarodno okolje vpeta dvoletna raziskava** je uporabljala kvantitativne metode (analize obstoječih podatkovnih baz, različne statistične tehnike, metodo vodilnih sil na podeželju, kartografski prikazi ipd.). Zaradi pomanjkanja kakovostnih podatkov je bila osredotočena na njihovo neposredno pridobivanje (anketiranje 280 kmetij z dopolnilno dejavnostjo, 20 globinskih intervjujev), kar je posledično usmerjalo uporabo primernih kvalitativnih metod (kvalitativni profil kmetij, delavnica za fokusno skupino, večkriterialni odločitveni model za podporo odločanju, tipologija podeželja glede na gospodarsko in razvojno kondicijo slovenskih občin).

Neposrednim uporabnikom raziskava posreduje **ažurne informacije o razvojnih težnjah** na področju dopolnilnih dejavnosti in jih seznanja z možnostmi za razvoj **socialnih storitev na kmetijah**. Svetovalcem, razvojnikom in drugim lokalnim akterjem je na voljo vpogled v medsebojno prepleten nabor **dejavnikov, ki so na ravni kmetije odločilnega pomena za uspešno opravljanje dopolnilne dejavnosti**. V skladu z zahtevami naročnika se je raziskava osredotočila na **turizem na kmetiji**. Podroben vpogled v tovrstno turistično ponudbo se funkcionalno dopolnjuje z obsežno analizo (440 anket) tega segmenta turističnega povpraševanja v Sloveniji. Zainteresiranim uporabnikom je na voljo **analitično orodje**, ki na podlagi demografskega, gospodarskega in okoljskega potenciala kmetije **omogoča vrednotenje primernosti kmetije za vlaganja na področju turizma na kmetiji**. Za snovalce politike razvoja podeželja bo zelo uporabna **kvantitativna ocena razvojnih sil na podeželju**.

ANG

Due to the specific agrarian structure of Slovenian farms (altogether approx. 75,000) there are less than 20% of full-time farms, the remaining have to find other on- or off-farm income sources. Registered **supplementary activity on the farm is one form of on-farm diversification**. There are two official data providers for this issue: Statistical Office of the Republic of Slovenia and The Register of Supplementary Activities on the Farm (at the Ministry of Agriculture and Environment). The latter is daily renewed according to the approved farmer's application at the administrative unit (LAU-1 level). It provides information on the type and size of registered activity, basic identity of the farm and farm holder, etc., but in reality it is characterized by the incompleteness and lack of up-to-date. In 2011 it registered 7878 supplementary activities carried out on 3610 farms.

Previous research of this topic is narrowly oriented from the content and spatial perspective. The present target research project is addressing the issues complexly since it comprehends supplementary activities as **"economically grounded, practically organized and logically integrated available farm potentials (human, economic, environmental, social) and their (rational, sustainable) use"**. The potentials of supplementary activities on the farm are of vital importance for the farm itself, but they also significantly contribute to local community and rural areas development. **Complex, interdisciplinary and internationally integrated two-year research** employs quantitative methods (analysis of relevant data base, several statistical techniques, determinants of economic performance in rural areas, cartography, etc.). Since we were lacking the quality data, the research had to provide primary data (questionnaire of 280 farms with supplementary activity, 20 in-depth interviews), what consequently directed the use of suitable qualitative methods and techniques (qualitative profile of the farm, workshop for focus group, multicriterion decision model, typology of rural areas based on economic and development vitality of Slovene municipalities).

Beneficiaries are able to use **accurate information on development trends** of supplementary activities and indicate the opportunities for **provision of social care services on farm**. Consultants and various stakeholders might get insight into **inter-related set of factors that are (on the farm level) relevant for the success of supplementary activity**. According to the directions of co-financer, the research focused on farm tourism. Detailed analysis of this special tourist supply is functionally completed with the extensive analysis (440 questionnaires) of farm tourism demand in Slovenia. Users are able to benefit from an **analytical tool which enables the evaluation of farm's potentials for investments in the field of farm tourism** on the basis of demographic, economic and environmental potential of each farm. Also rural policy makers might find useful the **quantitative assessment of development forces in rural areas**.

5. Poročilo o realizaciji predloženega programa dela na raziskovalnem projektu⁴

V sklopu projekta smo testirali sledeči raziskovalni hipotezi.

(1) Zaradi prepočasnih in skromnih izboljšav agrarne strukture ter zmanjševanja števila družinskih kmetij bodo le-te težko izpolnile strateške funkcije, predvidene v okviru eko-socialnega modela kmetijstva, zato za njih **dopolnilne dejavnosti predstavljajo predvsem eksistenčno funkcijo**.
→ **Z obstoječo raziskavo smo to hipotezo potrdili.**

- a. Register dopolnilnih dejavnosti je v letu 2011 evidentiral 7878 dopolnilnih dejavnosti na 3610 kmetijah. Dobra tretjina (36,5 %) ima registrirane storitve z mehanizacijo, petina predelavo kmetijskih pridelkov in 17,3 % turizem na kmetiji (ta podatek zaradi neažurnosti registra služi le za orientacijo). Zlasti v zadnjem desetletju je bila očitna pozitivna dinamika, kar je potrdila tudi terenska analiza (vključenih 280 kmetij): čeprav smo vzorčili namensko, je bilo 72,5 % vseh anketiranih kmetij registriranih v obdobju od 2001 do 2010.
- b. Pri večini kmetij se za registracijo dopolnilne dejavnosti odločajo na podlagi kombinacije dveh razlogov. Najpogostejše so anketiranci navedli gospodarske razloge (74,6 % vseh odgovorov), družinsko tradicijo (23,6 %; registracija dopolnilne dejavnosti je pretežno večgeneracijska odločitev znotraj kmečkega gospodarstva), razpoložljive kmetijske proizvode (21,1 % vseh odgovorov), petina odgovorov je izpostavila, da registracija za njih pomeni izziv oziroma inovacijo. Za registracijo so se odločili tudi zaradi razpoložljive delovne sile (14,3 % odgovorov) ali zaradi izgube zaposlitve (12,1 %; ta kategorija je očitno v porastu, kar so potrdile tako naše raziskave kot podatki KSS; Vodopivec Rozman, 2012).
- c. 63 % anketiranih kmetij ima registriranih eno, četrtna po dve in vsaka deseta po tri in več dopolnilnih dejavnosti. Iz pridobljenih odgovorov lahko izluščimo pravilo treh »R«: da je odločitev za registracijo dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju bila »racionalna« (predvsem zaradi smotrne rabe vseh potencialov kmetije), »rentabilna« (pretežno zaradi relativno ohlapnih finančnih določil) in tudi »rizična« (lahko zaradi tveganosti investicije, spremenjenih razmer na trgu, neugodnih demografskih razmer znotraj gospodinjstva ipd.).
- d. Istočasno pa je potrebno poudariti, da so nekatere kmetije finančne in organizacijske okvire dopolnilnih dejavnosti, kot jih določa uredba, že prerasle. Pri njih je v ospredju podjetniški vidik, zato je s tega vidika smiselna tudi drugačna oblika registracije. Izpostaviti pa velja dejstvo, da smo med anketiranimi kmetijami zasledili kontinuiran proces »prehajanja« (iz dopolnilne dejavnosti v samostojno podjetništvo in obratno), kar na nek način nakazuje tudi na že zgoraj nakazano podjetniško tveganje, tržna nihanja in tudi nekatere administrativne nedorečenosti.

(2) Predvsem infrastrukturno opremljeno in demografsko dinamično slovensko podeželje predstavlja prostor, kjer se oblikujejo **novе poslovne priložnosti** (dopolnilne dejavnosti na kmetiji in druge tržno zanimive podjetniške dejavnosti in storitve), **ki pa jih (ne)kmečko prebivalstvo še ne uspeva izkoriščati v zadostnem obsegu** (ali zaradi nezadostne in neustrezne usposobljenosti, motiviranosti in informiranosti ali pa hitrejšega razvoja ne omogočajo tudi nekateri zunanji dejavniki, na katere posamezna kmetija nima velikega vpliva).

→ **S terenskimi metodami (anketa, intervju) in sistemsko analizo vodilnih sil na podeželju smo hipotezo potrdili.**

- a. Razlike v razvitosti med mestnimi in podeželskimi območji, pa tudi znotraj samih podeželskih območji, so kljub različnim razvojnim politikam in programom še vedno precejšnje. Obstajajo tudi očitne razlike v razvitosti med zahodnim in vzhodnim delom države, pri večini individualno obravnavanih kazalnikov pa še posebej zaostaja severovzhodni del Slovenije. Pri pojasnjevanju tovrstnih razlik je potrebno poznati ključne dejavnike oziroma tiste gonilne sile, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost podeželskih območji in jih upoštevati pri kreiranju politik. Izhajali smo iz predpostavke, da na gospodarsko in razvojno uspešnost ne vplivajo le ekonomski dejavniki (čeprav imajo običajno največji vpliv), pač pa tudi človeški, socialni in okoljski dejavniki, kar zagovarja tudi koncept trajnostnega razvoja. Pri analiziranju podatkov za 40 kazalnikov smo se poleg opisnih statistik posluževali predvsem multivariatnih statističnih metod (metoda glavnih komponent, klaster, faktorska analiza, diskriminantna analiza itd.), ki omogočajo ugotavljanje kompleksnih medsebojnih razmerij.
- b. Preverjali smo tudi, ali so razlike v razširjenosti dopolnilnih dejavnosti (registrski podatki) v slovenskih občinah statistično značilne. Izkazalo se je, da statistične analize tega ne potrjujejo: razlog lahko iščemo v dejstvu, da kmetijstvo skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi prispeva slaba 2 % k bruto družbenemu proizvodu. Tu ni ocenjena njegova večnamenska vloga, ki v kriznih časih pomeni vse bolj tudi blaženje socialnih stisk na podeželju, dopolnilne dejavnosti pa pogosto dopolnilni vir prihodkov za obstoj kmetije oziroma boljšo rabo potencialov kmetije.
- c. Z vidika dopolnilnih dejavnosti pa smo kljub temu zaznali nekaj zanimivih teženj. Ugotovimo lahko, da je najmanj registriranih dopolnilnih dejavnosti v občinah, ki so z gospodarskega in razvojnega vidika najbolj problematične (praviloma male občine v severovzhodni Sloveniji), največ pa v občinah, ki so na podlagi izbranih kazalnikov v najboljši razvojni kondiciji. Razvoj dopolnilnih dejavnosti je večji na območjih, ki so tudi sicer gospodarsko bolje razviti in infrastrukturno bolj opremljena. Pri tem je odločujoč dejavnik tudi bližina trga oziroma neka druga turistična privlačnost, večja podjetniška iniciativnost, večje možnosti za zaposlitev družinskih članov izven kmetije, pa tudi demografske značilnosti.
- d. Pri naši analizi smo se sicer osredotočili na kvantitativne kazalnike. Iz prakse, pa tudi iz nekaterih drugih raziskav, lahko ugotovimo, da je še nepojasnjene razlike v uspešnosti med območji z enakimi vrednostmi kvantitativnih kazalnikov mogoče pojasniti s tako imenovanimi "nestvarnimi" dejavniki, kot so partnerstva, razvojna omrežja, socialni kapital lokalnih skupnosti, sposobnost lokalnih vodstev ipd. Dosedanji izsledki raziskav kažejo, da je razlaga različne razvojne uspešnosti podeželskih območji kompleksna, saj se dejavniki razlikujejo tako znotraj podeželskih območji, kot tudi med samimi podeželskimi območji, vloga posameznega dejavnika v gospodarskem in razvojnem procesu pa se lahko tudi spreminja. V taki situaciji bi večjo vlogo morale odigrati ciljno naravnane politike, v našem primeru na primer smotrni sistem spodbud za razvoj tržno zanimivih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

Opis raziskovanja.

Ker iz uradnih podatkovnih baz (Register dopolnilnih dejavnosti, Ajpes, Bizi) ni bilo mogoče pridobiti podatkov o človeškem, gospodarskem, okoljskem in socialnem kapitalu kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo, o njihovem delovanju, problemih in perspektivah, smo se odločili za terensko delo (2010 in 2011), s katerim smo zajeli nosilce dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v različnih slovenskih pokrajinah in različnih tipih podeželja. Struktura **anketiranih kmetij** z dopolnilno dejavnostjo namenoma ni bila enaka strukturi registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji, ki jo je izkazoval register za leto 2011. V številnih primerih se je namreč register izkazal kot precej neažuren vir. Tako smo uporabili neslučajnostni vzorec kmetij (280), izbran na podlagi več kriterijev. Pripravili smo poglobljeno statistično analizo, obenem nam je analiza služila kot osnova za oblikovane ključnih vprašanj za globinski intervju. Glede na predlog sofinancerja (MKO) smo naše raziskovanje usmerili predvsem v turizem na kmetiji.

Z **intervjuvanjem kmetij** (20 kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo; 2011 in 2012) smo želeli izluščiti ključne dejavnike pri odločanju za dopolnilno dejavnost (namenoma smo izbrali kmetije, katerih dejansko stanje ocenjujemo kot pozitivno). Kmetije smo primerjali na podlagi devetih kazalcev (starost nosilca, starost

prevzemnika, starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, končana formalna izobrazba nosilca, zgodovina kmetovanja, število gospodinskih članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, dohodek, pridobljen izven kmetije, vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji), kar je vodilo k oblikovanju profila kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo. Dejansko teže izbranih dejavnikov smo vrednotili s **fokusno skupino** (30 svetovalcev kmetijske svetovalne službe, 2011). To je predstavljalo osnovo za oblikovanje **DEXi modela** kot podpore pri odločanju. Vrednotenje z modelom DEXi je razdeljeno v več faz: identifikacija problema in priprava spiska kriterijev, strukturiranje kriterijev, merske lestvice, definicija funkcije koristnosti ter vrednotenje in analiza variant. Posledično smo razvili analitično orodje, ki je prilagojeno turizmu kot dopolnilni dejavnosti na kmetiji, vključuje tako kvantitativne kot kvalitativne vrednosti izbranih kazalcev in za vsako kmetijo poda oceno potenciala za razvoj turizma na kmetiji.

Ker se je pretežen del projektne naloge osredotočal na turistično ponudbo, smo izvedli tudi anketo (440 anketirancev) na področju **turističnega povpraševanja**. Za številne turiste so turistične kmetije privlačne zaradi tega, ker ponujajo tiste značilnosti, ki so pomembne v okviru različnih priložnostnih dejavnosti na prostem, poleg tega pa še dobro (zdravo) domačo hrano, mirno podeželsko okolje, ugodne cene, odsotnost gneče in druge atribute, ki jih cenijo turisti z različnimi motivi in pričakovanji. Čeprav tovrstne privlačnosti niso nujen spremljevalec glavnih, agrarne dejavnosti kmetije, so z njo tesno povezane in lahko predstavljajo razlog za obisk različnih skupin turistov. Ker so na številnih – tudi obrobni – območjih turistične kmetije eden nosilnih stebrov turistične ponudbe, njihovo uspešno delovanje ni pomembno samo z vidika posameznikov in gospodinjstev, ki se preživljajo s tem, ampak tudi širšega podeželskega prostora, ki pa je hkrati lahko pomemben tudi za same turistične kmetije, saj lahko s svojimi značilnostmi bistveno vpliva na njihovo večjo ali manjšo privlačnost.

Kot razvojno zanimivo tržno vrzel smo prepoznali t. i. **socialne storitve na kmetijah**. V iskanju novih možnosti za dodaten zaslužek, ki bi okrepil ekonomsko stabilnost kmetije, je bil ta neizkoriščen kapital kmetij do sedaj bolj ali manj spregledan. Dejstvo, da socialno varstvo išče alternativne možnosti obstoječim tradicionalnim oblikam socialnega varstva, regenerira potrebo po naboru tudi zasebnih ponudnikov socialnih storitev, kar je lahko podlaga za sklenitev novih oblik sodelovanja med kmetijskim in socialnim sektorjem. Uvrstitev socialnih storitev med dopolnilne dejavnosti na kmetiji bi lahko zadovoljila nekaj potreb obema sektorjema. Za uspešno delovanje bi bilo potrebno umestiti dejavnost v pravno finančne okvire, pri tem pa je nujno potrebno sodelovanje vseh ključnih deležnikov (uporabniki, kmetje, socialnovarstvene in kmetijske podpirne službe ter lokalne skupnosti in država), ob upoštevanju nevarnosti »institucionalizacije« kmetije.

Sodelovanje s tujimi partnerji. Vzpostavljena je bila bilateralna raziskovalna povezava med Slovenijo in valonsko skupnostjo v Belgiji, ki se vsebinsko osredotoča na turizem na kmetiji. Obsežno terensko delo je temeljilo na trikotniškem pristopu (vprašanja za lastnike turističnih kmetij; za predstavnike ustanov, ki so vključene v spodbujanje in promocijo turizma na kmetiji; za odgovorne na regionalni in državni ravni). Ob povezovanju obeh projektov, CRP in bilateralnega, smo projektni sodelavci izvedli tudi zelo odmevno mednarodno konferenco (2012). Partnerji so pripravljani za nadgradnjo sodelovanja, zato smo se konec septembra 2012 prijavili za COST mreženje, v letu 2014 pa bomo aktivno sodelovali na mednarodni konferenci na Poljskem.

6. Ocena stopnje realizacije programa dela na raziskovalnem in zastavljenih raziskovalnih ciljev⁵

Delo je potekalo **v skladu s predvidenim vsebinskimi in časovnim načrtom**; stopnja realizacije je podana po projektnih nalogah. **Teoretična izhodišča:** na predlog sofinancerja (MKO) smo se osredotočili na turizem na kmetiji. Sledili smo izhodiščem vzpostavitve ponovne povezanosti z lokalnim razvojem podeželja in neoendogenemu razvojnemu pristopu. **Podatkovne zbirke in statistični podatki:** številne pomanjkljivosti registra. Izdelani kartografski prikazi. Temeljni problemi: veliko terminoloških nedorečenosti, časovno zaostajanje razpoložljivih podatkov, ustanavljanje novih občin, neprimerljivost podatkov iz različnih baz podatkov za isti kazalec. **Priprava na terenske raziskave:** polstrukturirani anketni vprašalnik za neslučajnostni vzorec kmetij. **Izvedba polstrukturiranega vprašalnika:** anketiranih 280 nosilcev dopolnilnih dejavnosti. **Analiza opravljenih anket:** poglobljene statistične analize. **Priprava intervjujev za kmetijska gospodarstva:** polstrukturirani intervju (16 vprašanj; pilotno testiranje). **Izvedba intervjujev:** 20 (od tega 15 na turističnih kmetijah; 2011 in 2012). **Izdelava profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva:** kvalitativni profil na podlagi devetih kazalcev. Rezultati neposredno uporabljeni pri delavnici s kmetijskimi svetovalci in zasnovi modela DEXi. **Oblikovanje matematičnih input-output modelov:** predvidenih modelov zaradi pomanjkljivosti dostopnih FADN podatkov ni mogoče izdelati. Za sistematično vrednotenje vrečriterialnega odločitvenega problema smo izbrali orodje DEXi. Rezultati testiranja modela kažejo, da le-ta dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za turizem na kmetiji. Model je neposredno uporabljen za naročnika in specialiste kmetijske-svetovalne službe. **Model ocenjevanja vodilnih sil gospodarske učinkovitosti na podeželju:** nova tipologija na podlagi (40-ih) izbranih kazalnikov ("tipologija gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin"). **Vključevanje in seznanjanje zainteresirane javnosti:** izvedba strukturiranega vprašalnika (30) na delavnici s kmetijskimi svetovalci. S pogloblitimi rezultati smo seznanjali udeležence več strokovnih srečanj po Sloveniji (podeželski parlament, projekti čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo ipd.). Delavnico za potencialne uporabnike DEXi modela nameravamo (s sodelovanjem MKO in KSS) izvesti po zaključku projekta. Obenem se je med raziskavo pokazala smiselna povezava s Centrom za usposabljanje, delo in varstvo (socialne storitve na kmetiji). **Predvidena diseminacija rezultatov in njihova neposredna uporaba:** zelo odmevna konferenca (2012), sodelovanje na več mednarodnih znanstvenih in strokovnih konferencah, objave v znanstvenih publikacijah (DELA, European Countryside, Bulletin de la Societe Geographique de Liege). V načrtu: dve mednarodni znanstveni objavi in znanstvena monografija. Neposreden prenos ugotovitev v študijski proces na dodiplomskem, magistrskem in doktorskem študiju (sodelovali štirje doktorandi FF in BF UL).

7. Utemeljitev morebitnih sprememb programa raziskovalnega projekta oziroma sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine⁶

Večjih sprememb programa raziskovalnega projekta in sestave projektne skupine **ni bilo**.

Zaradi upokojitve prof. dr. Marijana M. Klemenčiča smo v projektno skupino vključili **dr. Dejana Cigaleta**. Le-to je naše raziskovalno delo obogatilo, saj smo tako pridobili strokovnjaka s področja turizma, kar je prispevalo k celovitejši obravnavi turizma na kmetiji (zlasti z vidika turističnega povpraševanja).

Zaradi želje po bolj celoviti obravnavi smo **vključili tudi dve sodelavki iz ustanov, ki so zainteresirane za rezultate projekta in nadaljnje sodelovanje** (mag. Jožico Vodopivec Rozman, KGZS Enota Ljubljana, in mag. Ireno Borštnik, Center za usposabljanje, delo in varstvo, Ribnica). Tako smo lahko izvedli delavnico s svetovalci za dopolnilne dejavnosti (december 2011) in v priporočila vključili socialne storitve na kmetiji.

Z vsebinskega vidika je prišlo do spremembe pri projektni nalogi 3.1 (Oblikovanje matematičnih input-output modelov kot podpora pri sprejemanju odločitev). Pokazalo se je, da predvidenih matematičnih input - output modelov zaradi pomanjkljivosti dostopnih FADN podatkov ni mogoče izdelati. Za sistematično vrednotenje večkriterialnega odločitvenega problema smo izbrali **orodje DEXi**, ki je bilo pri reševanju večkriterialnih problemov v uvajanju dopolnilnih dejavnosti že uporabljeno tudi v preteklosti (Pažek in Rozman, 2010). Model smo izdelali za dejavnost turizma na kmetiji: rezultati testiranja modela kažejo, da model dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za turizem na kmetiji. DEXi model kot analitično orodje je neposredno uporaben za naročnika in specialiste kmetijske-svetovalne službe pri odločanju v okviru kmetijskih politik in politik razvoja podeželja.

V naslednjih mesecih se predvideva (ob sodelovanju MKO in KGZS) izvedba **testne in informativne delavnice** za potencialne uporabnike modela DEXi.

8. Najpomembnejši znanstveni rezultati projektne skupine²

Znanstveni dosežek			
1.	COBISS ID	252569344	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja
		ANG	Endogenous Development Potentials of Slovene Rural Areas
	Opis	SLO	Z vidika neoendogenega razvojnega pristopa je analizirana raba in zaloge gospodarskega, človeškega, organizacijskega, kulturnega, socialnega in okoljskega kapitala. Na študijah primera (Zgornja Savinjska dolina, Suha krajina, Brkini, Goriška brda) je preizkušena teorija regionalnih gospodarskih krogov, izpostavljeni so endogeni razvojni potenciali preučevanih podeželskih območij.
		ANG	The actual use and stocks of economic, human, organizational, cultural, social and environmental capital had been analysed from the neo-endogenous development approach. Theory of regional economic cycles was tested on case study areas (Upper Savinja Valley, Suha Krajina region, Brkini region). Endogenous development potentials of surveyed case study areas are assessed.
	Objavljeno v	Znanstvena založba Filozofske fakultete; 2010; 131 str.; A": 1; A': 1; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma, Špes Metka, Ogrin Darko	
Tipologija		2.01 Znanstvena monografija	
2.	COBISS ID	47946082	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Pomembnost povezave spodbudenga pojetniškega okolja za vpetost malih in srednjevelikih podjetij v podeželje na Goriškem, Slovenija
		ANG	The relevance of linking favourable business environments with embeddedness SMEs in rural areas of the Goriška region, Slovenia
	Opis	SLO	Sodobno slovensko podeželje kot večfunkcijski prostor z izjemno heterogeno in mozaično strukturo doživlja velike spremembe, saj je ujeto med kolesje tradicionalnih procesov in struktur ter sodobnih razvojnih procesov. Goriška statistična regija (pretežno podeželsko območje) ima kot del močno povezanega čezmejnega območja zelo raznoliko geografsko strukturo, bogato zgodovinsko, naravno in kulturno dediščino, omejene, a specifične pogoje za kmetovanje in se sooča s pomembnimi medregionalnimi razlikami. Članek se osredotoča na vzpostavitev mrežnih povezav majhnih in srednjevelikih podjetij na podeželju. Rezultati potrjujejo zapleten sistem odnosov med podjetniškim okoljem (grajenim in spodbudnim) in vpetostjo v lokalno okolje na eni in vključenostjo v mednarodne tokove na drugi strani.

		ANG	Contemporary Slovene rural areas as multifunctional localities with heterogeneous and mosaic structures and, exposed to enormous restructuring, are trapped between traditional processes and structures on one side and modern development processes on the other. Goriška (predominately a rural area) is part of a strongly integrated cross-border region with a very diverse geographical structure, huge historical, cultural and natural heritage and a significant share of LFAs with increasing levels of inter-regional disparities. This paper focuses on networking of SMEs in these Slovene rural areas. The results confirm the complex nature of the relationships between favourable business environments (built-up and supportive business milieu) and processes of embeddedness and international integration.
	Objavljeno v		Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně; Mendelova univerzita v Brně; European Countryside; 2011; Vol. 3, no. 3; str. 183-197; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma
	Tipologija		1.01 Izvirni znanstveni članek
3.	COBISS ID	45258594	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Vključevanje kmetov v oskrbne verige
		ANG	Farmers' Integration into Provision Networks: The Case of Supplementary Activities on Farms in Slovenia
	Opis	SLO	Vse večjemu delu slovenskih kmetij predstavlja kmetovanje čedalje manj pomembno možnost za pridobivanje dopolnilnega dohodka in za uveljavitev drugotnih interesov (rodbinska tradicija, možnost za preživljanje prostega časa ipd.). Registracija dopolnilnih dejavnosti na kmetiji spodbuja postopen razvoj podjetništva na podeželju, ker temeljijo predvsem na rabi endogenih potencialov kmetije in podeželja ter prispevajo k zagotavljanju lokalne oskrbe s hrano in storitvami za potrebe lokalne skupnosti.
		ANG	In Slovenia agriculture is evidently becoming less economically important activity in rural areas and even for farm households. The basic function of food production has been replaced by various activities mostly in order to generate diversification of farm income, to preserve family tradition or to perform leisure activities etc. The registration of supplementary activities on farms stimulates progressive entrepreneurship development. These activities are based upon (prudent, sustainable) use of farm's endogenous potentials and contribute to the provision of local food and services network.
	Objavljeno v		Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; Dela; 2010; 34; str. 5-22; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma
	Tipologija		1.01 Izvirni znanstveni članek
4.	COBISS ID	7118713	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Razvojni potenciali podeželja na primeru Slovenije
		ANG	Development potentials of rural areas - the case of Slovenia
	Opis	SLO	Članek se osredotoča na sodobne težnje, pojave in procese na slovenskem podeželju, ki jih obravnava z vidika multifunkcijskega značaja podeželja in kmetijstva. Posebna pozornost je namenjena človeškemu in ekonomskemu potencialu, v sklopu katerega je podana pregledna analiza kmetijstva, ekološkega kmetijstva, dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, gozdarstva, podeželskega turizma in obnovljivih virov energije. Avtorja podčrtujeta mozaično in medsebojno vzročno-posledično povezanost navedenih gospodarskih dejavnosti. Rezultati raziskovanja so pokazali, da podeželska območja lahko presežejo razvojno zaostajanje s primerno rabo, okrepitvijo in razvojem njihovih endogenih razvojnih potencialov.
			The paper presents contemporary trends, phenomenon and processes in Slovenian rural areas which have been analyzed from the perspective of

		ANG	multifunctional character of agriculture and rural areas. Therefore, special emphasis is put on human and economic potential. The later is analyzed from the perspective of agriculture, organic farming, supplementary activities on farms, forestry, rural tourism and renewable energy sources. The authors point out the mosaic and interrelated structure of mentioned economic activities. Research findings argue that it is possible to overcome the lagging behind of rural areas through appropriate use, empowerment and development of their endogenous development potential.
	Objavljeno v		InTech; Rural development - contemporary issues and practices; 2012; Str. 283-310; Avtorji / Authors: Perpar Anton, Udovč Andrej
	Tipologija		1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji
5.	COBISS ID	49582690	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Pomen podeželske mreže za razvoj podeželja
		ANG	The significance of the rural web for rural tourism development
	Opis	SLO	Podeželska mreža (katere izvorno idejo sta izdelala van der Ploeg in Marsden, 2008) je analitično orodje, ki nam pomaga razumevati (tako konceptualno kot empirično) sodobno podeželje, ki ga zaznamujejo pluralnost interesov, zapletene medsebojne povezave, globalizacija, hibridnost, fluidnost (Woods 2007, Klemenčič 2006, van der Ploeg and Marsden 2008, Potočnik Slavič 2010). Podeželska mreža je zapleten niz notranje in zunanje generiranih medsebojnih povezav, ki oblikujejo relativno privlačnost podeželskih območij – in to v gospodarskem, socialnem, kulturnem in okoljskem smislu. Podeželske mreže so večdimenzionalne, sestavlja jih nekaj gradbenih kock: med najbolj pomembne lahko štejemo endogenost, ustvarjanje novosti, sonaravnost/trajnostnost, socialni kapital, delovanje ustanov in upravljanje trgov. Nekateri dobro delujočo podeželsko mrežo prepoznavajo kot generator razvoja podeželja (van der Ploeg and Marsden, 2008): prisotnost dobro delujoče in vsestransko razvite mreže pozitivno vpliva na razvoj gospodarstva, razvija njihove primerjalne prednosti, konkurenčnost, inovativnost in sonaravnost/trajnostnost, pa tudi kakovost življenja (van der Ploeg et al. 2008, 2). Primer mrežne povezanosti lokalne skupnosti so Goriška brda, kar se odseva tudi na gospodarskem (vinogradništvo, razvoj turizma na podeželju), demografskem idr. področjih.
		ANG	Active rural web has evident implications on rural tourism development. In this paper we interweave three concepts to address very complex issue of rural tourism: (1) the concept of countryside capital is supplemented by (2) the concept of social capital and upgraded with (3) the concept of rural web. Analysis of various factors of rural tourism development in Goriška Brda region (Slovenia) has demonstrated the positive impact of strong social capital on local community capacity building, being the starting point for activation of endogenous development potentials.
	Objavljeno v		Société géographique de Liège; Bulletin - Société géographique de Liège; 2012; Vol. 58; str. 73-82; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma
	Tipologija		1.01 Izvirni znanstveni članek

9. Najpomembnejši družbeno-ekonomsko relevantni rezultati projektne skupine⁸

	Družbenoekonomsko relevantni dosežki		
1.	COBISS ID	48543586	Vir: COBISS.SI
	Naslov	SLO	Turizem na kmetiji v Sloveniji: mozaična struktura in prihodnji razvoj
		ANG	Agri-tourism in Slovenia: Mosaic Structure vs Future Perspectives

Opis	SLO	V zadnjem desetletju je turizem na kmetiji (kot oblika diverzifikacije dohodka na kmetiji) pomembna razvojna priložnost zlasti za manjše slovenske kmetije. Mozaična struktura je bila preučevana s kvalitativno analizo (98 anket). Pridobljeni rezultati so potrdili, da je turizem na kmetiji dvosmerni sistem: nekaj kmetij vstopa, nekaj jih izstopa. Naša raziskava je bila osredotočena na prepoznavanje razlogov za obe smeri. Predvsem finančni in gospodarski razlogi so ključnega pomena za ukvarjanje s turizmom na kmetiji. Raziskava je pokazala, da turizem na kmetiji lahko na eni strani vodi v specializacijo in visoko kakovostno storitev, po drugi strani pa obstajajo tudi dokazi, da turizem na kmetiji lahko odločilno prispeva k opuščanju kmetovanja. Ugotovitve so bile povezane s profilom gospodinjstev, ki se ukvarjajo s turizmom na kmetiji (z demografskega, gospodarskega vidika ter bodočega razvoja).	
	ANG	Over the last decade, diversification in agri-tourism has been an important development opportunity for mostly small farms in Slovenia. Agri-tourism has to be registered as a supplementary activity on the farm. The mosaic structure of agri-tourism business was observed in qualitative analysis (98 households). The obtained results confirmed that agri-tourism is a two-way system: some farms are entering and some are leaving the business. Our survey was focused on identifying the reasons for both directions. Mostly financial and economic reasons are essential for farmers to start agri-tourism. The survey indicated several reasons for leaving the agri-tourism. More intensive orientation of agri-tourism might lead either to the specialization and high-quality service provision on one side, but there are also indications that this might divert farms away from agri-tourism and towards the abandonment of farming. These decisions were correlated with the profile of the agri-tourism households (from demographic, economic, future perspective).	
	Šifra	B.03 Referat na mednarodni znanstveni konferenci	
	Objavljeno v	[Wageningen University]; Agriculture in an urbanizing society; 2012; Str. [14-15]; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma	
	Tipologija	1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci	
2.	COBISS ID	49784162	Vir: COBISS.SI
Opis	Naslov	SLO	Slovensko podeželje - Potenciali dopolnilnih dejavnosti na kmetiji in podjetništva
		ANG	Slovene rural areas - the potentials of supplementary activities on farms and entrepreneurship
		SLO	Predstavljeni poster na mednarodni znanstveni konferenci se je osredotočal na rezultate CRP. (1) Terensko anketiranje (pol strukturirani intervju na vzorcu 280 kmetijskih gospodarstev z registrirano dopolnilno dejavnostjo v Sloveniji) je identificiralo, katere dopolnilne dejavnosti so se v zadnjem desetletju izkazovale kot najbolj uspešne (gospodarsko, z vidika uporabe potencialov kmetije, zaposlitve družinskih članov, vključevanja v širše gospodarske tokove, povezovanja med kmeti ipd.). (2) Na podlagi pridobljenih podatkov je bil raziskan zapleten mehanizem naravnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih dejavnikov, ki je omogočil preučevanim kmetijskim gospodarstvom uspešno pozicioniranje na trgu; cilj je bil v izdelavi profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva za izbrano dopolnilno dejavnost, ki bo v pomoč pri odločanju v okviru kmetijskih politik in politik razvoja podeželja. (3) Izdelan DEXi model kot analitično orodje za podporo odločanju (primer: turizem na kmetiji). (4) Priporočila glede prihodnega razvoja turizma na kmetiji (specializacija na kmetiji, enkratnost lokacije, vključitev socialnih storitev na kmetiji).

		Contemporary special Regulation on Supplementary Activities on Farms gives the farmers the possibility to register 11 various forms of activities (farm products processing, farm tourism, traditional bakery, education, energy provision, services with the mechanization, etc.), but also regulates the extend of income, other operational issues, tax policy, registration, etc. The proposed project was focused on: (1) identification of the most prosperous supplementary activities on the farm in the last decade; → services with the mechanization, processing, farm tourism employ the majority of approx. 3600 farms which have decided for on-farm diversification; (2) the profile of vital farm household with registered supplementary activity on the farm; → qualitative profile includes nine criteria: holder's age, successors age, vitality of farm household, holder formal education, farming history, number of family members included in supplementary activities, the importance of income gained by the supplementary activity, motives for diversification, future plans regarding supplementary activity; (3) mathematical input-output models as decision support tools; → DEXi model was constructed (on the basis of demographic, economic, environmental, social capital) which will function as decision making tool for agricultural advisory service; (4) policy recommendations addressing issues of future development of supplementary activities on farm; → mostly focused on specialization on the farm which includes the uniqueness of the locality, inclusion of green care programmes as social services on the farm.
	Šifra	F.18 Posredovanje novih znanj neposrednim uporabnikom (seminarji, forumi, konference)
	Objavljeno v	Mendel University; Multifunctional rural development; 2012; Str. 74-75; Avtorji / Authors: Potočnik Slavič Irma, Cigale Dejan, Lampič Barbara, Perpar Anton, Udovč Andrej
	Tipologija	1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci
3.	COBISS ID	Development Factors ε Vir: vpis v poročilo
	Naslov	SLO Razvojni dejavniki in lokalni vplivi turizma na kmetiji: primerjava med Slovenijo in Valonijo
		ANG Development Factors and Local Impacts of Agritourism: Comparison Between Slovenia and Walloon Region
	Opis	SLO Bilateralni raziskovalni projekt med Republiko Slovenijo in Valonsko skupnostjo v Belgiji se osredotoča na turizem na kmetiji v povezavi s trajnostnim razvojem podeželja. To obliko turizma obravnava glede na njegovo vpetost v lokalno okolje, da bi odgovoril na temeljno vprašanje: "Kakšne vrste turizma na kmetiji so primerne za različne podeželske pokrajine?" Istočasno pa internacionalizacija turističnega trga vpliva in preoblikuje turizem na kmetiji.
		ANG The bilateral research project between the Republic of Slovenia and Wallonie Bruxelles Internationale "Development Factors of Agritourism: Comparison Between Slovenia and Walloon Region" (L'agrotourisme, son fonctionnement et son rôle dans le développement local en Wallonie et Slovénie aujourd'hui et demain; Dejavniki razvoja turizma na kmetiji: primerjava med Slovenijo in Valonijo; 2010-2012) was focused on agritourism in order to illustrate how sustainable development thinking can be applied when addressing the problems of the rural areas. It aimed as well to rethink agritourism development according to its embeddedness in order to enlighten the question which form of agritourism is suitable to which rural area and vice-versa. At the same time, agritourism is shaping

		and is being re-shaped by the internationalization of tourism market.
	Šifra	B.01 Organizator znanstvenega srečanja
	Objavljeno v	La référence intitulée "Development Factors and Local Impacts of Agritourism: Comparison Between Slovenia and Walloon Region" (2012-06), dont vous êtes auteur ou co-auteur, est à présent accessible dans le répertoire institutionnel ORBi (http://orbi.ulg.ac.be) mis en place par l'Université de Liège. Le(s) document(s) suivant(s) y a (ont) été associé(s) : - Introduction S.Schmitz-I.Potocnik.pdf - Publisher postprint - Restricted access (ULg/CHU staff).
	Tipologija	2.31 Zbornik recenziranih znanstvenih prispevkov na mednarodni ali tuji konferenci
4.	COBISS ID	49161570 Vir: COBISS.SI
	Naslov	<i>SLO</i> Trajnostno kmetijstvo in turizem na kmetiji - nova perspektiva za slovensko podeželje
		<i>ANG</i> Sustainable agriculture and agritourism - a new perspective for rural Slovenia
	Opis	<i>SLO</i> Vsi člani projektne skupine (tu je navedena le B. Lampič) so predstavili rezultate raziskav CRP v sklopu mednarodne konference. Za potrebe znanstvenega srečanja smo pripravili tiskane povzetke izvlečkov predstavitev, na spletni strani so dostopni celotni prispevki. Ta prispevek se osredotoča na zanimivo segmentacijo turistične ponudbe, tj. na delovanje ekoloških kmetij, ki imajo registrirano tudi dejavnost turizma na kmetiji.
		<i>ANG</i> The special interrelation between organic agriculture and farm tourism had been investigated. All members of research team published their work in the proceedings (here, only B. Lampič is indicated).
	Šifra	F.18 Posredovanje novih znanj neposrednim uporabnikom (seminarji, forumi, konference)
	Objavljeno v	Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta]; Agritourism; 2012; Str. 15; Avtorji / Authors: Lampič Barbara
	Tipologija	1.25 Drugi članki ali sestavki
5.	COBISS ID	49642338 Vir: COBISS.SI
	Naslov	<i>SLO</i> Razvojni vzorci slovenskih turističnih destinacij
		<i>ANG</i> Development patterns of Slovene tourist destinations
	Opis	<i>SLO</i> Prispevek obravnava uporabnost Butlerjevega modela življenjskega cikla turističnih območij pri interpretaciji različnih razvojnih vzorcev slovenskih turističnih krajev. Za identifikacijo podobnih razvojnih vzorcev je bila uporabljena analiza razvrščanja v skupine. Na ta način je bilo ugotovljenih devet skupin. Rezultati kažejo zelo raznolik razvoj posameznih turističnih krajev. Samo pri njihovem manjšem delu je bilo mogoče opaziti vzorec, kakršnega prikazuje Butlerjev model. Manjši pomen tistih dejavnikov razvoja turizma, ki bi se lahko nanašali na preseženo nosilno zmogljivost, je tudi posledica dejstva, da se slovenski turistični kraji po svoji velikosti ne morejo primerjati z glavnimi evropskimi turističnimi cilji. Prispevek je pomemben z vidika pozicioniranja turizma na kmetiji v okviru prepoznanih razvojnih vzorcev. Izšel je v publikaciji, ki je bila pripravljena za kongres Mednarodne geografske zveze (Koeln, 2012).
		<i>ANG</i> The paper discusses the applicability of Butler's model of the life cycle of a tourist area in interpreting various development patterns of Slovene tourist resorts. In order to find out similar development patterns a hierarchical cluster analysis was performed. As a result, nine clusters were identified. The results show very heterogeneous development of individual resorts. Only in regard to a smaller part of them a pattern similar to the one from Butler's model could be discerned. Lesser

		importance of those factors of tourism development, which could be related to exceeded carrying capacity, is also a consequence of the fact that tourist resorts in Slovenia in regard to their size cannot be compared to the major European destinations. Special emphasis is also given to farm tourism and its positioning in the framework of identified development patterns. Paper was prepared for International Geographic Union conference (Cologne, 2012).
Šifra	B.06	Drugo
Objavljeno v	Association of Slovenian Geographers = Zveza geografov Slovenije; Geographical tidbits from Slovenia; Geografski vestnik; 2012; Str. 187-197; Avtorji / Authors: Cigale Dejan	
Tipologija	1.01	Izvirni znanstveni članek

10. Drugi pomembni rezultati projektne skupine⁹

1. V času izvajanja projekta je bila vzpostavljena mednarodna bilateralna povezava med Slovenijo in Valonsko skupnostjo v Belgiji (BI-BE/11-12, »Dejavniki razvoja turizma na kmetiji: primerjava med Slovenijo in Valonijo«, 01. 01. 2011 - 31. 12. 2012), ki se vsebinsko loteva identičnih vsebinskih vprašanj, kot naša raziskava v Sloveniji, pri čemer se ciljno osredotoča na turizem na kmetiji. Tako je bil skupno izdelan nabor vprašanj, ki omogočajo celovit vpogled na turizem na kmetiji: vprašanja za lastnike turističnih kmetij, za predstavnike ustanov, ki so vključene v spodbujanje in promocijo turizma na kmetiji (kmetijska-svetovalna služba, turistično-informacijski centri, druge podporne institucije) in odgovorne na regionalni in državni ravni (pristojna ministrstva, turistične organizacije ipd.).
2. Ob povezovanju obeh projektov, CRP in bilateralnega, smo vzporedno z mednarodno konferenco (Goriška brda, junij 2012) izdelali tudi predstavitveni film v angleškem jeziku (trenutno v zaključni montaži).
3. Partnerji so pripravljeni za nadgradnjo sodelovanja, zato smo konec septembra 2012 pripravili prijavo za COST mreženje, v letu 2014 pa bomo aktivno sodelovali na mednarodni konferenci ("Green tourism, nature tourism, silva tourism, ecotourism, rural tourism, agritourism, and food tourism in global damnnations- History, present status and challenges") na Poljskem.
4. Tudi s širjenjem mreže izmenjave študentov in učiteljev v okviru programa Erasmus je zagotovljena trajnostnost partnerstev, nadgradnja raziskav in odpiranje novih vsebinskih polj.

11. Pomen raziskovalnih rezultatov projektne skupine¹⁰

11.1. Pomen za razvoj znanosti¹¹

SLO

Vsebina projekta, ki obravnava potencialne dopolnilnih dejavnosti in podjetništva za razvoj podeželja, je zaradi dejstva, da posega na različna strokovna področja (na primer kmetijstvo, turizem, ruralna sociologija, regionalni razvoj, geografija) v preteklosti ostajala v veliki meri spregledana. Večinoma so se izvajale le manjše raziskave, ki so problematiko vsebinsko in prostorsko (večinoma na lokalni, redkeje na regionalni ravni) preučevale z ozkega vidika. Čeprav je projekt izrazito aplikativne narave, je bilo zaradi kompleksnosti tematike in zastavljenih ciljev v izhodišču potrebno oblikovati ustrezne teoretske podlage (neoendogeni razvojni pristop, endogeni potenciali, vpetost v lokalno okolje, mreženje) in metodološke pristope (velik poudarek na kvalitativnih metodah: anketiranje in intervjuvanje, individualni kvalitativni profili kmetij, DEXi modeliranje). Projekt se je izvajal v interdisciplinarni skupini: vključeni so bili strokovnjaki s področja geografije, agrarne ekonomije, ruralne sociologije in socialnega varstva. To nam je omogočilo celovito obravnavo te problematike, ki je bila do sedaj v precejšnji meri raziskovalno zapostavljena (kar je izpostavilo tudi MKO kot sofinancer). Doprinos projekta za razvoj znanosti vrednotimo v naslednjih elementih.

1. Pregled in analiza vseh relevantnih podatkovnih baz s področja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji ter njihova medsebojna primerjava sta opozorila na njihovo uporabnost (kvantitativne analize razvojnih teženj, prostorski prikazi) in pomanjkljivosti (neusklajenost, nepopolnost,

neažurnost). S pomočjo izvedenih metod in pridobljenih podatkov smo pripravili nabor podatkov, ki so ključnega pomena za uspešno delovanje dopolnilnih dejavnosti in bi jih bilo potrebno uvrstiti v podatkovne baze, katere MKO kontinuirano spremlja.

2. Za raziskovanje problematike dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je bila v okviru geografskega raziskovanja prvič uporabljena kvalitativna metoda intervjuja. Izvedli smo 20 polstrukturiranih intervjujev, s pomočjo katerih smo ugotovili ključne dejavnike, ki vplivajo na razvoj dejavnosti (motivi za začetek izvajanja dopolnilnih dejavnosti, dejavniki, ki vplivajo na njihovo uspešnost, odnos med kmetijstvom in dopolnilnimi dejavnostmi na sami kmetiji idr.). Metodo intervjuja smo kombinirali z anketiranjem nosilcev dopolnilnih dejavnosti (280), kar je omogočilo celovitejši vpogled v obravnavano tematiko. V sklopu projekta smo tako testirali uporabo novih pristopov k obdelavi kvalitativnih podatkov.

3. Prvič je bila izvedena sistematična analiza dejavnikov, ki vplivajo na nastanek in razvoj dopolnilnih dejavnosti. Na njeni osnovi je bil s pomočjo orodja DEXi oblikovano analitično orodje, tj. model za vrednotenje primernosti kmetij za uvajanje turizma na kmetiji kot dopolnilne dejavnosti. Izkazalo se je, da bi bilo zaradi učinkovitosti in uporabnosti modela smiselno oblikovati podobne modele tudi za ostale nosilne dopolnilne dejavnosti (na primer predelava kmetijskih pridelkov, izobraževanje na kmetiji, tradicionalna znanja).

4. Ker smo težili k celoviti obravnavi problematike turizma na kmetiji, smo poleg podrobne analize turistične ponudbe v projektu obravnavali tudi turistično povpraševanje. Izvedli smo pilotno analizo dejavnikov povpraševanja (na vzorcu 440 vprašanih) s področja turizma na kmetiji.

5. Nove ugotovitve, tako na vsebinskem in metodološkem področju, smo že v času izvajanja projekta neposredno vključili v pedagoški proces (predmeti: Geografija podeželja, Razvojna neskladja na podeželju, Endogeni razvoj podeželja). V času izvajanja projekta je prišlo tudi do neposrednega povezovanja raziskovalnega dela z doktorskimi študenti (pri raziskavi so sodelovali štirje doktorandi s Filozofske in Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani).

ANG

The topic of the project, which deals with the potentials of the supplementary activities and entrepreneurship for rural development, encroaches on different scientific fields (e.g. agriculture, tourism, rural sociology, regional development, geography, etc.). Due to mentioned interfaces and complexity the topic has been neglected to a large extent in the last decades (this fact had been set out also by the co-financer, i. e. the Ministry of Agriculture and Environment). Mostly, only smaller surveys have been performed which were focused only on specific questions and usually localised. The project is of distinctively applied character. Yet, it has been necessary – because of the complexity of the topic and the project's goals – first to define appropriate theoretical foundations (neoendogenous development approach, endogenous potentials, embeddedness, networking) and methodological approaches (emphasis on qualitative methods: in-depth interviews and questionnaire surveys, individual qualitative profiles of the farms, DEXi modelling). Project had been performed by an interdisciplinary research group with the experts from the fields of geography, agrarian economics, rural sociology and social care. This consequently lead towards a holistic study of the topic and issues.

The project contributed to the development of science especially in the following elements.

1. Overview and analysis of all relevant databases regarding supplementary activities on farms and their comparison pointed out their applicability (quantitative analysis of development tendencies, presentations of spatial patterns) and deficiencies (lack of harmonization, incompleteness, they are not up-to-date). After the analysis of acquired information we prepared the list of data, which are of crucial importance for the successful operation of supplementary activities and should be included in the databases, for which the Ministry of Agriculture and Environment is to be responsible.
2. For the survey of supplementary activities on farm the qualitative method of in-depth interviews has been (in the framework of geographical research) used for the first time. 20 semi-structured interviews were performed. They would enrich us with the essential factors that influence the development of supplementary activities (motives for the diversification, factors that affect their success, relation towards agriculture, etc.). Interviews were combined with questionnaire survey: the respondents (280) were the holders of supplementary activities. This has enabled us to gain a more integral insight into the topic.
3. For the first time a systematic analysis of factors, affecting the formation and development of supplementary activities, had been performed. On its basis with the help of DEXi an analytical tool has been developed, i.e. a model for the evaluation of the suitability of farms for the

introduction of farm tourism as a supplementary activity. Because of the effectiveness and practical applicability of the model it would make sense to develop similar models also for other supplementary activities (e.g. processing of farm products, education on farm, traditional farm knowledge and skills).

4. Because we tried to study the topic holistically, we have – in addition to a thorough analysis of tourism supply – focused our attention also to the tourism demand. We have performed a pilot analysis of the factors of demand (sample of 440 respondents) related to farm tourism.

5. New findings, in the field of theory as well as methodology, have been already during the implementation of the project included into pedagogical process (subjects: Geography of Rural Areas, Developmental Discrepancies in Rural Areas, Endogenous Development of Rural Areas). During the implementation of the project, research work has been directly connected to work of doctoral students (four students from Faculty of Arts and Biotechnical Faculty of the University of Ljubljana have participated in the research).

11.2. Pomen za razvoj Slovenije¹²

SLO

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji v Sloveniji predstavljajo pomemben dejavnik razvoja podeželja, vključujejo več kot 3600 kmetij (podatki za leto 2011), ponekod pa so celo odločilne za ohranitev poselitve in kmetijske dejavnosti. Gospodarska, socialna, demografska, prostorska (okoljska) vloga dopolnilnih dejavnosti je bila do sedaj premalo raziskana, kar se odraža pri dosedanjem usmerjanju njihovega razvoja.

Čeprav so z različnih vidikov dopolnilne dejavnosti na kmetiji zelo obrobne pomena (na primer delež prenočitev na turističnih kmetijah predstavlja komaj 1 % vseh nočitev v državi), pa je njihov doprinos na ravni posamezne kmetije ali lokalne skupnosti pogosto izjemnega pomena.

Na podlagi obsežnega terenskega dela izpostavljamo področja, na katerih so rezultati naše raziskave pomembni tudi za razvoj Slovenije.

1. Prispevek k trajnostnemu regionalnemu razvoju. Rezultati analize stanja in predvsem dejavnikov, ki so ključni za uspešen razvoj dopolnilnih dejavnosti, bodo lahko neposredno uporabni pri pripravi novih regionalnih razvojnih programov za prihajajoče programsko obdobje (2014 – 2020).

2. Boljše poznavanje ključnih dejavnikov razvoja dopolnilnih dejavnosti je pomembno tudi za pripravo ukrepov po posameznih sektorjih, ki so aktivno udeleženi pri usmerjanju razvoja dopolnilnih dejavnosti (kot so turizem, energetika, socialne storitve itd.).

3. S prenosom rezultatov v širšo strokovno javnost (izvedba delavnic, organizacija mednarodne konference – Turizem na kmetiji: med vpetostjo v lokalno okolje in internacionalizacijo, številni objavljeni prispevki) in prakso bodo rezultati projekta lahko prispevali tudi k učinkovitejšemu delovanju organov (zlasti s področja razvoja podeželja, kmetijstva, turizma) predvsem pri pripravi ustreznih pravilnikov in pri usmerjanju razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

4. Rezultati analize obstoječih podatkovnih baz so pokazali, da bi bilo potrebno pri registru dopolnilnih dejavnosti (nosilec MKO) spremeniti nabor relevantnih podatkov ob registraciji, kot tudi stalno spremljati, kaj se v praksi z registriranimi dejavnostmi dogaja (ali se izvajajo, v kakšnem obsegu), ter te spremembe ažurno vnašati v interaktivni register. Trenutno se prijave dopolnilnih dejavnosti izvajajo po upravnih enotah, ki podatke z različno ažurnostjo vnašajo v register. Od tod izvirajo številne nenatančnosti (premalo ali preveč evidentiranih dejavnosti, netočnosti glede obsega dejavnosti ipd.). Kakovostni podatki v ažuriranih podatkovnih bazah so namreč ključnega pomena pri načrtovanju razvoja dopolnilnih dejavnosti in so nujna podlaga za uspešno delovanje strokovnih služb (kmetijska svetovalna služba).

5. Ključni rezultati raziskave (metodologija in aplikativni rezultati) bodo v prihodnjih mesecih objavljeni v znanstveni monografiji (zbirka GeograFF), ki je že v pripravi. Navedeno vrednotimo kot doprinos k celovitemu obravnavanju problematike dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji in k primerjavi teženj na področju diverzifikacije na kmetiji v širšem evropskem prostoru.

ANG

Supplementary activities on Slovenian farms are perceived as an important factor of rural development since they comprise of more than 3600 farms (2011), at the same time they have been even decisive for settlement and agriculture maintenance on several localities. The fact

that the economic, social, demographic and environmental role of supplementary activities has been not surveyed in detail so far reflects clearly in their contemporary governance. One might evaluate the importance of supplementary activities as quite marginal from several perspectives (for example the share of tourist overnights on farm tourisms hardly reaches 1% of all registered overnights in Slovenia), but the overall contribution on the level of individual farm or local community is of much bigger importance.

Based on the extensive field work we would like to emphasize the circuits where the results of our target research are relevant for the development of Slovenia.

1. Contribution towards sustainable regional development. The analysis of contemporary situation and especially the detailed survey on factors that are crucial for balanced and effective development of supplementary activities are immediately useful for the preparation of new regional development program (2014 – 2020).

2. Sound and operationally designed expertise on essential development factors for supplementary activities is important for the preparation of the measures in each sector (and cross-sectors) which is (are) involved in the governance of supplementary activities on farms (i. e. tourism, energy provision, social care, etc.).

3. Timely and effective transfer of survey results to the broader professional milieu (via workshops, organization of international conference »Agritourism Between Embeddedness and Internationalization«, and several published papers) and practice will enable project results to be useful. The later could contribute to more effective operation of agencies (especially in the cross-cutting sectors of rural development, agriculture, tourism). They could notably assist with the preparation of relevant regulations and with the development of supplementary activities on farm.

4. Critical analysis of related database has revealed that one should closely consider the existing Register of Supplementary Activities. Namely, the Ministry of Agriculture and Environment who is surveilling it, should reconsider the set of relevant data provided by the farmer at the registration, as also careful monitoring the real »happening« around the supplementary activities in practice (whether they do or do not operate, in what extent); consequently, the existing register needs to be up-dated into interactive register. At the present, the registration of supplementary activity has been transacted by the administrative units. This level is responsible for computer input, and regular up-dating. Several inaccuracies are derived on the spot (too many or lacking activities in the register, inexact data on extent, etc.). High quality data and constant up-to-date database are obviously of key importance regarding the supplementary activities development and perform as necessary basis for successful operation of involved professional agencies.

5. Key project results (on methodology and applicative ones) are supposed to be published in the following months in the scientific monograph (GeograFF, publisher: Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana). This could already be assessed not just as a contribution towards the complex and broader discourse on issue of supplementary activities in Slovenia, but also as important step towards the comparison of trends in the field of farm diversification in the wider European context.

12.Vpetost raziskovalnih rezultatov projektne skupine.

12.1.Vpetost raziskave v domače okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

☒ v domačih znanstvenih krogih

☒ pri domačih uporabnikih

Kdo (poleg sofinancerjev) že izraža interes po vaših spoznanjih oziroma rezultatih?¹³

Za rezultate se zanimajo neposredni uporabniki, tj. predvsem kmetje (vključeni v raziskavo, potencialna kmečka gospodinjstva, ki nameravajo v prihodnosti registrirati dopolnilno dejavnost). Občini Bled in Kranjska Gora ter Nepremičninski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja so pokazali velik interes za razvoj socialnih storitev v okviru dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Aktivno sodelovanje s Slovensko turistično organizacijo in

Fakulteto za turistične študije v Portorožu.

12.2. Vpetost raziskave v tuje okolje

Kje obstaja verjetnost, da bodo vaša znanstvena spoznanja deležna zaznavnega odziva?

- ☒ v mednarodnih znanstvenih krogih
- ☒ pri mednarodnih uporabnikih

Navedite število in obliko formalnega raziskovalnega sodelovanja s tujini raziskovalnimi inštitucijami:¹⁴

1. Aktivna mreža 15 raziskovalcev turizma na podežlju/kmetiji iz sedmih držav (Aberystwyth-Združeno kraljestvo, Liege-Belgija, Clermont-Ferrand-Francija, Saarbruecken- Nemčija, Foggia-Italija, Poznan- Poljska, Zagreb).
2. Povezava raziskovalcev s prakso, tj. s strokovnjaki s področja oblikovanja turistične ponudbe na lokalni in regionalni ravni, z interesnimi združenji, nadzornimi ustanovami za spremljanje kakovosti turističnih storitev (npr. General Tourist Commission of Wallonia).

Kateri so rezultati tovrstnega sodelovanja:¹⁵

1. Tovrstno sodelovanje vodi v ciljno naravnane razprave in pripravo metodoloških pristopov pri raziskovanju najbolj perečih vprašanj sedanjega in prihodnjega razvoja turizma na kmetiji: kakšen je vpliv turizma na kmetiji na lokalno gospodarstvo, koga vključuje, kakšne oblike storitev so na voljo, kakšna je na tem področju zakonodaja, kako vpliva na revitalizacijo podeželja in kakšni so njegovi učinki na lokalno skupnost? Ena izmed osnovnih dilem je, če za turizem na kmetiji potrebujemo aktivno kmetijo, ali je kmetija »le samo okvir slike, ki jo nudimo obiskovalcu«?
2. Posledično pri proučevanju teh dilem sodelujejo naši doktorandi (opravljanje obveznosti v tujini) oziroma tuji študentje pri nas.
3. Pripravljamo skupne mednarodne objave, načrtujemo nove oblike sodelovanja (načrti za 2013 in 2014 so predstavljeni v točki 10): mednarodno mreženje, organizacija mednarodnih konferenc, prijave na evropske raziskovalne in aplikativne projekte.

C. IZJAVE

Podpisani izjavljam/o, da:

- so vsi podatki, ki jih navajamo v poročilu, resnični in točni
- se strinjamo z obdelavo podatkov v skladu z zakonodajo o varstvu osebnih podatkov za potrebe ocenjevanja in obdelavo teh podatkov za evidence ARRS
- so vsi podatki v obrazcu v elektronski obliki identični podatkom v obrazcu v pisni obliki
- so z vsebino letnega poročila seznanjeni in se strinjajo vsi soizvajalci projekta
- bomo sofinancerjem istočasno z zaključnim poročilom predložili tudi študijo ali elaborat, skladno z zahtevami sofinancerjev

Podpisi:

*zastopnik oz. pooblaščen oseba
raziskovalne organizacije:*

in

vodja raziskovalnega projekta:

Univerza v Ljubljani, Filozofska
fakulteta

Irma Potočnik Slavič

ŽIG

Kraj in datum:

Ljubljana

8.10.2012

Oznaka prijave: ARRS-CRP-ZP-2012-05/18

¹ Zaradi spremembe klasifikacije je potrebno v poročilu opredeliti raziskovalno področje po novi klasifikaciji FOS 2007 (Fields of Science). Prevaljalna tabela med raziskovalnimi področji po klasifikaciji ARRS ter po klasifikaciji FOS 2007 (Fields of Science) s kategorijami WOS (Web of Science) kot podpodročji je dostopna na spletni strani agencije (<http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/preslik-vpp-fos-wos.asp>). [Nazaj](#)

² Podpisano izjavo sofinancerja/sofinancerjev, s katero potrjuje/jo, da delo na projektu potekalo skladno s programom, skupaj z vsebinsko obrazložitvijo o potencialnih učinkih rezultatov projekta obvezno priložite obrazcu kot priponko (v skeniranem PDF formatu) in jo v primeru, da poročilo ni polno digitalno podpisano, pošljite po pošti na Javno agencijo za raziskovalno dejavnost RS. [Nazaj](#)

³ Napišite povzetek raziskovalnega projekta (največ 3.000 znakov v slovenskem in angleškem jeziku) [Nazaj](#)

⁴ Napišite kratko vsebinsko poročilo, kjer boste predstavili raziskovalno hipotezo in opis raziskovanja. Navedite ključne ugotovitve, znanstvena spoznanja, rezultate in učinke raziskovalnega projekta in njihovo uporabo ter sodelovanje s tujimi partnerji. Največ 12.000 znakov vključno s presledki (približno dve strani, velikosti pisave 11). [Nazaj](#)

⁵ Realizacija raziskovalne hipoteze. Največ 3.000 znakov vključno s presledki (približno pol strani, velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

⁶ V primeru bistvenih odstopanj in sprememb od predvidenega programa raziskovalnega projekta, kot je bil zapisan v predlogu raziskovalnega projekta oziroma v primeru sprememb, povečanja ali zmanjšanja sestave projektne skupine v zadnjem letu izvajanja projekta (obrazložitev). V primeru, da sprememb ni bilo, to navedite. Največ 6.000 znakov vključno s presledki (približno ena stran, velikosti pisave 11). [Nazaj](#)

⁷ Znanstveni in družbeno-ekonomski dosežki v programu in projektu so lahko enaki, saj se projektna vsebina praviloma nanaša na širšo problematiko raziskovalnega programa, zato pričakujemo, da bo večina izjemnih dosežkov raziskovalnih programov dokumentirana tudi med izjemnimi dosežki različnih raziskovalnih projektov.

Raziskovalni dosežek iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A" ali A'. [Nazaj](#)

⁸ Znanstveni in družbeno-ekonomski dosežki v programu in projektu so lahko enaki, saj se projektna vsebina praviloma nanaša na širšo problematiko raziskovalnega programa, zato pričakujemo, da bo večina izjemnih dosežkov raziskovalnih programov dokumentirana tudi med izjemnimi dosežki različnih raziskovalnih projektov.

Družbeno-ekonomski rezultat iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) vpišete tako, da izpolnite COBISS kodo dosežka – sistem nato sam izpolni naslov objave, naziv, IF in srednjo vrednost revije, naziv FOS področja ter podatek, ali je dosežek uvrščen v A" ali A'.

Družbenoekonomski dosežek je po svoji strukturi drugačen, kot znanstveni dosežek. Povzetek znanstvenega dosežka je praviloma povzetek bibliografske enote (članka, knjige), v kateri je dosežek objavljen.

Povzetek družbeno ekonomsko relevantnega dosežka praviloma ni povzetek bibliografske enote, ki ta dosežek dokumentira, ker je dosežek sklop več rezultatov raziskovanja, ki je lahko dokumentiran v različnih bibliografskih enotah. COBISS ID zato ni enoznačen izjemoma pa ga lahko tudi ni (npr. v preteklem letu vodja meni, da je izjemen dosežek to, da sta se dva mlajša sodelavca zaposlila v gospodarstvu na pomembnih raziskovalnih nalogah, ali ustanovila svoje podjetje, ki je rezultat prejšnjega dela ... - v obeh primerih ni COBISS ID). [Nazaj](#)

⁹ Navedite rezultate raziskovalnega projekta iz obdobja izvajanja projekta (do oddaje zaključnega poročila) v primeru, da katerega od rezultatov ni mogoče navesti v točkah 7 in 8 (npr. ker se ga v sistemu COBISS ne vodi). Največ 2.000 znakov vključno s presledki. [Nazaj](#)

¹⁰ Pomen raziskovalnih rezultatov za razvoj znanosti in za razvoj Slovenije bo objavljen na spletni strani: <http://sicris.izum.si/> za posamezen projekt, ki je predmet poročanja [Nazaj](#)

¹¹ Največ 4.000 znakov vključno s presledki [Nazaj](#)

¹² Največ 4.000 znakov vključno s presledki [Nazaj](#)

¹³ Največ 500 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

¹⁴ Največ 500 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

¹⁵ Največ 1.000 znakov vključno s presledki (velikosti pisave 11) [Nazaj](#)

Obrazec: ARRS-CRP-ZP/2012-05 v1.00c
23-B4-DC-F2-91-57-ED-02-23-3F-5E-42-97-4F-A1-0A-A3-1A-A1-74

Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju V5 - 1014

Oktober, 2012

Naslov projekta: Potenciali dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju
Oznaka projekta: V5 - 1014

Naročnika:

Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Izvajalca:

Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in
Oddelek za agronomijo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani

Sodelavci pri projektu:

Barbara Lampič, Dejan Cigale, Andrej Udovč, Anton Perpar,
Majda Černič Istenič, Irma Potočnik Slavič

KAZALO

1.	UVOD.....	3
1.1.	Izhodišča raziskave.....	3
1.2.	Metodološki okvir	6
1.3.	Potek dela.....	16
2.	Pomen diverzifikacije za razvoj podeželja na primeru dopolnilnih dejavnosti.....	22
2.1.	Diverzifikacija: iskanje dodatnih virov dohodka kmečkega gospodinjstva	22
2.2.	Pomen dopolnilnih dejavnosti na kmetiji	23
2.3.	Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji	24
2.4.	Spodbujanje diverzifikacije v programskem obdobju 2007 – 2013	37
3.	Kvalitativno in kvantitativno vrednotenje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.....	39
3.1.	Rezultati ankete nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji	39
3.2.	Izdelava profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo	47
3.3.	Model vitalne turistične kmetije	49
3.4.	Povezovanje ekološkega kmetovanja in dopolnilnih dejavnosti (turizem na kmetiji)	54
4.	TURISTIČNA PONUDBA IN POVPRŠEVANJE V POVEZAVI S TURISTIČNIMI KMETIJAMI	58
4.1.	Turistična ponudba	58
4.2.	Turistično povpraševanje	60
4.3.	Turizem na kmetiji in slovensko prebivalstvo	68
5.	Socialne storitve kot dopolnilna dejavnost na kmetijah	76
5.1.	Teoretična izhodišča za uvajanje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah	76
5.2.	Umestitev socialne storitve kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah	77
5.3.	Prednosti, slabosti in predlagane rešitve	78
5.4.	Vsebina in oblike predlagane dopolnilne dejavnosti.....	79
6.	Pojasnjevanje razvojnih razlik na podeželju	81
6.1.	Ključni dejavniki (gonilne sile) gospodarske in razvojne uspešnosti podeželskih območij	81
7.	Komentar ugotovitev	90
8.	POVZETEK	109
9.	Literatura in viri	111
10.	Seznam preglednic.....	115
11.	Seznam slik	116
12.	PRILOGE.....	118
12.1.	Vsebinsko zanimivi citati intervjuvancev po tematskih sklopih	118
12.2.	Anketa nosilcev dopolnilne dejavnosti.....	125

1. UVOD

Raznovrstni notranji in zunanji dejavniki kmetijskih gospodarstev (majhna in razdrobljena posest, želja po boljšem standardu, razpoložljivi viri itn.) pogojujejo **iskanje dodatnega dohodka na družinski kmetiji**. Z industrializacijo in policentričnim razvojem se je odprla možnost **iskanja dohodka tudi izven kmetije** v kmetijskih in nekmetijskih dejavnostih. Posledično kar 74,4 % nosilcev kmetijskih gospodarstev v Sloveniji pridobiva dohodek tudi iz drugih dejavnosti (EUROSTAT, 2006). Dopolnilne dejavnosti na kmetiji predstavljajo eno najbolj prepoznavnih oblik diverzifikacije na kmetiji.

1.1. Izhodišča raziskave

Kljub **stalnemu porastu števila tako dopolnilnih dejavnosti kot kmetijskih gospodarstev, ki le-te registrirajo, pa izstopajo nekatera nasprotja**: celoletna in sezonska dejavnost; dejavnosti, ki zahtevajo velika in nova kapitalna vlaganja in dejavnosti, ki tega ne predvidevajo ipd. Zato samo enostavno matematično spremljanje pojava še nič ne pove o njegovi strukturi. Dodatno problematiko nakazuje dejstvo, da številna kmetijska gospodarstva dopolnilno dejavnost formalno prijavijo (»na rezervo«), v realnosti pa se z njo še ne ukvarjajo. Raziskave (Potočnik Slavič, 2008) so tudi nakazale, da :

- veliko kmetij v Sloveniji že izkorišča in še išče različne vire dohodkov;
- je prevlada določene dopolnilne dejavnosti (govorimo lahko že o specializaciji) na nekem območju povezana z rabo razpoložljivih naravnih in človeških virov ter s tržnimi zahtevami;
- je razširjenost dopolnilnih dejavnosti odvisna tako od naravnogeografskih pogojev kot tudi od osebne angažiranosti kmečkih gospodinjstev ter razvoja njihove podjetniške miselnosti;
- so dopolnilne dejavnosti gospodarsko utemeljen vir dohodka, saj prispevajo predvsem h gospodarski, posledično pa tudi demografski, storitveni, infrastrukturni krepitvi podeželja in njegove identitete;
- so z vidika rabe endogenih razvojnih potencialov kmetije/občine/podeželja dopolnilne dejavnosti (poleg ekoloških kmetij) najnižja raven delovanja (regionalnih) gospodarskih krogov;
- so raznovrstne kombinacije dopolnilnih dejavnosti na kmetiji zelo primerna oblika uravnoveženega razvoja na majhni prostorski enoti.

Podatek o prihodku na kmetiji je SURS prvič zbiral ob zadnjem popisu kmetijstva (2010). Visok delež kmetij s prihodkom nad 8000 EUR odraža proizvodno bolj naravnano kmetijstvo, posledično pa take kmetije predstavljajo zdravo gospodarsko jedro, kjer je njihov dohodkovni položaj ugodnejši zaradi kmetijske dejavnosti (skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji). V Sloveniji 31 % kmetij presega dohodek 8000 EUR, vendar se na ravni regij kažejo precejšnje razlike. Delež kmetij s takšnim prihodkom je pričakovano višji v statističnih regijah, kjer je delež čistih kmetij večji, na primer na Koroškem (47,6 %) in Gorenjskem (39 %). Visok je tudi v pridelovalno intenzivnih regijah (Pomurska in Podravska statistična regija), najnižji delež takšnih kmetij pa je v Obalno-kraški regiji, in sicer manj kot 20 %.

Preglednica 1: Delež kmetij s prihodkom nad 8000 EUR in delež kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji.

regionalna raven	prihodek (%) 2010	kmetije z dop.dej.(%) 2011
Gorenjska	39,03	11,33
Goriška	27,74	5,03
Jugovzhodna Slovenija	25,55	2,50
Koroška	47,61	10,54
Notranjsko-kraška	22,32	3,12
Obalno-kraška	19,67	3,86
Osrednjeslovenska	32,66	3,97
Podravska	33,78	5,97
Pomurska	33,24	3,04
Savinjska	31,49	5,83
Spodnjeposavska	26,44	1,89
Zasavska	26,60	2,05
Slovenija	31,06	4,87

Vir: SURS 2012, MKO 2011.

V regijah z večjim deležem kmetij z višjim prihodkom od kmetijstva je večji tudi delež kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi. V razvitih podeželskih okoljih se vse več kmetijskih gospodarstev razvija v smeri tržno zanimivih oblik večfunkcijskega kmetovanja: nekatere izmed njih so zelo tradicionalne, druge pa se od njih vse bolj oddaljujejo. **Njihov skupni imenovalec je mnogovrstna uporaba razpoložljivih virov, raznovrstni in tržno zanimivi proizvodi in storitve, ki vzpostavljajo nove gospodarske strukture (stebre) lokalnega gospodarstva.**

Raziskava se je osredotočila na **tri cilje**:

- (1) s terenskim anketiranjem (pol strukturirani intervju na vzorcu 280 kmetijskih gospodarstev z registrirano dopolnilno dejavnostjo v Sloveniji) ugotoviti, **katere dopolnilne dejavnosti se v zadnjem desetletju izkazujejo kot najbolj uspešne** (gospodarsko, z vidika uporabe potencialov kmetije, zaposlitve družinskih članov, vključevanja v širše gospodarske tokove, povezovanja med kmeti ipd.);
- (2) na podlagi pridobljenih podatkov smo želeli raziskati zapleten mehanizem naravnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih dejavnikov, ki je omogočil preučevanim kmetijskim gospodarstvom uspešno pozicioniranje na trgu; cilj je v **izdelavi profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva za izbrano dopolnilno dejavnost, ki naj bi bil v pomoč pri odločanju v okviru kmetijskih politik in politik razvoja podeželja**;
- (3) **izdelati model ocenjevanja vodilnih sil (determinant) gospodarske učinkovitosti izbranega podeželskega območja**, ker so dosedanje raziskave (OECD, 2006; Terluin, 2001; Perpar, 2002; Potočnik Slavič, 2008; Klemenčič in sod., 2008) pokazale, da imamo na podeželju opravlja po eni strani z regijami, ki kažejo gospodarsko uspešnost celo nad nacionalnim povprečjem, po drugi strani pa z zaostajajočimi regijami.

V sklopu projekta smo testirali sledeči raziskovalni hipotezi.

- (1) Zaradi prepočasnih in skromnih izboljšav agrarne strukture ter zmanjševanja števila družinskih kmetij bodo le-te težko izpolnile strateške funkcije, predvidene v okviru eko-socialnega modela kmetijstva, zato za njih **dopolnilne dejavnosti predstavljajo predvsem eksistenčno funkcijo.**

→ **Z obstoječo raziskavo smo to hipotezo potrdili.**

a. Register dopolnilnih dejavnosti je v letu 2011 evidentiral 7878 dopolnilnih dejavnosti na 3610 kmetijah. Dobra tretjina (36,5 %) ima registrirane storitve z mehanizacijo, petina predelavo kmetijskih pridelkov in 17,3 % turizem na kmetiji (ta podatek zaradi neažurnosti registra služi le za orientacijo). Zlasti v zadnjem desetletju je bila očitna pozitivna dinamika, kar je potrdila tudi terenska analiza (vključenih 280 kmetij): čeprav smo vzorčili namensko, je bilo 72,5 % vse anketiranih kmetij registriranih v obdobju od 2001 do 2010.

b. Pri večini kmetij se za registracijo dopolnilne dejavnosti odločajo na podlagi kombinacije dveh razlogov. Najpogostejše so anketiranci navedli **gospodarske razloge** (74,6 % vseh odgovorov), družinsko tradicijo (23,6 %; registracija dopolnilne dejavnosti je pretežno večgeneracijska odločitev znotraj kmečkega gospodarstva), razpoložljive kmetijske proizvode (21,1 % vseh odgovorov), petina odgovorov je izpostavila, da registracija za njih pomeni izziv oziroma inovacijo. Za registracijo so se odločili tudi zaradi razpoložljive delovne sile (14,3 % odgovorov) ali **zaradi izgube zaposlitve** (12,1 %; ta kategorija je očitno v porastu, kar so potrdile tako naše raziskave kot podatki KSS; Vodopivec Rozman, 2012).

c. 63 % anketiranih kmetij ima registriranih eno, četrtina po dve in vsaka deseta po tri in več dopolnilnih dejavnosti. Iz pridobljenih odgovorov lahko izluščimo **pravilo treh »R«**: **da je odločitev za registracijo dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju bila »racionalna«** (predvsem zaradi smotrne rabe vseh potencialov kmetije), **»rentabilna«** (pretežno zaradi relativno ohlapnih finančnih določil) in tudi **»rizična«** (lahko zaradi tveganosti investicije, spremenjenih razmer na trgu, neugodnih demografskih razmer znotraj gospodinjstva ipd.).

d. Istočasno pa je potrebno poudariti, da so **nekateri kmetije finančne in organizacijske okvire dopolnilnih dejavnosti, kot jih določa uredba, že prerasle.** Pri njih je v ospredju podjetniški vidik, zato je

s tega vidika smiselna tudi drugačna oblika registracije. Izpostaviti pa velja dejstvo, da smo med anketiranimi kmetijami zasledili kontinuiran proces »prehajanja« (iz dopolnilne dejavnosti v samostojno podjetništvo in obratno), kar na nek način nakazuje tudi na že zgoraj nakazano podjetniško tveganje, tržna nihanja in tudi nekatere administrativne nedorečenosti.

- (2) Predvsem infrastrukturno opremljeno in demografsko dinamično slovensko podeželje predstavlja prostor, kjer se oblikujejo **nove poslovne priložnosti** (dopolnilne dejavnosti na kmetiji in druge tržno zanimive podjetniške dejavnosti in storitve), **ki pa jih (ne)kmečko prebivalstvo še ne uspeva izkoriščati v zadostnem obsegu** (ali zaradi nezadostne in neustrezne usposobljenosti, motiviranosti in informiranosti ali pa hitrejšega razvoja ne omogočajo tudi nekateri zunanji dejavniki, na katere posamezna kmetija nima velikega vpliva).

→ **S terenskimi metodami (anketa, intervju) in sistemsko analizo vodilnih sil na podeželju smo hipotezo potrdili.**

a. **Razlike v razvitosti med mestnimi in podeželskimi območji, pa tudi znotraj samih podeželskih območij, so kljub različnim razvojnim politikam in programom še vedno precejšnje.** Obstajajo tudi očitne razlike v razvitosti med zahodnim in vzhodnim delom države, pri večini individualno obravnavanih kazalnikov pa še posebej zaostaja severovzhodni del Slovenije. Pri pojasnjevanju tovrstnih razlik je potrebno poznati **ključne dejavnike oziroma tiste gonilne sile, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost podeželskih območij in jih upoštevati pri kreiranju politik.** Izhajali smo iz predpostavke, da na gospodarsko in razvojno uspešnost ne vplivajo le ekonomski dejavniki (čeprav imajo običajno največji vpliv), pač pa tudi človeški, socialni in okoljski dejavniki, kar zagovarja tudi koncept trajnostnega razvoja. Pri analiziranju podatkov za 40 kazalnikov smo se poleg opisnih statistik posluževali predvsem multivariatnih statističnih metod (metoda glavnih komponent, klaster, faktorska analiza, diskriminantna analiza itd.), ki omogočajo ugotavljanje kompleksnih medsebojnih razmerij.

b. Preverjali smo tudi, ali so razlike v razširjenosti dopolnilnih dejavnosti (registrski podatki) v slovenskih občinah statistično značilne. Izkazalo se je, da statistične analize tega ne potrjujejo: razlog lahko iščemo v dejstvu, da kmetijstvo skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi prispeva slaba 2 % k bruto družbenemu proizvodu. Tu ni ocenjena njegova večnamenska vloga, ki v kriznih časih pomeni vse bolj tudi blaženje socialnih stisk na podeželju, **dopolnilne dejavnosti pa pogosto dopolnilni vir prihodkov za obstoj kmetije oziroma boljšo rabo potencialov kmetije.**

c. Z vidika dopolnilnih dejavnosti pa smo kljub temu zaznali nekaj zanimivih teženj. Ugotovimo lahko, da je **najmanj registriranih dopolnilnih dejavnosti v občinah, ki so z gospodarskega in razvojnega vidika najbolj problematične (praviloma male občine v severovzhodni Sloveniji), največ pa v občinah, ki so na podlagi izbranih kazalnikov v najboljši razvojni kondiciji.** Razvoj dopolnilnih dejavnosti je večji na območjih, ki so tudi sicer gospodarsko bolje razvita in infrastrukturno bolje opremljena. Pri tem je odločujoč dejavnik tudi bližina trga oziroma neka druga turistična privlačnost, pa tudi bližina trga, večja podjetniška iniciativnost, razvitost infrastrukture, večje možnosti za zaposlitev družinskih članov izven kmetije, pa tudi demografske značilnosti.

d. Pri naši analizi smo se sicer osredotočili na kvantitativne kazalnike. Iz prakse, pa tudi iz nekaterih drugih raziskav, lahko ugotovimo, da je **še nepojasnjene razlike v uspešnosti med območji z enakimi vrednostmi kvantitativnih kazalnikov mogoče pojasniti s tako imenovanimi "nestvarnimi" dejavniki, kot so partnerstva, razvojna omrežja, socialni kapital lokalnih skupnosti, sposobnost lokalnih vodstev ipd.** Dosedanji izsledki raziskav kažejo, da je razlaga različne razvojne uspešnosti podeželskih območij kompleksna, saj se dejavniki razlikujejo tako znotraj podeželskih območij, kot tudi med samimi podeželskimi območji, vloga posameznega dejavnika v ekonomskem in razvojnem procesu pa se lahko tudi spreminja. V taki situaciji bi večjo vlogo morale odigrati ciljno naravnane politike, v našem primeru na primer smotrni sistem spodbud za razvoj tržno zanimivih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

1.2. Metodološki okvir

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji predstavljajo gospodarsko utemeljeno, organizacijsko praktično in logično vključevanje vseh potencialov kmetije (človeški, gospodarski, infrastrukturni itd.) ter njihovo smotrno rabo. Dopolnilne dejavnosti na kmetiji so zanimiv in dober primer aktiviranja in uporabe lastnih potencialov kmetije, tj. viška pridelka, razpoložljive in ustrezno izobražene delovne sile, uporabe specifičnih lokalnih/regionalnih proizvodov ipd. Ker iz uradnih podatkovnih baz ni bilo mogoče pridobiti podatkov o človeškem, gospodarskem in socialnem kapitalu kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo, o njihovem delovanju ter problemih, smo se odločili za terensko delo (izvedeno v letih 2010, 2011 in 2012) ter druge kvalitativne in kvantitativne metode.

1.2.1. Anketiranje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji

Z anketo smo zajeli nosilce dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v različnih slovenskih pokrajinah in različnih tipih podeželja. Struktura anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo namenoma ni bila enaka strukturi registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji, ki jo je izkazoval register za leto 2011. Uporabili smo neslučajnostni vzorec kmetij, izbran po načelih mnenja strokovnjakov (predhodno izvedeni intervjuji s kmetijskimi svetovalci in zaposlenimi na občini, pristojnimi za razvoj kmetijstva in gospodarskih dejavnosti) in dostopnosti (pripravljenost kmetov za sodelovanje, prenehanje dejavnosti), obenem smo težili k regionalni razpršenosti oziroma pokritosti celotnega slovenskega ozemlja. Anketirali smo **280 nosilcev dopolnilnih dejavnosti**, katerih naslove smo pridobili iz Registra dopolnilnih dejavnosti oziroma so nam jih priporočili lokalni kmetijski svetovalci, približno 10 % anket (tj. 27 kmetij) pa smo izvedli na kmetijah, ki v času izvedbe ankete dejavnosti še niso registrirale. V anketo smo vključili le manjši delež tistih, ki opravljajo storitve s kmetijsko mehanizacijo, ker so bile njihove značilnosti in problemi zelo sorodni, obenem jih večina dopolnilno dejavnost prijavi le sezonsko. Večjo pozornost smo tako namenili kmetijam, ki imajo registrirane preostale dopolnilne dejavnosti: zlasti turizem na kmetiji (v skladu z zahtevami naročnika smo vključili 98 kmetij, ki so locirane v 12 statističnih enotah, 50 občinah), pridelavo ter predelavo kmetijskih pridelkov, saj njihovi pridelki in storitve bogatijo lokalno ponudbo in prispevajo h krepitvi endogenih potencialov podeželja.

Preglednica 2: Podatki o opravljenem terenskem delu (anketiranje in intervjuvanje).

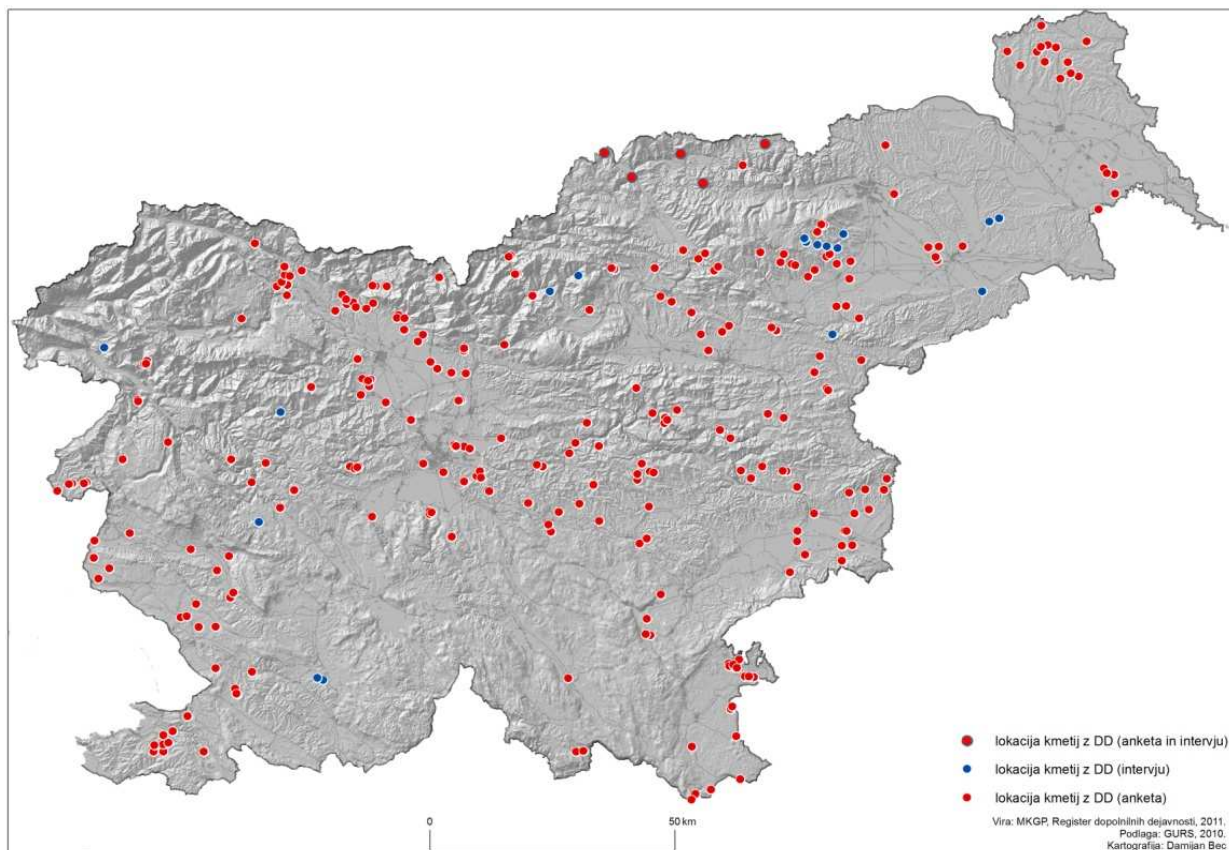
vrsta ankete	število	prostorska razporeditev
anketa nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji	280 anket	11 statističnih regij, 85 občin, 237 naselij (slika 1).
intervjuji z nosilci dopolnilne dejavnosti na kmetiji	20 poglobljenih intervjujev	Predvsem usmerjeni na območja, ki jih nismo zajeli z anketami (slika 1).
polstrukturiran intervju z nosilci turistične dejavnosti na ekoloških kmetijah	27 intervjujev	Goriška in Obalno-kraška statistična regija.
delavnica s sodelavci KSS (svetovalci za dopolnilne dejavnosti)	30 strukturiranih vprašalnikov	Enakomerna razporeditev po vsem slovenskem ozemlju.
anketa uporabnikov storitvenih dejavnosti turističnih kmetij	440 anket	Celotno območje Slovenije (zajeta so bila tako mestna kot podeželska območja in večina statističnih regij).

Nosilec dopolnilne dejavnosti smo zastavili 25 vprašanj odprtega in zaprtega tipa (v prilogi, poglavje 12.2). Vprašalnik je vseboval naslednje tematske sklope:

- **osnovne značilnosti kmetije z dopolnilno dejavnostjo (človeški in socialni kapital):** vrsta dejavnosti (po šifrantu MKO), leto registracije (in problemi), nosilec in delovna sila (položaj, status, starost, usposobljenost/izobrazba, število opravljenih delovnih ur v povezavi z dopolnilno dejavnostjo), članstvo v društvih, vključevanje v izobraževanje, preobremenjenost;
- **vzroki** za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo;

- ključne **gospodarsko-tržne informacije (gospodarski kapital)**: obseg pridelave, predelave in prodaje na kmetiji, prodajni kanali, registrirana blagovna znamka, vključenost v blagovno znamko, samostojen ali skupinski nastop na trgu, uporaba medijev za trženje;
- **denarna sredstva in razvojna vizija dopolnilne dejavnosti**: finančni viri investicij, izdelava poslovnega načrta/promocije ipd., glavni problemi, perspektiva dopolnilnih dejavnosti na kmetiji;
- **mnenjska vprašanja**: glede uredbe o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (največji obseg dohodka, količina proizvodov), glede konkurence, kupcev njihovih proizvodov, razmer na področju dopolnilnih dejavnosti.

Slika 1: Kmetije z dopolnilno dejavnostjo, ki so bile vključene v raziskavo (anketiranje, intervjuvanje).

Z anketo zbrane podatke smo analizirali z metodami opisne statistike, za oceno soodvisnosti smo uporabljali različne korelacijske koeficiente. Vsebinski rezultati ankete so predstavljeni v poglavju 3. 1. Anketa je bila izjemno pomemben vir podatkov pri vseh nadaljnjih projektnih aktivnostih (zasnova intervjujev, kvalitativnih profilov, oblikovanje priporočil).

1.2.2. Intervjuvanje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji

Odločitev za intervjuvanje nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji kot metode zbiranja podatkov je bila pogojena z raziskovalnimi cilji ter prednostmi in slabostmi posameznih metod. Za namene naše raziskave smo se odločili za **polstrukturirani intervju**, ki se kot metoda zbiranja podatkov pogosto uporablja v kvalitativnem raziskovanju. Spraševalec pri tem ne preverja specifičnih hipotez (David in Sutton 2004), ampak izbere seznam ključnih tem in posledično oblikuje vprašanja. Pri tej vrsti intervjujev se vrstni red vprašanj lahko spreminja glede na smer poteka intervjuja. Intervju se izvaja z vnaprej postavljenimi vprašanji, pri čemer so možna tudi dodatna vprašanja.

Vrstni red različnih tem in oblikovanje vprašanj je prepuščen presoji spraševalca. Pri vsaki temi ima spraševalec svobodo vodenja pogovora, tako kot se mu zdi primerno, zastavlja vprašanja z besedami, ki se mu zdijo najbolj primerne, razloži in prosi za pojasnilo, če dobljeni odgovor ni jasen, se hitro odziva, da dobi pojasnilo, če je potrebno, skratka določi svoj lastni slog pogovora. Lahko postavlja tudi dodatna vprašanja, ki niso bila predvidena na začetku intervjuja. Ob snemanju zvočnega zapisa intervjuja si tudi lahko zapisuje opombe. Ta vrsta intervjuja daje raziskovalcu priložnost sondiranja (raziskovanja) mnenj intervjuvanca. Sondiranje je način, s katerim spraševalec odkriva nove dimenzije, ki niso bile prvotno predvidene. S tem, da ima "... v naprej pripravljene ključne teme in podvprašanja, si raziskovalec zagotovi občutek urejenosti, ki mu omogoča tudi vodenje nenačrtovanega poteka razgovora (David in Sutton 2004)."

Slika 2: Osnovna vprašanja za polstrukturirane intervjuje.

1. Kakšen je po vašem mnenju družbeni pomen družinskih kmetij v sodobni družbi?
2. Kaj vam osebno pomeni življenje na kmetiji: kaj vam omogoča, kaj vam izpolnjuje, v čem pa vas omejuje?
3. Kako velika je vaša kmetija (*upoštevaje v lasti/najemu, lega/kakovost zemljišč, oddaljenost od večjih centrov*)? Ali potrebujete še več obdelovalne zemlje (*njem/nakup*)? Kakšne so možnosti za njem/nakup kmetijskih zemljišč?
4. S katerimi kmetijskimi dejavnostmi se ukvarjate? Kakšen obseg dela in smer razvoja kmetije pričakujete v prihodnje?
5. Koliko članov šteje vaše gospodinjstvo in kdo vse dela na kmetiji (*opis njihovih socio-demografskih značilnosti: starost, izobrazba*)? Kdo je njen gospodar/lastnik in koliko časa že (*kakšen je bil način in kakšna motivacija za prevzem kmetije sedanjega in prihodnjega gospodarja*)?
6. Ali kmetija vsem vašim članom gospodinjstva omogoča preživetje oziroma solidno življenje? Če »ne«, od kod pridobivate druge vire dohodka gospodinjstva? Kolikšen njegov delež predstavlja kmetijska dejavnost in koliko druge in katere (*dopolnilne*) dejavnosti?
7. Koliko časa se na vaši kmetiji že ukvarjate z dopolnilno/dopolnilnimi dejavnostmi? Kako ste se tega lotili, kaj vas je k temu spodbudilo? Če bi bili danes ponovno pred isto odločitvijo oziroma izbiro, ali bi se zopet odločili za to?
8. Kakšne so bile vaše začetne izkušnje (z vidika *informacij, znanja, registracije, finančnih investicij, odjemalcev, vložka dela, iztržka,...*)? Kaj so bile za vas pozitivne in kaj negativne izkušnje?
9. Kdo vam je pri vpeljavi dopolnilne dejavnosti največ pomagal in kako? S katerimi uradnimi institucijami ste imeli dobre in s katerimi slabe izkušnje?
10. Ali ste se pri vstopu in teku razvoja dopolnilne dejavnosti povezali tudi s drugimi kmeti in kako, na kakšen način (*nastop na trgu, skupna organiziranost,...*)? Če ne, za kaj ne, ali to vrstno povezovanje pogrešate?
11. Ali se vam je življenje v kakšnem smislu spremenilo, ko ste se začeli ukvarjati z dopolnilno dejavnostjo (*družinsko življenje, prosti čas, življenje v skupnosti, ...*)?
12. Kako (so) na dopolnilno dejavnost gledajo drugi člani vaše družine, kdo vas podpira in kako?
13. Kako ocenjujete vašo današnjo situacijo v zvezi opravljanjem dopolnilne dejavnosti? Kaj ocenjujete kot dobro in kaj vas ovira, vam predstavlja problem (*na osebni ravni in v okviru širše skupnosti*)?
14. Kakšna je vaša ocena zakonodaje in ukrepov politike na področju dopolnilnih dejavnosti? Kako bi bilo mogoče zakonodajo narediti "uporabniku bolj prijazno" oziroma kaj bi po vašem mnenju država lahko (MKGP, druge službe) konkretno naredile, da bi vam bilo lažje?
15. Kakšni so vaši bodoči načrti s sedanjo/sedanjimi dopolnilnimi dejavnostmi? Kaj (bi) si želite spremeniti (*povečati, dopolniti, razširiti (šli med s.p) in zakaj*)? Kdo bo za vami nadaljeval z dopolnilno dejavnostjo?
16. V kakšni meri se strinjate in kako komentirate trditev, »da je z dopolnilnimi dejavnostmi lahko izboljšati dohodek kmetij in prispevati k razvoju podeželja«?

Prednost polstrukturiranih intervjujev je v tem, da raziskovalec lahko hitro in globlje preuči dane razmere kot to velja pri anketni raziskavi. Lahko zastavlja bolj razčlenjena vprašanja in sondira bolj podrobne informacije. Obenem se tudi lahko bolj prilagaja intervjuvančevi situaciji (na primer različnim ravnam izobrazbe in pismenosti intervjuvancev) in se mu ni potrebno togo držati raziskovalnega načrta; lahko pojasni ali preoblikuje vprašanje, če je intervjuvancu kaj nejasno.

Izvedba intervjuja. Predhodno smo vsakega intervjuvanca vprašali, če smemo pogovor snemati, obenem pa pojasnili, da je za potrebe raziskave (zagotovljeno beleženje vseh pomembnih informacij) to zaželeno. Najboljši pogoji za izvedbo intervjuja so bili zagotovljeni v mirnem prostoru, kjer razgovora niso motile druge osebe z morebitnimi pripombami in drugačnimi informacijami, mnenji. Spraševalec je postavljajl vnaprej pripravljena vprašanja in z empatičnim, odprtim zanimanjem spodbujal intervjuvančevo pripoved. Po potrebi smo pogovor usmerjali z dodatnimi podvprašanji znotraj zastavljene vsebine raziskave, vendar pri tem pazili, da nismo prekinjali poteka pripovedi intervjuvanca. Po končanem intervjuju smo njegov zvočni zapis prenesli na računalnik in naredili t.i. transkripcijo: natančen prepis celotnega zvočnega zapisa (vsa vprašanja in podvprašanja in vsi odgovori) v pisno obliko, pri čemer smo izjave zapisovali dobesedno, tudi z vsemi miselnimi prekinitevami in morebitnimi zvoki oziroma šumi (nekaj citatov je v prilogi, poglavje 12.1).

Poleg vprašalnika enotnega intervjuja smo **intervjuvancem na ekoloških kmetijah z dopolnilno dejavnostjo** zastavili še nekaj **dodatnih vprašanj**, in sicer glede:

- vrste in obsega ponudbe ekoloških jedi, jedi z ekološkimi sestavinami ter jedi z določenim deležem ekoloških sestavin na kmetijah;
- prednosti in slabosti vključevanja ekoloških živil v ponudbo;
- načrtovanega razvoja ponudbe ekoloških pridelkov oziroma živil na kmetiji.

Projektna skupina je ob projektni prijavi predvidela, da bo poglobljena terenska raziskava (intervju) zajela okvirno 15 intervjuvancev. Vsebinska zasnova projekta in terensko delo pa sta pokazala potrebo po večjem številu izvedenih intervjujev. V sklopu projektne naloge je bilo tako izvedenih **21 intervjujev** (v letih 2011 in 2012; lokacije so označene na sliki 1; 15 na kmetijah z registrirano turistično dejavnostjo na kmetiji), ustrezno kodirane transkripcije so na voljo pri vodji projekta. Pridobljene informacije so nam bile zlasti v veliko pomoč pri izdelavi profilov kmetij in DEXi modela za ocenjevanje potencialov turistične kmetije.

1.2.3. Polstrukturiran intervju z nosilci turistične dejavnosti na ekoloških kmetijah

Z omenjenim intervjujem smo identificirali povezavo med ekološkimi pridelovalci in turizmom na ekološki kmetiji, kar se je dodatno potrdilo z analizo registra dopolnilnih dejavnosti in bazo ekoloških kmetij v Sloveniji (MKO, 2011). Na primeru dveh statističnih regij (Obalno-kraška in Goriška) smo s polstrukturiranim intervjujem zajeli vse identificirane nosilce turizma na ekoloških kmetijah (27). Osredotočili smo se na pridobivanje gospodarsko-tržnih informacij in razvojne vizije dopolnilnih dejavnosti s področja turizma.

1.2.4. Delavnica s sodelavci KSS (svetovalci za dopolnilne dejavnosti)

V sodelovanju s Kmetijsko gozdarsko zbornico Slovenije smo izvedli delavnico s kmetijskimi svetovalci za dopolnilne dejavnosti (2. 12. 2011, Ljubljana). Predhodno smo izdelali smo strukturirani vprašalnik o »Vitalnosti turističnih kmetij«, ki je temeljil na rezultatih, pridobljenih z anketo in intervjuji. V sklopu delavnice smo svetovalce naprosili za ovrednotenje pomena posameznih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj turizma na kmetiji: gospodarskega, demografskega, socialnega in okoljskega potenciala. 31 uporabnih vprašalnikov smo podrobno analizirali, informacije so nam pomagale pri izdelavi omenjenega profila in zaključnih priporočil.

Slika 3: Primer strukturiranega vprašalnika (za gospodarski potencial), ki so ga izpolnjevali svetovalci KSS.

Oznaka intervjuvanca:

Vitalnost turističnih kmetij – pomen posameznih dejavnikov (DEMOGRAFSKI POTENCIAL)

Rezultat												Rezultat
Nepomembno 0												0
1												1
2												2
3												3
4												4
5												5
6												6
7												7
8												8
Zelo pomembno 9												9
	Starost: (1) nosilca kmetije	Starost: (2) naslednika kmetije	Starost: (3) preostalih članov družine	Izobrazba: (1) nosilca kmetije	Izobrazba: (2) naslednika kmetije	Izobrazba: (3) preostalih članov družine	Status družinskih članov (solarji, zaposleni, brezposelni, upokojenec)	Nasledstvo na kmetiji	Velikost gospodarstva (število družinskih članov)	Prisotnost več generacij v gospodarstvu	Prisotnost kronično bolne/nezmožne osebe v gospodarstvu	Nosilna zmogljivost gospodarstev (demografska vitalnost, odprtost naravnih)

1.2.5. Anketa uporabnikov storitvenih dejavnosti turističnih kmetij

Med verjetnimi dejavniki, ki so povezani z razlikami v prostočasnem in turističnem ravnanju, sta tudi starost in spol. Tako redne raziskave Statističnega urada RS o turističnih navadah slovenskega prebivalstva opozarjajo na razlike glede na starost in spol pri številnih značilnostih turističnega ravnanja, vključno z udeležbo na turističnih potovanjih (SURS, Turistična potovanja ..., 2012). Tudi raziskava domačih turistov na Norveškem, ki se je posebej osredotočila na obiskovanje turističnih kmetij, je pokazala razlike v ravnanju v povezavi s starostjo turistov (Blekesaune in sodelavci, 2008).

Zaradi navedenega je bil za anketno raziskavo o turističnem ravnanju (v povezavi s turističnimi kmetijami) uporabljen kvotni vzorec 440 prebivalcev Slovenije, starih 15 let in več, pri čemer so morali anketarji poiskati anketirance ustrezne starosti (glede na starostne kategorije 15-30, 31-45, 46-60 in več kot 60 let). Na ta način je bila dobljena starostna in spolna struktura anketirancev, ki se je (z manjšimi odstopanji) ujemala s starostno in spolno strukturo slovenskega prebivalstva. Razlog za izbiro kvotnega vzorca je bil v tem, ker smo želeli – kljub omejenim objektivnim možnostim – dobiti razmeroma zanesljive podatke. Na ta način smo se tudi izognili neodgovornosti. Slaba stran takšnega načina vzorčenja je v tem, da ni mogoče uporabiti postopkov statističnega sklepanja oziroma ni mogoče določiti standardne napake ocene (Blejec, 1976, str. 407; Vehovar, 1991, str. 35), vendar je mogoče sklepati, da je pri kvotnem vzorcu dobljena ocena boljša, kot bi bila pri enako velikem slučajnem vzorcu (Blejec, 1976, str. 407). Spodnja starostna meja 15 let je bila izbrana zato, da so bili izločeni mlajši prebivalci, ki so glede turističnih potovanj še razmeroma precej odvisni od staršev. Poleg tega gre tudi za starostno mejo, ki jo pri raziskavah turističnih potovanj slovenskega prebivalstva uporablja SURS. To je omogočilo vsaj omejeno primerljivost nekaterih rezultatov.

Kljub temu da ni šlo za slučajnostni vzorec, so bile za ugotavljanje morebitnih povezav med turističnim ravnanjem in stališči ter nekaterimi socio-demografskimi dejavniki zaradi značilnosti podatkov (večji del je nominalnih ali kvečjemu ordinalnih) uporabljene nekatere neparametrične statistične metode (hi kvadrat preskus, koeficient kontingence), ki so se jih dokaj pogosto posluževali tudi v raziskavah s področja prostega časa.

Rezultati so opozorili na nekatere dejavnike, ki so posebnost turizma na kmetiji in ki so pomembni za privlačnost turističnih kmetij in njihov obisk. Na nekatere od njih lahko posamezni ponudnik (nosilec dopolnilne turistične dejavnosti) neposredno vpliva, drugi pa so povezani z zunanjimi dejavniki, ki niso pod

njegovim nadzorom. Kot je anketna raziskava pokazala, so za obisk turistične kmetije slednji lahko zelo velikega pomena. Posredno se to odraža tudi v daljši povprečni dobi bivanja na tistih turističnih kmetijah, ki so v obmorskih, gorskih in zdraviliških občinah.

1.2.6. Kvalitativna ocena potencialov

Na podlagi izvedenih intervjujev smo izdelali **nabor devetih kazalcev**, ki bi najbolj objektivno prikazoval profil vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo. Že pri izboru potencialnih intervjuvanih kmetij smo vključili tiste kmetije, ki so v lokalnem/regionalnem okviru prepoznavne kot »primer dobre prakse«. Za vsakega izmed zgoraj navedenih kazalcev smo izdelali merila in določili petstopenjsko ocenjevalno lestvico, kar je razvidno iz preglednice 3. Na podlagi te matrike smo izdelali grafične profile za vsako intervjuvano kmetijo. Ta metoda nam je bila v veliko pomoč pri izdelavi DEXi modelov.

1.2.7. Metoda DEXi

Turizem na kmetiji je gospodarska dejavnost, ki črpa svoje materialne in človeške vire iz osnovne kmetijske dejavnosti kmetije. Uspešno ukvarjanje s turistično dejavnostjo zahteva ustrezno poznavanje in oceno internih in eksternih dejavnikov kmetije, ki vplivajo na razvojno sposobnost potencialne turistične kmetije. Glede na to, da so omenjeni dejavniki pogosto zelo številčni, smo hitro soočeni z večkriterialno odločitveno situacijo, kar lahko predstavlja resen izziv tako za gospodarja kot tudi za svetovalce. Da bi olajšali proces vrednotenja poslovnih priložnosti in ublažili težavnost sprejemanja tovrstnih odločitev, smo v okviru projekta poskusili oblikovati **večkriterialni odločitveni model kot orodje za podporo odločanju**. Za sistematično vrednotenje večkriterialnega odločitvenega problema smo izbrani orodje DEX, ki je bilo pri reševanju večkriterialnih problemov v uvajanju dopolnilnih dejavnosti že uporabljeno tudi v preteklosti (Pažek in Rozman, 2010).

Pri metodi DEX uporabljamo kvalitativne spremenljivke in funkcije koristnosti, s pomočjo katerih se oblikujejo pravila odločanja. Tako se zagotavljajo kakovostne ocene alternativnih možnosti rešitve problema. Pri metodi DEX gradimo model z urejenimi zalogami vrednosti (od slabih k dobrim vrednostim: zmerno, normalno, visoko, previsoko ali neprimeren, primeren, zelo primeren, odličen ipd). Pri osnovnih atributih moramo imeti čim manj vrednosti, vendar toliko, da lahko z njimi opišemo vse bistveno različne odločitvene situacije. Pri izpeljanih atributih število vrednosti počasi raste – od podrednih k nadrednim atributom, končna ocena naj bi imela pet vrednosti ali več. Numerične parametre razdelimo na intervale, nadredni parametri naj ne bi imeli več kot tri podredne. Funkcije koristnosti pa lahko definiramo neposredno, z uporabo pravila urejenosti in z uporabo uteži (Bohanec, 1999).

Vrednotenje z modelom DEX je razdeljeno v več faz.

1. **Identifikacija problema in priprava spiska kriterijev:** do tu so postopki enaki kot v zgoraj predstavljenih metodah, torej poizkušamo najprej čim bolje definirati problem ter opredeliti cilje in zahteve. Kriteriji, ki vplivajo na izbor odločitve, so deloma že razvidni iz identifikacije problema.
2. **Strukturiranje kriterijev:** opravimo na osnovi medsebojne odvisnosti in vsebinskih povezav. Če ima več kriterijev kako skupno lastnost, take združimo in dobimo poddrevo kriterijev te skupne lastnosti. DEX omogoča skoraj poljubno strukturiranje kriterijev.
3. **Merske lestvice:** pri metodi DEX so zaloge vrednosti kriterijev sestavljene iz besed ali numeričnih intervalov. Merske lestvice načeloma uredimo od slabih (manj zaželenih) proti boljšim vrednostim, kar omogoča lažjo kontrolo konsistentnosti odločitvenih pravil s tem pa tudi pohitritev vnosa funkcij koristnosti.
4. **Opredelitev funkcije koristnosti:** funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: »če – potem«. Definiramo in vnašamo jih na podlagi preglednice. DEX pripravi preglednico z že vpisanimi vsemi kombinacijami vrednosti osnovnih kriterijev. Potrebno je le še izbrati zadnji stolpec. Pri tem DEX sproti opozarja na morebitne nekonsistentnosti in na določenih mestih sam predlaga ustrezne vrednosti, ki jih izpelje iz do takrat definiranih pravil (metode strojnega učenja).

Preglednica 3: Kazalci in merila za izdelavo profila vitalnih kmetij, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.

oznaka	starost nosilca dopolnilne dejavnosti	starost prevzemnika na kmetiji	starostna-funkcijska vitalnost kmečkega gospodinjstva	končana formalna stopnja izobrazbe nosilca dopolnilne dejavnosti	zgodovina kmetovanja	število članov kmečkega gospodinjstva, vključenih v dopolnilne dejavnosti*	dohodki gospodinjstva	vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo	načrti glede prihodnosti dopolnilne dejavnosti na kmetiji
1	6 (nad 80 let)*	prevzemnik ni določen	1 (ostarelo gospodinjstvo: vsi člani starejši od 70 let)	0 (nepopolna OŠ), 1 (osnovna šola)	nosilec in člani gospodinjstva nimajo izkušenj	N do 10 ur DČ do 10 ur VSI do 20 ur	1. dohodki iz dopolnilne dejavnosti zelo skromni (do 5 % dohodka gospodinjstva); 2. drugi dohodki predstavljajo večino (pokojnine, socialni transferji); 3. kmetijske subvencije skromne; 4. dohodkov iz nekmetske dejavnosti ni	raba kmetijskih in nekmetskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, želja po ohranjanju tradicije, veselje do dela z ljudmi in do družjenja, edini možni način registracije poslovne dejavnosti	opustitev dejavnosti
2	5 (nad 70 let)	5 (nad 70 let)	2 (starejše gospodinjstvo: vsi člani starejši od 50 let)	2 (poklicna šola, tečaji)	skromne izkušnje nosilca in drugih članov gospodinjstva	N 10 do 20 ur DČ 10 do 20 ur VSI 20 do 40 ur	1. dohodki iz dopolnilne dejavnosti skromni (5-10 %); 2. drugi dohodki predstavljajo večino (pokojnina, socialni transferji); 3. kmetijske subvencije skromne; 4. pomembna vloga dohodkov izven kmetijske dejavnosti (ostali družinski člani)	raba kmetijskih in nekmetskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, možnost koriščenja finančnih spodbud	nejasna prihodnost (ni naslednika, starost in bolezni, negativne spremembe na trgu)
3	4 (51-70 let)	4 (51-70 let)	3 (gospodinjstvo s starejšo srednjo generacijo: starši z otroki, starejšimi od 35 let - tudi enočlansko gospodinjstvo)	2 (poklicna šola, povezana z dopolnilno dejavnostjo)	nosilec ima izkušnje, člani imajo skromne izkušnje	N 20 do 30 ur DČ 20 do 30 ur VSI 40 do 60	1. dohodki iz dopolnilnih dejavnosti dosegajo 10 -15 % dohodka gospodinjstva, 2. drugi dohodki so manj pomembni (pokojnine, socialni transferji), 3. kmetijske subvencije pomembnejše, 4. najpomembnejši vir dohodka prihaja izven kmetijske dejavnosti (ostali družinski člani)	raba kmetijskih in nekmetskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, izguba službe, možnost koriščenja finančnih spodbud	ohranitev stanja (investicija se je zaključila v zadnjih desetih letih)

4	3 (36-50 let)	3 (36-50 let)	4 (gospodinjstvo s srednjo generacijo: Otroci stari od 25 do 35 let - tudi enočlansko gospodinjstvo) ali 7 (mlado gospodinjstvo: vsi člani mlajši od 35 let)	3 (srednja šola)	bogate in raznolike izkušnje nosilca in članov gospodinjstva	N 30 do 40 ur DČ 30 do 40 ur VSI 60 do 80 ur	1: dohodki iz dopolnilnih dejavnosti dosežajo 15-20 % dohodka gospodinjstva, 2. drugi dohodki so prisotni (štipendije, socialni transferji), 3. kmetijske subvencije so pomembne, 4. najpomembnejši vir prihaja izven kmetijstva (ostali družinski člani)	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, družinska tradicija, inovacija	ohranitev stanja (ker se je investicija zaključila v zadnjih petih letih), razširitev obstoječe ponudbe (kakovostna obogatitev)
5	2 (26-35 let)	2 (26-35 let)	5 (trigeneracijsko gospodinjstvo) ali 6 (gospodinjstvo s srednjo in mlado generacijo)	3 (srednja šola, povezana z dopolnilno dejavnostjo), 4 (višja, visoka)	zelo bogate in zelo raznolike ter inovativne izkušnje nosilca in članov gospodinjstva	N 40 ur in več DČ 40 ur in več VSI 80 ur in več	1: dohodki iz dopolnilnih dejavnosti presegajo 20 % dohodka gospodinjstva, 2. drugi dohodki so prisotni (štipendije, socialni transferji), 3. pomembne so kmetijske subvencije, 4. pomemben vir prihaja izven kmetijske dejavnosti (ostali družinski člani)	raba kmetijskih in nekmetijskih virov na kmetiji, potreba po dodatnem dohodku, družinska tradicija, inovacija, veselje in osebno zadovoljstvo	povečanje obstoječe dejavnosti (nova vlaganja v infrastrukturo), odločitev še za novo dopolnilno dejavnost

*N: nosilec, DČ: vključeni družinski člani; VSI: vsi vključeni; povprečno število tedenskih ur, opravljenih za dopolnilno dejavnost.

5. **Vrednotenje in analiza variant:** DEX tako zbrane podatke o vrednotah ovrednoti v skladu s strukturo kriterijev in odločitvenimi pravili. Pri tovrstnih podajanjih funkcij koristnosti se večkrat zgodi, da je več variant ocenjeno z enako končno oceno, kar zahteva dodatno analizo vrednotenja. DEX omogoča dokaj enostavne »kaj – če« analize. Tako lahko preverimo, kako bi bila posamezna varianta ocenjena, če bi lahko enemu od kriterijev pripisali boljše/slabše vrednosti. To bi se zgodilo, če bi ob izvedbi lahko zagotovili tak boljši kriterij ali pa bi med uporabo prišlo do nenadnega padca vrednosti kriterija. Pred končno potrditvijo variant nam DEX omogoča tudi izvedbo selektivne razlage, kjer poskušamo poiskati posebej izrazite prednosti in slabosti posameznih variant. S temi dodatnimi analizami lahko z večjo verjetnostjo izberemo najustreznejšo varianto, poleg tega pa nam metoda DEX omogoča tudi določitev rezervne variante in, navsezadnje, tudi rangiranje vseh variant, od najboljše do najslabše.

Odločitveni model DEX sledi konceptu večkriterijskega ocenjevanja s tem, da se osnovni problem razčleni v manjše, manj kompleksne probleme. Ocena variante se izračuna s postopki združevanja delnih ocen atributov, (kot je na primer utežna vsota). Celotni postopek je zasnovan tako, da lahko odločevalec kar najučinkoviteje izrazi svoje preference, to je stopnje (ne)zaželenosti variant, kar se uporabi za oceno variante. DEX-ov pristop je kombiniran z nekaterimi prvinami ekspertnega sistema in strojnega učenja (Kozjek s sod., 2007). Zaradi navedenih razlogov so področja uporabe metode DEX lahko računalništvo, vrednotenje projektov, vrednotenje podjetij, kadrovske odločitve, medicina, zdravstvo, vrednotenje tehnologij, izbor lokacij, ekologija in tudi agronomija.

Metodo DEX lahko izvajamo z **odločitvenim računalniškim programom DEXi**, ki s pomočjo multidločitvenega drevesa pripomore k najbolj optimalnim odločitvam. Ko se v programu zamenja oziroma spremeni en parameter, ga le-ta zazna in odločitveni model se spremeni (Bohanec, 2007). DEXi je lupina ekspertnega sistema za večparametrsko odločanje. Uporablja se za podporo odločevalcem pri reševanju zapletenih problemih odločanja tako v poslovni, kot tudi individualni rabi. V primerjavi s splošnimi večkriterijskimi sistemi ima dve posebnosti:

- uporablja kvalitativne diskretne kriterije, vrednosti so običajno opisane z besedami, le redko so to številke ali numerični intervali;
- funkcije koristnosti so podane s preprostimi odločitvenimi pravili tipa: »če – potem«; na ta način je funkcija koristnosti podana po točkah.

Računalniški program DEXi je v osnovi sestavljen iz dveh delov (Rajkovič in sod. 1999):

1. pridobivanje in urejanje znanja: uporabniku pomaga pri oblikovanju drevesa kriterijev in pravil odločanja za obravnavani problem; dejansko je to proces strukturiranja odločitvenega problema in izražanja preferenc, pri čemer se konsistentnost podanih odločitvenih pravil sproti tudi računalniško preverja;
2. ocene in analize variant: pridobljeno bazo znanja uporabimo za oceno in analizo variant.

V fazi identifikacije kriterijev atributov najprej določimo spisek kriterijev, glede na zastavljene cilje, po katerih bomo ocenjevali posamezne variante. Iz spiska kriterijev zgradimo drevesno strukturo vsebinsko združenih kriterijev. Kriterije strukturiramo iz več razlogov:

- a) zaradi preglednosti nad odločitvenim modelom in znanjem,
- b) da združimo kriterije, ki so vsebinsko povezani,
- c) da lažje določimo določilna pravila, s tem pa dosežemo tudi razumljivo razlago končne odločitve.

Na koncu določimo še zaloge vrednosti za kriterije. Pri združevanju kriterijev sta pomembna sledeča kriterija: vsebinska sorodnost in omejeno število. Smiselno je, da so kriteriji merljivi, upoštevati je treba načelo polnosti, da nismo spregledali kriterijev, ki pomembno vplivajo na odločitev, kriteriji naj se ne prekrivajo. Zaloge vrednosti naj bodo diskretne, praviloma urejene od slabih proti dobrim.

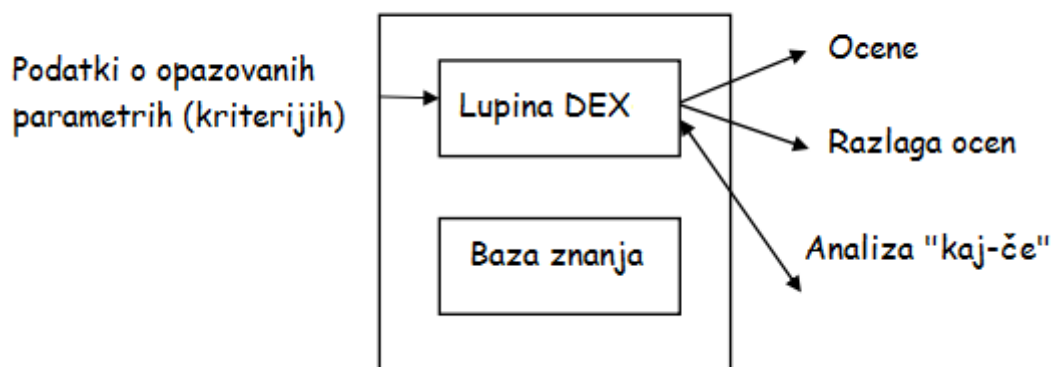
Na začetku je vsaka varianta opisana z vrednostmi kriterijev, ki predstavljajo liste drevesa. DEXi vsako varianto oceni v skladu z bazo znanja, to je z drevesom kriterijev in odločitvenimi pravili. Tako za vsako

varianto dobimo oceno primernosti oziroma ustreznosti. Temu postopku sledi analiza rezultatov, ki je sestavljena iz ene ali več naslednjih aktivnosti (Rajkovič in sod. 1999):

- razlaga ocene: DEXi je sposoben razložiti, kako je bila na osnovi kriterijskih vrednosti in uporabljenih odločitvenih pravil vsaka posamezna ocena pridobljena;
- analiza tipa "kaj-če": izvedena je interaktivno s spremembo opisa variant, z njihovo ponovno ocenitvijo in s primerjavo dobljenih rezultatov s prvotnimi (referenčnimi) rezultati.

Selektivne razlage variant: DEXi najde tista podkriterijska drevesa, ki odražajo najmočnejše ali najšibkejše značilnosti posamezne variante in o njih poroča, s čimer izluščimo samo najbolj pomembne informacije.

Slika 4: Struktura večparametrskega odločitvenega modela DEX (Rajkovič in sod., 1999).

1.2.8. Metoda vodilnih sil na podeželju

Razlike v razvitosti med mestnimi in podeželskimi območji, pa tudi znotraj samih podeželskih območij, so kljub različnim razvojnim politikam in programom še vedno precejšnje, tako na svetovni, kot evropski in slovenski ravni. Namen programov razvoja podeželja in njihovih ukrepov je te razlike zmanjševati in zagotavljati trajnostno naravnan razvoj. Da bi bili pri tem kar najbolj uspešni, je potrebno poznati ključne dejavnike oziroma tiste gonilne sile, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost podeželskih območij in jih upoštevati pri kreiranju politik. Izhajali smo iz predpostavke, da na gospodarsko in razvojno uspešnost ne vplivajo le gospodarski dejavniki (čeprav imajo običajno največji vpliv), pač pa tudi človeški, socialni in okoljski dejavniki, kar zagovarja tudi koncept trajnostnega razvoja. Pri končnem izboru kazalnikov smo izhajali iz naslednjih predpostavk:

- kazalnik je razpoložljiv za vse občine v Sloveniji (210 občin, brez zadnje ustanovljene občine Mirna),
- kazalnik naj prispeva k pojasnjevanju variabilnosti med občinami, torej k pojasnjevanju razlik v razvitosti med občinami,
- kazalnik naj pojasnjuje katerega od mogočih ključnih dejavnikov, ki so bili predhodno prepoznani (na podlagi literature oziroma ekspertnega poznavanja problematike), da vplivajo na raznoliko gospodarsko in razvojno uspešnost območja.

Osnovni izbor kazalnikov (skupaj 40) smo nato vsebinsko razporedili v šest vsebinskih področij:

- demografsko stanje (4 kazalniki),
- ekonomska struktura in uspešnost (12 kazalnikov),
- trg dela in delovna sila (12 kazalnikov),
- kakovost življenja in življenjska raven (6 kazalnikov),
- okoljsko stanje (3 kazalniki),

- oddaljenost in infrastrukturna opremljenost (3 kazalniki).

Izbrani kazalniki hkrati predstavljajo tudi različne vrste kapitala podeželskih območij (človeškega, gospodarskega, okoljskega in socialnega). Na podlagi izbranih kazalnikov stanja smo v nadaljevanju prikazali stanje v slovenskih občinah (prikaz stanja tudi kartografsko po posameznem kazalniku), pokazali na razlike med mestnimi in podeželskimi občinami ter na podlagi različnih tipoloških členitev ugotavljali, kateri dejavniki povzročajo ugotovljene razlike, heterogenost in variabilnost med občinami.

Pri analiziranju podatkov smo se poleg opisnih statistik posluževali predvsem multivariatnih statističnih metod (metoda glavnih komponent, klaster, faktorska analiza, diskriminantna analiza itd.), ki omogočajo hkratno podrobnejšo analizo vseh izbranih spremenljivk, ugotavljanje kompleksnih medsebojnih razmerij (korelacij) med izbranimi spremenljivkami ter združevanje spremenljivk in s tem zmanjševanje dimenzije prostora za nadaljnje analize. S pomočjo klusterske analize smo opredelili tudi štiri skupine občin, ki se med seboj razlikujejo po izbranih kazalcih, znotraj skupine pa so si občine po izbranih kazalcih kar najbolj sorodne.

1.3. Potek dela

Delo je v večji meri potekalo v skladu s spodnjim vsebinskimi in časovnim okvirom.

Delovni sklop 1
DOPOLNILNE DEJAVNOSTI NA KMETIJI: TEORETIČNO - METODOLOŠKA IZHODIŠČA
Projektna naloga 1.1: Teoretična izhodišča za obravnavanje potencialov dopolnilnih dejavnosti na kmetiji in podjetništva na podeželju.
<i>Cilj naloge:</i> Analiza relevantne znanstvene in strokovne literature. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> izdelan kritični pregled relevantne strokovne in znanstvene literature s področja dopolnilnih dejavnosti oziroma diverzifikacije dohodka na podeželju (podano v drugem faznem poročilu). Analizirani so temeljni pojmi in pomen dopolnilnih dejavnosti, poseben poudarek je bil bo namenjen pregledu push in pull dejavnikov, ki vplivajo na razvoj dopolnilnih dejavnosti in podjetništva na podeželju, kot tudi obstoječih uredb v Sloveniji in tujini. <i>Pričakovani rezultati:</i> Teoretična in metodološka izhodišča raziskave. <i>Realizacija:</i> Analize so opozorile na veliko terminoloških nedorečenosti na področju diverzifikacije na kmetiji oziroma na podeželju. Za potrebe usmerjanja prihodnjega razvoja dopolnilnih dejavnosti in predvsem na predlog sofinancerja (MKO) smo se v okviru projektne skupine zlasti osredotočili na turizem na kmetiji kot eno tradicionalnih, prepoznavnih, bolj dinamičnih in perspektivnih vrst dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. V analizi relevantne strokovne literature smo se osredotočili predvsem na empirične raziskave dejavnikov, ki vplivajo na razvoj dopolnilnih dejavnosti. Mednarodne primerjave so velikokrat zelo otežene zaradi zelo raznolikih poimenovanj (na primer <i>farm tourism</i>, <i>agritourism</i>, <i>tourism on farm</i>), samega koncepta turizma na kmetiji, raziskave so večinoma lokalizirane, ni mednarodnih primerjav. S teoretičnega vidika smo sledili predvsem izhodiščem Marsdena (2006), ki zlasti pri diverzifikaciji zagovarja odmik od prevladujočega agro-industrijskega modela k poskusom vzpostavitve ponovne povezanosti (in lokalizacije) z lokalnim razvojem podeželja. Ta koncept se povezuje z neoendogenim razvojnim pristopom in konceptom vpetosti v lokalno okolje (ang. <i>embeddedness</i>). Nadgradnja in ažuriranje relevantne literature je potekalo ves čas izvajanja projekta.
Projektna naloga 1.2: Analiza obstoječih podatkovnih zbirk in pridobitev statističnih podatkov.
<i>Cilj naloge:</i> Oceniti relevantnost obstoječih in predvideti vključitev potrebnih podatkovnih zbirk. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> V nalogi je analiziran Register dopolnilnih dejavnosti (MKO; podano v drugem faznem poročilu). Ker raznoliko gospodarsko učinkovitost podeželskih območij pojmujemo večdimenzionalno, je bilo potrebno pregledati in pridobiti več podatkovnih zbirk s sledečih področij: - gospodarski kapital (produktivnost v BDP na zaposlenega, stopnja zaposlenosti, zdravstveno stanje, gospodarska struktura, delež zaposlenih v javnem sektorju, investicije, cestna infrastruktura, dostopnost oz. oddaljenost itd.), - človeški kapital (stopnja sodelovanja na trgu dela: ljudje v starosti 16-74 let, zaposleni ali iskalci zaposlitve,

izobrazbena sestava, demografsko stanje, velikost gospodinjstev ipd.),
- okoljski kapital (oddaljenost od večjega središča, delež (za)varovanih območij ipd.).
Uporabili smo še nekatere težje merljive kazalce, kot so kakovost življenja, dostopnost do zaposlitve (dostopnost javnega transporta) ter delež volivcev.

Pričakovani rezultati: Temeljni kartografski prikazi, osredotočeni na prostorske in strukturne značilnosti obstoječih dopolnilnih dejavnosti in slovenskega podeželja.

Realizacija: V številnih primerih se je Register dopolnilnih dejavnosti izkazal kot precej neažuren in nepopoln vir. Kljub vsemu je to (poleg neposrednih terenskih podatkov in podatkov KSS) edini razpoložljivi vir, na podlagi katerega smo izdelali številne kartografske prikaze. Le-ti nam omogočajo pregled nad razporeditvijo posameznih dopolnilnih dejavnosti. Njihova priprava je bila časovno zelo zamudna, saj smo morali temeljito pregledati obstoječo podatkovno bazo, pogosto smo stanje na določeni kmetiji preverili pri zadolženem kmetijskem svetovalcu ali kasneje tudi z našim terenskim delom. Temeljni problem, s katerim smo se srečevali v povezavi s podatki, ki smo jih potrebovali za oceno gospodarske učinkovitosti, je precejšnje časovno zaostajanje razpoložljivih podatkov (za številne kazalce so na voljo najnovejši podatki za leto 2007). Dodatne težave je povzročalo ustanavljanje novih občin, kar zelo otežkoča ali celo onemogoča sledenje stanju na posameznem območju. Srečali smo se tudi s problematiko primerljivosti podatkov za isti kazalec iz različnih baz podatkov. Tudi sam sistem zbiranja podatkov se izkaže večkrat kot zelo površen.

Projektna naloga 1.3: Priprava na terenske raziskave.

Cilj naloge: Izbor kmetijskih gospodarstev, ki so bila vključena v raziskavo, in oblikovanje vprašalnika za nosilce dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

Vsebinsko-metodološki pristop: Vprašalnik je vseboval naslednje tematske sklope (podano v drugem faznem poročilu):

- osnovne značilnosti kmetije z dopolnilno dejavnostjo (človeški in socialni kapital),
- vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo,
- ključne gospodarsko-tržne informacije (gospodarski kapital),
- ekonomski obseg dopolnilne dejavnosti,
- denarna sredstva in razvojna vizija dopolnilne dejavnosti,
- mnenjska vprašanja (glede uredbe o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji itd.).

Pričakovani rezultati: Podatkovna baza z ustreznimi informacijami o nosilcih dopolnilne dejavnosti in izdelan vprašalnik za terensko raziskavo.

Realizacija: Pripravljen je bil polstrukturirani anketni vprašalnik. Pred izvedbo terenskega dela smo se odločili za uporabo neslučajnostnega vzorca kmetij, izbranega po sledečih kriterijih: mnenje strokovnjakov (predhodno izvedeni intervjuji s kmetijskimi svetovalci in zaposlenimi na občini, pristojnimi za razvoj kmetijstva in gospodarskih dejavnosti), dostopnost (pripravljenost kmetov za sodelovanje), težnja k regionalni razpršenosti oziroma pokritosti celotnega slovenskega ozemlja.

Delovni sklop 2

ANALIZA STANJA: ANKETNI VPRAŠALNIK IN INTERVJU

Projektna naloga 2.1: Izvedba polstrukturiranega vprašalnika za nosilce dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

Cilj naloge: Pridobiti najnovejše informacije o stanju na kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetijah.

Vsebinsko-metodološki pristop: V anketo smo vključili 280 nosilcev dopolnilne dejavnosti na kmetiji (v prijavi smo jih predvideli 200), izbranih z metodo naključnega vzorčenja in na podlagi podatkov Registra dopolnilnih dejavnosti MKO.

Pričakovani rezultati: Izvedena anketa, vzpostavljeni stiki z nosilci dopolnilnih dejavnosti, ki jih bomo vključili v nadaljnjo raziskavo (globinski intervju), identificiranje potencialnih kandidatov za udeležbo na delavnici.

Realizacija: Skupno smo anketirali 280 nosilcev dopolnilnih dejavnosti (v letih 2010 in 2011; podrobnosti v tretjem faznem poročilu), katerih naslove smo pridobili iz Registra dopolnilnih dejavnosti oziroma so nam jih priporočili lokalni kmetijski svetovalci; desetino anket (tj. 27 kmetij) pa smo izvedli na kmetijah, ki v času izvedbe ankete dejavnosti še niso registrirale. Na podlagi relevantnih informacij smo pripravili tudi nabor potencialnih kmetij, ki smo jih kasneje vključili v poglobljeno raziskavo.

Projektna naloga 2.2: Analiza opravljenih anket. <i>Cilj naloge:</i> Pridobitev kvantitativnih in kvalitativnih rezultatov, ki so izhajali iz opravljene ankete med nosilci dopolnilnih dejavnosti. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Uporaba primernih statističnih in kartografskih metod za analizo kvantitativnih in kvalitativnih podatkov. <i>Pričakovani rezultati:</i> Anketa kot podlaga za analizo trenutnega stanja (demografsko, gospodarsko, socialno, perspektive) dopolnilne dejavnosti na preučevanih kmetijskih gospodarstvih, zaradi reprezentativnega vzorca pa tudi omogoča preslikavo razmer na celotno Slovenijo. Hkrati nam je pomagala identificirati najbolj uspešne dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju. <i>Realizacija:</i> Pripravili smo poglobljeno statistično analizo (podano v tretjem faznem poročilu), obenem nam je analiza služila kot osnova za oblikovane ključnih vprašanj za globinski intervju.
Projektna naloga 2.3: Priprava intervjujev za kmetijska gospodarstva. <i>Cilj naloge:</i> Prepoznavanje (ne) merljivih dejavnikov znotraj kmetijskih gospodarstev, ki vplivajo na razvoj dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Intervju je zasnovan na konceptih »način življenja«, »strategija spopadanja«, »socialno omrežje«, »socialni kapital«, »socialna vključenost« in »konceptu prilagoditve«, ki so uveljavljeni tako v geografiji kot v ruralni sociologiji in ekološki antropologiji (podano v tretjem faznem poročilu). <i>Pričakovani rezultati:</i> Na ta način smo želeli raziskati zapleten mehanizem naravnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih dejavnikov, ki je omogočil preučevanim kmetijskim gospodarstvom uspešno pozicioniranje na trgu. <i>Realizacija:</i> Pripravljena vprašanja (16; smo pilotno testirali na dveh kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo (turizem na kmetiji, pridobivanje energije iz obnovljivih virov), večje spremembe zastavljenih vprašanj niso bile potrebne (pri ekoloških kmetijah, ki imajo registrirano dopolnilno dejavnost, smo dodali eno vprašanje).
Projektna naloga 2.4: Izvedba intervjujev na izbranih kmetijskih gospodarstvih. <i>Cilj naloge:</i> Predvideli smo intervju na vzorcu 15 intervjuvancev, izbranih na podlagi izvedene ankete) se bo osredotočala na nekatere predvidoma najbolj tržno zanimive dopolnilne dejavnosti (turizem na kmetiji, predelava na kmetiji, lesna predelava). <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Intervju je bil izveden na kmetijskem gospodarstvu, pogovor sneman, zapis o njem pa arhiviran v okviru projektne skupine. <i>Pričakovani rezultati:</i> Izvedeni intervjuji, vzpostavljeni stiki z nosilci dopolnilnih dejavnosti, ki jih bomo povabili k udeležbi na delavnici. <i>Realizacija:</i> Izvedenih je bilo 20 intervjujev (15 na turističnih kmetijah, preostali na kmetijah z registrirano predelavo, tradicionalnim znanjem in pridobivanjem energije iz obnovljivih energetskega virov; izvedeni v letih 2011 in 2012; podano v četrtem faznem poročilu). Intervju je trajal v povprečju dobri dve uri. Vsi intervjuji so snemani in transkribirani v skladu s pravili.
Projektna naloga 2.5: Izdelava profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo. <i>Cilj naloge:</i> Z analizo intervjujev smo želeli identificirati dejavnike odločanja za dopolnilno dejavnost na kmetiji. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Na podlagi pridobljenih podatkov smo želeli raziskati zapleten mehanizem součinkovanja naravnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih dejavnikov, ki je omogočil analiziranim kmetijskim gospodarstvom, da so se izkazala na trgu. <i>Pričakovani rezultati:</i> Opisani pristop nam je omogočil sistemsko analizo potencialov razvoja dopolnilnih dejavnosti na podeželju. <i>Realizacija:</i> Izdelan je bil kvalitativni profil intervjuvanih kmetij na podlagi devetih kazalcev: starost nosilca, starost prevzemnika, starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, končana formalna izobrazba nosilca, zgodovina kmetovanja, število gospodinjstev članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, dohodek, pridobljen izven kmetije, vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji. Rezultati so bili neposredno uporabljeni pri delavnici s kmetijskimi svetovalci in zasnovi modela DEXi.
Delovni sklop 3 DOPOLNILNE DEJAVNOSTI NA KMETIJI IN RAZVOJ PODEŽELJA: IZDELAVA MODELOV Projektna naloga 3.1: Oblikovanje matematičnih input-output modelov kot podpora pri sprejemanju

odločitev.
<i>Cilj naloge:</i> Oblikovanje matematičnih input-output modelov za izračun dohodka pri izbranih dopolnilnih dejavnostih. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Ker ne obstajajo izdelani sistemi, ki bi omogočili primerjalno ekonomsko analizo po posameznih dejavnostih na kmetijah in primerjavo posameznih kmetij po dejavnostih, bo potrebno oblikovati ciljne modele za preučevane kmetije. Le-ti se bodo v največji možni meri opirali na obstoječe informacijske vire (npr. register kmetijskih gospodarstev, katalog kalkulacij - v primeru dopolnilnih dejavnosti predvsem avstrijski in delno nemški, računovodski standardi, FADN knjigovodstvo, proizvodno ekonomski modeli, tržno informacijske baze za kmetijstvo, evidenca rabe kmetijskih zemljišč itn.). <i>Pričakovani rezultati:</i> Soočenje obeh pristopov, kvalitativnega in kvantitativnega bo omogočilo oceno izvedljivosti osebnih strategij. <i>Realizacija:</i> Pokazalo se je, da predvidenih matematičnih input - output modelov zaradi pomanjkljivosti dostopnih FADN podatkov ni mogoče izdelati. Za sistematično vrednotenje večkriterialnega odločitvenega problema smo izbrali orodje DEXi, ki je bilo pri reševanju večkriterialnih problemov v uvajanju dopolnilnih dejavnosti že uporabljeno tudi v preteklosti (Pažek in Rozman, 2010). Model smo izdelali za dejavnost turizma na kmetiji: rezultati testiranja modela kažejo, da model dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za turizem na kmetiji. DEXi model kot analitično orodje je neposredno uporaben za naročnika in specialiste kmetijske-svetovalne službe pri odločanju v okviru kmetijskih politik in politik razvoja podeželja.
Projektna naloga 3.2: Model ocenjevanja vodilnih sil gospodarske učinkovitosti na podeželju.
<i>Cilj naloge:</i> Ugotavljanje vodilnih sil gospodarskega razvoja na podeželju. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Merjenja gospodarske uspešnosti izbranih podeželskih območij smo se lotili s pomočjo empiričnega modela za preiskovanje posameznih determinant ter njihovih medsebojnih interakcij in povezav. Z navedeno metodo želimo pojasniti, katere vodilne sile so bile odločilne, da so nekatera podeželska območja v Sloveniji gospodarsko razvita oziroma zakaj nekatera zaostajajo. Poseben poudarek smo namenili vzročno-posledičnim zvezam z razširjenostjo dopolnilnih dejavnosti na posameznem podeželskem območju in skušali ugotoviti, ali dejavniki (kot so na primer boljša izobrazbena sestava, višja stopnja izkazane inovativnosti, večji delež manjših kmetij, ki imajo proste delovne moči, večji delež območje Nature 2000, razvitost turizma na obravnavanem območju ipd.) vplivajo na večjo razširjenost dopolnilnih dejavnosti na podeželskem območju. <i>Pričakovani rezultati:</i> Model bo predvidoma omogočal oblikovanje nekaterih temeljnih smernic za usmerjanje bodočega razvoja večfunkcionalnega kmetijstva in razvoja podeželja ter bo tako potencialno uporabna sestavina pri pripravi relevantnih dokumentov. Tovrstni pristop s kombinacijo kvantitativnih in kvalitativnih analiz nam bo omogočil analizirati potenciale za razvoj podjetništva na podeželju. izvedljivosti osebnih strategij. <i>Realizacija:</i> Nova izdelana tipologija na podlagi (40-ih) izbranih kazalnikov (t. i. "tipologija gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin"). Skušali smo izluščiti tiste kazalnike, ki v največji meri pojasnjujejo raznolikost med občinami in s tem posredno nakazujejo ključne dejavnike, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost. Pri tem smo preverjali tudi ali so razlike v razširjenosti dopolnilnih dejavnosti (število registriranih dopolnilnih dejavnosti v registru) v slovenskih občinah statistično značilne. Izkazalo se je, da statistične analize tega ne potrjujejo, torej na raznoliko razvojno stanje v slovenskih občinah dopolnilne dejavnosti značilno ne vplivajo. Tu ni ocenjena večnamenska vloga kmetijstva, ki v kriznih časih pomeni vse bolj tudi blaženje socialnih stisk na podeželju, dopolnilne dejavnosti pa pogosto dopolnilni vir prihodkov za obstoj kmetije oziroma boljšo izrabo potencialov kmetije. Ugotovimo lahko, da je najmanj registriranih dopolnilnih dejavnosti v občinah, ki so z gospodarskega in razvojnega vidika najbolj problematične (praviloma male občine v severovzhodni Sloveniji), največ pa v občinah, ki so na podlagi izbranih kazalnikov v najboljši razvojni kondiciji. Dosedanji izsledki raziskav kažejo, da je razlaga različne razvojne uspešnosti podeželskih območij kompleksna, saj se dejavniki razlikujejo tako znotraj podeželskih območij, kot tudi med samimi podeželskimi območji, vloga posameznega dejavnika v gospodarskem in razvojnem procesu pa se lahko tudi spreminja.

Delovni sklop 4
USMERJANJE RAZVOJA DOPOLNILNIH DEJAVNOSTI NA KMETIJI IN DISEMINACIJA REZULTATOV
Projektna naloga 4.1: Vključevanje in seznanjanje zainteresirane javnosti s problematiko razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.
<i>Cilj naloge:</i> Neposredna uporabnost rezultatov za strokovne sodelavce, ki skrbijo za usmerjevanje in pospeševanje razvoja dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji. <i>Vsebinsko-metodološki pristop:</i> Na delavnicah želimo z zainteresirano javnostjo (strokovne službe, predstavniki

kmetov, resorno ministrstvo, raziskovalci, zainteresirane LAS, Nacionalna mreža za razvoj podeželja; podano v četrtem faznem poročilu) prediskutirati in preigrati scenarije. Obenem želimo z deležniki prispevati k dopolnitvam uredbe ali pripravi posodobljenega registra.

Pričakovani rezultati: Izdelava priporočil, neposredno uporabnih pri pripravi segmenta o diverzifikaciji dohodka na podeželju v okviru bodoče Strategije razvoja kmetijstva v Sloveniji. Objava izsledkov na spletni strani MKO.

Realizacija: Na delavnici s kmetijskimi svetovalci za dopolnilne dejavnosti (v sodelovanju s KSS) so bili predstavljeni prvi rezultati ankete. Izdelali smo strukturirani vprašalnik (30) o »Vitalnosti turističnih kmetij«, v katerem so svetovalci ovrednotili pomen posameznih dejavnikov (gospodarskega, demografskega, socialnega, okoljskega potenciala). Pridobljene informacije so nam bodo pomagale pri izdelavi profila potencialno vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo in pri oblikovanju priporočil. S poglavitnimi rezultati smo seznanjali udeležence več strokovnih srečanj po Sloveniji (podeželski parlament, projekti čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo ipd.). Delavnico za potencialne uporabnike DEXi modela nameravamo (s sodelovanjem MKO in KSS) izvesti po zaključku projekta. Obenem se je med raziskavo pokazalo, da bi bilo smiselno kot dopolnilno dejavnost na slovenskih kmetijah razvijati tudi različne socialne storitve, zato smo navezali aktivne stike s Centrom za usposabljanje, delo in varstvo.

Projektna naloga 4.2: Predvidena diseminacija rezultatov in njihova neposredna uporaba.

Cilj naloge: Predstavitev problematike diverzifikacije dohodka na kmetiji/podeželju v Sloveniji v mednarodnem okviru.

Vsebinsko-metodološki pristop: Izvedba mednarodnega strokovnega kolokvija o preučevani problematiki. Projektna skupina bo relevantne teoretsko-metodološke vsebine predstavila v treh člankih (v revijah, vključenih v mednarodno bazo) in monografiji. Predvideni pristop je usmerjen k poglobljenemu raziskovalnemu delu mlade raziskovalke na Biotehnični fakulteti. Aktivnosti in vsebine so neposredno dosegle dodiplomske in podiplomske študente Oddelka za geografijo Filozofske fakultete in Oddelka za agronomijo Biotehniške fakultete.

Pričakovani rezultati: Relevantne ugotovitve bodo posredovane kot povratna informacija zainteresiranim kmetijam, vključenim v analizo. Zlasti v tem vidimo dodano vrednost pridobljenih rezultatov, ker naj bi predlagane smernice pomagale predvsem kmetom pri izboljšanju gospodarskega in socialnega položaja ter posledično tudi prispevale k večji konkurenčnosti slovenskega kmetijstva in razvoja podeželja.

Realizacija: Izvedena je bila zelo odmevna smart konferenca (junij 2012), rezultati raziskave so bili predstavljeni na več mednarodnih znanstvenih in strokovnih konferencah (Seattle, New York, Wageningen, Medana, Kranjska Gora, Brno, Portorož, Liege, Ljubljana), kot tudi objavljeni v znanstvenih publikacijah (DELA, European Countryside, Bulletin de la Societe Geographique de Liege). Načrtujeta se še dve mednarodni znanstveni objavi in izdaja znanstvene monografije. Ugotovitve terenske raziskave smo neposredno prenašali v študijski proces v okviru predmetov dodiplomskega (Geografija podeželja – 36 slušateljev, Geografija Slovenije – 110 slušateljev), magistrskega (Endogeni razvoj podeželja – 4 slušatelji) in doktorskega študija (2 slušatelja). V času izvajanja projekta je prišlo tudi do neposrednega **povezovanja raziskovalnega dela z doktorskimi študenti** (pri raziskavi so sodelovali štiri doktorandi s Filozofske in Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani).

Preglednica 4: Pomembni časovni mejniki pri izvajanju projekta.

čas	aktivnost
2010	dogovori in priprave za prijavo projekta
1. 10. 2010	pričetek izvajanja projekta
12. 11. 2010, 17. 6. 2011, 25. 11. 2011, 29. 3. 2012, 28. 5. 2012, 29. 8. 2012	delovni sestanki (6) projektne skupine
november 2010, marec 2011, september 2011, marec 2012, oktober 2012	oddaja 5-ih poročil
2. 12. 2011	izvedba delavnice s svetovalci za dopolnilne dejavnosti
14., 15., 16. 6. 2012	izvedba mednarodne znanstvene konference
11. 7. 2012, 19. 9. 2012	predstavitev na MKO
Ilešičevi dnevi (Ljubljana, 2010), mednarodna znanstvena konferenca (Medana, 2012), Eurorural 2012 (Brno, 2012)	predstavitev rezultatov projekta zainteresirani strokovni javnosti
15. 10. 2012	oddaja zaključnega poročila

Preglednica 5: Časovni okvir izvajanja projekta (po delovnih sklopih).

Delovni sklop 1: DOPOLNILNE DEJAVNOSTI NA KMETIJI: TEORETIČNO - METODOLOŠKA IZHODIŠČA																
Projektna naloga	0 -3		4 - 6		7 - 9		10 -12		13 - 15		16 - 18		19 - 21		22 - 24	
1. 1 Teoretična izhodišča za obravnavanje potencialov dopolnilnih dejavnosti na kmetiji in podjetništva na podeželju.																
1.2 Analiza obstoječih podatkovnih zbirk in pridobitev statističnih podatkov.																
1.3 Priprava na terenske raziskave.																
Delovni sklop 2: ANALIZA STANJA: ANKETNI VPRAŠALNIK IN INTERVJU																
Projektna naloga	0 -3		4 - 6		7 - 9		10 -12		13 - 15		16 - 18		19 - 21		22 - 24	
2.1 Izvedba polstrukturiranega vprašalnika za nosilce dopolnilne dejavnosti na kmetiji.																
2.2 Analiza opravljenih anket.																
2.3 Priprava intervjujev za kmetijska gospodarstva.																
2.4 Izvedba intervjujev na izbranih kmetijskih gospodarstvih.																
2.5 Izdelava profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo.																
Delovni sklop 3: DOPOLNILNE DEJAVNOSTI NA KMETIJI IN RAZVOJ PODEŽELJA: IZDELAVA MODELOV																
Projektna naloga	0 -3		4 - 6		7 - 9		10 -12		13 - 15		16 - 18		19 - 21		22 - 24	
3.1 Oblikovanje matematičnih input-output modelov kot podpora pri sprejemanju odločitev.																
3.2 Model ocenjevanja vodilnih sil gospodarske učinkovitosti na podeželju.																
Delovni sklop 4: USMERJANJE RAZVOJA DOPOLNILNIH DEJAVNOSTI NA KMETIJI IN DISEMINACIJA REZULTATOV																
Projektna naloga	0 -3		4 - 6		7 - 9		10 -12		13 - 15		16 - 18		19 - 21		22 - 24	
4.1 Vključevanje in seznanjanje zainteresirane javnosti s problematiko razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.																
4.2 Predvidena diseminacija rezultatov in njihova neposredna uporaba.																

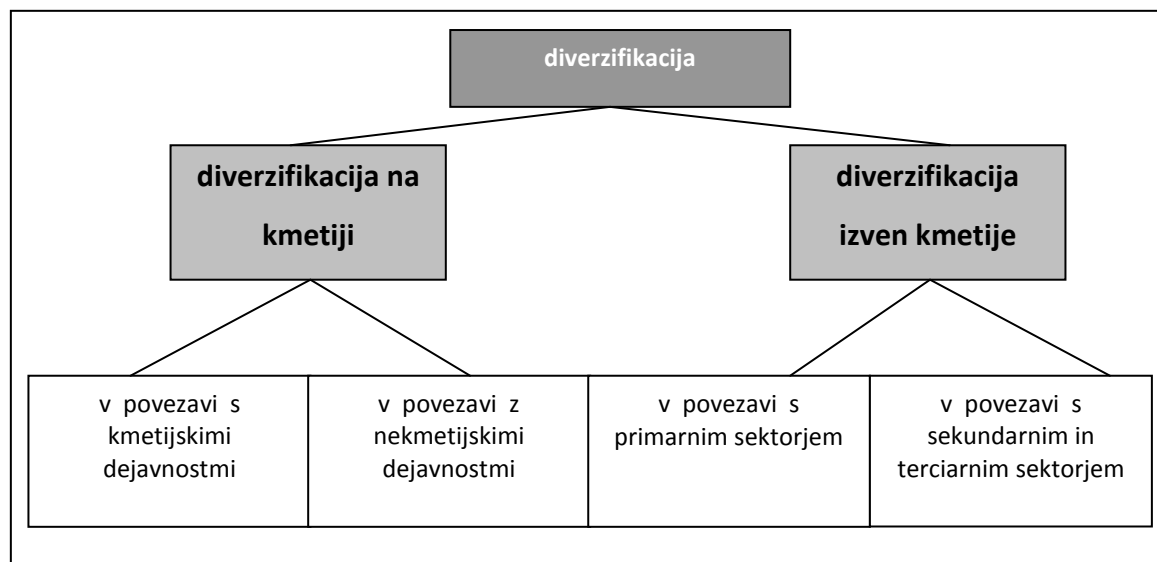
2. POMEN DIVERZIFIKACIJE ZA RAZVOJ PODEŽELJA NA PRIMERU DOPOLNILNIH DEJAVNOSTI

2.1. Diverzifikacija: iskanje dodatnih virov dohodka kmečkega gospodinjstva

Že v **agrarni dobi** so se na slovenskem podeželju zaradi drobne posesti in agrarne prenaseljenosti postopno razvijali raznovrstni poklici in znanja, potrebni za delovanje lokalne skupnosti, ki so omogočali kmečkim gospodinjstvom bolj ali manj soliden in stalen vir dohodka. Dohodek so tako gospodinjstva pridobivala iz dejavnosti, ki so bile lahko v tesni povezavi s kmetijstvom (pek, mlinar, žaga, izdelovanje suhe robe itd.), hkrati pa so se razvijali tudi poklici, ki so se povezovali s hitro rastočimi nekmetijskimi gospodarskimi dejavnostmi (kovač, kolar, mizar, tesar, šivilja, tovarništvo). Njihov skupni imenovalac je bil, da so se **večinoma odvijali na kmetiji**.

Z **industrializacijo in policentričnim razvojem** se je odprla možnost **iskanja dohodka tudi izven kmetije** v kmetijskih in nekmetijskih dejavnostih. Specifična agrarna struktura, intenzivna industrializacija, negativen odnos do kmetijstva, kapitalsko osiromašena kmečka posest in določena politična dejanja (zemljiški maksimum, neprostovoljne kmetijske operacije ipd.) so dodatno prispevali k temu, da se je pogosto najbolj vitalen del prebivalstva odselil v neagrarna okolja ali pa dnevno migriral v zaposlitvena središča. Posledično kar 74,4 % nosilcev kmetijskih gospodarstev v Sloveniji pridobiva dohodek tudi iz drugih dejavnosti (EUROSTAT, 2006).

Slika 5: Temeljne oblike diverzifikacije v kmečkem gospodinjstvu.

V gospodarsko razvitih državah se v zadnjih letih število kmetij, sposobnih ustvariti zadovoljivo raven dohodka iz kmetijske dejavnosti, stalno zmanjšuje (Pieniadz, 2009). Zaradi zagotavljanja gospodarske, finančne in socialne stabilnosti v kmečkih gospodinjstvih je čedalje bolj pomembno **pridobivanje dohodka iz več virov (diverzifikacija)**, kar je v zadnjih letih odločilno zaznamovalo politično-gospodarske razprave številnih (ne) evropskih držav. Posledično smo tako v **postindustrijski dobi** na slovenskem podeželju priča prevladujoči **mozaični strukturi dohodka na kmetijah**: nekateri člani kmečkih gospodinjstev kombinirajo dohodke iz kmetijstva in nekmetijskih dejavnosti, ki se izvajajo na kmetiji, drugi so zaposleni v raznovrstnih dejavnostih izven kmetije, tretji so vzdrževani (šolajoči, upokojeni). V razvitih podeželskih

okoljih se vse več kmečkih gospodarstev razvija v smeri tržno zanimivih oblik večfunkcijskega kmetovanja: nekatere izmed njih so zelo tradicionalne, druge pa se od njih vse bolj oddaljujejo. Njihov skupni imenovalac je mnogovrstna uporaba razpoložljivih virov, raznovrstni in tržno zanimivi proizvodi in storitve, ki vzpostavljajo nove gospodarske strukture (stebre) lokalnega gospodarstva.

Zaradi specifične agrarne strukture in usihanja dohodka iz kmetijske dejavnosti je za večji del slovenskih kmetij čedalje bolj pomembno iskanje alternativnih dohodkovnih virov s pomočjo **vzpostavljenega mehanizma dopolnilnih dejavnosti**. Le-ta se je začel vzpostavljati z zamudo v primerjavi z državami, ki so bile vključene v Skupno kmetijsko politiko EU. Tako se je s skromnimi začetki v letu 1995 (Zakon o gostinstvu je opredelil opravljanje gostinske dejavnosti na kmetiji kot »dopolnilne dejavnosti«) in intenzivirano aktivnostjo zlasti po letu 2000 (Zakon o kmetijstvu v letu 2000, izvedbeni predpisi, ki opredeljujejo pogoje za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji v letu 2001) pričel oblikovati zakonodajno-pravni-davčni-operativni okvir delovanja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Tako Zakon o kmetijstvu (2008) opredeljuje dopolnilno dejavnost na kmetiji kot dejavnost, ki je povezana s kmetijstvom oziroma gozdarstvom, se opravlja na kmetiji in omogoča kmetiji boljšo rabo njenih proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile članov kmetije in zaposlenih na kmetiji.

Uvajanje, razvoj in tržno krepitev dopolnilnih dejavnosti označujemo kot **proces**, ki povezuje državo (kot zakonodajalca), kmeta in njegovo družino (kot nosilca idej, ponudnika storitev), trg s potrošnikom (z izoblikovanim odnosom do proizvodov in storitev s podeželja) in družbo kot celoto (prepoznavanje in ustrezno vrednotenje raznovrstne ponudbe podeželja).

2.2. Pomen dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

V **svetu in Zahodni Evropi** so kmetje že pred več desetletji prepoznali priložnosti za pridobivanje alternativnih dohodkovnih virov, ki jim jih omogočajo razne vrste dopolnilnih dejavnosti na kmetijah (Gasson, 1988). Pred letom 1991 je bilo za **slovenske kmetije**, med katerimi je prevladovala polkmečka struktura gospodinjstev, odločilnega pomena pridobivanje dohodka izven kmetije in največkrat tudi izven kmetijske dejavnosti, kmetovali so izven rednega delovnega časa. Tranzicija in globalizacija je slovenskega kmeta postavila ob bok evropskemu. Slovenski kmetje so večjo potrebo po alternativnih oblikah dohodka na kmetiji intenzivneje prepoznali šele po letu 2000. V letu 2003 je bilo v Sloveniji 47.736 (83 %) kmetij z do 10 ha obdelovalnih površin. Prav pri teh je začela nastajati vedno večja potreba po alternativnem dohodku in dopolnilne dejavnosti na kmetiji jim predstavljajo potencialni vir dodatnega zaslužka (SURS, 2009).

Navedenim premikom na področju širjenja dejavnosti, iz katerih kmetije pridobivajo dohodek, je sledilo tudi **raziskovanje**: sledenje pojavnim oblikam, vrednotenje tržnega uspeha, vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, problemi pri registraciji, podrobnejše analize nekaterih dejavnosti, vrste spodbud za razvoj dopolnilnih dejavnosti, spremembe odnosov v kmečkem gospodinjstvu zaradi novih virov dohodka, potenciali inovativnih dopolnilnih dejavnosti ipd. so le nekatere izmed tematik, ki jih je slovenska znanost (predvsem agrarni ekonomisti, geografi, ruralni sociologi) naslavljala v zadnjem desetletju. Na področje organiziranega in sistemsko urejenega razvoja dopolnilnih dejavnosti tako Slovenija vstopa v evropski okvir z nekajdesetletno zamudo, zato tudi s številnimi mladostniškimi težavami, številnimi dvomi med zainteresiranimi kmeti, spreminjajočo zakonodajo, a na drugi strani z velikimi pričakovanji nekaterih strokovnih služb in razvojnih ustanov. Tako sta Kovačič in Udovč (2002) predvidevala, da se bo v prvem desetletju 21. stoletja z dopolnilnimi dejavnostmi ukvarjalo 7000 kmetij. Vzpostavljeni Register dopolnilnih dejavnosti na kmetijah je v prvem desetletju nakazoval razrast pojavnih oblik in tudi naraščanje interesa med kmeti za registracijo dopolnilne dejavnosti, vendar (vsaj uradno) zgoraj navedeno število še ni doseženo, preseženo pa je število registriranih dejavnosti (7878 na 3610 kmetijah, Register dopolnilnih dejavnosti, 2011).

Na podlagi **terenskih raziskav** na kmetijah z registrirano dopolnilno dejavnostjo v Sloveniji Potočnik Slavičeva (2008) argumentira, da so dopolnilne dejavnosti na kmetiji, ki imajo **veliko vlogo pri aktiviranju razpoložljivega gospodarskega, človeškega, socialnega idr. kapitala, zanimive kot trenutni blažilec**

socialnih razmer. So odgovor na sodobno potrošniško-rekreativno naravnost družbe in ponovno prebujene želje po izoblikovanju odnosa do potrošnih dobrin (lokalna oskrba s hrano). Dopolnilne dejavnosti niso novost, v Sloveniji se v zadnjem desetletju razvijajo zaradi:

- unovčenja podeželskih virov (predvsem vinotoči in turizem na kmetiji v zaledju večjih zgostitev prebivalstva);
- zaprtja delovnih mest na podeželju (na primer zapiranje lesnopredelovalnih obratov v Zgornji Savinjski dolini) in aktiviranja notranjih potencialov polkmečkih gospodinjstev;
- večje konkurence tuje delovne sile na »tradicionalnih« zaposlitvenih trgih izven regije (v severnoitalijanski pohištvni industriji ali na področju gospodinjstev; zato ostaja delovna sila v Goriških brdih);
- dejstva, da so običajno zaradi nekoliko večjih davčnih olajšav prva oblika razvoja podjetništva na podeželju, čeprav nekatere oblike dopolnilnih dejavnosti (na primer turizem na podeželju) zahtevajo velika finančna idr. vlaganja;
- dokazov, da so dopolnilne dejavnosti pogosto lahko prehodna oblika k pravemu podjetništvu na kmetiji/podeželju ob večinoma sočasnemu opuščanju kmetijske dejavnosti.

Pompetova (2006) v analizi predelave mesa kot dopolnilne dejavnosti na slovenskih kmetijah ugotavlja, da zanimanje za dopolnilne dejavnosti na slovenskih kmetijah narašča, vendar razvoj le-teh ovira nedorečena zakonodaja in visoke investicije. Ugotovila je, da lahko dopolnilno dejavnost uspešno opravljajo kmetije, ki imajo dovolj delovne sile ter da lahko razvoj dopolnilnih dejavnosti pozitivno prispeva h krepitvi narodne identitete ter večji prepoznavnosti. Obenem izpostavlja, da bi lahko pravilno vključevanje države v problematiko dopolnilnih dejavnosti izrazito pripomoglo k izboljšanju stanja na slovenskih kmetijah.

Ponekod so manj intenzivne oblike dopolnilnih dejavnosti bolj (preživetveno) iskanje različnih dohodkovnih virov z vidika ekonomičnosti (raba strojev v zimskem času za potrebe lokalne skupnosti) oziroma rabe človeških virov (znanje ali formalna izobrazba članov družine in razpoložljivi čas). Prisoten je tudi uporabno-špekulativni odnos, ki skuša izkoristiti trenutne davčne ugodnosti ob registraciji dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Na vsak način jih moramo vrednotiti kot pozitivni doprinos h krepitvi gospodarskega in socialnega kapitala, rabi človeškega in okoljskega, velikokrat tudi k sočasni rabi in krepitvi celotnega podeželskega kapitala, in sicer zaradi intenzivnosti večine njegovih pojavnih oblik pomeni tudi krepitev različnih oblik organizacijskega kapitala. Zato je doprinos dopolnilnih dejavnosti pomemben za krepitev lokalnega/regionalnega gospodarstva, pri prepoznavnosti območja, ohranjanju poseljenosti, kar se kaže tudi v trenutni dinamiki teh dejavnosti po Sloveniji, obenem pa izkazujejo tudi izjemno prilagojenost naravnemu in družbenemu okolju z rabo naravnih danosti in prilagajanju tržnim zahtevam (Potočnik Slavič, 2008).

2.3. Register dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

Register dopolnilnih dejavnosti, ki ga v tem projektu obravnavamo kot izhodiščni vir podatkov o nosilcih dopolnilnih dejavnosti, nam omogoča spremljanje razvojnih tendenc na tem področju.

- V obdobju 2004 do 2011 se je **število vseh registriranih dejavnosti povečalo za indeks 365**. V absolutnem smislu so storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi najpogostejše registrirana dopolnilna dejavnost v letu 2011 (2878 registracij oziroma 36,5 %). Le-to je odraz specifičnosti te vrste dejavnosti, tj. predvsem opravljanje storitev za potrebe lokalne skupnosti (v veliki meri gre za plußenje), letnega časa oziroma prilagajanja obstoječim predpisom, ki ob prijavi te dejavnosti omogočajo s formalnega vidika relativno enostavno pridobitev alternativnega vira dohodka. Po zastopanosti registriranih dopolnilnih dejavnosti sledita predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov (19,5 % ali 1537 registracij) in turizem na kmetiji (1359 ali 17,3 % vseh registracij).
- **Največjo relativno dinamiko** je v obdobju 2004-2011 zaznati pri prodaji pridelkov in izdelkov okoliških kmetij (indeks 2595) in izobraževanju na kmetijah, povezanim s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji (indeks 1315), pri čemer je potrebno opozoriti, da gre za dejavnosti, ki sta imeli zelo skromno zastopanost v letu 2004. Hkrati sta to dejavnosti, katerih delež je relativno skromen: pri prvi znaša 2,2, pri drugi pa 3,3 %.

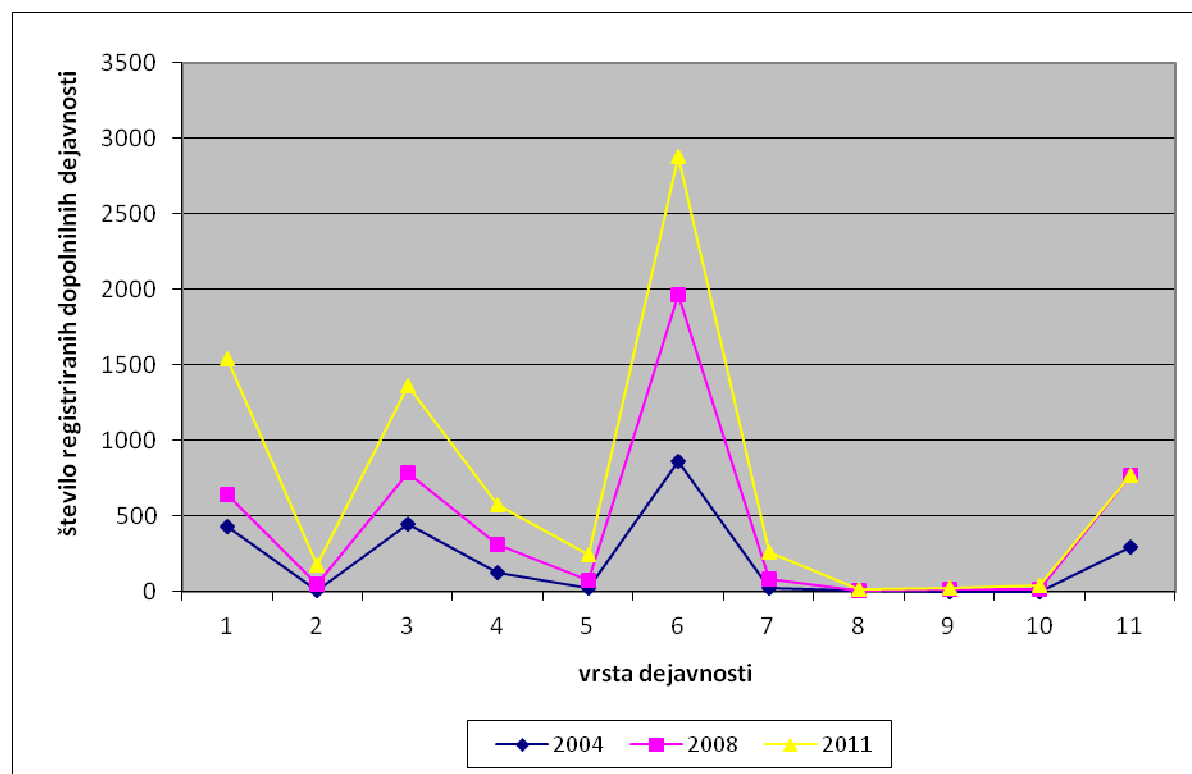
Preglednica 4: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – po vrstah dejavnosti.

ozn.dej.	dejavnost (po šifrantu MKO 2008)	2004	2008	2011
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov	429	639	1537
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji	7	49	177
3	turizem na kmetiji	446	790	1359
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji	127	312	576
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	26	75	247
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi	860	1963	2878
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	20	82	263
8	zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi	6	9	14
9	ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib	0	12	20
10	aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja	0	13	37
11	kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji	294	772	770
	skupaj	2215	4716	7878

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, 2004, 2008, 2011.

Opomba: neposredna primerjava med navedenimi leti je nekoliko otežkočena, ker je bila v letu 2005 sprejeta nova Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji, ki je določene vrste dopolnilne dejavnosti ukinila oziroma združila. Tovrstne spremembe smo pri oblikovanju zgornje preglednice upoštevali in stanje prilagodili šifrantu MKO iz 2008.

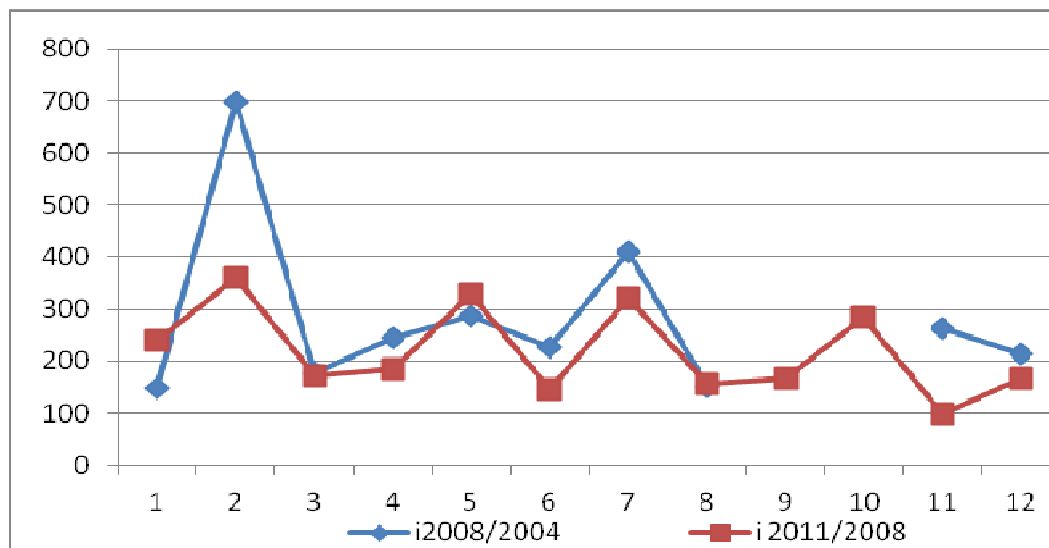
Slika 6: Spreminjanje števila registriranih dopolnilnih dejavnosti (2004, 2008, 2011).

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, 2004, 2008, 2011.

Opomba: oznake na abscisni osi (1, 2, ..., 11) ustrezajo oznakam dopolnilnih dejavnosti po šifrantu MKO in so izpisane v preglednici 6.

Slika 7: Indeks gibanja števila registriranih dejavnosti (2008/2004 in 2011/2008).

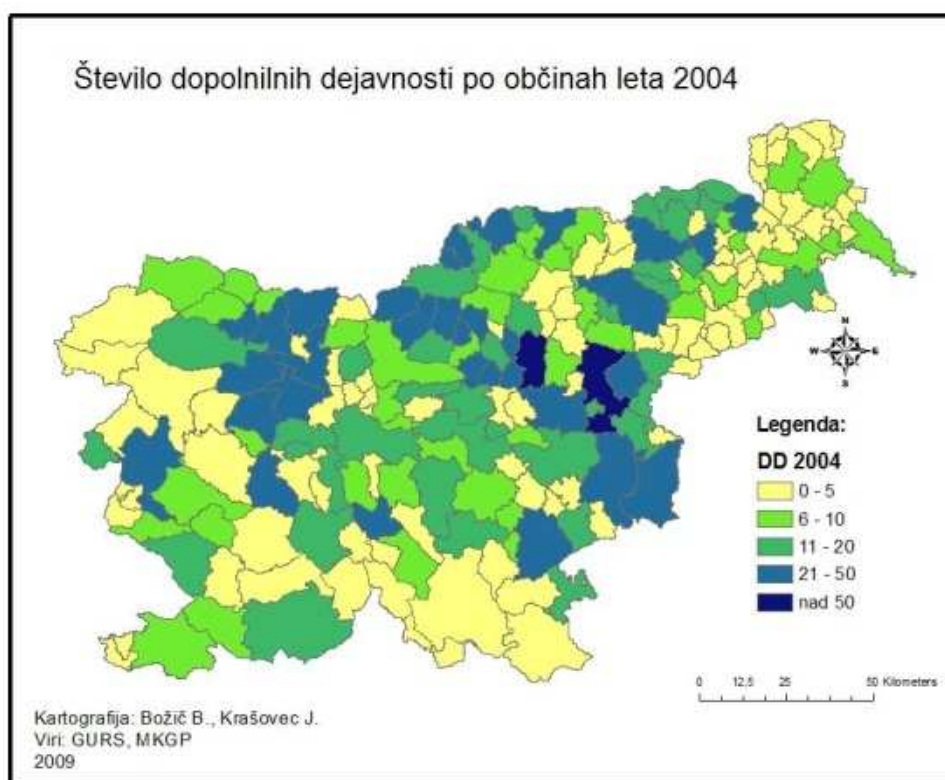
Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, 2004, 2008, 2011.

Opomba: oznake na abscisni osi (1, 2, ..., 11) ustrezajo oznakam dopolnilnih dejavnosti po šifrantu MKO in so izpisane v preglednici 6. Zaradi pomanjkanja podatkov ni bilo mogoče izračunati indeksa 2008/2004 za dve dejavnosti (ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib ter aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja).

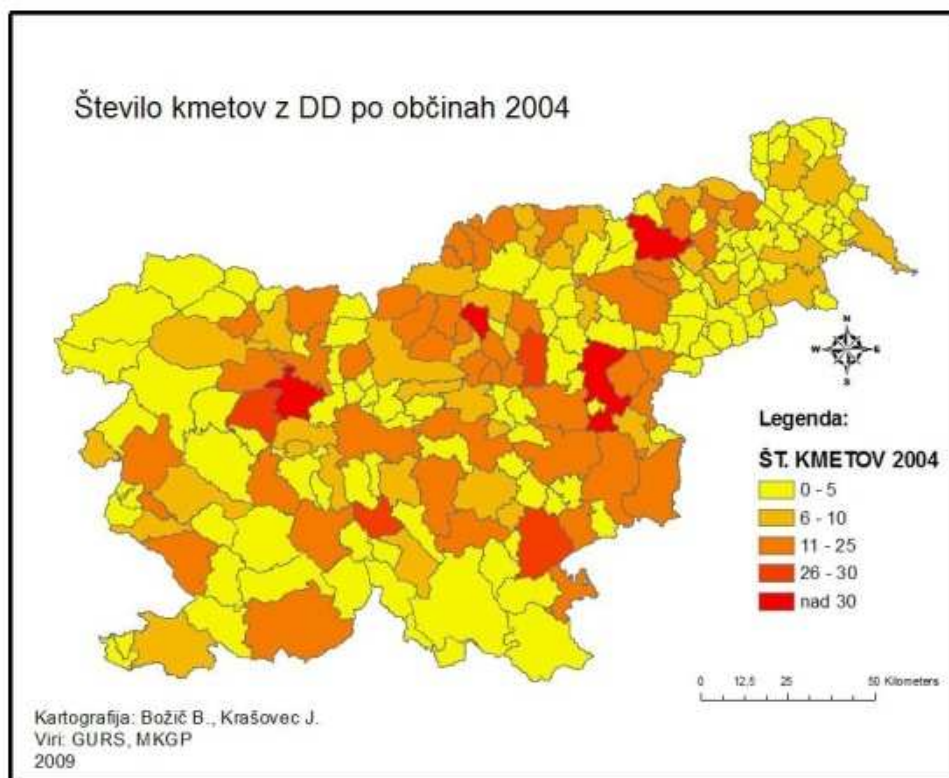
- Izrazito živahna **dinamika v prvem desetletju 21. stoletja** na področju registracij dopolnilnih dejavnosti se v zadnjem obdobju (2008-2011) **nekoliko umirja**, vendar neenakomerno. Najbolj živahna je še vedno pri prodaji pridelkov in izdelkov okoliških kmetij, pridobivanju in prodaji energije iz obnovljivih virov in izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji ter aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja (vsaka izmed teh dejavnosti prispeva do največ 3 % v celotni strukturi registracij dopolnilnih dejavnosti). Relativno konstantno rast je moč zaslediti pri turizmu na kmetiji (v obeh obdobjih indeks nad 170) ter pri dejavnostih, povezanih s tradicionalnimi znanji na kmetiji (povprečni indeks 200).
- V obdobju 2004 do 2011 se je **število vseh kmetij, ki so se registrirale dopolnilno dejavnost na kmetiji, potrojilo** na 3610. Velika večina ima registriranih več dopolnilnih dejavnosti.
- Do 10 dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je registriralo 19 občin, največ (99 občin) od 11 do 30 dejavnosti, 48 občin je registriralo od 31 do 60 dejavnosti, 42 občin od 61 do 207 dejavnosti. Pregled po občinah in njihova tipizacija sicer sproža določene metodološke pomisleke (dopolnilno dejavnost registrirajo kmetije), vendar nam omogoča vsaj osnovno prostorsko predstav o razširjenosti pojava.
- Očitne so **regionalne razlike**: v letu 2008 je register izkazoval (verjetne so bile tudi napake pri vnosu), da 11 občin ni imelo registriranih dopolnilnih dejavnosti; v letu 2011 so imele vse slovenske občine registrirano eno ali več dopolnilnih dejavnosti. Največ dopolnilnih dejavnosti (207) je bilo registriranih v občini Idrija, sledile so občine Bohinj (203), Slovenska Bistrica (169), Radovljica (148), Tržič (146), Tolmin in Gorenja vas-Poljane (135) ter Luče (132). Med 71 in 100 dejavnosti je imelo 19 občin, med 61 in 70 pa 10 občin. Večja zgostitev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je vidna v občinah alpskega sveta, Zahodnega in Vzhodnega predalpskega hribovja, v Podravju, Slovenskih goricah, Spodnjem Posavju, na območjih, kjer je zaradi neugodnih naravnogeografskih dejavnikov za kmetovanje že tradicionalno prisotno iskanje več virov dohodkov, ali pa na območjih, kjer se širi mreža kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo zaradi doživljajske zmožnosti pokrajine (turizem na kmetiji) in specifičnih kmetijskih kultur (vino, sadje) ter predvsem njihove predelave. 89 kmetij v občini Slovenska Bistrica ima prijavljene dopolnilne dejavnosti, sledijo občina Bohinj (81), Maribor (60), Škofja Loka in Slovenj Gradec (56) ter Gorenja vas-Poljane (50) itd.

- Rezultati analize obstoječih **podatkovnih baz** so pokazali, da bi bilo potrebno pri registru dopolnilnih dejavnosti spremeniti nabor relevantnih podatkov ob registraciji, kot tudi stalno spremljati, kaj se v praksi z registriranimi dejavnostmi dogaja (ali se izvajajo, v kakšnem obsegu), ter te spremembe ažurno vnašati v **interaktivni register**. Trenutno se prijave dopolnilnih dejavnosti izvajajo po upravnih enotah, ki podatke z različno ažurnostjo vnašajo v register. Od tod izvirajo številne nenatančnosti (premalo ali preveč evidentiranih dejavnosti, netočnosti glede obsega dejavnosti ipd.). **Kakovostni podatki v ažuriranih podatkovnih bazah so namreč ključnega pomena pri načrtovanju razvoja dopolnilnih dejavnosti in so nujna podlaga za uspešno delovanje strokovnih služb (kmetijska svetovalna služba).**
- Pri pripravi kartografskih prikazov je bilo najprej potrebno temeljito pregledati podatkovno bazo. Kljub nakazanim pomanjkljivostim nam obstoječi register pomaga prepoznati **vzorke prostorske razporeditve dopolnilnih dejavnosti** (slike 14-24). Nekateri med njimi izkazujejo izrazito zgostitev zaradi določenih predpogojev, ki jih neka dopolnilna dejavnost predpostavlja. Nekatere dopolnilne dejavnosti se razporejajo povsem razpršeno in sledijo heterogeni in mozaični strukturi slovenskih pokrajin. Tretje se razporejajo v prostoru brez prave logične povezave.

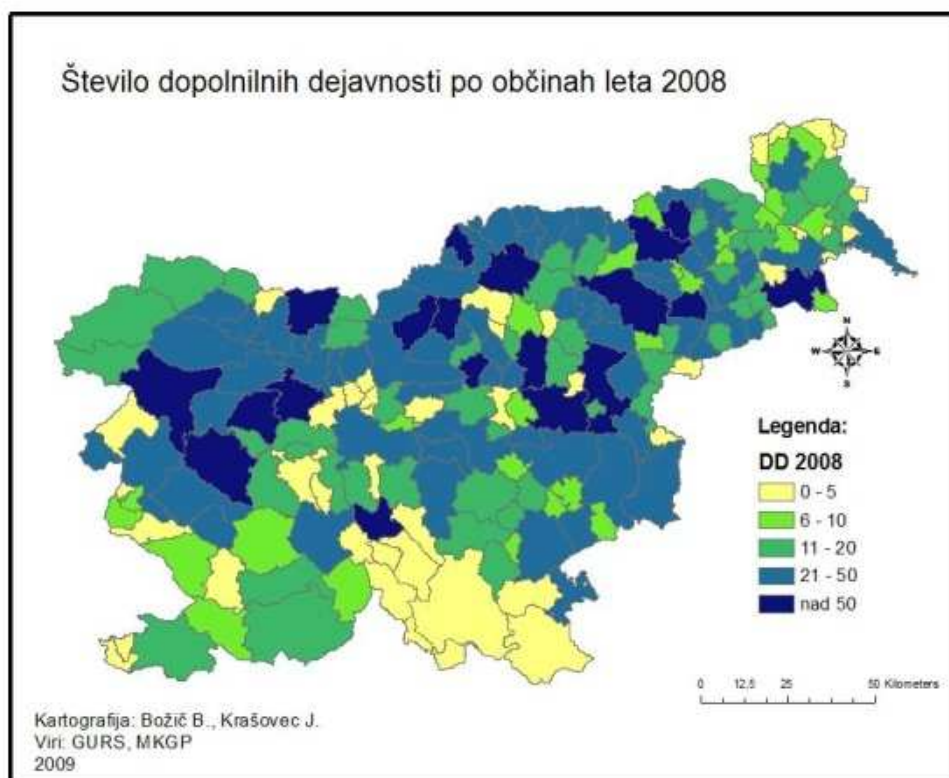
Slika 6: Število dopolnilnih dejavnosti po občinah leta 2004.

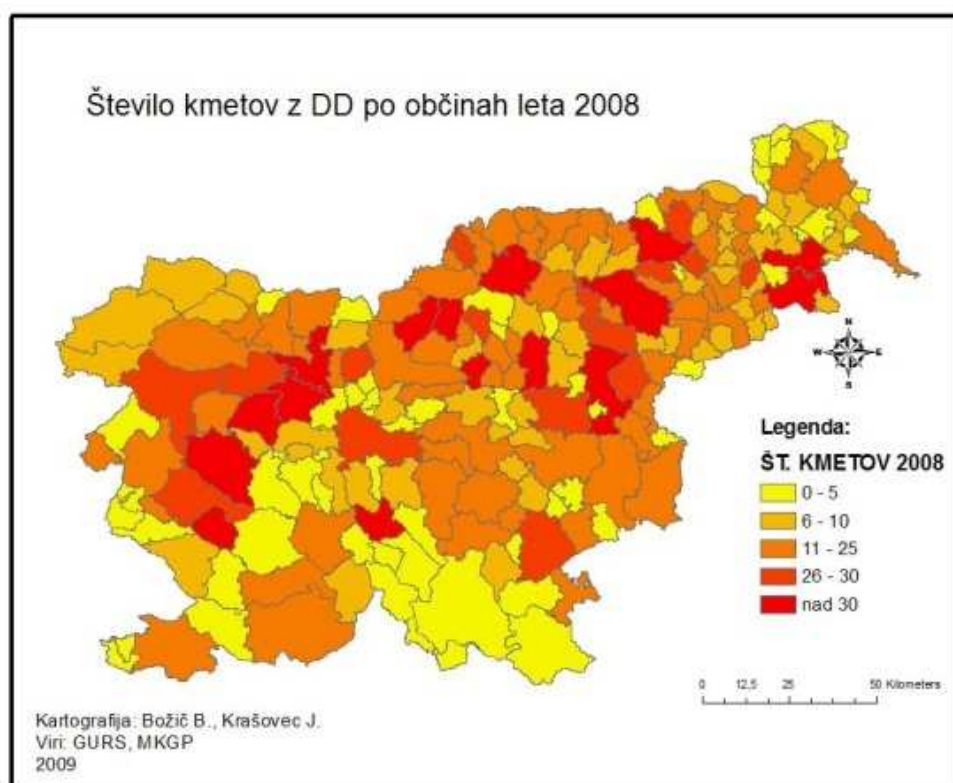
Slika 7: Število kmetov z registriranimi dopolnilnimi dejavnostmi leta 2004.

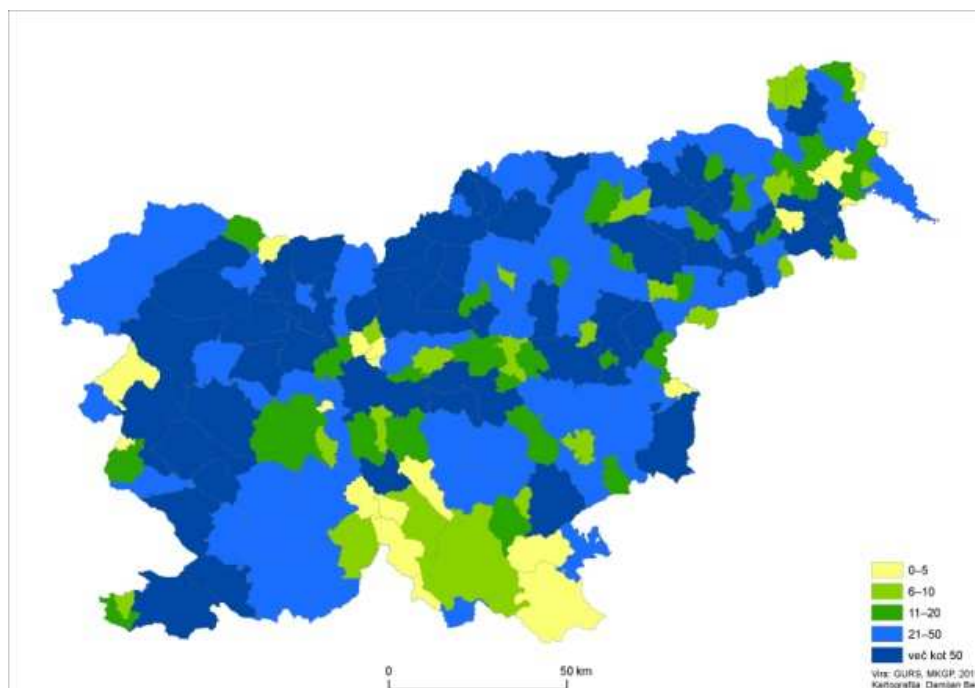
Slika 8: Število dopolnilnih dejavnosti po občinah leta 2008.

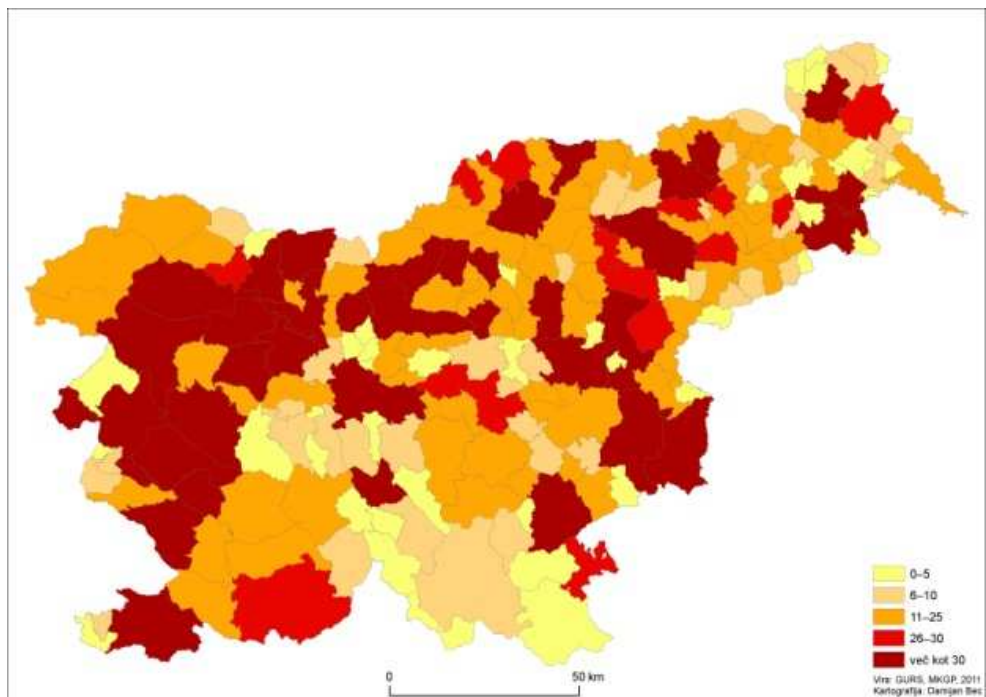
Slika 9: Število kmetij z registriranimi dopolnilnimi dejavnostmi leta 2008.

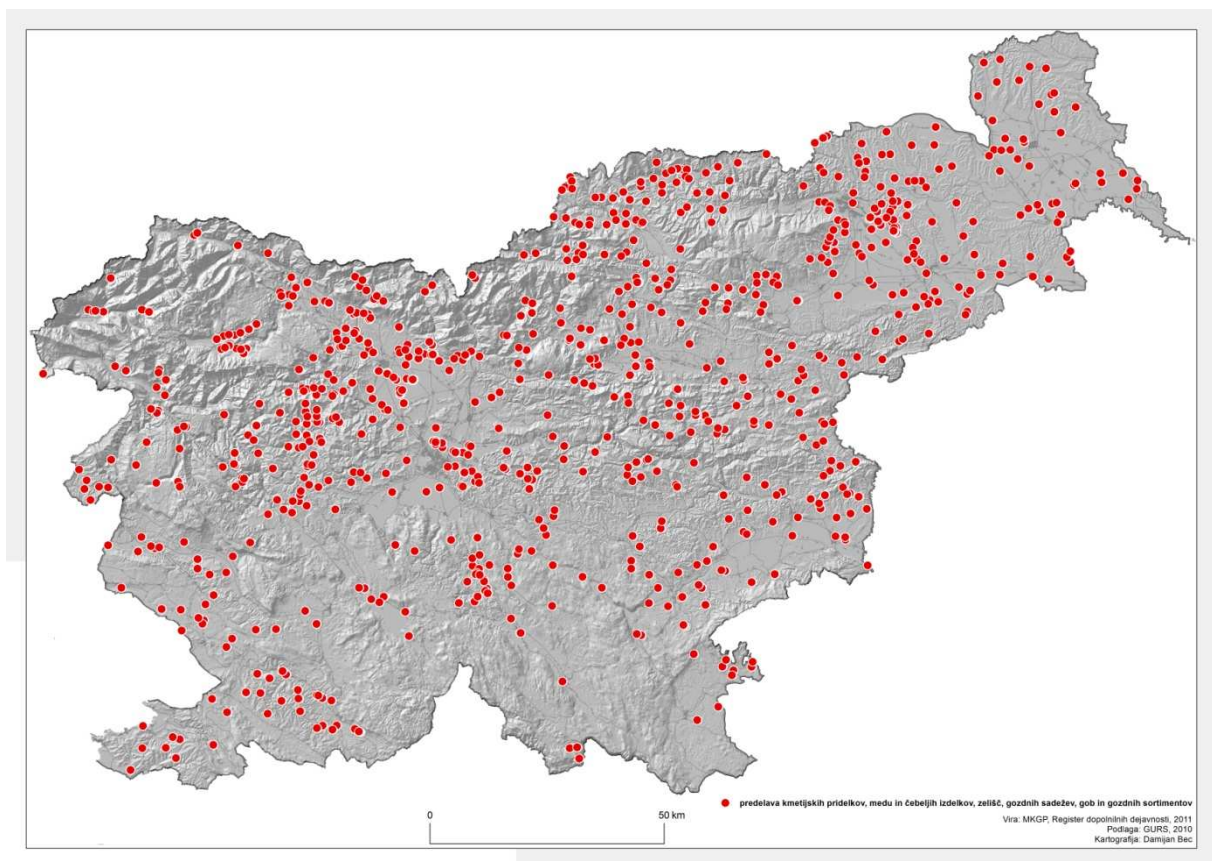
Slika 10: Število registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji po občinah (2011).

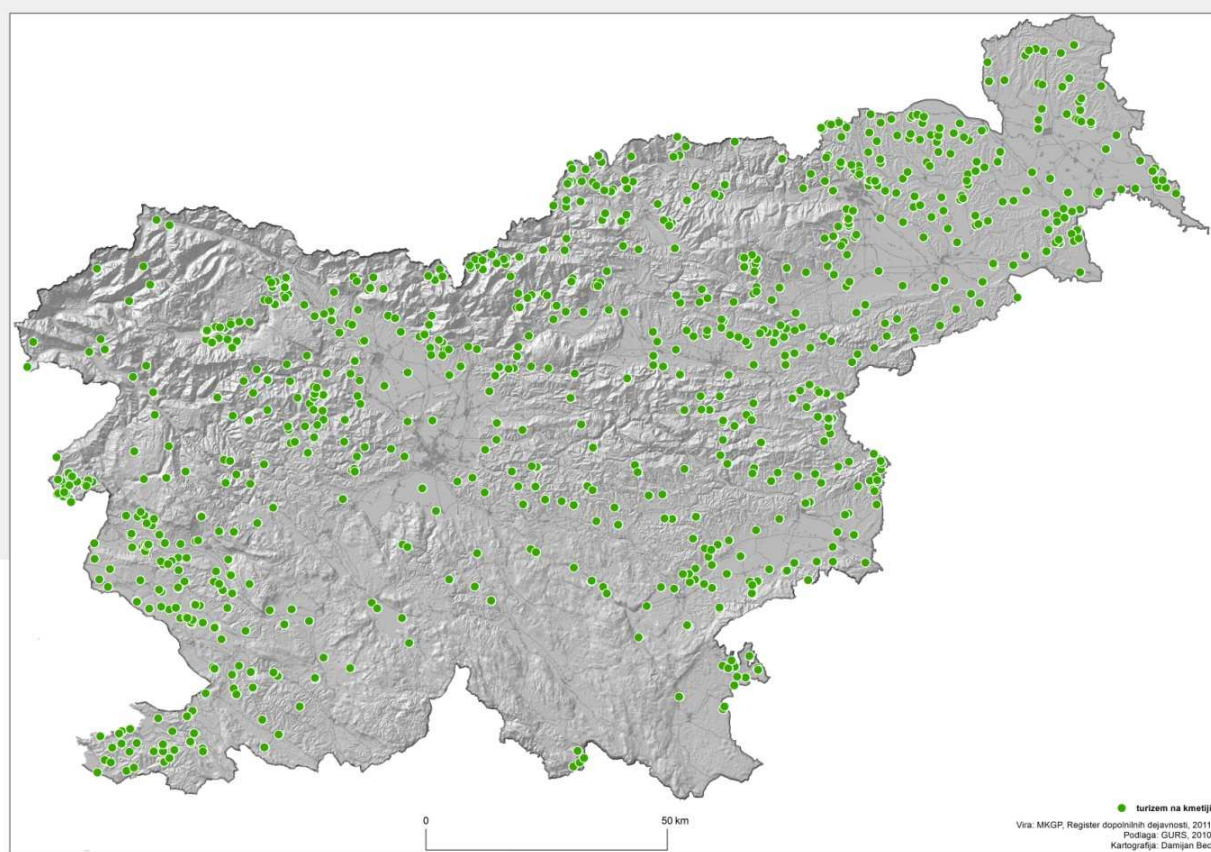
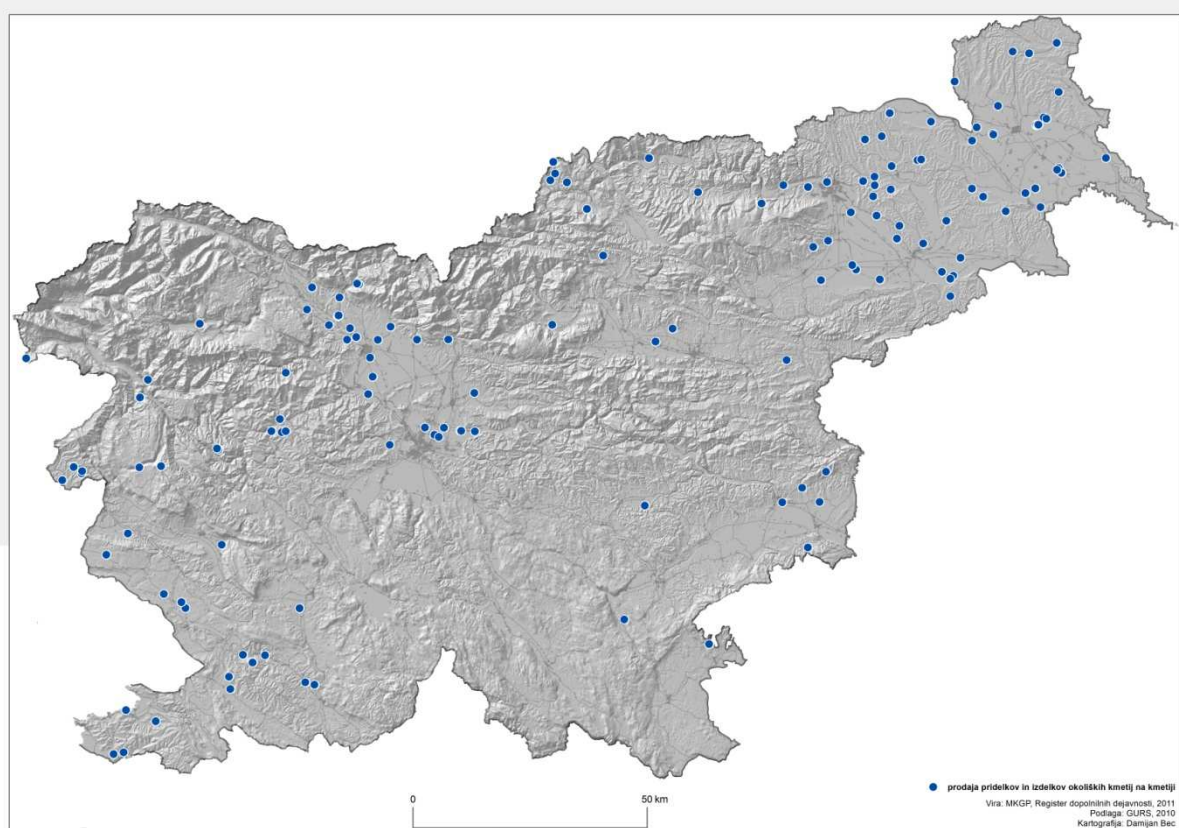

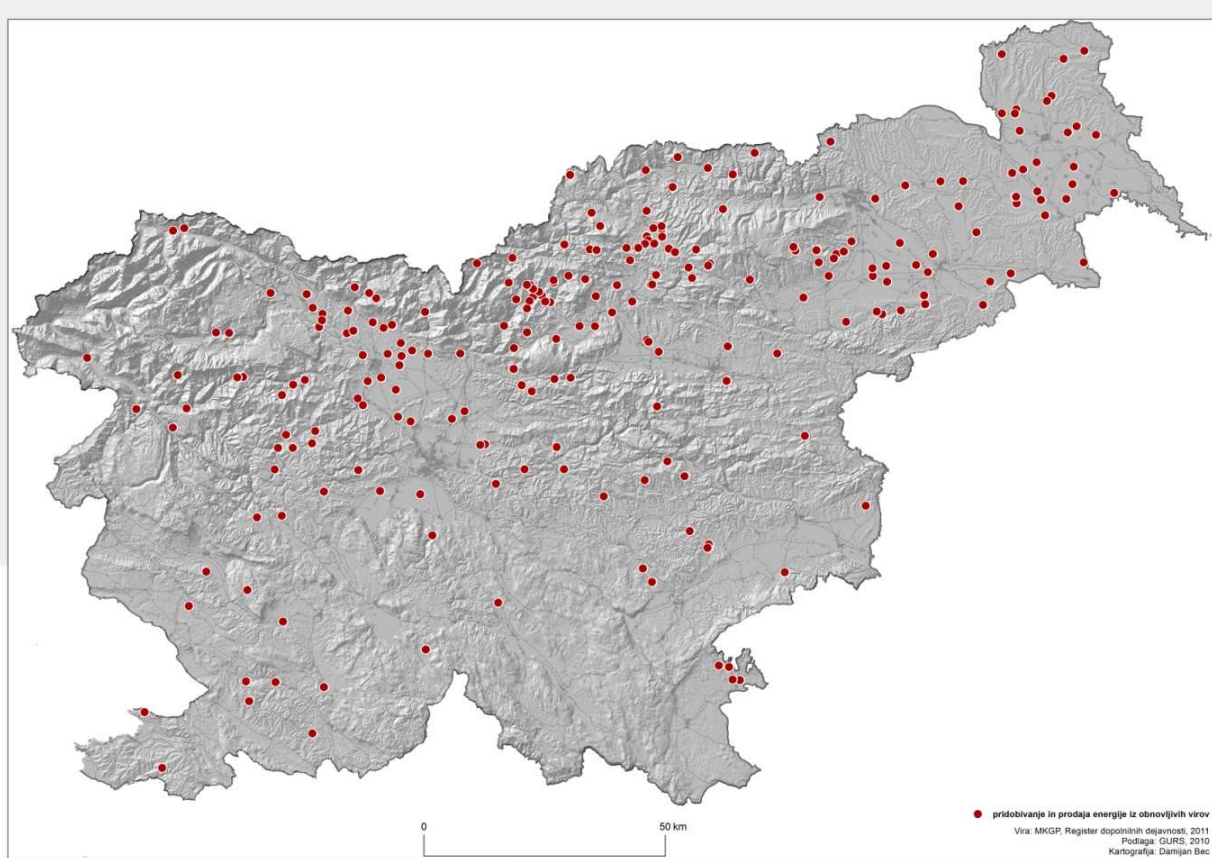
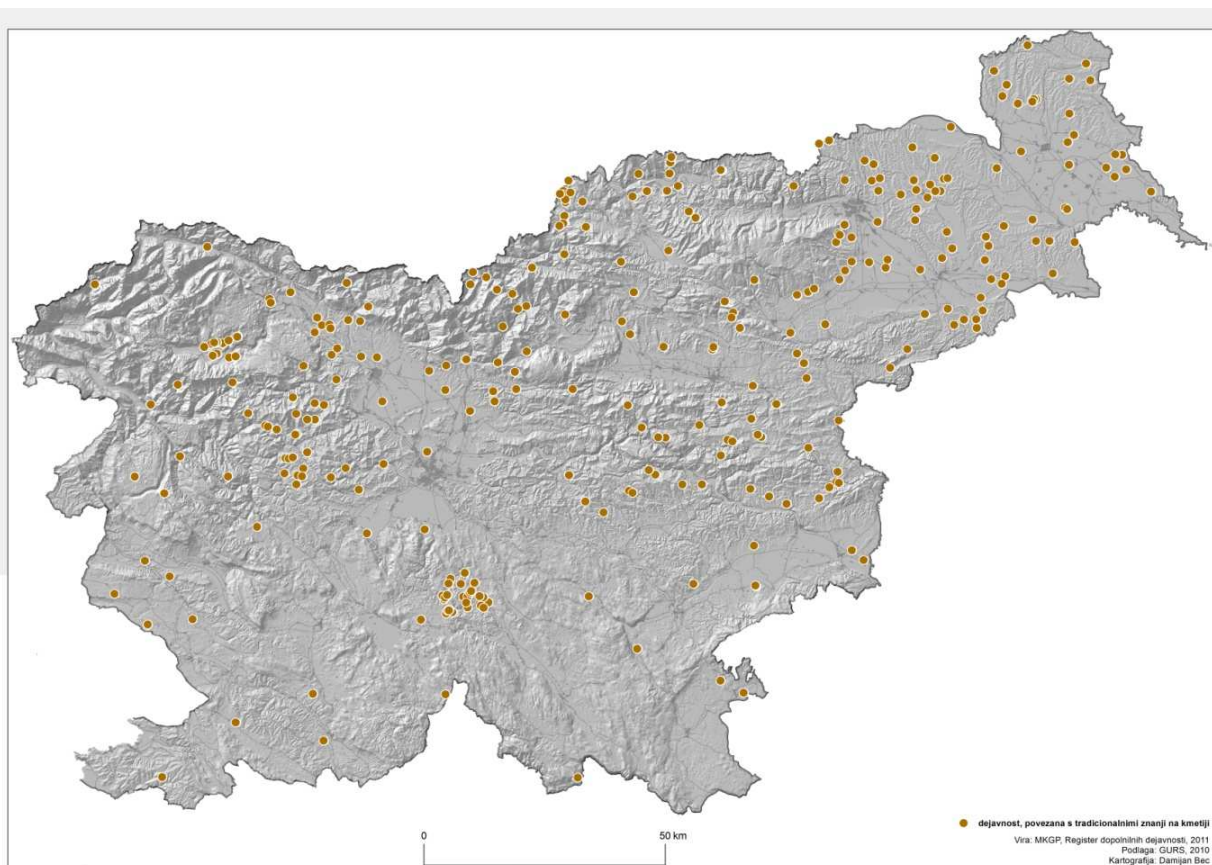
Slika 11: Število kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo po občinah (2011).

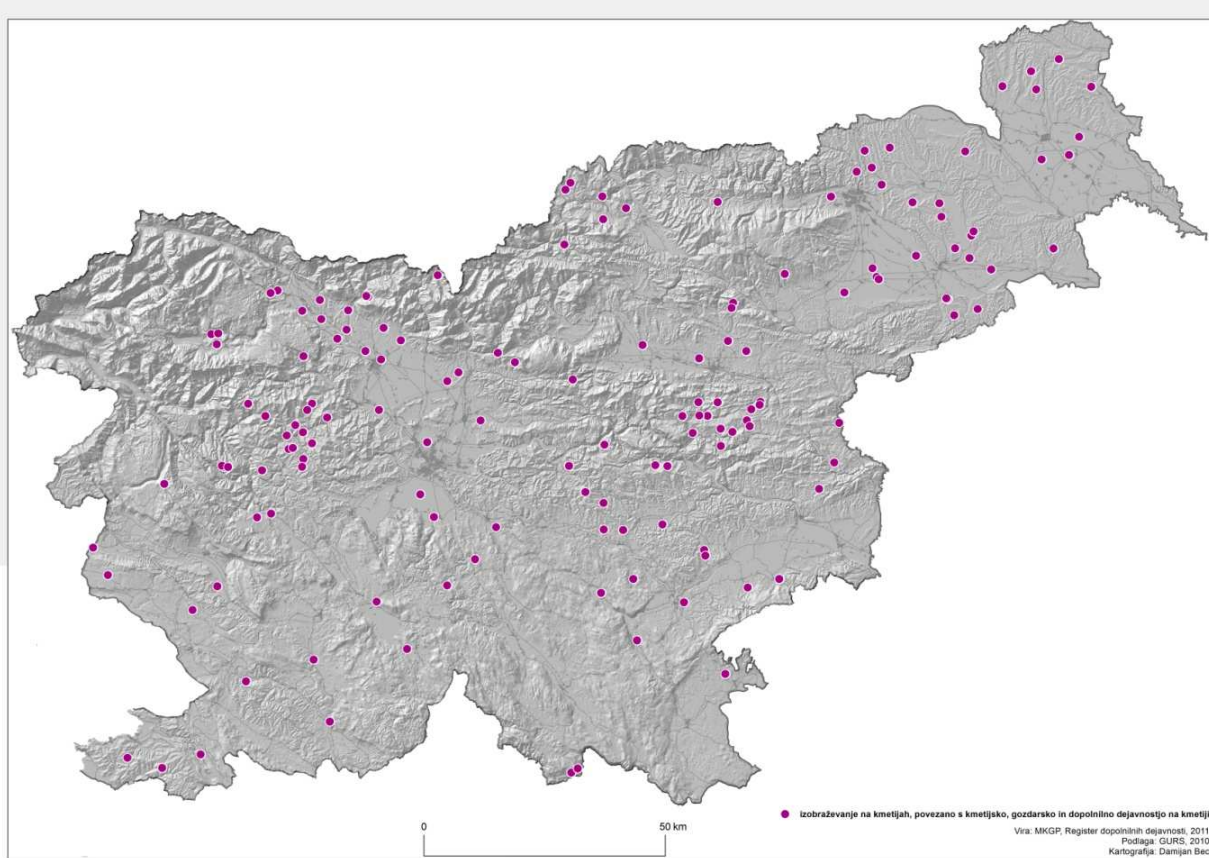
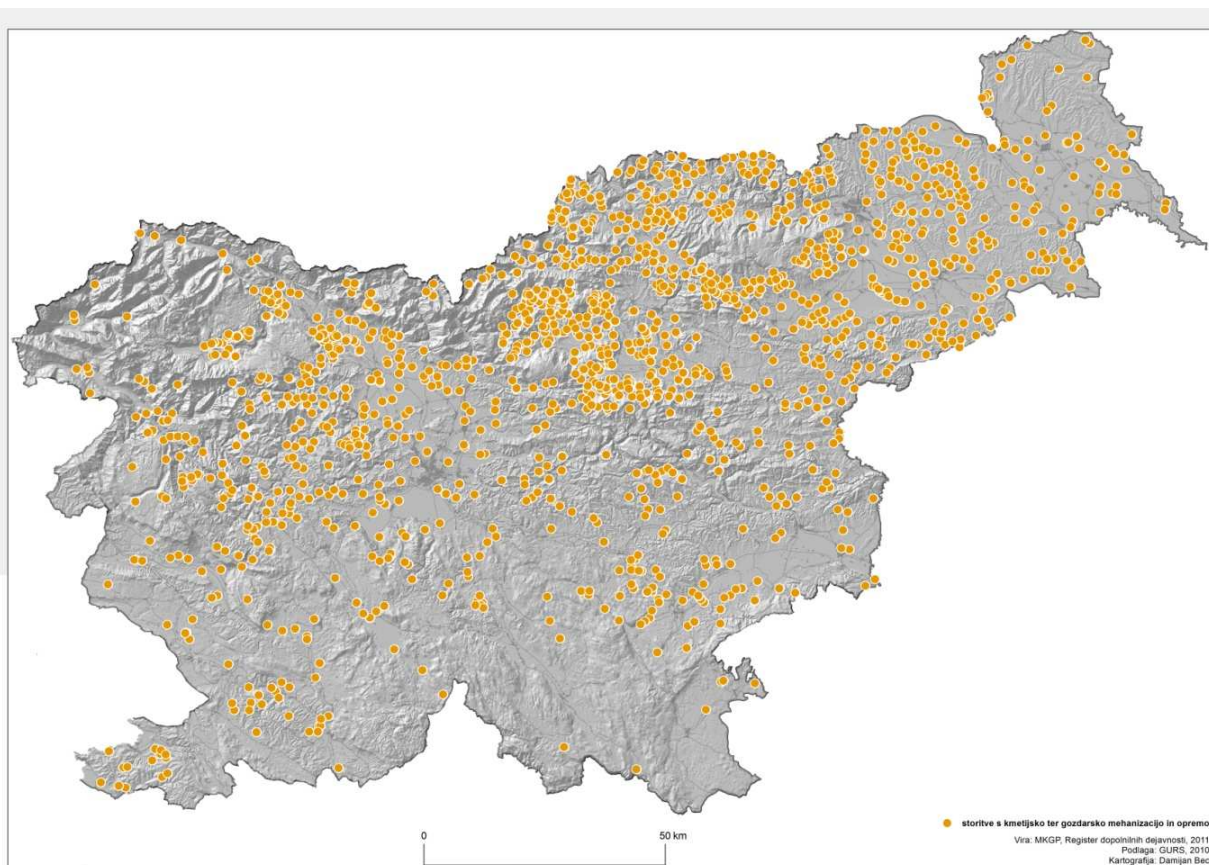

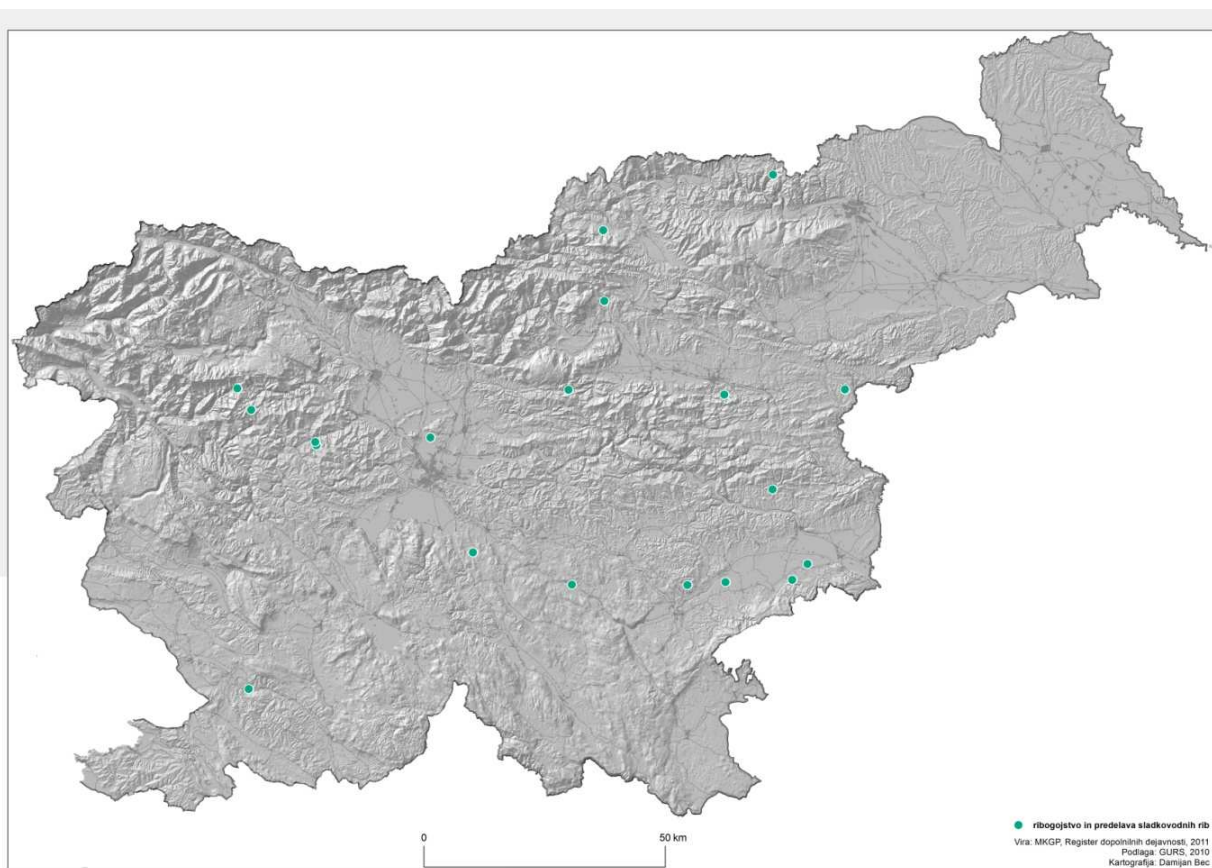
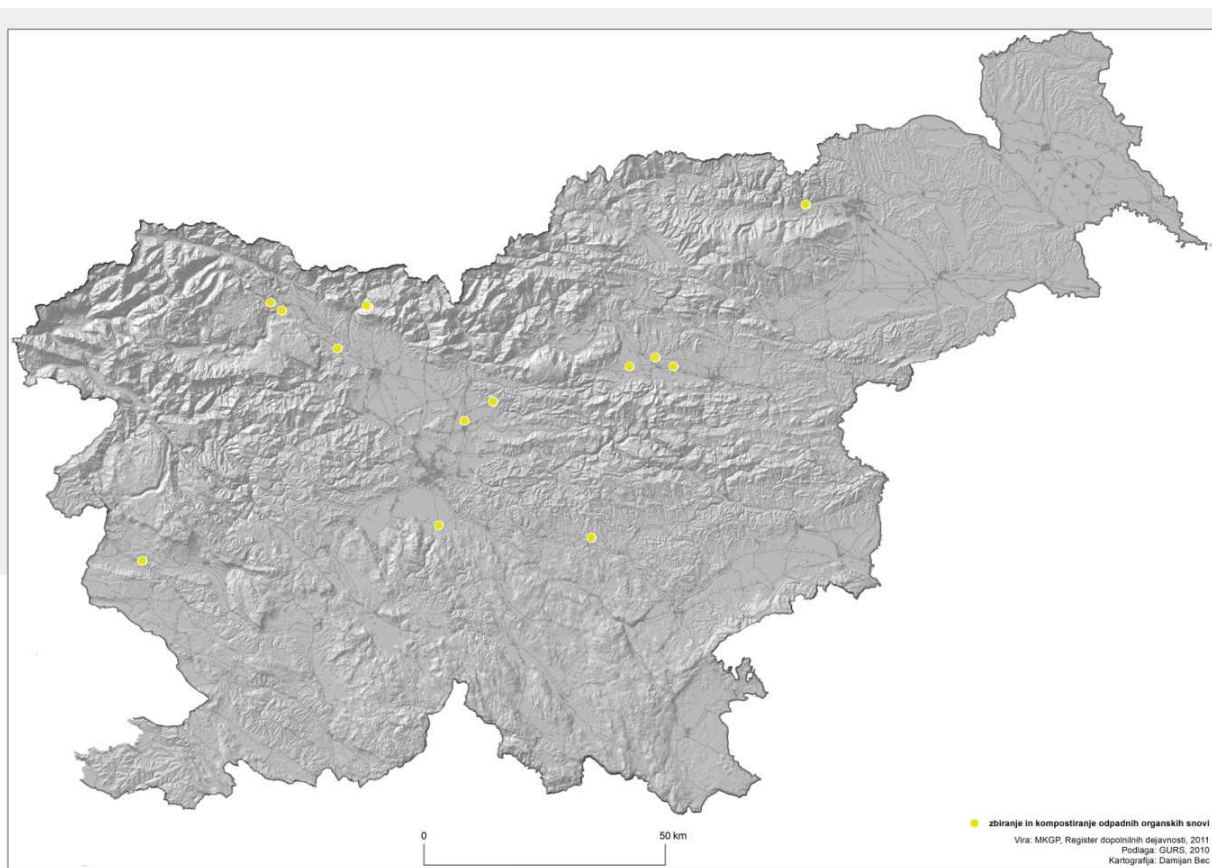
Slike 14-24: Prostorska razporeditev registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v letu 2011.

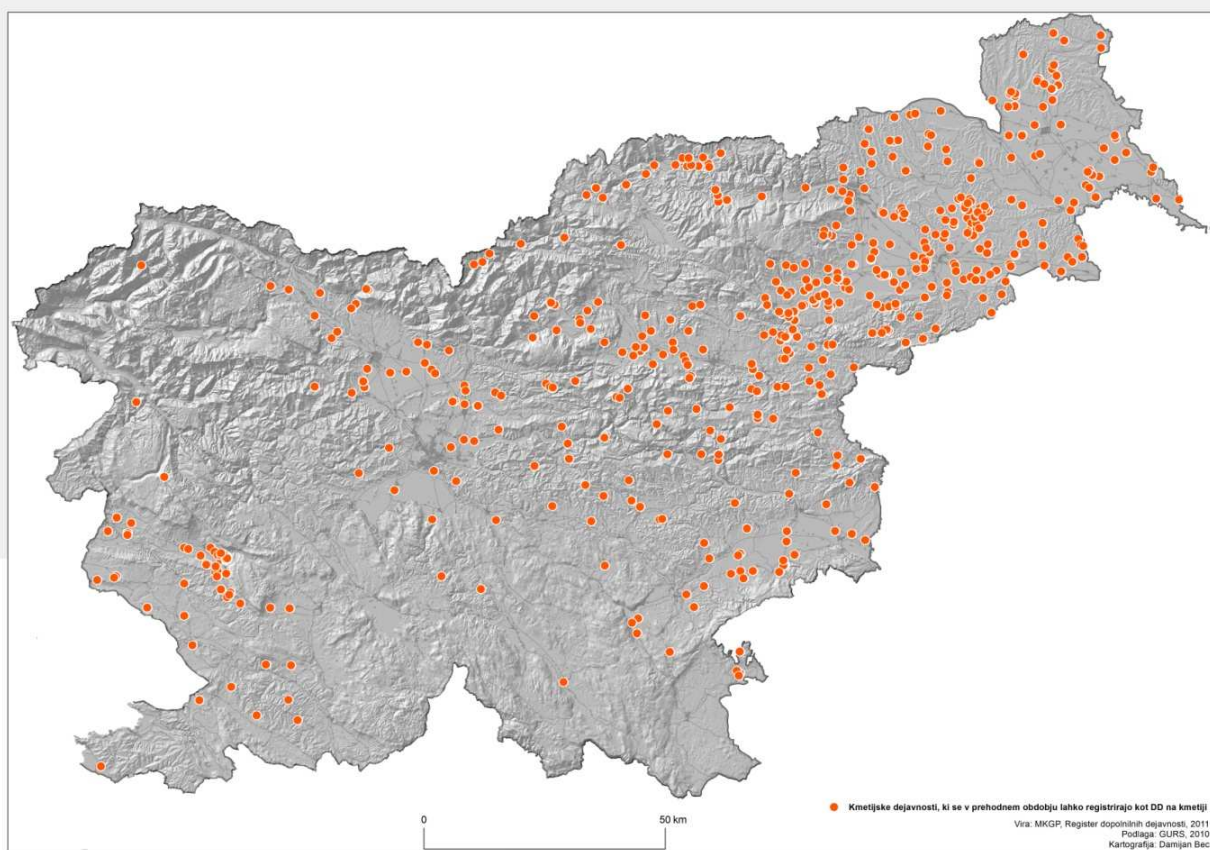
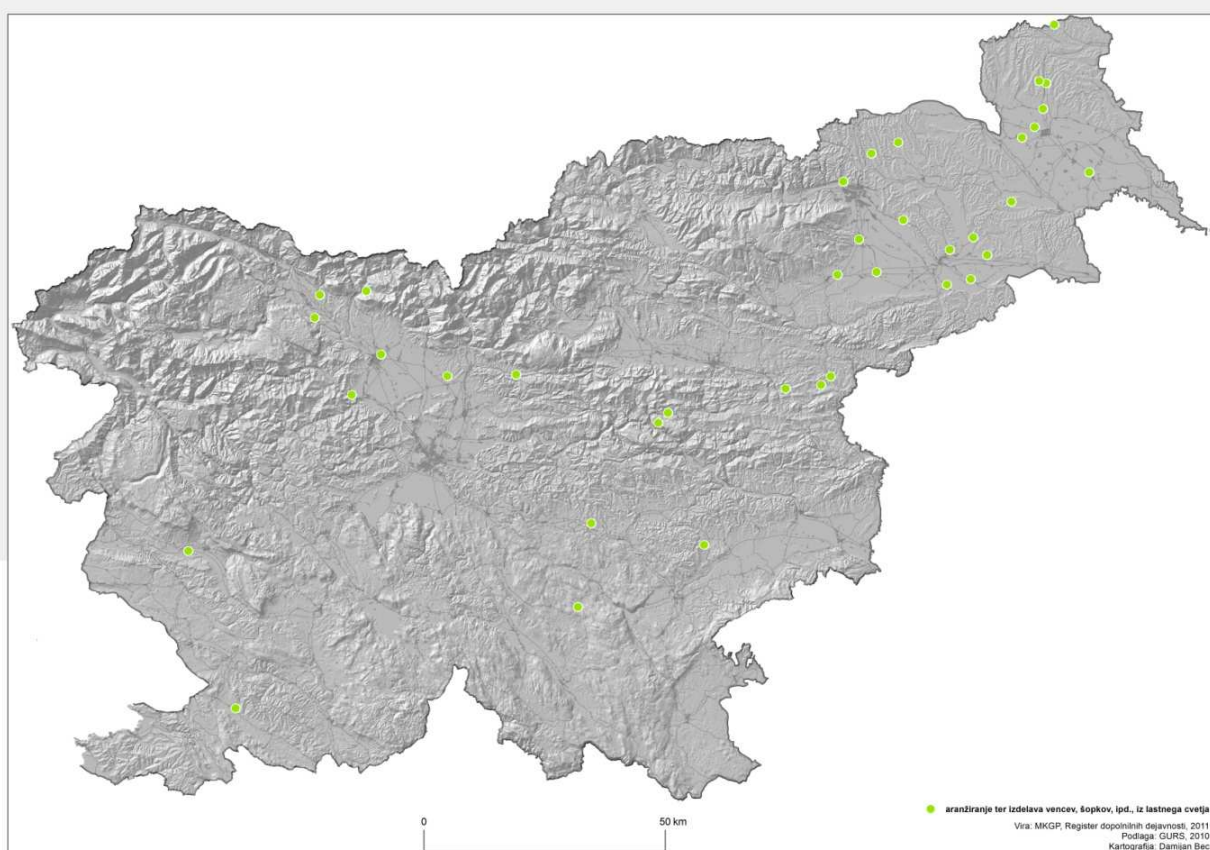

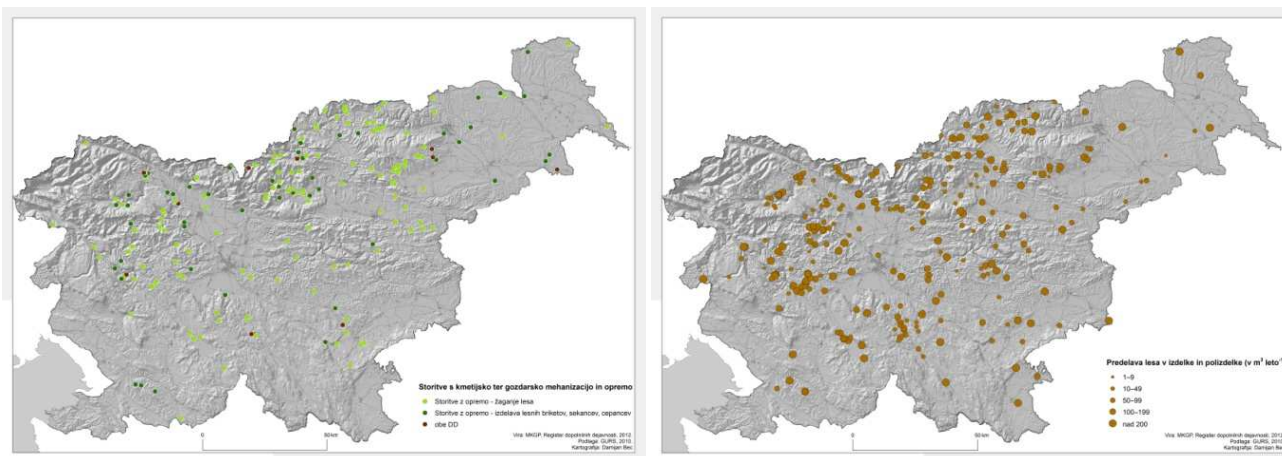

- **Predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov** (1537 registracij) je razširjena po vsej Sloveniji, manjšo gostoto je zaznati v dinarsko-kraškem svetu jugovzhodne Slovenije, večja pa v Škofjeloškem, Cerkljansko-Idrijskem hribovju, zaledju večjih mest (Ljubljana, Maribor), na turističnih in vinorodnih območjih. Ta kategorija je tudi vsebinsko zelo široka, saj vključuje predelavo mesa, mleka, vrtnin, sadja in zelenjave, mlevskih izdelkov, pijač, pa tudi lesa. Vsebinsko se zadnja navedba dopolnjuje tudi s storitvami s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo (žaganje lesa, ki je v registru vrednoteno s številom opravljenih ur; in izdelava lesenih briketov, sekancev in cepancev, ki je vrednotena s količino v m³/leto; slika 25) ter domačim mizarstvom in domačim tesarstvom (znotraj kategorije 4), kar vnaša v register nejasnost in nepreglednost. Na sliki 26 so točkovno prikazane vse kmetije, ki se ukvarjajo s predelavo lesa (znotraj kategorije 1) ter registrski podatek o njihovi količini predelanega lesa.

Slika 22, Slika 23: Nejasni podatki registra glede predelave lesa.

- **Prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji** (177 registracij) je precej neenakomerno razporejena. Lahko sledimo otoškim zgostitvam (Ljubljanska kotlina, Podravje, Pomurje, vinorodna območja). Sklepamo, da se kmetije odločajo za odkup od bližnjih kmetij predvsem zaradi pomanjkanja lastnih količin in raznovrstnih pridelkov in izdelkov, ki ga nek večji akter (turistična kmetija, kmetija z večjo količino predelave, kmetija z registrirano tržnico ali trgovino lokalnih pridelkov ipd.) potrebuje za svoje delovanje. Ta pojav bi bilo zelo smiselno podrobneje raziskati.
- Prostorska razporeditev **storitev turističnih kmetij** (1359 registracij) je zelo neenakomerna: zgostitev teh dejavnosti je očitna na prepoznanih, privlačnih in dostopnih turističnih območjih, na primer v alpskem in predalpskem svetu, na vinogradniških, kopaliških in zdraviliških območjih (Goriška brda, Vipavska dolina in Kras, obalno zaledje, obpanonski svet), v regionalnih središčih in njihovem zaledju (Ljubljana, Maribor, Celje, Novo mesto). Manjša gostota je očitna na kraškem svetu in mestnih območjih (kotline, doline z večjo zgostitvijo pozidanih območij, komunikacijskih sistemov itd.).
- **Dejavnosti, povezane s tradicionalnimi znanji na kmetiji** (576 registracij), imajo zelo razvejan šifrant. Kljub tovrstni raznolikosti in neenakomerni prostorski razporeditvi, je mogoče prepoznati nekatera jedra, ki s pomočjo dopolnilnih dejavnosti ohranjajo tradicijo (izdelovanje suhe robe, oglja). Najbolj je prostorsko razpršena peka potic in peciva, ki se v zadnjem času intenzivneje pojavlja na območjih, kjer je predvsem ženska delovna sila izgubila zaposlitev. Z regionalnega vidika je očitna odsotnost tovrstnih registriranih dejavnosti na dinarsko-kraškem območju.
- V obdobju 2008 do 2011 je očitni porast pri registraciji **pridobivanja in prodaje energije iz obnovljivih virov** (247 registriranih v letu 2011), ki ga je v precejšnji meri pripisati raznovrstnim dejavnikom (več finančnih spodbud, potrebe trga, razpoložljivi viri, medijska odmevnost ipd.). Očitna je večja prostorska zgostitev v severni Sloveniji, zlasti na gozdnatih območjih (lesna

biomasa), povirnih delih vodotokov (vodni vir) in prisojnih legah (sončni vir). Tudi pri tej dejavnosti je manjša zgostitev na dinarsko-kraškem območju kljub veliki gozdnatosti.

- **Storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi** (2878 registracij) so številčno najbolj zastopana dopolnilna dejavnost na slovenskih kmetijah. Velik del odpade na storitve z gozdarsko mehanizacijo in opremo (skupaj 704 registracije; posek in spravilo lesa, žaganje ipd.), vzdrževanje cest in pluzenje snega (677; sezonska registracija), kar pogojuje večjo zgostitev v severnem, alpskem in predalpskem delu Slovenije, za katerega je značilna razpršena poselitev.
- **Izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji** (263 registracij) je v obdobju 2008 do 2011 priča velikemu porastu. Iz sedanje razporeditve je mogoče poleg prevladujočega razpršenega vzorca razbrati dve večji zgostitvi: prvo v Škofjeloškem in Polhograjskem hribovju ter Zgornjem delu Ljubljanske kotline, drugo na območju Vzhodnega predalpskega hribovja – Laško, Kozjansko. Mogoče je sklepati, da gre za dopolnitev sedanje turistične ponudbe slovenskih kmetij in podeželja z jasno opredeljenimi ciljnim skupinami (mestno prebivalstvo, šolske skupine ipd.).
- Pri naslednjih treh skupinah dopolnilnih dejavnosti (zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi - 12 registracij, ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib - 20 registracij ter aranžiranje in izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja - 37 registracij) zaradi manjšega števila registracij težko govorimo o prostorskih vzorcih. Le pri aranžiranju in izdelavi vencev ter šopkov je opazna nekoliko večja pogostnost v severovzhodnem delu Slovenije.
- **Kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji** (770 registracij), so precej široka in nedorečena kategorija, kar posledično prispeva k njihovi številčnosti (skoraj 10 % vseh registriranih dopolnilnih dejavnosti). Vključujejo vrtnarstvo, čebelarstvo, perutninarstvo, gobarstvo, zeliščarstvo, pripravo semen, sadik, drevesničarstvo, trsničarstvo in rejo divjadi. Večje zgostitve so sicer očitne, nekatere že tradicionalne (perutninarstvo in trsničarstvo v severovzhodni Sloveniji in Vipavski dolini), večina drugih dejavnosti je bolj zgoščena na vplivnem območju večjih središč.

2.4. Spodbujanje diverzifikacije v programskem obdobju 2007 – 2013

V sedanjem programskem obdobju je bilo (stanje 31. 12. 2011; ARSKTRP in MKO: preglednica 7) 7,7 % vseh izplačil v okviru Programa razvoja podeželja namenjenih 3. osi, kamor med drugim uvrščamo tudi diverzifikacijo v nekmetijske dejavnosti (ukrep 311) in podporo ustanavljanju in razvoju mikropodjetij (ukrep 312). Natančnega pregleda tudi ta podatek ne omogoča, saj v 3. os niso všteta sredstva ukrepa 121 (posodabljanje kmetijskih gospodarstev) in 123 (dodajanje vrednosti kmetijskim in gozdarskim proizvodom).

Preglednica 5: Znesek izplačil po ukrepih v sklopu PRP 2007-2013 (stanje 31. 12. 2011).

os	znesek izplačil EKS RP_SKUPAJ, € (1.1.2007-31.12.2011)	delež (%)
1	189.526.965,67	30,96%
2	359.114.846,28	58,66%
3	47.081.413,54	7,69%
4	10.052.866,52	1,64%
tehnična pomoč	6.411.901,97	1,05%
skupaj	612.187.993,98	100,00%

Vir podatkov: ARSKTRP in MKO. Stanje na dan 31.12.2011.

Iz razpoložljivih podatkov o odobrenih in izplačanih sredstvih na ukrepu 311 je mogoče ugotoviti, da je v vseh dosedanjih štirih javnih razpisih prisoten velik interes za tovrstna sredstva (199 odobrenih vlog od 341 prejetih), v sklopu katerih je bilo izplačanih približno 11,5 milijona €. Največ sredstev je bilo izplačanih v Savinjski statistični regiji (1,9 milijona € za 33 projektov), najmanj v Notranjsko-kraški (11 projektov v

skupni vrednosti četrtnine milijona €) ter v Jugovzhodni Sloveniji in Spodnjeposavski regiji (vsaka z 11 projekti v vrednosti približno pol milijona €). 65 % vseh odobrenih vlog in sredstev (približno 7,5 milijona €) je pripadlo kmetijam z registrirano dopolnilni dejavnostjo. Največ je bilo odobrenih vlog s področja turizma in gostinstva (101), kamor je bilo usmerjenih 56 % vseh odobrenih sredstev.

Preglednica 6: Podrobnejša analiza ukrepa 311.

javni razpis	št. prejetih vlog	št. odobrenih vlog	izplačano, €
1. JR	131	85	6.149.744,19
2. JR	46	33	2.041.500,72
3. JR	62	25	1.556.971,87
4. JR	102	56	1.702.790,10
skupna vsota	341	199	11.451.006,88

REGIJA	št. prejetih vlog	št. odobrenih vlog	izplačano, €
GORENJSKA	33	18	974.561,28
GORIŠKA	38	24	1.482.334,88
JUGOVZHODNA SLOVENIJA	16	11	491.294,88
KOROŠKA	23	19	973.807,37
NOTRANJSKO-KRAŠKA	19	11	254.658,06
OBALNO-KRAŠKA	31	16	1.612.143,60
OSREDNJE SLOVENSKA	24	15	1.107.395,21
PODRAVSKA	51	20	1.099.643,89
POMURSKA	33	21	1.033.732,81
SAVINJSKA	53	33	1.929.015,97
SPODNJEPOSavska	20	11	492.418,93
skupna vsota	341	199	11.451.006,88

STATUS VLAGATELJA	št. prejetih vlog	št. odobrenih vlog	izplačano, €
fizična oseba - z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	217	129	7.476.883,81
fizična oseba (s.p.)	76	43	2.361.465,80
gospodarska družba	48	27	1.612.657,27
skupna vsota	341	199	11.451.006,88

dejavnost	št. odobrenih vlog	vsota odobrenih sredstev, €
obnovljivi viri energije	55	4.770.141,86 €
prodajne dejavnosti	3	101.090,19 €
turizem in gostinstvo	101	11.081.677,80 €
ostalo	40	3.726.723,48 €
skupna vsota	199	19.679.633,33 €

Vir podatkov: ARSKTRP in MKO. Stanje na dan 31.12.2011.

Precej nejasnosti pri podajanju informacij o pravi diverzifikaciji na kmetiji pa izhaja tudi iz ukrepa 312, kjer so za sredstva tudi lahko zaprosili samostojni podjetniki (pogosto so se tako registrirali tudi nosilci nosilci ali člani kmetijskih gospodarstev). Kar 59 odobrenih vlog (16,1 % vseh odobrenih vlog) je prejelo 4,3 milijona € za naložbe v gostinstvo in turizem. Za potrebe usmerjanja prihodnjega razvoja dopolnilnih dejavnosti in predvsem na predlog MKO smo se v okviru projektne skupine zlasti osredotočili na **turizem na kmetiji kot eno tradicionalnih, prepoznavnih, bolj dinamičnih in perspektivnih vrst dopolnilnih dejavnosti na kmetiji**. V analizi relevantne strokovne literature smo se osredotočili predvsem na empirične raziskave o **dejavnostih, ki vplivajo na razvoj dopolnilnih dejavnosti**.

3. KVALITATIVNO IN KVANTITATIVNO VREDNOTENJE DOPOLNILNIH DEJAVNOSTI NA KMETIJI

3.1. Rezultati ankete nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

Struktura **anketiranih kmetij** z dopolnilno dejavnostjo namenoma ni bila povsem enaka strukturi registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji, ki jo je izkazoval register za leto 2011. Register dopolnilnih dejavnosti je v letu 2011 evidentiral 7878 dopolnilnih dejavnosti na 3610 kmetijah: dobra tretjina (36,5 %) je imela registrirane storitve z mehanizacijo, petina predelavo kmetijskih pridelkov in 17,3 % turizem na kmetiji. Uporabili smo **neslučajnostni vzorec kmetij** (280; preglednica 9), izbran na podlagi več kriterijev.

Glede na predlog sofinancerja (MKO) smo naše raziskovanje usmerili predvsem v **turizem na kmetiji** (98 anket oziroma 41 % vseh registriranih dejavnosti na anketiranih kmetijah), velik poudarek smo namenili **predelavi** (34,6 % vseh dejavnosti na anketiranih kmetijah), **storitvam s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo** (29,6 %) in kmetijskim dejavnostim, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti (17,5 %). Večina anketiranih kmetij ima registriranih **več dopolnilnih dejavnosti** (v povprečju 1,54 dejavnosti na anketirani kmetiji): 63 % anketiranih kmetij ima registriranih eno, četrtnina po dve in vsaka deseta po tri in več dopolnilnih dejavnosti. Čeprav smo vzorčili namensko, je bilo **72,5 % vse anketiranih kmetij registriranih v obdobju od 2001 do 2010**.

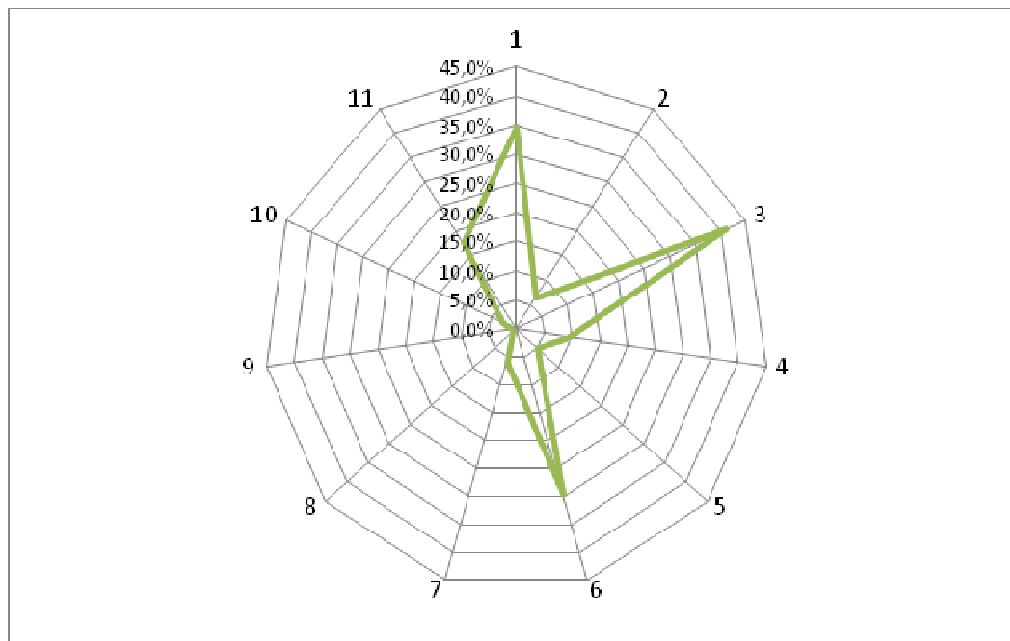
Preglednica 7: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).

ozn.dej.	število	delež vseh odgovorov (%)
1	97	34,6%
2	18	6,4%
3	115	41,1%
4	27	9,6%
5	14	5,0%
6	83	29,6%
7	17	6,1%
8	2	0,7%
9	2	0,7%
10	7	2,5%
11	49	17,5%
skupaj	431	153,9%

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

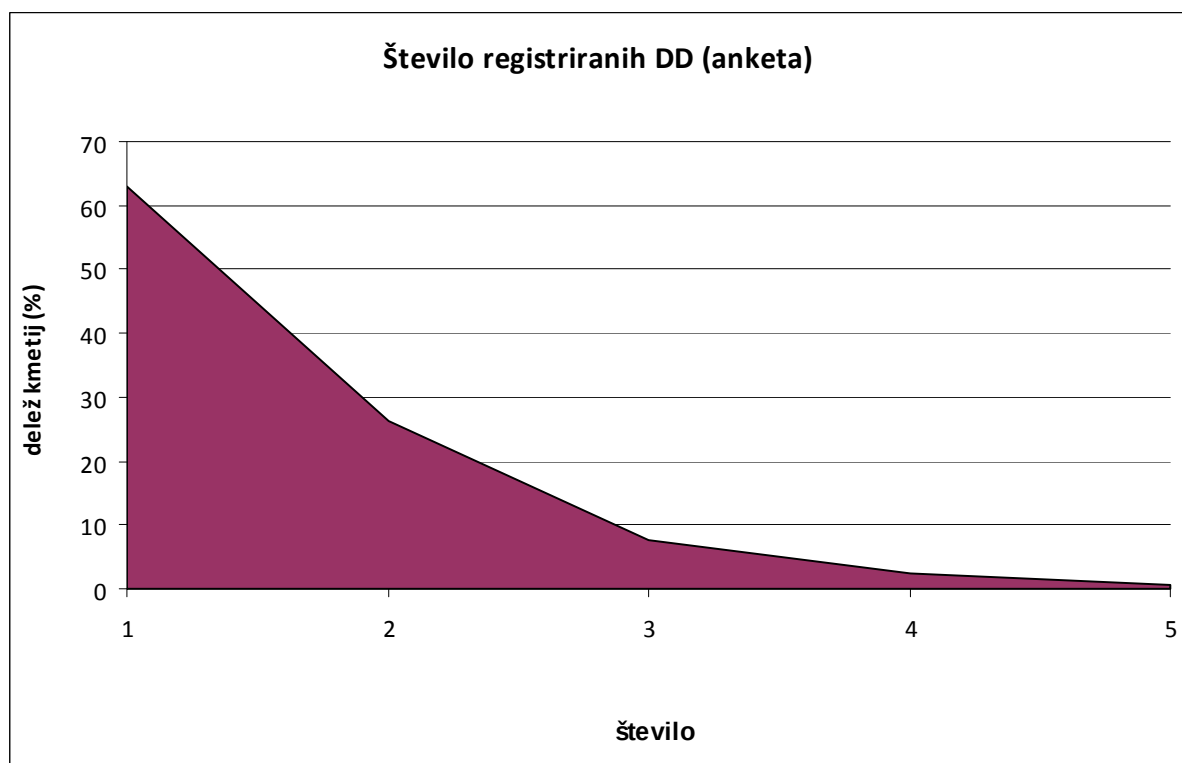
Pri večini kmetij so se za registracijo dopolnilne dejavnosti odločili na podlagi **kombinacije dveh razlogov**. Najpogostejše so anketiranci navedli gospodarske razloge (74,6 % vseh odgovorov), družinsko tradicijo (23,6 %; registracija dopolnilne dejavnosti je pretežno večgeneracijska odločitev znotraj kmečkega gospodarstva), razpoložljive kmetijske proizvode (21,1 % vseh odgovorov), petina odgovorov je izpostavila, da registracija za njih pomeni izziv oziroma inovacijo. Za registracijo so se odločili tudi zaradi razpoložljive delovne sile (14,3 % odgovorov) ali zaradi izgube zaposlitve (12,1 %; ta kategorija je očitno v porastu, kar so potrdile tako naše raziskave kot podatki KSS; Vodopivec Rozman, 2012). Pri anketiranih turističnih kmetijah so pogostejše za registracijo odločili zaradi razpoložljivih proizvodov, družinske tradicije in inovacije.

Slika 24: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

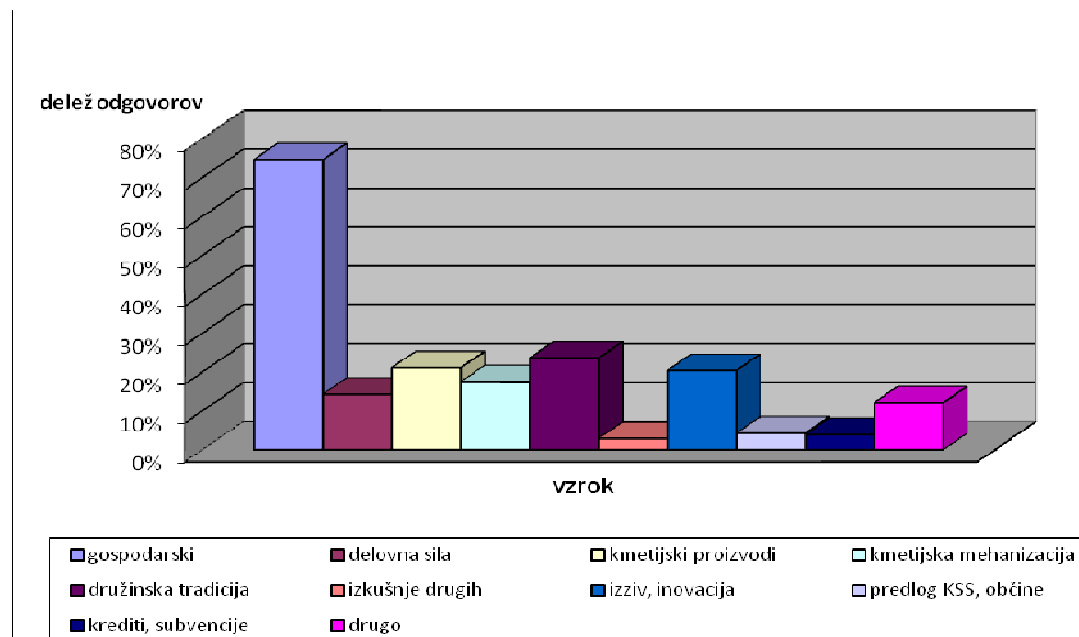
Slika 25: Število dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (podatki ankete; N=280 kmetij).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Opomba: za anketirane kmetije je bilo značilno, da imajo registriranih več dopolnilnih dejavnosti, kot jih dejansko v praksi izvajajo. V tem prikazu je naveden podatek, ki so nam ga posredovali nosilci o dejansko izvajanih dopolnilnih dejavnostih. 27 anketiranih kmetij pa v času izvajanja ankete še ni bilo vpisanih v Register dopolnilnih dejavnosti.

Slika 26: Vzrok za pričetek ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (možnih več odgovorov).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Na anketiranih kmetijah je v dopolnilno dejavnost vključeno **različno število družinskih članov**: tretjina anketiranih kmetij vključuje enega člana kmečkega gospodinjstva, naslednja tretjina po dva, slaba petina tri in 14 % štiri člane. Pri turističnih kmetijah je v povprečju vključenih več članov (kar petina po štiri člane).

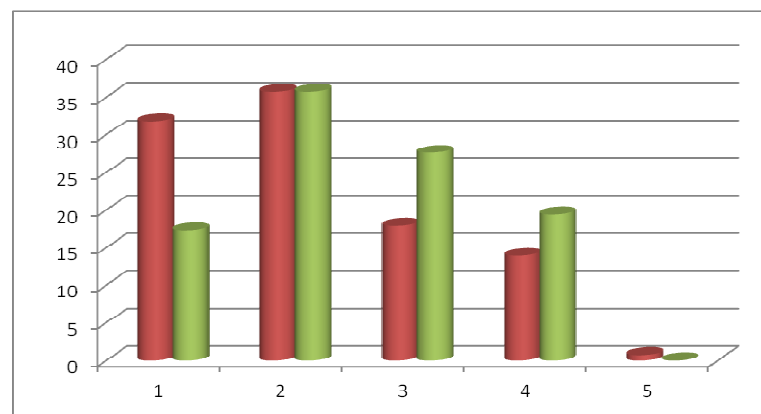
Preglednica 8: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.

št.druž.čla.	vse anketirane kmetije	vse anketirane kmetije delež (%)	TK-število anketiranih kmetij	TK-delež anketiranih (%)
1	89	31,8	17	17,3
2	100	35,7	35	35,7
3	50	17,9	27	27,6
4	39	13,9	19	19,4
5	2	0,7	0	0
skupaj	280	100	98	100

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Opomba: TK – turistične kmetije, na Sliki 30 so označene z zeleno barvo.

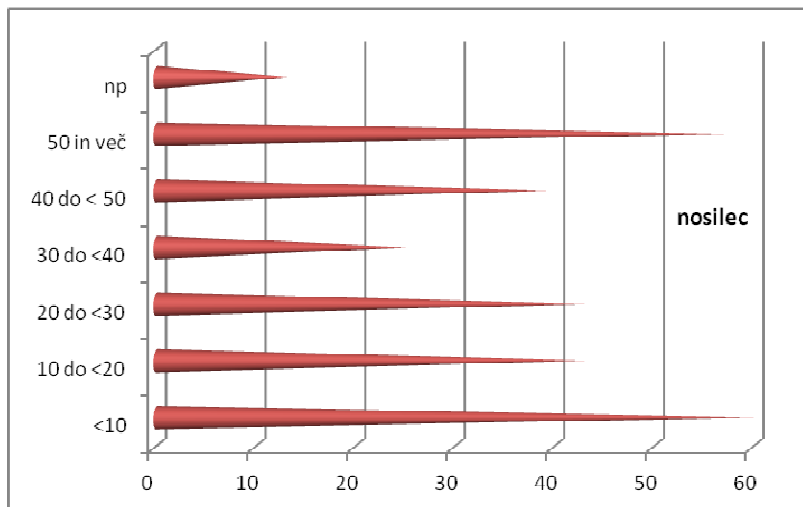
Slika 27: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.

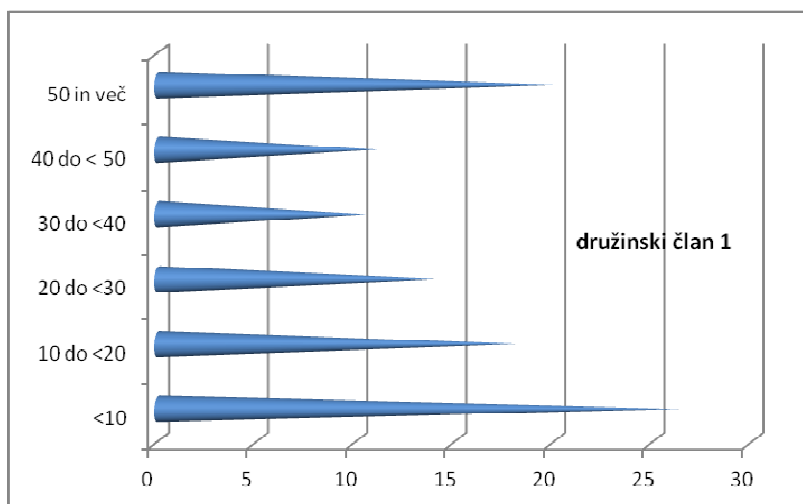
Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Opomba: TK – turistične kmetije so označene z zeleno barvo.

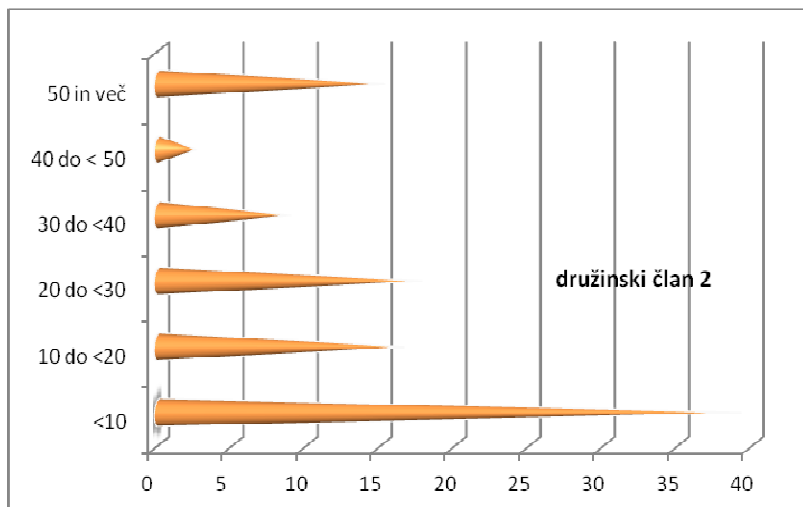
Slika 31-35: Število ur ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (primerjava med nosilcem in drugimi družinskimi člani).

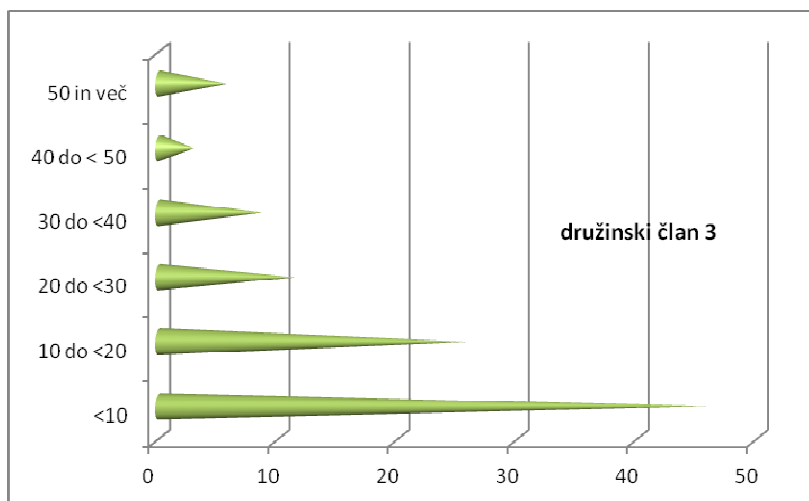
Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

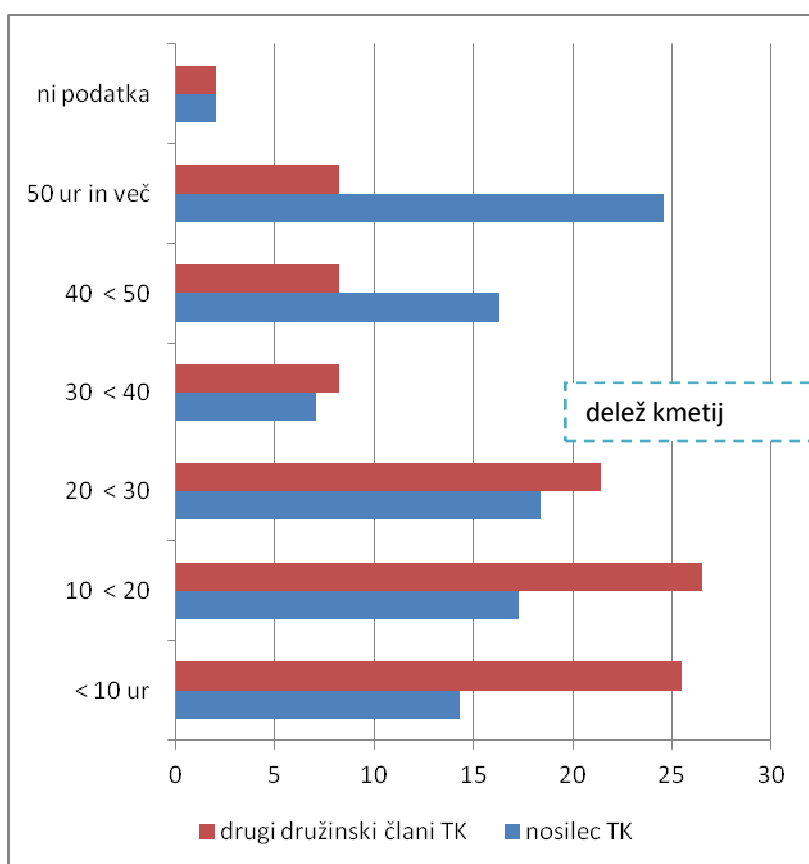
Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

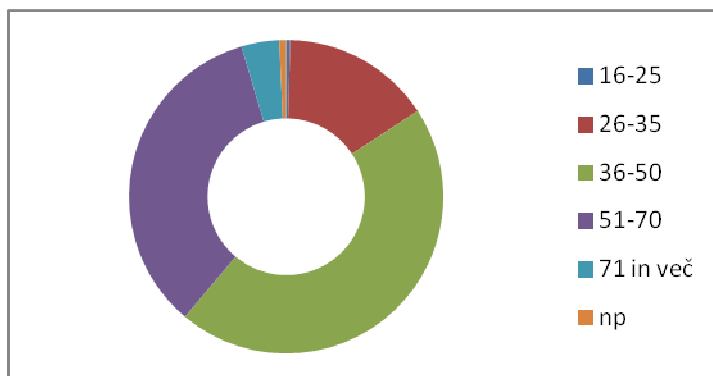
Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Opomba: TK – turistične kmetije.

V dveh tretjinah so bili nosilci registrirani kot aktivni kmetje, 17,5 % nosilcev je zaposlenih izven kmetije, 15 % je upokojencev. 45 % jih je bilo starih med 36 in 50 let, tretjina med 51 in 70 let, 15 % pa 26 do 35 let. Večina nosilcev ima dokončano srednjo šolo: pri turističnih kmetijah jih je več s 4-letno srednjo šolo, pri vseh anketiranih kmetijah pa več s poklicno srednjo šolo.

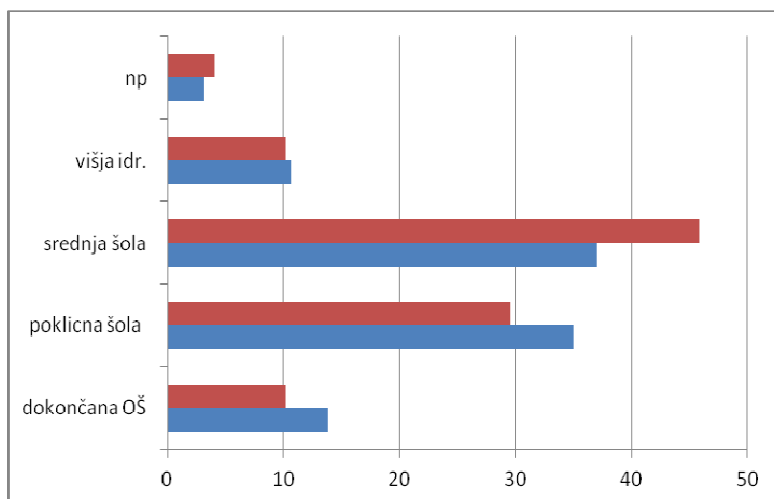
Člani kmečkega gospodinjstva so vključeni v **različna društva in strokovna združenja**: moški različnih generacij so večinoma člani nekaterih strokovnih društev in združenj (društvo vinogradnikov, društvo sirarjev, društvo govedorejcev), kmetijskih zadrug in strojnih krožkov. Ženske so bolj aktivne pri društvu kmečkih žena in Združenju turističnih kmetij Slovenije.

Slika 33: Starostna sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo.

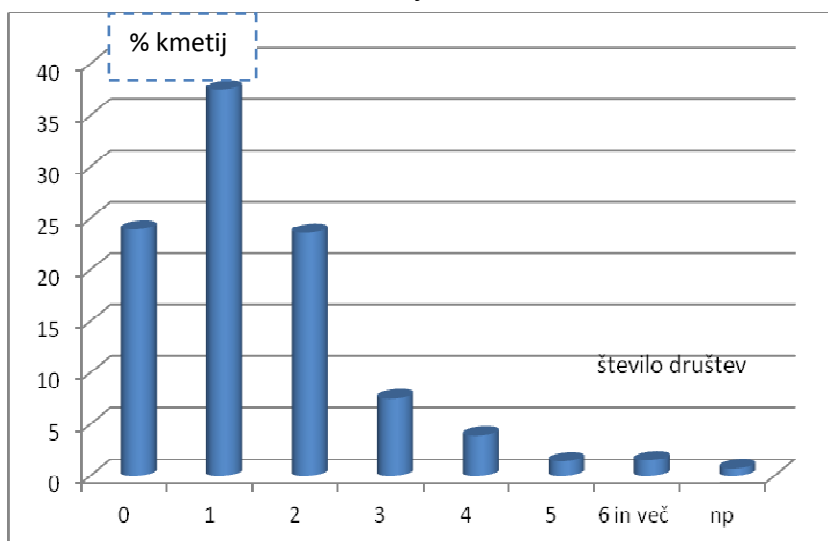
Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Slika 34: Izobrazbena sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo (modra: vse anketirane kmetije, rdeča: turistične kmetije).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Slika 35: Članstvo v društvih, združenjih in strokovnih društvih na anketiranih kmetijah.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Prodaja izdelkov in storitev poteka običajno v kombinaciji več tržnih kanalov. Zaradi raznovrstnosti anketiranih dopolnilnih dejavnosti v tem delu poročila ne navajamo podatkov o pridelavi, predelavi in prodaji, ki so tudi sicer bolj skromni. Nekaj prevladujočih vzorcev pridelave, predelave in prodaje analiziramo ter podajamo ocene v zaključnem delu poročila. Le desetina anketiranih kmetij ima ali lastno blagovno znamko ali je že vključena v obstoječo blagovno znamko.

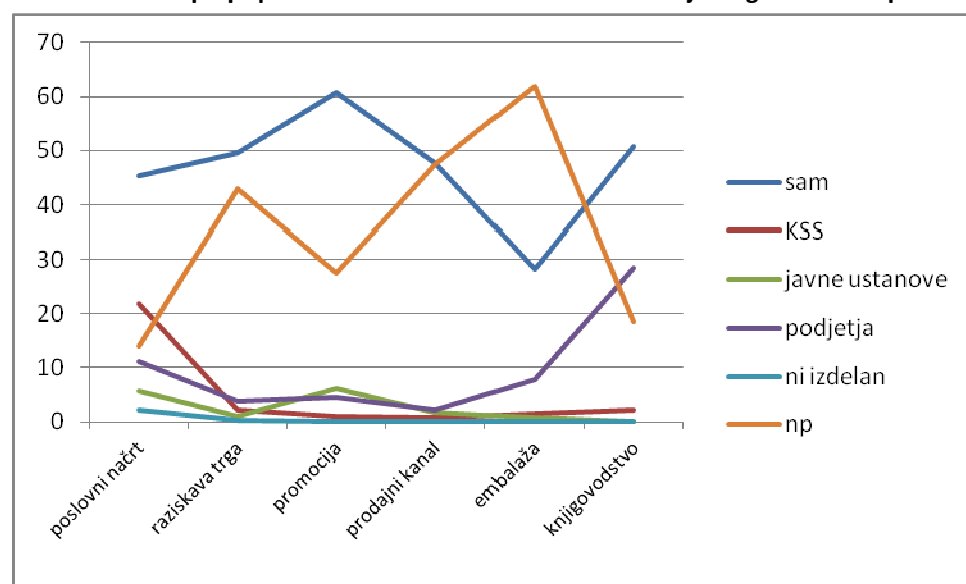
Preglednica 9: Prodaja izdelkov in storitev po tržnih kanalih.

oznaka kupca	opis	delež vseh odgovorov (%)
1	zadruga	10,5%
2	predelovalna industrija	5,5%
3	turistična kmetija	41,8%
4	mesar	1,5%
5	domača poraba	39,6%
6	prodaja na domu	50,5%
7	Prodaja šolam	5,8%
8	gostilne, menze	15,6%
9	grosist	4,4%
10	internet	2,5%
11	ekološka tržnica	3,3%
12	tržnica	18,5%
13	s kombijem	1,8%
14	lokalna trgovina	4,7%
15	specializirana trgovina	4,0%
16	drugo	26,5%
skupaj		236,7%

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

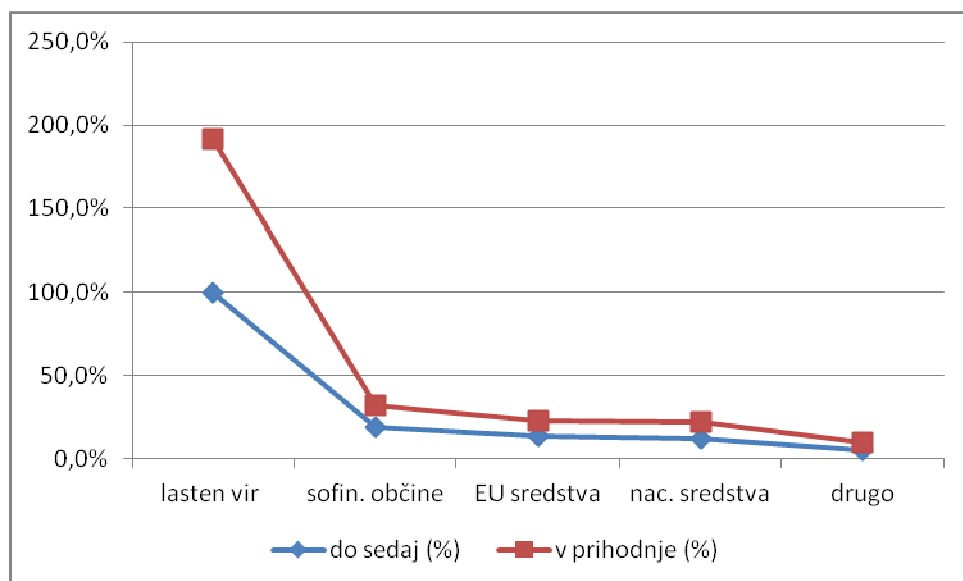
Pri pripravi in izdelavi različnih načrtov in dokumentov je kmetom na voljo raznovrstno **podporno okolje**, ki pa se ga **anketirane kmetije bolj skromno poslužujejo**. Podobno so tudi precej zadržani pri uporabi finančnih virov svojih vlaganj: **večinoma se opirajo na lastna sredstva**, čeprav le-ta kombinirajo s prijavi na različne razpise in bančnimi krediti.

Slika 36: Pomoč pri pripravi dokumentov ali načrtov na kmetiji z registrirano dopolnilno dejavnostjo.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

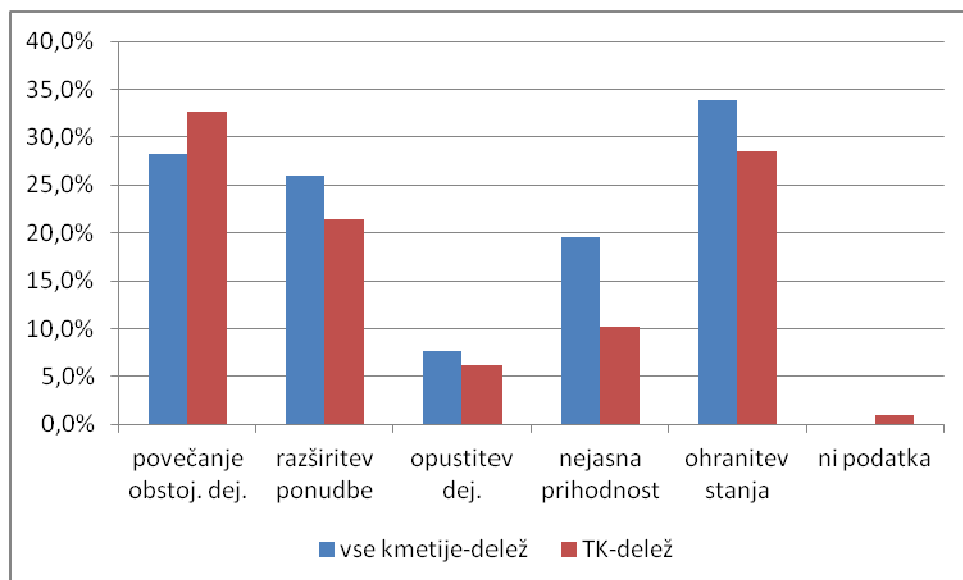
Slika 37: Pretekli in predvideni viri investicij na anketiranih kmetijah (možnih več odgovorov).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Iz pridobljenih odgovorov lahko izluščimo **pravilo treh »R«**: da je odločitev za registracijo dopolnilne dejavnosti v zadnjem desetletju bila **»racionalna«** (predvsem zaradi smotrne rabe vseh potencialov kmetije), **»rentabilna«** (pretežno zaradi relativno ohlapnih finančnih določil) in tudi **»rizična«** (lahko zaradi tveganosti investicije, spremenjenih razmer na trgu, neugodnih demografskih razmer znotraj gospodinjstva ipd.). Te trditve tudi potrjujejo podatki o predvideni **perspektivi dopolnilnih dejavnosti, pri čemer je veliko optimizma zlasti pri turističnih kmetijah.**

Slika 38: Prihodnji razvoj dopolnilne dejavnosti na anketiranih kmetijah.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti, Terensko delo 2010-2011.

Istočasno pa je potrebno poudariti, da so nekatere kmetije finančne in organizacijske okvire dopolnilnih dejavnosti, kot jih določa uredba, že prerasle. Pri njih je v ospredju podjetniški vidik, zato je s tega vidika smiselna tudi drugačna **oblika registracije**. Izpostaviti pa velja dejstvo, da smo med anketiranimi kmetijami zasledili kontinuiran **proces »prehajanja«** (iz dopolnilne dejavnosti v samostojno podjetništvo in obratno), kar na nek način nakazuje tudi na že zgoraj nakazano podjetniško tveganje, tržna nihanja in tudi nekatere administrativne nedorečenosti.

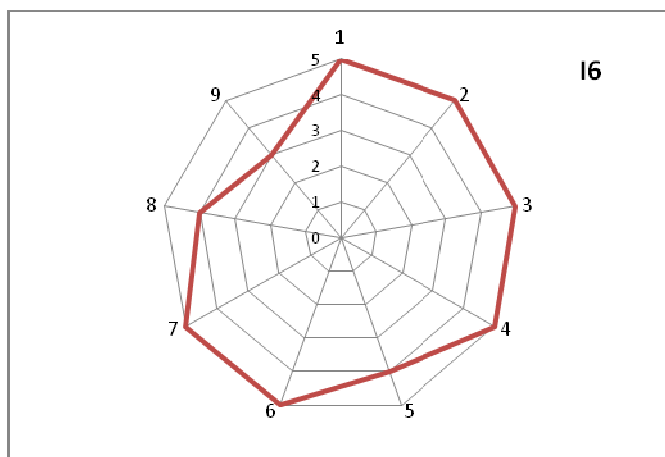
3.2. Izdelava profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo

Pri izdelavi profila vitalne kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo, smo si pomagali z različnimi podatkovnimi viri:

- izvedeno anketo z nosilci dopolnilne dejavnosti (280 kmetij),
- s poglobljenimi informacijami iz intervjujev (21 kmetij),
- s podatki, ki smo jih pridobili na delavnici s kmetijskimi svetovalci, specialisti za dopolnilne dejavnosti (31 anket).

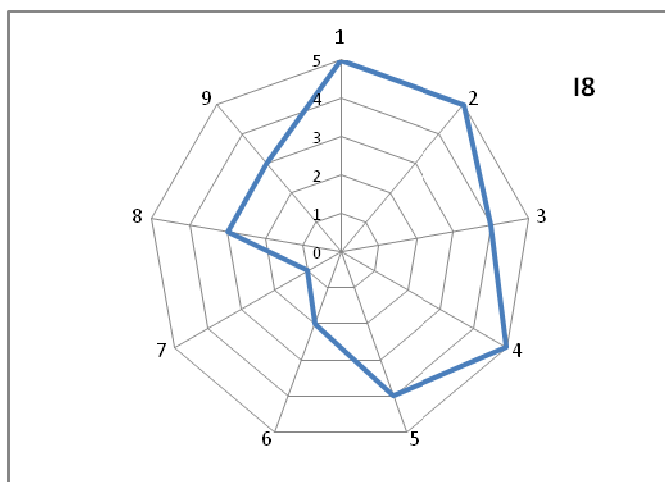
Metodološka izhodišča, kazalce in merila za izdelavo kvalitativnega profila smo predstavili v poglavju 1.2. Kmetije smo primerjali na podlagi devetih kazalcev (1-starost nosilca, 2-starost prevzemnika, 3-starostno-generacijska vitalnost gospodinjstva, 4-končana formalna izobrazba nosilca, 5-zgodovina kmetovanja, 6-število gospodinjstev članov, vključenih v dopolnilne dejavnosti, 7-dohodek, pridobljen izven kmetije, 8-vzroki za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo, 9-prihodnji načrti za dopolnilno dejavnost na kmetiji; vsakogar smo vrednotili na lestvici od 1 do 5), kar je vodilo k oblikovanju profila kmetije, ki se ukvarja z dopolnilno dejavnostjo (prikazano v slikah 42-45).

Slika 39: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).

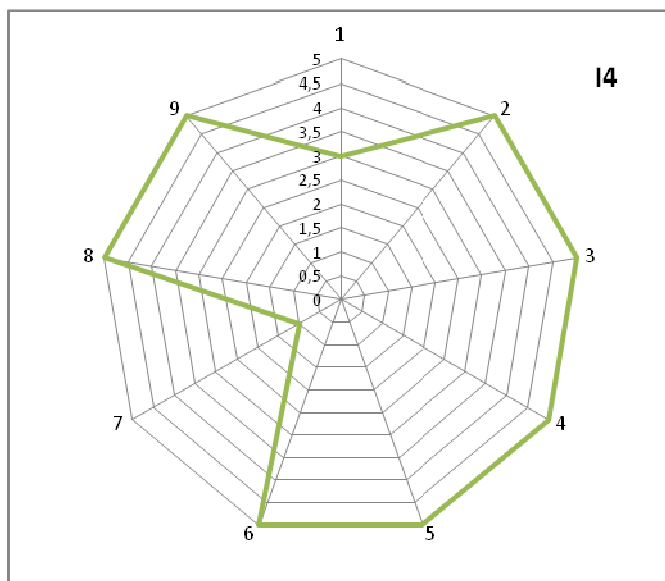
I6: Kmetija je vitalna, ukvarja se z izletniškim in stacionarnim turizmom, z jasno vizijo, štirimi generacijami visoko izobraženih članov, večina jih pridobiva dohodek iz ven kmetije. Nekoliko nižjo oceno so dobili pri prihodnjih načrtih, kar pa ne izkazuje najboljše realnosti: družina želi obdržati sedanje kapacitete, usmerja se v visokokakovostni turistični produkt, z veliko avtentičnosti, inovativnosti in vključevanjem celotnega naselja.

Slika 40: Kvalitativni profil 2 (kmetija I8).

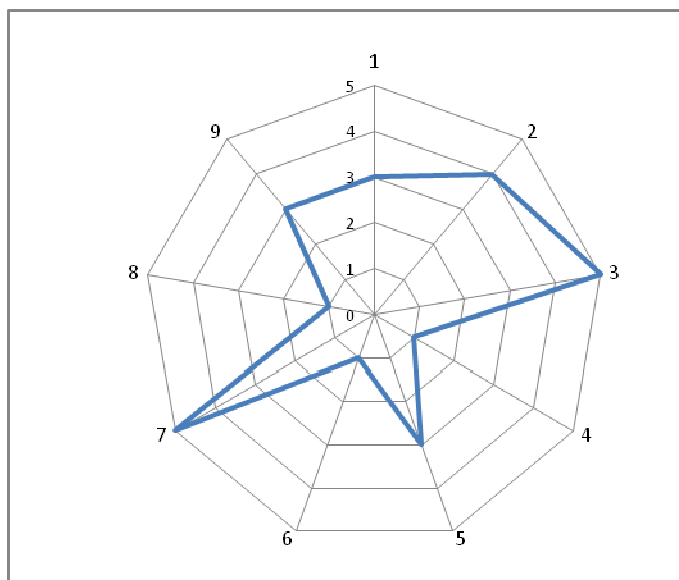
I8: Izletniška kmetija, ki že desetletja nudi prostor pretežno ribičem, ima sicer mladega in univerzitetno izobraženega naslednika. Le-ta pa nima ambicije za razširitev turistične ponudbe, ampak se zaradi znanja in ustreznih površin namerava usmeriti v sadjarstvo. V sedanjosti in v prihodnje se bo torej s turistično aktivnostjo ukvarjala le nosilčeva mati.

Slika 41: Kvalitativni profil 3 (kmetija I4).

I4: »Vodim kmetijo z več kot 200 letno tradicijo. In nekega dne sem vprašal očeta: »Kaj lahko jaz naredim bolje kot ti, da se me bodo nasledniki zapomnili?« Oče, zdaj v sredini sedemdesetih let, me je resno pogledal in rekel: »Sin, se boš že česa domislil!« V tistem trenutku sem začel razmišljati o vodenih ogledih po naši kmetiji. Naša kmetija je največja v širšem okolju, imamo krave, svinje, divjad itd., predelujemo meso, mleko in našim obiskovalcem pokažemo različne faze naše proizvodnje in predelave. Vsako soboto organiziramo kmečko tržnico na našem dvorišču. Letno k nam pride 15.000 obiskovalcev, po naši kmetiji jih popeljemo s turističnim vlakcem (predelan traktor). Sem tudi aktiven v lokalnem amaterskem gledališču, uživam, ko gostim ljudi in jim posvečam čas (moški, 51 let, 8 družinskih članov). Primer vitalne kmetije (sicer je nosilec že dopolnil 50 let), vsi aktivni člani se preživljajo le s kmetijstvom, deluje kot motor inovacij v naselju, vsako soboto organizira na dvorišču kmečko tržnico.

Slika 42: Kvalitativni profil 4 (kmetija I21).

I21: Na kmetiji, ki nudi prenočišča, sicer živijo tri generacije, a nihče nima volje in ambicije se ukvarjati s turistično dejavnostjo. Le-ta je bolj v funkciji pridobitve dodatnega vira dohodka, saj je nosilka že v prehodu v tretje življenjsko obdobje. Tudi motiv za ukvarjanje s to dejavnostjo ni prišel iz družine same. K temu jih je usmeril poziv soseda, ki ima večjo turistično kmetijo (izletniška in z nastanitvijo, intervju I20), ki zaradi prevelikega obiska ne more sprejeti vseh gostov. Kmetija I21 pa je v bližini in deluje kot »rezerva«.

Priprava kvalitativnega profila za posamezne intervjuvane kmetije z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetiji se je izkazala kot **zelo uporabna vmesna faza**, tj. pri povezavi kvantitativnih podatkov z izdelavo modela DEXi. Predvsem nam je pomagala pri vrednotenju teže posameznih dejavnikov in oblikovanju mnenj ekspertne skupine, saj smo na konkretnih primerih lahko preigrali primernost, relevantnost in uporabnost modela.

3.3. Model vitalne turistične kmetije

Turizem na kmetiji je gospodarska dejavnost, ki črpa svoje materialne in človeške vire iz osnovne kmetijske dejavnosti kmetije. Uspešno ukvarjanje s turistično dejavnostjo zahteva ustrezno poznavanje in oceno internih in eksternih dejavnikov kmetije, ki vplivajo na razvojno sposobnost potencialne turistične kmetije. Glede na to, da so omenjeni dejavniki pogosto zelo številčni, smo hitro soočeni z večkriterialno odločitveno situacijo, kar lahko predstavlja resen izziv za gospodarja in tudi svetovalce. Da bi olajšali proces vrednotenja poslovnih priložnosti in ublažili težavnost sprejemanja tovrstnih odločitev, smo v okviru projekta poskusili oblikovati večkriterialni odločitveni model kot orodje za podporo odločanju. Osnovna izhodišča metode DEX smo navedli pri poglavju o uporabljenih metodah dela (poglavje 1.2).

3.3.1. Opis modela

Oblikovanje modela smo temeljili na modelu kmetije kot ekonomskem, socialnem in demografskem sistemu (Planck in Ziche, 1979; slika 46), kjer smo upoštevali, da je razvojni potencial kmetije za turizem na kmetiji močno povezan tudi z naravnim (primernost za kmetovanje, turistična atraktivnost bližnje in daljne okolice, obstoječe dopolnilne dejavnosti ipd.) potencialom, v katerem se kmetija nahaja.

Slika 43: Sestavine sodobne kmetije (Planck and Ziche, 1979).

Skladno s tem izhodiščem smo razvojni potencial kmetije razdelili na ekonomski, demografski in okoljski kapital. Za vsakega od teh kapitalov smo s pomočjo **participativnih metod** (delavnica s svetovalkami za razvoj podeželja in ekspertno skupino) določili ustrezne dejavnike, njihovo zalogo vrednosti in relativno pomembnost. Struktura oblikovanega modela je prikazana na preglednici 12. Vsakemu od kriterijev smo določili **zaloge vrednosti** in jim na podlagi **parnih primerjav** določili lokalne **uteži**, ki neposredno vplivajo na določitev njihovega vpliva na neposredno nadrejeno oceno posamezne vrste kapitala, posredno pa na globalno oceno razvojnega potenciala za turizem na kmetiji.

V naslednjih preglednicah (12-14) in slikah (47-50) so prikazane vrednosti parametrov oblikovanega modela in rezultati testnih vrednotenj, ki smo jih izvedli na podatkih, pridobljenih na intervjuvanih kmetijah, ki so bile vključene v našo raziskavo.

Preglednica 10: Struktura modela in zaloge vrednosti izbranih kriterijev.

DEXi

dopolnilne dejavnosti2_en.dxi 17.10.2012

Scales

Attribute	Scale
potencial za turizem na kmetiji	slab ; zmeren; dober
gospodarski kapital	slab ; zmeren; dober
razvojnost kmetije	slaba ; zmerna; dobra
nasledstvo	ni naslednika ; je naslednik
razvojni načrti	jih ni ; obstajajo
socioekonomski tip kmetije	ostarela ; čista; dopolnilna; mešana
dohodek iz osnovne dejavnosti	nizek ; srednji; visok
proizvodna struktura	neugodna ; srednja; ugodna
velikost kmetije	majhna ; velika; srednja
stanje opremljenosti osnovne dejavnosti	slabo ; srednje; dobro
investicijski potencial	nizek ; srednji; dober
poslovno povezovanje	slabo ; zmerno; dobro
demografski potencial	nizek ; zmeren; visok
starostna struktura	slaba ; zmerna; dobra
gospodar	neugodna ; srednja; ugodna
naslednik	nad 50 ; od 35 do 50; pod 35
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	pretežno nad 65 let ; pretežno med 40 in 65; pretežno pod 40
izobrazba	slaba ; zmerna; dobra
gospodar	največ OŠ ; nekmetijska srednja; vsaj kmetijska srednja
naslednik	največ OŠ ; nekmetijska srednja; vsaj kmetijska srednja
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	pretežno OŠ ; pretežno SŠ; vsaj vsaj SŠ
gospodinjstvo	manj primerno ; zmerno primerno; zelo primerno
velikost gospodinjstva	majhno ; srednje; veliko
več generacij	1 generacija ; 2 generaciji; 3 ali več generacij
delovni potencial aktivnih članov gospodinjstva	vsj polno zaposleni ; delno podzaposleni; pretežno podzaposleni
okoljski kapital	nizek ; zmeren; visok
turistični potencial	nizek ; zmeren; visok
prepoznavnost turističnega območja	ne obstaja ; območje lokalno/regionalno prepoznavno; območje nacionalno prepoznavno
blizina večjim naselij/mest	oddaljeno ; srednje; v bližini
naravni potencial	nizek ; zmeren; visok
naravni pogoji za kmetijstvo	odlični ; slabi; srednji
doživljajski potencial pokrajine	nizek ; zmeren; visok
zavarovano območje	ni prisotno ; območje brez prepoznavnosti; na prepoznavnem območju

Preglednica 11: Lokalne in globalne uteži (% vpliva) izbranih kriterijev.

DEXi

dopolnilne dejavnosti2_en.dxi 17.10.2012

Average weights

Attribute	Local	Global	Loc.norm.	Glob.norm.
potencial za turizem na kmetiji				
gospodarski kapital	33	33	33	33
razvojnost kmetije	20	7	20	7
nasledstvo	36	2	32	2
razvojni načrti	51	3	45	3
socioekonomski tip kmetije	13	1	23	2
dohodek iz osnovne dejavnosti	10	3	10	3
proizvodna struktura	33	1	33	1
velikost kmetije	11	0	11	0
stanje opremljenosti osnovne dejavnosti	56	2	56	2
investicijski potencial	50	17	50	17
poslovno povezovanje	20	7	20	7
demografski potencial	56	56	56	56
starostna struktura	40	22	40	22
gospodar	60	13	60	13
naslednik	20	4	20	4
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	20	4	20	4
izobrazba	40	22	40	22
gospodar	56	12	56	12
naslednik	33	7	33	7
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	11	2	11	2
gospodinjstvo	20	11	20	11
velikost gospodinjstva	11	1	11	1
več generacij	11	1	11	1
delovni potencial aktivnih članov gospodinjstva	79	9	79	9
okoljski kapital	11	11	11	11
turistični potencial	50	6	50	6
prepoznavnost turističnega območja	71	4	71	4
blizina večjim naselij/mest	29	2	29	2
naravni potencial	50	6	50	6
naravni pogoji za kmetijstvo	20	1	20	1
doživljajski potencial pokrajine	65	4	65	4
zavarovano območje	15	1	15	1

Preglednica 12: Rezultati vrednotenja izbranih kmetij.

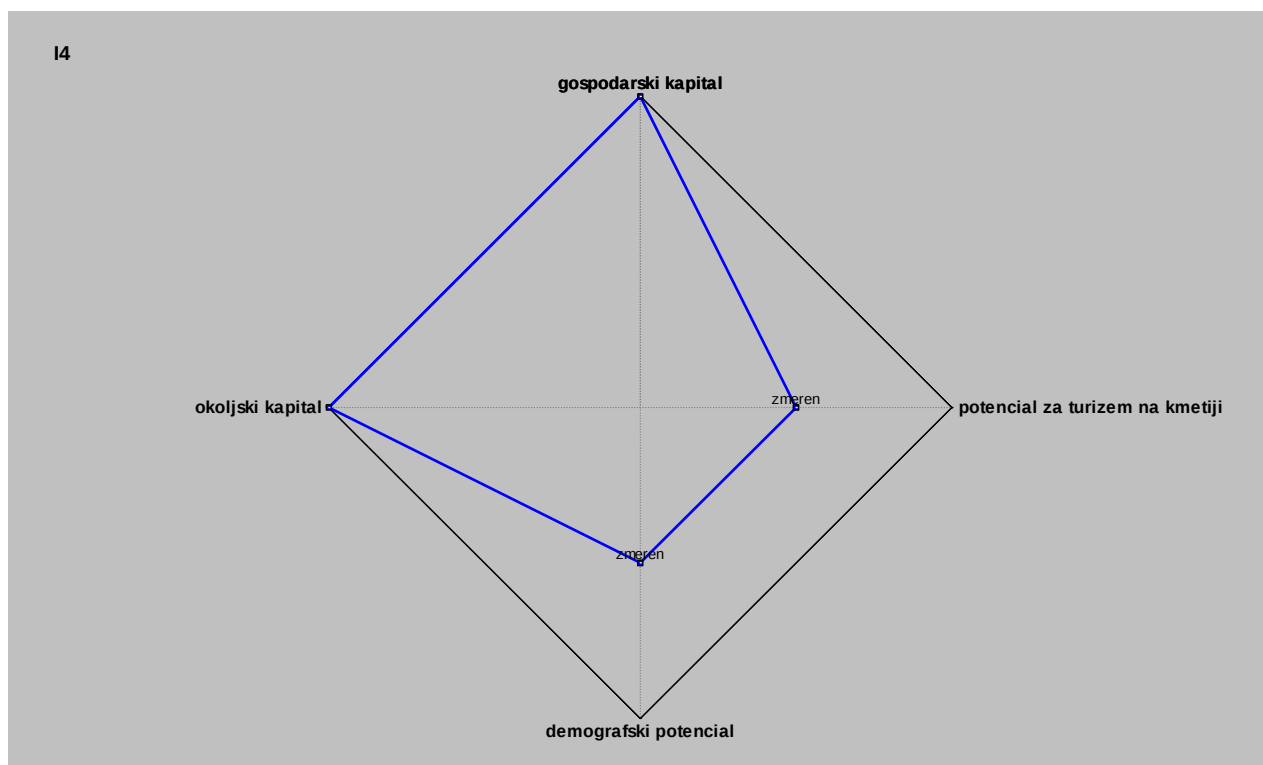
DEXi

dopolnilne dejavnosti2_en.dxi 17.10.2012

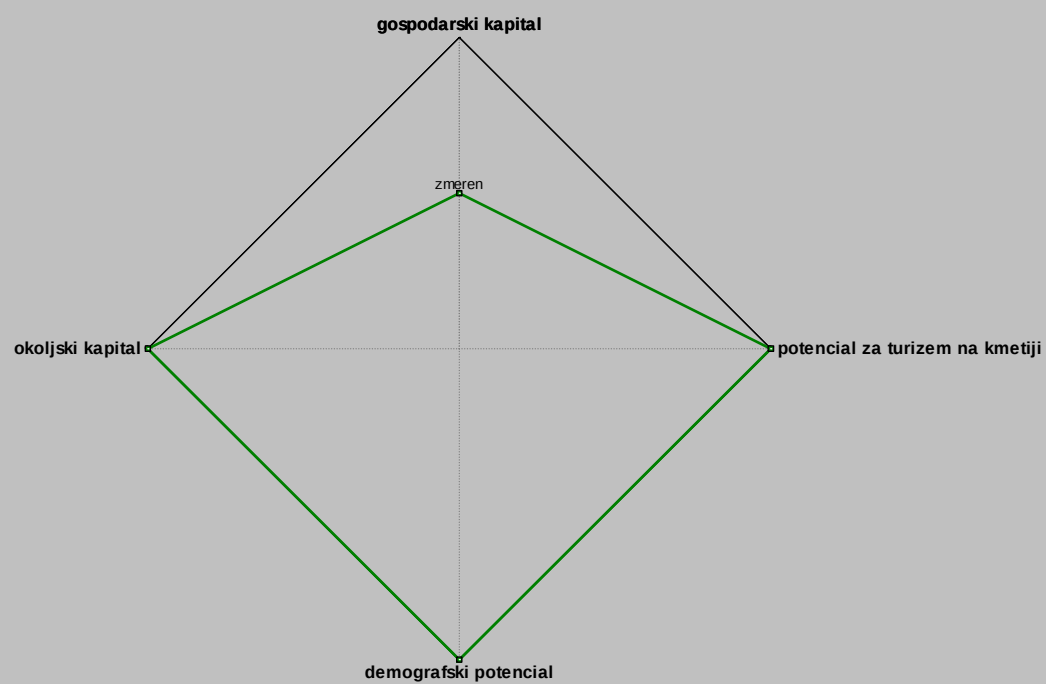
Evaluation results

Attribute	I4	I6	I16	I18
potencial za turizem na kmetiji	zmeren	dober	slab	zmeren
gospodarski kapital	dober	zmeren	zmeren	zmeren
razvojnost kmetije	dobro	dobro	zmeren	dobro
nasledstvo	je naslednik	je naslednik	je naslednik	je naslednik
razvojni načrti	obstajajo	obstajajo	jih ni	obstajajo
socioekonomski tip kmetije	čista	mešana	mešana	mešana
dohodek iz osnovne dejavnosti	visok	nizek	srednji	srednji
proizvodna struktura	ugodna	neugodna	srednja	ugodna
velikost kmetije	velika	majhna	srednja	srednja
stanje opremljenosti osnovne dejavnosti	dobro	slabo	srednje	srednje
investicijski potencial	dober	nizek	srednji	srednji
poslovno povezovanje	dobro	dobro	slabo	zmeren
demografski potencial	zmeren	visok	nizek	zmeren
starostna struktura	zmeren	dobro	zmeren	zmeren
gospodar	srednjaj	ugodna	neugodna	srednjaj
naslednik	pod 35	pod 35	od 35 do 50	pod 35
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	pretežno pod 40	pretežno pod 40	pretežno pod 40	pretežno pod 40
izobrazba	zmeren	dobro	slaba	zmeren
gospodar	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja	največ OŠ	največ OŠ
naslednik	nekmetijska srednja	nekmetijska srednja	nekmetijska srednja	vsaj kmetijska srednja
ostali delovno aktivni člani gospodinjstva	pretežno sš	vsaj vsaj SŠ	pretežno sš	pretežno sš
gospodinjstvo	manj primerno	manj primerno	manj primerno	zmeren primerno
velikost gospodinjstva	veliko	veliko	veliko	veliko
več generacij	3 ali več generacij	3 ali več generacij	2 generaciji	3 ali več generacij
delovni potencial aktivnih članov gospodinjstva	vsj polno zaposleni	vsj polno zaposleni	vsj polno zaposleni	delno podzaposleni
okoljski kapital	visok	visok	visok	visok
turistični potencial	zmeren	visok	zmeren	nizek
prepoznavnost turističnega območja	območje lokalno/regionalno prepoznavno	območje nacionalno prepoznavno	območje lokalno/regionalno prepoznavno	ne obstaja
blizina večjim naselij/mest	v bližini	srednje	v bližini	v bližini
naravni potencial	visok	visok	zmeren	zmeren
naravni pogoji za kmetijstvo	srednji	visok	slabi	slabi
doživljajski potencial pokrajine	visok	visok	zmeren	zmeren
zavarovano območje	ni prisotno	na prepoznavnem območju	ni prisotno	območje brez prepoznavnosti

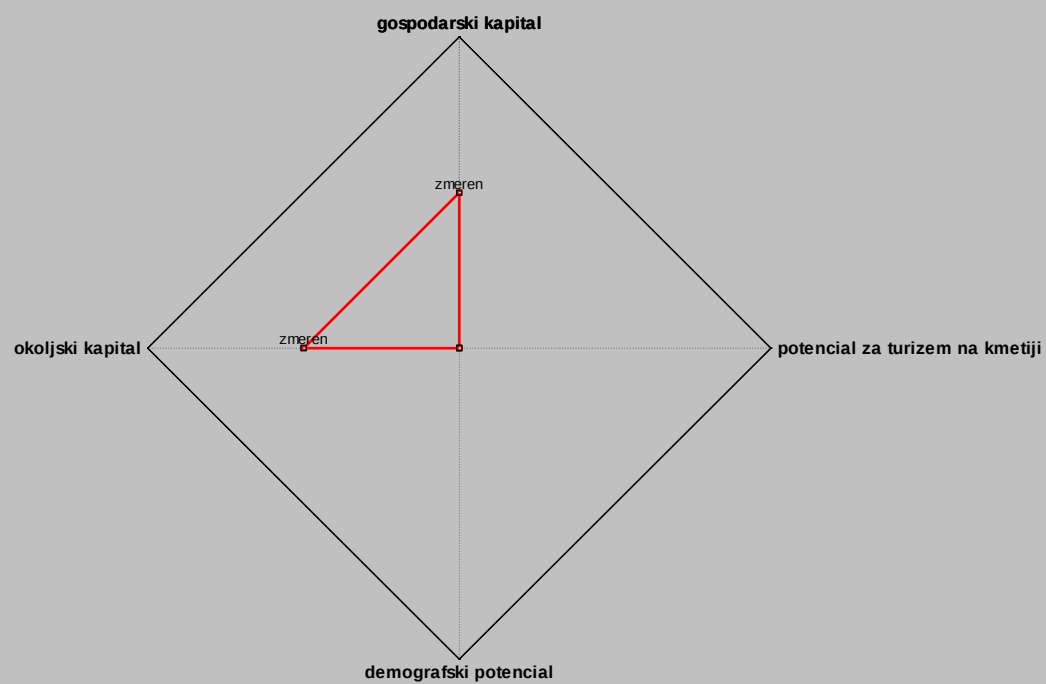
Slika 47-50: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za izbrane kmetije.

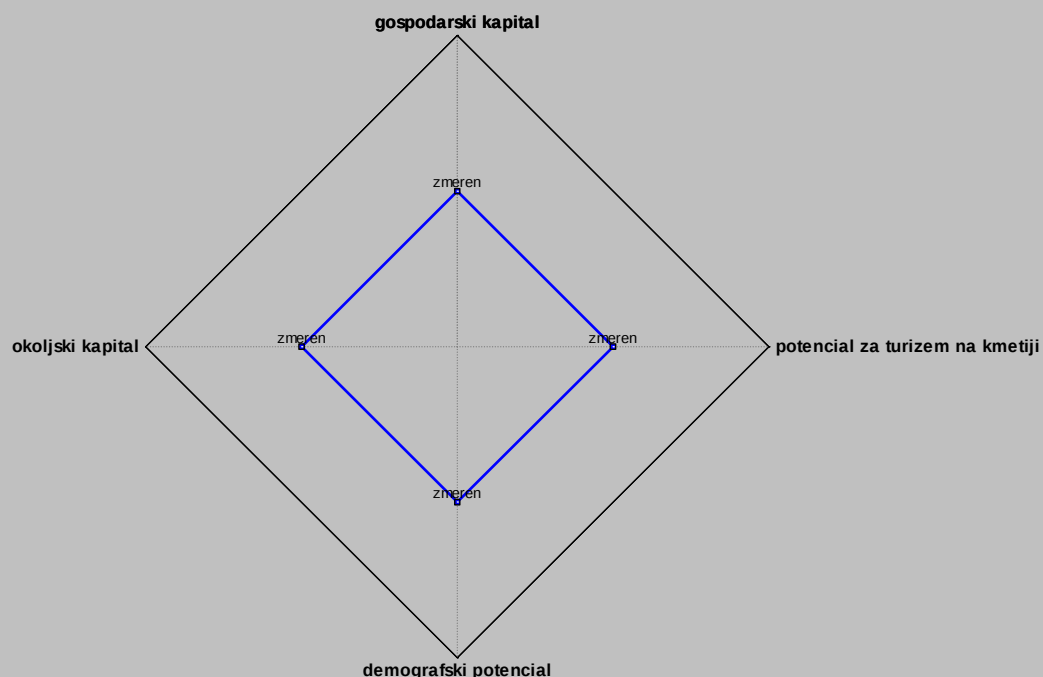

I6

I16

Na izbranih primerih so prikazani rezultati vrednotenja razvojnih potencialov izbranih kmetij.

- **Kmetija I6** predstavlja primer kmetije, ki razpolaga z dobrim razvojnim potencialom za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji, pri čemer je gospodarski kapital ovrednoten kot zmeren, medtem ko sta okoljski in demografski dobra.
- **Kmetiji I4 in I18** imata obe ocenjen razvojni potencial za turizem na kmetij z oceno zmeren, čeprav se v posameznih ocenah razpoložljivih kapitalov razlikujeta.
- Razvojni potencial **kmetije I16** pa je ocenjen kot nizek, čeprav ravno tako razpolaga z zmernim gospodarskim in okoljskim kapitalom kot kmetija I18. Ima pa izrazito nizek demografski kapital. V resnici se na kmetiji I16 ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo proizvodnje energije iz obnovljivih naravnih virov in so v intervjuju navedli, da jim za turistično dejavnost primanjkuje razpoložljive delovne sile.

3.3.2. Ocena primernosti modela za večkriterijsko analizo z uporabo programa DEXi

Rezultati testiranja modela kažejo, da **model dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za turizem na kmetiji**. Izpeljana analiza občutljivosti je kot kmetije z najvišjo ravnijo primernosti opredelila tiste, kjer so tako anketiranje in intervjuji pokazali najvišji razvojni potencial. In obratno, kmetije, ki se uspešno ukvarjajo z drugimi vrstami dopolnilnih (na primer predelava lesa in pridobivanje energije), so v analizi dobile ocene, ki kažejo, da njihovi obstoječi potenciali niso primerni za razvoj turizma na kmetiji kot dopolnilna dejavnost.

Na podlagi tega ocenjujemo, da je izbran pristop primeren za razvoj podpornih orodij za oceno razpoložljivosti razvojnih potencialov za posamezne vrste in skupine dopolnilnih dejavnosti, pri čemer pa je potrebno za posamezno vrsto ali skupino dopolnilnih dejavnosti oblikovati ločene modele.

3.4. Povezovanje ekološkega kmetovanja in dopolnilnih dejavnosti (turizem na kmetiji)

Ekološko kmetovanje je že dlje časa prepoznano kot najbolj trajnostna kmetijska praksa. Na aktualne družbene izzive namreč odgovarja na način, ki **zagotavlja visoko stopnjo javnih dobrin**, kot sta na primer kakovost tal in biotska raznovrstnost (Stolze in sod., 2000; Mäder in sod., 2002; Fließbach in sod., 2007; Bengtsson in sod., 2005). Poleg tega **prispeva k trajnostnemu razvoju podeželja**, na primer z ustvarjanjem večjega števila delovnih mest (Morison in sod., 2005; Lobley in sod., 2005), z višjim dohodkom in pozitivno razvojno perspektivo kmetij (Jackson in Lampkin, 2005). Dokazano pri ekoloških kmetovalcih je tudi njihovo večje zadovoljstvo (z delom na kmetiji), tudi večje zadovoljstvo njihovih družin in delavcev (Gassner in sod., 2008; Shreck in sod., 2006), ter **deluje kot spodbujevalec za inovacije v razvoju podeželja** (Schäfer 2007; Schmid in sod. 2004). Po drugi strani pa zadovoljuje tudi potrebe naraščajočega segmenta potrošnikov, ki povprašujejo po ekoloških živilih (Garcia in de Magistris, 2007, Selfa s sod., 2008).

V Sloveniji smo zabeležili hitro rast celotnega sektorja - ekoloških kmetij in ekološko obdelanih površin v obdobju od leta 2004 do 2008, zadnja leta pa se je ta rast nekoliko umirila. Hkrati smo še vedno priče tudi rasti povpraševanja po ekološko pridelanih živilih (Slabe s sod., 2011). Vsekakor ekološki način pridelave zahteva drugačen, praviloma bolj aktiven pristop gospodarja, odprtost za nova znanja, spremljanje in sprejemanje novosti ipd. Seveda to velja predvsem za tiste ekološke kmetije, ki so vsaj v segmentu svoje kmetijske dejavnosti tudi tržno naravnane.

Dosedanje raziskave in dostopni podatki (uradni podatki MKO) pa za Slovenijo kažejo, da:

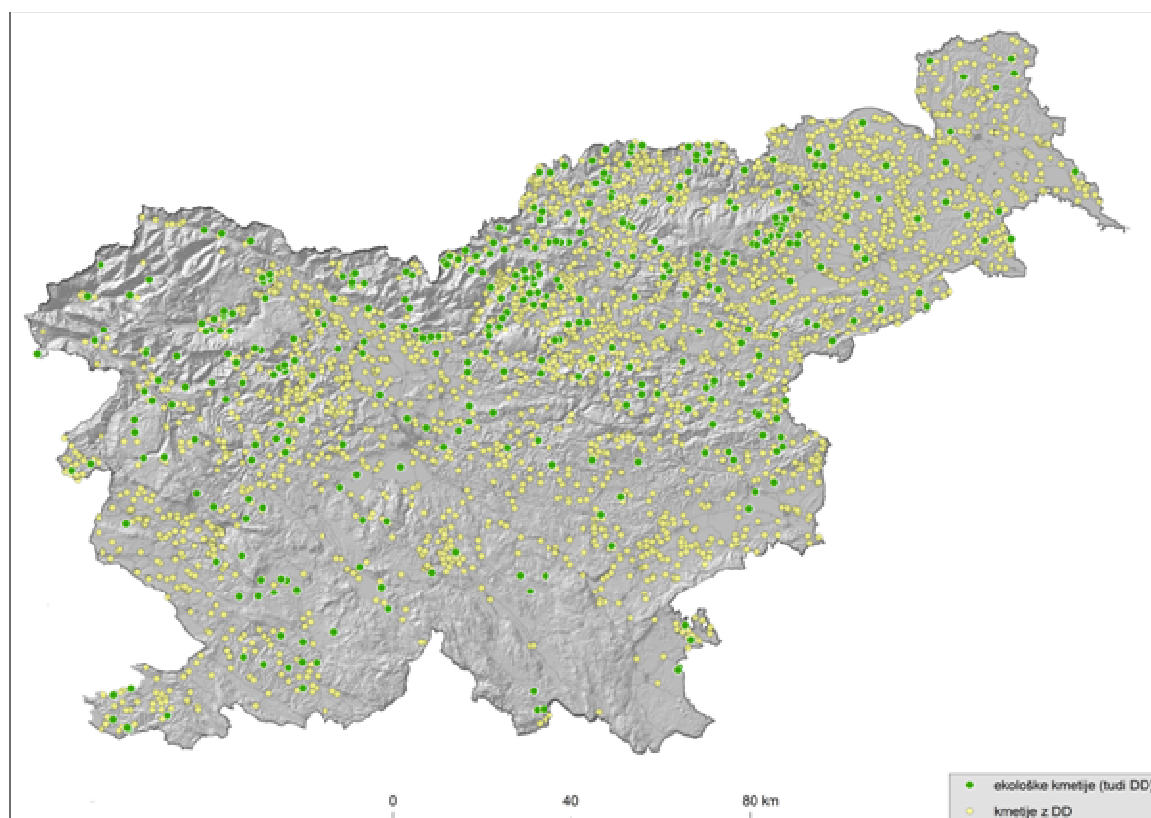
- so ekološke kmetije v večji meri naravnane v trženje pridelkov kot konvencionalne;
- ima kar 20 % ekoloških kmetij prijavljeno vsaj eno od dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, kar je bistveno višji odstotek, kot je povprečen delež kmetij z dopolnilno dejavnostjo v Sloveniji;
- ima kar 5 % ekoloških kmetij prijavljeno tudi dopolnilno dejavnost turizem na kmetiji.

Izhajali smo iz uradnih podatkov MKO (Register ekoloških kmetij 2011, Register kmetij z dopolnilno dejavnostjo, 2011). Po teh podatkih ima kar 408 (skoraj 20 %) od skupno 2341 ekoloških kmetij v Sloveniji prijavljeno vsaj eno dopolnilno dejavnost na kmetiji, 143 (več kot 5 %) pa ima prijavljeno dejavnost turizem na kmetiji. **Turizem na kmetiji** med vsemi dopolnilnimi dejavnostmi predstavlja zelo investicijsko zahtevno, delovno in časovno obremenjujočo dejavnost, po drugi strani pa izstopa tudi v dohodkovnem smislu. Razvoj trajnostnih oblik turizma je povečal povpraševanje po ponudbi, ki ima v ospredju naravno okolje, poudarja avtentičnost (lahko rečemo tudi domačnost), neposreden stik z gostom ipd. - ta segment je med najhitreje rastočimi turističnimi proizvodi. In prav sem lahko uvrstimo turizem na ekoloških kmetijah.

Prostorska razporeditev ekoloških kmetij kaže na njihovo pretežno zastopanost na območjih s težjimi pridelovalnimi pogoji (OMD), razmeroma maloštevilne so na najrodovitnejših in kmetijsko bolj intenzivnih prodnih ravninah (na primer severovzhod in vzhod Slovenije, Celjske in Ljubljanske kotline ipd.). Že to nakazuje potrebo kmetij po diverzifikaciji dohodka, zato je veliko večja vpetost in odvisnost od dodatnega dohodka iz dopolnilnih dejavnosti razumljiva. **Prostorski prikaz kmetij z dopolnilno dejavnostjo in ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo** potrjuje že navedeno. Ekološke kmetije z dopolnilnimi dejavnostmi izrazito prevladujejo v alpskem in predalpskem delu Slovenije, največja zgostitev pa je na Pohorju, Zgornji Savinjski dolini, območju Triglavskega narodnega parka. Gre za območja, kjer je velik del kmetij že usmerjen v ekološko pridelavo, te kmetije pa za preživetje ali pa za izboljšanje dohodkovnega položaja skoraj brez izjeme izvajajo eno, navadno pa celo več dopolnilnih dejavnosti.

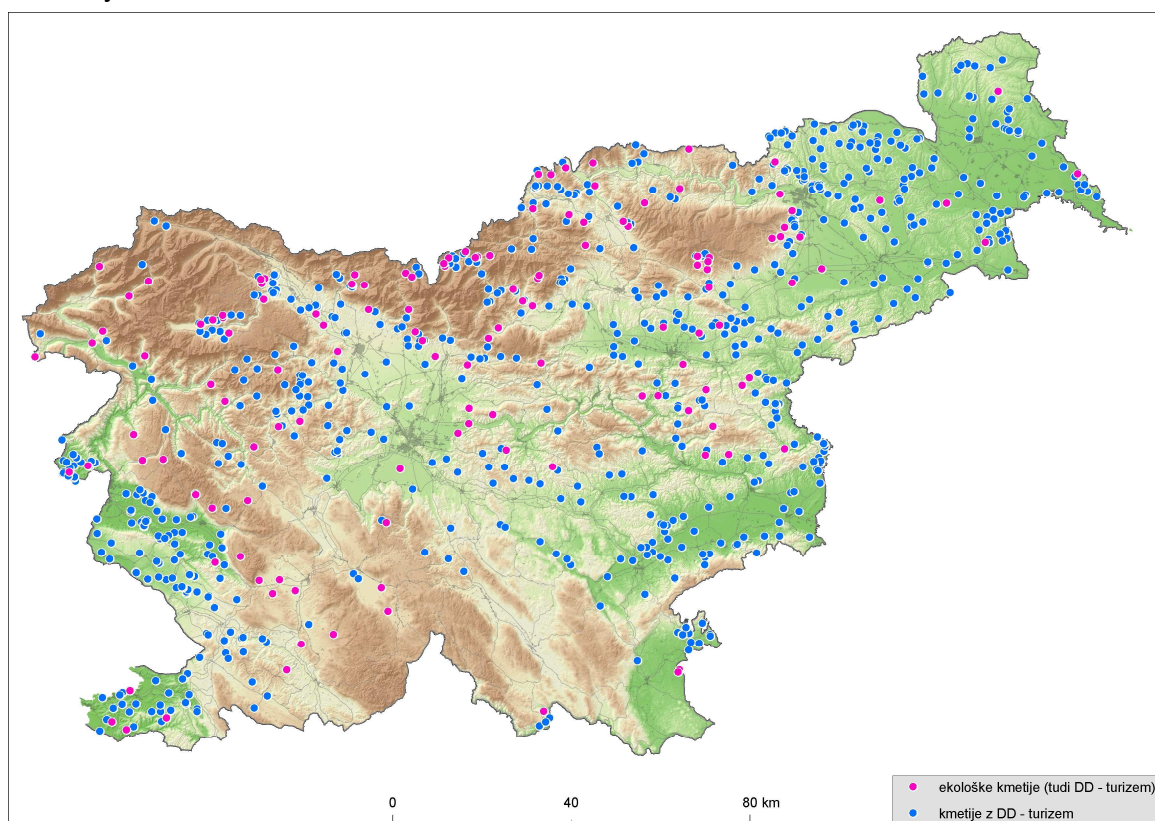
Tudi ob primerjavi razporeditve vseh kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi s področja turizma ter ekoloških kmetij s turizmom se kaže podobna zakonitost. V vzhodni Sloveniji skoraj niso zastopane, največ jih je v predalpskem svetu, zanimivo pa je, da jih je precej tudi na Pivškem. Večje število ekoloških kmetij s turizmom na tem območju je v veliki meri povezano z angažiranostjo lokalnih skupnosti in v načrtnih aktivnostih na področju razvoja podeželja.

Slika 48: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo glede na vse slovenske kmetije z dopolnilno dejavnostjo.

Vir: MKO, Register ekoloških kmetij, 2011. MKGP, Register kmetij z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, 2011.

Slika 49: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji med vsemi nosilci turizma na kmetiji.

Vir: MKO, Register ekoloških kmetij, 2011. MKGP, Register kmetij z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, 2011.

Čeprav podatki obeh registrov (ekoloških kmetij in dopolnilnih dejavnosti), pa tudi naše terenske izkušnje (terensko delo v okviru pričujočega projekta in ostala terenska anketiranja ekoloških kmetij Oddelka za geografijo FF, izvedena od leta 2008 do 2012) kažejo, da je izvajanje dopolnilnih dejavnosti na ekoloških kmetijah nasploh bistveno bolj uveljavljeno, smo nekoliko podrobneje analizirali in raziskali povezavo ekološkega kmetovanja in turizma na kmetiji.

Preglednica 13: Ekološke kmetije z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji.

vrsta dop.dej. - turizem na kmetiji	oznaka dop.dej. - turizem na kmetiji	skupna površina kmetij (ha)	št. kmetij z dop.dej.	povprečna velikost kmetij (ha)
turizem na kmetiji - gostinski del - kmetija z nastanitvijo	03.01.01	929,181	72	12,91
gostinski del - kmetija z nastanitvijo - kmetija s prostorom za kampiranje	03.01.01.01	64,84	5	12,97
turizem na kmetiji - izletniška kmetija	03.02	840,041	60	14,00
turizem na kmetiji - vinotoč	03.03	46,19	3	15,40
turizem na kmetiji - planšarija	03.05	26,55	1	26,55
turizem na kmetiji - negostinski del - ogled kmetije in njenih značilnosti in ogled okolice kmetije	03.06.01	323,321	27	11,97
turizem na kmetiji - negostinski del - prikaz vseh del iz osnovne kmetijske in gozdarske dejavnosti	03.06.02	178,911	17	10,52
turizem na kmetiji - negostinski del - prikaz vseh del iz ostalih vrst dopolnilne dejavnosti na kmetiji	03.06.03	161,671	11	14,70
turizem na kmetiji - negostinski del - turistični prevoz potnikov z vprežnimi vozili	03.06.04	145,571	10	14,56
turizem na kmetiji - negostinski del - ježa živali	03.06.05	203,701	14	14,55
turizem na kmetiji - negostinski del - žičnice, vlečnice, sedežnice	03.06.06	52,32	4	13,08
turizem na kmetiji - negostinski del - oddajanje športnih rekvizitov	03.06.07	84,05	8	10,51
turizem na kmetiji - negostinski del - oddajanje površin za piknike	03.06.08	136,7	13	10,52

Vir: MKO, 2012.

Skupaj 143 ekoloških kmetij ima prijavljeno vsaj eno dopolnilno dejavnost na kmetiji, kot pa je razvidno iz preglednice s podrobnejšimi podatki, ima v povprečju ekološka kmetija prijavljeni skoraj 2 dopolnilni dejavnosti turizma na kmetiji. V enem primeru ima kmetija prijavljenih celo 7 dejavnosti iz spektra turizma na kmetiji. Prevladujejo tiste kmetije, ki imajo prijavljen **gostinski del z nastanitvijo** (kar 72), pogosto v kombinaciji z izletniško kmetijo. Tudi v prihodnje je pričakovati, da se bo ta skupina še krepila, vse pogosteje pa kmetije ponujajo tudi druge oblike turizma na kmetiji – pri ekoloških zelo stopa v ospredje ponudba ogledov kmetije, okolice, narave, demonstracija del idr. Izobraževalna vloga ekoloških kmetij in s tem krepitev znanja in zavesti o trajnostnem kmetovanju približuje turizem na ekoloških kmetijah t.i. ekoturizmu.

Glede na povprečno velikost slovenske ekološke kmetije (13,8 ha) je zanimiva primerjava povprečno velikih ekoloških kmetij, ki so nosilke različnih dopolnilnih dejavnosti s področja turizma na kmetiji. Tako so **kmetije z nastanitvijo v povprečju nekoliko manjše** (okoli 13 ha), kar lahko razložimo z veliko angažiranostjo članov gospodinjstva s samo turistično dejavnostjo. Večje so ekološke kmetije s turistično dejavnostjo »izletniška kmetija, vinotoč in planšarija«. V teh primerih gre pogosto za kmetije, ki se niso odločile za večjo investicijo v turizem, vendar del dohodka pridobijo z dnevnimi obiskovalci, ki hkrati pomenijo pomemben segment kupcev (porabnikov) njihovih pridelkov. Poleg turizma ekološki kmetje izpostavljajo potrebo po diverzifikaciji dohodka še s **predelavo na kmetiji**, saj ugotavljajo, da je veliko lažje prodati raznovrstne pridelke in proizvode, po katerih gostje povprašujejo. Kot izjemno perspektivno se torej kaže **povezovanje ekološke pridelave s predelavo in turizmom na kmetiji**.

Nekoliko podrobneje smo raziskali odnos med ekološkim kmetovanjem in turizmom na ravni dveh statističnih regij (Goriške in Obalno-kraške regije). Ekološke kmetije tega dela so v povprečju večje od povprečne slovenske ekološke kmetije, predvsem na račun nekaj velikih ekoloških kmetij na Krasu (20 ha). Zanimiva je razporeditev ekoloških kmetij s turizmom, saj jih je kar 21 (od 27) v Goriški regiji. Povzemamo rezultate polstrukturiranih intervjujev na **27 ekoloških kmetijah s turizmom Primorske regije**. Na prvi pogled je zaradi samega registra struktura dopolnilnih dejavnosti na področju turizma zelo pestra. Zabeleženih 27 kmetij ima prijavljenih 53 različnih dejavnosti s področja turizma. Terensko preverjanje je pokazalo, da imajo štiri od njih dejavnost prijavljeno le »na zalogo« (zaradi kandidiranja na projektih), vendar je v praksi še ne izvajajo. Tu se kaže že v metodološkem delu poročila izpostavljena neažurnost oziroma nedoslednost (zato tudi nezanesljivost) registra dopolnilnih dejavnosti. Ker smo izvedli raziskavo na obmejnem in primorskem delu Slovenije, je razumljivo, da so obiskovalci turističnih kmetij tako domači kot tuji (vsaj 50 %), kar 15 kmetij pa je odprtih preko celega leta.

Na področju trženja in promocije se je pokazalo, da imajo vse kmetije (z izjemo ene) svojo lastno spletno stran, torej lastno promocijo, večina kmetij pa je prisotna tudi na različnih portalih (na primer www.turisticnekmetije.si, www.slovenianholidays.com). Manj se ta skupina kmetij promovira na »konvencionalen« način, na primer preko lokalnih časopisov, radijskih postaj, vendar jih kar 14 sodeluje (vsaj občasno) z različnimi turističnimi agencijami (ponudniki). Še vedno pa kmetje kot najboljšo promocijo izpostavljajo »dober glas«.

Glede **financiranja turizma na kmetiji** so bili ekološki kmetje tega območja pri **pridobivanju sredstev nadpovprečno uspešni**, saj je kar 40 % vprašanih zaprosilo in pridobilo različne finančne podpore (sofinanciranje). Ta delež je v primerjavi z ostalimi kmetijami s turizmom drugje po Sloveniji višji. Glede prihodnjega razvoja je zanimivo, da jih kar 17 načrtuje razširiti in predvsem izboljšati turistično ponudbo, 7 pa jih želi k svoji ponudbi dodati še namestitev oziroma dodatne namestitvene kapacitete. Med glavnimi problemi pa tudi ta skupina kmetov izpostavlja birokracijo (predvsem časovno obremenjujočo), skromno podporo pri trženju in sodelovanju s turističnimi organizacijami pa tudi občinami. Med naravnimi omejitvami številni kmetje (tudi drugod po Sloveniji) izpostavljajo dostopnost (oddaljenost in ponekod slabšo kakovost cestnišč) ter veliko vremensko odvisnost (problemi z obiskom, težave z oskrbo z vodo idr.).

Če bi želeli ovrednotiti še potencial za nadaljnji razvoj ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizma na kmetiji, bi bilo v prihodnje smiselno napraviti tudi analizo pridelovalnih kultur (struktura in obseg) in proizvodov ekoloških kmetij na ravni Slovenije, pa tudi regionalno. Podatki so zbrani na MKO, prvič v letu 2011, podatke o pridelkih pa zbirajo oziroma popisujejo kontrolorji. Tako imamo na voljo tudi dejanski količinski obseg pridelka po posameznih območjih, kar je seveda pomembno pri ugotavljanju možnosti povečanja oskrbe s slovensko ekološko hrano pa tudi z vidika kakovostne (in pestre) turistične ponudbe na ekoloških kmetijah.

Na koncu velja poudariti, da:

- je delež kmetij s turizmom med ekološkimi pridelovalci višje kot med konvencionalnimi;
- izrazito prevladuje turizem na kmetiji – gostinski del, ki je tudi v gospodarskem pomenu najbolj relevanten za kmetijo;
- se večje ekološke kmetije pogosteje odločajo za usmeritev v izletniški turizem, nekoliko manjše pa se intenzivneje usmerjajo v turizem z nastanitvijo;
- turizem na ekoloških kmetijah predstavlja prednost tako za turistično dejavnost kot tudi za kmetijski sektor. Tako lahko na primer turistično dejavnost kmetje dodatno promovirajo pod znamko eko, imajo ponudbo kakovostne, domače, ekološko pridelane hrane (ki sodi med najbolj cenjene in prepoznane v shemi kakovosti). Na drugi strani turizem na kmetiji omogoča kmetom lažjo (marsikje tudi edino možnost) prodajo pridelkov (in izdelkov) neposredno na domu.

Kot je bilo že izpostavljeno v tuji literaturi, se je tudi neposredno na terenu pokazalo, da so **ekološki pridelovalci s turizmom na kmetiji praviloma zelo zadovoljni tako z usmeritvijo (kmetijsko), kot tudi z obiski turistov na kmetiji**. V veliki večini načrtujejo razširitev obstoječe turistične ponudbe (nekateri v povečanem obsegu, večinoma pa v kvalitativnem pomenu). Večje zadovoljstvo kmetov in tudi podjetniška naravnost (inovativnost, drznost, iskanje izzivov) kažeta, da gre za razvojno zelo perspektivno skupino, ki lahko v prihodnje pomembno prispeva k (novi) podobi slovenskega podežolja.

4. TURISTIČNA PONUDBA IN POVPRASEVANJE V POVEZAVI S TURISTIČNIMI KMETIJAMI

4.1. Turistična ponudba

Podatki, ki govorijo o turističnih kmetijah v Sloveniji, izvirajo predvsem iz dveh virov. Kontinuirano in sistematično zbira in objavlja podatke o nastanitvenih zmogljivostih (med katerimi so tudi turistične kmetije) ter turističnem obisku Statistični urad Republike Slovenije (v nadaljevanju SURS), pri tem pa so zajeti le podatki o turističnih kmetijah z nastanitvijo. Drug pomemben vir je register dopolnilnih dejavnosti, za katerega skrbi ministrstvo, odgovorno za kmetijstvo.

Preglednica 14: Turistične kmetije z nastanitvijo v letih 2008-2011 po vrstah turističnih krajev.

vrsta občine	2008		2009		2010		2011	
	število objektov	št. ležišč	število objektov	št. ležišč	število objektov	št. ležišč	število objektov	št. ležišč
zdraviliške občine	28	380	31	371	34	435	34	466
gorske občine	61	893	71	1088	85	1198	89	1244
obmorske občine	6	74	6	74	6	55	6	41
Ljubljana	2	12	2	12	2	28	2	28
mestne občine	17	261	17	267	19	263	21	281
druge občine	122	1759	135	1926	157	2363	158	2351
SLOVENIJA	236	3379	262	3738	303	4342	310	4411

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Opomba: Gre za podatke zbrane po novi metodologiji, ki se je uveljavila od leta 2010 naprej.

Podatki SURS za leto 2011 govorijo o 310 turističnih kmetijah z nastanitvijo, ki razpolagajo s 4411 ležišči. V celotni slovenski ponudbi turističnih ležišč gre pri tem za razmeroma zelo skromen delež (3,71 %). Zanimiva je prostorska razporeditev teh ležišč. Medtem ko je glede vseh turističnih zmogljivosti v Sloveniji prisotna izrazita zgostitev v gorskih (32,01 % l. 2011), obmorskih (20,65 %) in zdraviliških občinah (18,80 %), je razporeditev turističnih kmetij bistveno drugačna, saj jih je zdaleč največ (53,30 %) v "drugih občinah" (delež ležišč v "drugih občinah" od vseh ležišč v Sloveniji je le 14,29 %) pred gorskimi (28,20 %) in zdraviliškimi občinami (10,56 %). V ostalih vrstah občin (obmorske ter mestne in v Ljubljani) je le 7,93 % ležišč (za razliko od vseh ležišč, ki jih je v njih več kot tretjina – 34,90 %). Že ta podatek opozarja na dejstvo, da turistične kmetije pogosto najdemo na območjih, ki nimajo pomembnejše razvitega turizma, na drugi strani pa je na številnih izrazito turističnih območjih le malo ležišč na turističnih kmetijah. Medtem ko je za mestne občine taka situacija sama po sebi razumljiva, preseneča skromno število turističnih kmetij v obmorskih občinah, pa tudi v zdraviliških občinah, ki so pogosto na pretežno podeželskih območjih.

Preglednica 15: Prenočitvene zmogljivosti po vrstah občin (leto 2011).

vrsta občine	vsi nastanitveni objekti		turistične kmetije z nastanitvijo		
	št. ležišč	% ležišč v Sloveniji	št. ležišč	% od vseh ležišč v posamezni vrsti občin	% ležišč v Sloveniji
zdraviliške občine	22.335	18,80	466	2,09	10,56
gorske občine	38.028	32,01	1244	3,27	28,20
obmorske občine	24.531	20,65	41	0,17	0,93
Ljubljana	8182	6,89	28	0,34	0,63
mestne občine	8760	7,37	281	3,21	6,37
druge občine	16.981	14,29	2351	13,84	53,30
SLOVENIJA	118.817	100	4411	3,71	100

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Čeprav v splošnem ležišča na turističnih kmetijah predstavljajo le skromen delež vseh, je drugače v "drugih občinah", kjer predstavljajo kar 13,84 % vseh turističnih ležišč. Potemtakem so na takšnih območjih pomembne za turizem nasploh.

Podatki kažejo na trend rasti števila ležišč na turističnih kmetijah. Tako se je število turističnih kmetij samo v štirih letih v obdobju 2008-2011 povečalo skoraj za tretjino (31 %). Razlike po posameznih vrstah turističnih krajev so precejšnje. Ljubljana in obmorske občine sploh niso beležile porasta, na drugi strani pa se je po teh podatkih v gorskih občinah njihovo število povečalo za 46 %. Rast je bila zelo izrazita tudi v drugih občinah (30 %) in zdraviliških občinah (21 %). Zaradi spremembe metodologije zbiranja in objavljajanja statističnih podatkov primerjava s starejšimi podatki ni smiselna.

Preglednica 16: Turistične kmetije z nastanitvijo (število objektov) po vrstah občin (2008-2011).

vrsta občine	2008	2009	2010	2011	indeks 2011/2008
zdraviliške občine	28	31	34	34	121
gorske občine	61	71	85	89	146
obmorske občine	6	6	6	6	100
Ljubljana	2	2	2	2	100
mestne občine	17	17	19	21	124
druge občine	122	135	157	158	130
SLOVENIJA	236	262	303	310	131

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Primerjava s podatki Registra dopolnilnih dejavnosti kaže nekoliko drugačno podobo, kar opozarja na pomanjkljivo zajetje pri podatkih SURS, s tem pa tudi na previdnost pri njihovi uporabi. Podatki iz registra dopolnilnih dejavnosti so za marec 2011. Po podatkih SURS naj bi leta 2011 bilo v Sloveniji 310 turističnih kmetij z nastanitvijo, po registru dopolnilnih dejavnosti pa naj bi bilo pomladi 2011 371 takšnih kmetij. Pri tem gre za razliko kar 61 objektov, tj. turističnih kmetij.

Treba je omeniti še to, da nekatere turistične kmetije ponujajo tudi nastanitvene možnosti v kampih. Takšnih kmetij je bilo leta 2011 19. Na 9 kmetijah je šlo za edino obliko ponujanja turističnih nastanitev, ostalih 10 kmetij pa je ponujalo tudi ležišča v sobah.

Dosedaj predstavljeni podatki so se nanašali le na turistične kmetije z nastanitvijo, ki pa jih je manj kot kmetij, ki ponujajo zgolj gostinske storitve. Podatki registra dopolnilnih dejavnosti za marec 2011 govorijo o 412 izletniških kmetijah, 125 vinotočih, 35 osmicah in 6 planšarijah.

Poleg tega je na turističnih kmetijah prisotna tudi druga turistična ponudba, ki je z vidika obravnavanja turizma na kmetiji ravno tako pomembna, saj lahko prispeva k večji turistični privlačnosti kmetij, lahko pa predstavlja tudi edino obliko ukvarjanja s turizmom na teh kmetijah.

Register dopolnilnih dejavnosti navaja 1359 registriranih dejavnosti s področja turizma na 897 kmetijskih gospodarstvih, kar pomeni v povprečju 1,52 registrirane turistične dejavnosti na kmečko gospodarstvo. Največje število turističnih dopolnilnih dejavnosti v okviru enega kmečkega gospodarstva je 11, dve kmečki gospodarstvi imata registriranih 9 dejavnosti s področja turizma, pri drugih pa so številke manjše. Podatki registra dopolnilnih dejavnosti kot najbolj pogosti negostinski dejavnosti na turističnih kmetijah navajajo ogled kmetije in njenih značilnosti in ogled okolice kmetije (93 kmetij) ter oddajanje površin za piknike (72 kmetij). Razmeroma pogosto so zastopane še dejavnosti ježa živali (57 kmetij), prikaz vseh del iz osnovne kmetijske in gozdarske dejavnosti (47 kmetij), turistični prevoz potnikov z vprežnimi vozili (44 kmetij), prikaz vseh del iz ostalih vrst dopolnilne dejavnosti na kmetiji (39 kmetij) ter oddajanje športnih rekvizitov (34 kmetij). Skromno zastopana je le dejavnost žičnice, vlečnice, sedežnice (5 kmetij), ki je navezana na posebne pokrajinske pogoje, pa tudi večje investicije. Najmanj pogosto zastopani dejavnosti

se tudi najmanj tesno naslanjata na samo kmetijsko dejavnost, podobno pa bi bilo mogoče reči tudi za sicer pogosto zastopano oddajanje površin za piknike.

Zgolj na podlagi teh navedb je težko sklepati na dejanske prostočasne možnosti za obiskovalce teh kmetij, vseeno pa se zdi, da je prisotno zaostajanje za nekaterimi drugimi območji. Tako je na primer raziskava ponudbe na Bavarskem (Marktanalyse Urlaub auf dem Bauernhof, 2004) pokazala, da je 41 % ponudnikov posojalo kolesa, 42 % pa je gostom ponujalo možnost igranja namiznega tenisa. Velik del gostov (48 %) je imel tudi možnost ukvarjati se z zimskimi športi, kar gre pripisati pokrajinski specifični obravnavanega območja. Več kot desetina (11,8 %) jih je bilo celo opremljenih s savno, 6,1 % s solarijem, 5 % pa je imelo na voljo prostor za fitnes. Da se tovrstna ponudba deloma uveljavlja tudi pri nas, kažejo navedbe anketiranja ponudnikov turizma na kmetiji na območju mariborskega vinorodnega podokoliša (Pintar, 2008), ki je pokazala, da 6 % kmetij ponuja tudi storitve dobrega počutja (wellness).

4.2. Turistično povpraševanje

Kot je bilo omenjeno, je pri podatkih SURS očitno prisoten določen izpad podatkov, saj precej turističnih kmetij ni zajetih. To vpliva tudi na pomanjkljive podatke o turističnem obisku. Kljub temu so podatki SURS dovolj uporabni, saj zajemajo prepričljivo večino enot.

V letu 2011 je bilo na turističnih kmetijah zabeleženih 38.897 prihodov turistov, kar je predstavljalo le 1,01 % vseh prihodov v državi. Ta delež je precej manjši od deleža, ki ga imajo turistične kmetije v vseh zmogljivostih (3,71 %), kar govori o podpovprečni obiskanosti in zasedenosti.

Preglednica 17: Prihodi in prenočitve turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).

	prihodi turistov		prenočitve turistov	
	vsi nastanitveni objekti	turistične kmetije z nastanitvijo	vsi nastanitveni objekti	turistične kmetije z nastanitvijo
2008	3.083.713	27.262	9.314.038	71.314
2009	2.984.828	31.574	9.013.773	81.309
2010	3.006.272	34.814	8.906.399	83.143
2011	3.217.966	38.897	9.388.095	94.719

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Opozoriti kaže še na razliko med statističnimi podatki, zbranimi po stari in novi metodologiji. SURS je namreč leta 2010 prenovil metodologijo zbiranja in objavljanja podatkov s področja turizma, zato je prišlo do precejšnjih sprememb glede vrednosti posameznih kazalnikov. Podatki, zbrani po stari metodologiji, so bili očitno zelo podcenjeni. Tako je bilo v letu 2009 (zadnje leto, za katero so na voljo podatki po stari metodologiji SURS) po stari metodologiji zabeleženih 14.930 prihodov in 36.988 prenočitev turistov, po novi metodologiji pa 31.574 prihodov in 81.309 prenočitev turistov. Razlika torej znaša več kot 100 %. Ker pa tudi v novih podatkih očitno niso zajete vse enote, je realna številka prihodov in prenočitev turistov še nekoliko višja, kot kažejo podatki SURS.

Že podatki o razporeditvi turističnih kmetij po vrstah turističnih krajev so opozorili na njihovo neenakomerno razporejenost in na dejstvo, da so – kljub skromnemu številu – na nekaterih območjih precej pomembne, saj ponujajo dovršen del razpoložljivih turističnih ležišč. Z vidika ugotavljanja relativnega pomena turističnih kmetij je zanimiva tudi primerjava turističnega prometa na njih in v vseh nastanitvenih objektih po manjših teritorialnih enotah, zlasti občinah.

Žal podatki o turističnem prometu na turističnih kmetijah po novi metodologiji niso več dostopni na ravni občin, zato bodo – kljub svojim pomanjkljivostim – uporabljeni podatki za leto 2009.

Preglednica 18: Občine z največjim številom prihodov turistov na turističnih kmetijah (leto 2009).

občina	prihodi turistov – vsi objekti	prihodi turistov – turistične kmetije	% prihodov na tur. kmetijah od vseh prihodov
Brda	5609	2444	43,57
Cankova	939	811	86,37
Bled	194.922	729	0,37
Zreče	55.651	694	1,25
Sežana	42.180	671	1,59
Škofja Loka	2165	645	29,79
Ormož	3906	600	15,36
Črnomelj	3527	557	15,79
Prevalje	744	542	72,85
Lendava/Lendva	25.980	509	1,96
Tolmin	13.499	480	3,56
Brežice	174.839	443	0,25
Novo mesto	27.183	423	1,56
Logatec	2922	415	14,20
Hrpelje - Kozina	2262	295	13,04
Podčetrtek	88.376	269	0,30
Rogašovci	273	216	79,12
Cerklje na Gorenjskem	14.030	212	1,51
Nova Gorica	66.169	210	0,32
Bovec	61.170	208	0,34
SLOVENIJA	2.722.002	14.930	0,55

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Preglednica 19: Občine z največjim deležem prihodov turistov na turističnih kmetijah od vseh prihodov turistov v občini (leto 2009).

občina	prihodi turistov – vsi objekti	prihodi turistov – turistične kmetije	% prihodov na tur. kmetijah od vseh prihodov
Juršinci	22	22	100,00
Puconci	117	117	100,00
Razkrižje	3	3	100,00
Ribnica na Pohorju	15	15	100,00
Sveti Andraž v Slov. goricah	176	176	100,00
Šentilj	21	21	100,00
Vipava	126	126	100,00
Vodice	13	13	100,00
Zavrč	11	11	100,00
Žužemberk	73	73	100,00
Cerkvenjak	194	182	93,81
Pivka	32	28	87,50
Cankova	939	811	86,37
Rogašovci	273	216	79,12
Prevalje	744	542	72,85
Vojnik	351	155	44,16
Brda	5609	2444	43,57
Gorenja vas - Poljane	441	167	37,87
Škofja Loka	2165	645	29,79
Ivančna Gorica	237	70	29,54
SLOVENIJA	2.722.002	14.930	0,55

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Med občinami z največjim številom prihodov turistov na turističnih kmetijah v letu 2009 je bila večina takšnih, v katerih so turistične kmetije prispevale manj kot petino vseh prihodov. Med redkimi izjemami sta bili tudi občini z največjim številom prihodov na turističnih kmetijah – Brda in Cankova.

Na drugi strani je bilo v Sloveniji kar 10 občin, v katerih so bila edina turistična ležišča na voljo na turističnih kmetijah, v še 5 občinah (skupaj torej 15) pa je bilo na turističnih kmetijah več kot polovica vseh ležišč v občini. Ob boljšem zajetju posameznih enot (tj. turističnih kmetij) bi bilo število takšnih občin verjetno še večje. To zelo nazorno potrjuje ugotovitev, da je turistična ponudba na omembe vrednem delu državnega ozemlja v odločilni meri odvisna od turističnih kmetij.

V nasprotju s tem je bilo veliko število prihodov turistov zabeleženo v številnih občinah, ki so turistično zelo priljubljene, zato predstavlja turistični obisk na turističnih kmetijah le majhen del celotnega. To priča o tem, da so tudi za turistične kmetije relevantne tiste turistične privlačnosti, zaradi katerih je določeno območje postalo turistično oziroma da turistične kmetije izkoriščajo splošno turistično privlačnost določenega območja.

4.2.1. Sezonski potek obiska

Precejšnja sezonskost je ena manj pozitivnih značilnosti slovenskega turizma, podatki pa kažejo, da je ta značilnost na turističnih kmetijah prisotna v nadpovprečni meri.

Podatki za leto 2009 so zadnji, ki so na voljo po mesecih za vse turistične kmetije. Za obdobje po letu 2010 so na razpolago le za tiste turistične kmetije, ki imajo vsaj 10 stalnih ležišč. Res pa je mogoče pričakovati, da je v tej skupini večji del turističnih kmetij, saj je bilo v letu 2011 povprečno število ležišč na turistično kmetijo 14,3. To potrjuje tudi primerjava prenočitev na vseh turističnih kmetijah in na tistih turističnih kmetijah, ki so imele vsaj 10 ležišč (94.719 : 80.224). Pri podatkih, ki se nanašajo le na objekte z vsaj 10 ležišči je torej šlo le za 18 % izpada. Zato bodo v nadaljevanju za prikaz sezonskosti uporabljeni oboji.

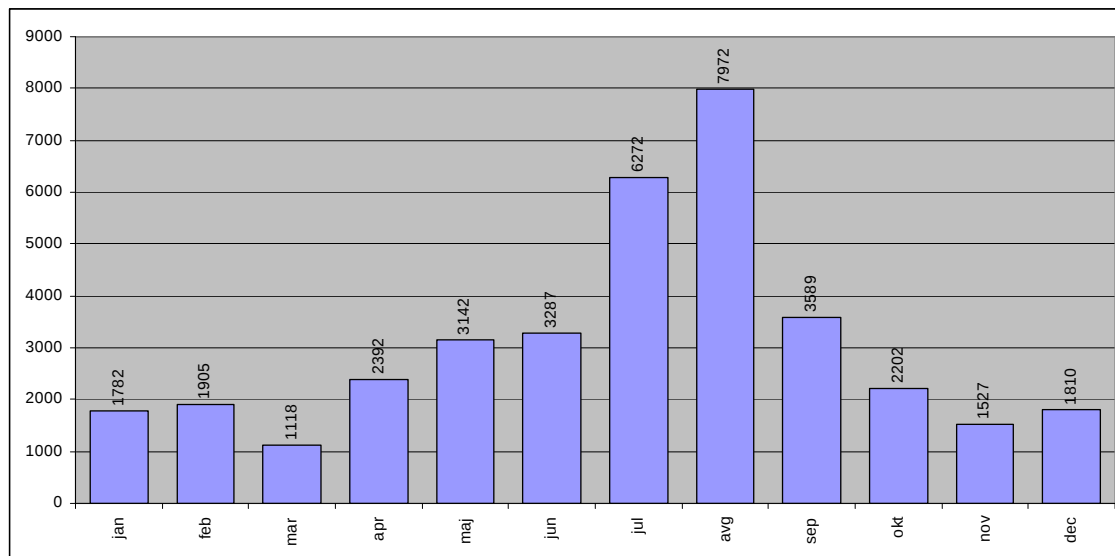
Največ prenočitev na turističnih kmetijah je v obeh glavnih poletnih počitniških mesecih, tj. juliju in avgustu, ko je bilo leta 2009 skupaj zabeleženih 38,5 % letnih prenočitev. To pomeni, da je sezonskost turističnega obiska na turističnih kmetijah še nekoliko večja kot sezonskost slovenskega turizma nasploh (v juliju in avgustu leta 2009 je bilo skupno zabeleženih 32,5 % prenočitev). Do razlike pride predvsem zaradi manjšega obiska v hladnejši polovici leta (oktober-marec).

Preglednica 20: Število prenočitev v Sloveniji v letu 2009 po mesecih.

mesec	št. vseh prenočitev	% vseh prenočitev	št. prenočitev na tur. kmetijah	% prenočitev na tur. kmetijah
jan	503.349	6,1	1782	4,8
feb	509.065	6,1	1905	5,1
mar	470.263	5,7	1118	3,0
apr	537.965	6,5	2392	6,5
maj	625.154	7,5	3142	8,5
jun	777.636	9,4	3287	8,9
jul	1.259.273	15,2	6272	17,0
avg	1.433.779	17,3	7972	21,5
sep	752.549	9,1	3589	9,7
okt	578.948	7,0	2202	6,0
nov	404.659	4,9	1527	4,1
dec	449.591	5,4	1810	4,9
skupaj	8.302.231	100,0	36.998	100,00

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Slika 50: Število prenočitev na turističnih kmetijah v Sloveniji po mesecih v letu 2009.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Tudi podatki za leto 2011, ki se nanašajo le na turistične kmetije z vsaj 10 ležišči, kažejo skoraj identično sliko, s tem da je višek v juliju in avgustu še za odtenek bolj izražen (41,7 % letnih prenočitev). Ravno tako je spet opazen izrazit nižek v hladnem delu leta – mesečni deleži v petmesečnem obdobju od novembra do marca ostanejo pod 5 %, pa tudi aprilski in oktobrski delež nista dosti višja. Potemtakem je turizem na kmetiji v večji meri zanimiv za obiskovalce le v obdobju od maja do septembra.

Preglednica 21: Število prenočitev na turističnih kmetijah v letu 2011 po mesecih (objekti z najmanj 10 stalnimi ležišči).

mesec	št. prenočitev na tur. kmetijah	mesečni % prenočitev na tur. kmetijah
jan	2843	3,54
feb	3657	4,56
mar	2182	2,72
apr	4308	5,37
maj	7125	8,88
jun	8029	10,01
jul	13.883	17,31
avg	19.562	24,38
sep	7067	8,81
okt	4858	6,06
nov	3061	3,82
dec	3649	4,55
skupaj	80.224	100,00

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Podatki o sezonskem poteku prenočitev se po vsej verjetnosti ne ujemajo s sezonsko razporeditvijo obiska uporabnikov gostinskih storitev. Ravno tako lahko lokalno nastopa drugačen potek obiska zaradi različnih dejavnikov. Kot primer je mogoče navesti že omenjene rezultate anketiranja na turističnih kmetijah z nastanitvijo v Mariborskem vinorodnem podokolišu (Pintar, 2008), v okviru katerega je največ ponudnikov (40 %) navedlo, da imajo največ obiska pozimi, poletje pa je bilo s 25 % šele na drugem mestu. Velik zimski obisk kaže verjetno povezovati z razvito zimskošportno turistično ponudbo na območju.

Statistika ne zbira podatkov, ki bi govorili o tem, kakšen je tedenski potek obiska, a za ilustracijo je mogoče navesti rezultate raziskave, izvedene med ponudniki turističnih storitev na kmetijah v občinah Prevalje in Ravne na Koroškem (Dretnik, 2010), ki je pokazala, da je pri 63 % anketirancev najbolj obiskan

dan sobota, v nedeljo ima največ gostov 22,2 % vprašanih, na tretjem mestu pa je petek (14,8 % vprašanih). Pri tem pa gre predvsem za podatke, ki govorijo o gostinskih storitvah na turističnih kmetijah, pri katerih je očitno izrazito težišče ob koncih tedna. Marsikje sprejemajo goste med tednom le ob predhodni najavi.

4.2.2. Povprečna doba bivanja

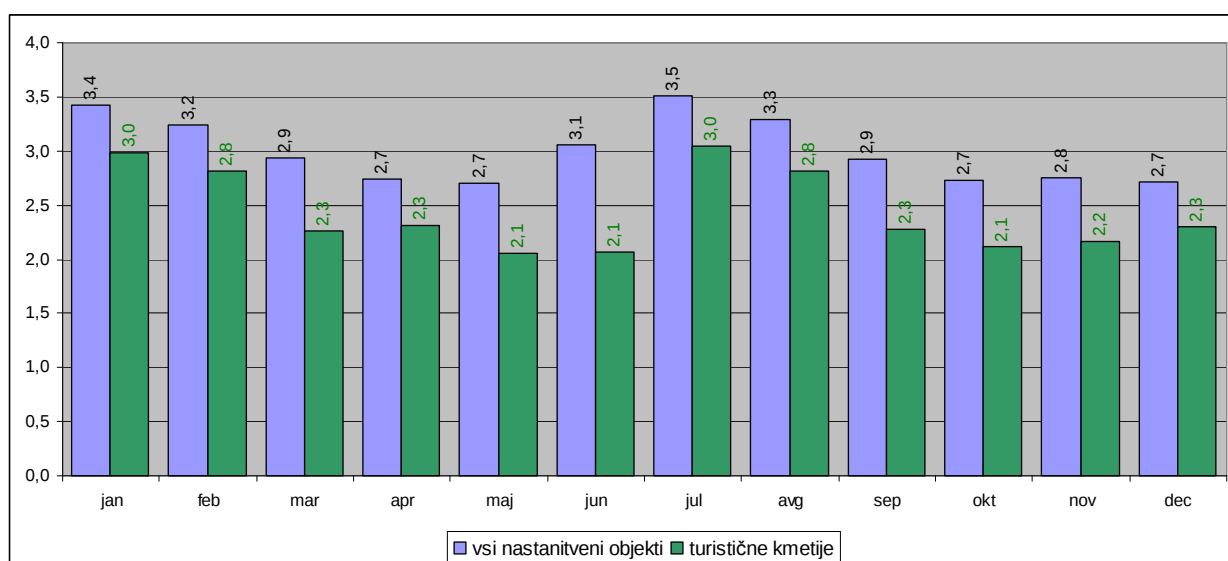
Povprečna doba bivanja (povprečno število prenočitev) turistov na turističnih kmetijah je krajša kot v nastanitvenih objektih v Sloveniji nasploh. Razloge za to gre iskati v motivih za obisk in načinu preživljanja prostega časa turistov. Medtem ko je bivanje v zdraviliških ali obmorskih krajih v veliki meri povezano z dejavnostmi, ki pritegnejo obiskovalca za več časa, omogoča bivanje na večini turističnih kmetij zgolj zadovoljevanje takšnih prostočasnih motivov, ki ne zahtevajo daljšega bivanja. Tudi ponudba na turističnih kmetijah, ki bi turiste zadržala za dlje časa, je razmeroma redka. Zaradi že omenjenih razlogov bodo za prikaz spreminjanja povprečne dobe bivanja (povprečnega števila nočitev) po mesecih uporabljeni podatki za l. 2009.

Preglednica 22: Povprečna doba bivanja po mesecih v letu 2009.

mesec	vsi nastanitveni objekti	turistične kmetije
jan	3,4	3,0
feb	3,2	2,8
mar	2,9	2,3
apr	2,7	2,3
maj	2,7	2,1
jun	3,1	2,1
jul	3,5	3,0
avg	3,3	2,8
sep	2,9	2,3
okt	2,7	2,1
nov	2,8	2,2
dec	2,7	2,3
2009	3,1	2,5

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (stara metodologija).

Slika 51: Povprečna doba bivanja po mesecih v letu 2009.

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (stara metodologija).

Letni potek trajanja povprečne dobe bivanja je na turističnih kmetijah podoben kot v nastanitvenih objektih v Sloveniji nasploh (višek pozimi in poleti). Bivanje na turistični kmetiji v zimskih mesecih je namreč marsikje pogojeno tudi z ukvarjanjem z zimskošportnimi rekreacijskimi dejavnostmi, kar vpliva na daljše zadrževanje gostov. Zato pa kaže opozoriti na dejstvo, da je v dobršnem delu leta povprečna doba bivanja izredno kratka – le okrog 2 dneva, kar kaže na to, da je privlačnost turističnih kmetij za daljše bivanje precej skromna.

Če bi želeli turiste na turističnih kmetijah zadržati dlje časa, bi jim morali ponuditi tudi več možnosti za raznoliko preživljanje prostega časa. Pri tem ne gre samo za turistične kmetije (ki imajo glede tega precej omejene možnosti), ampak za turistična območja v celoti, kar pomeni, da bi bilo potrebno sodelovanje različnih ponudnikov turističnih storitev, pa tudi sodelovanje z lokalnimi oblastmi.

4.2.3. Povprečna zasedenost

Statistični podatki o povprečni zasedenosti nastanitvenih zmogljivosti na turističnih kmetijah kažejo izredno neugodno sliko, saj povprečna zasedenost izrazito zaostaja za zasedenostjo nastanitvenih objektov v Sloveniji nasploh. Podobno sliko dajo tako podatki, ki jih je SURS zbiral po stari metodologiji, kot tudi podatki, ki jih zbirajo po novi metodologiji. Le v obeh poletnih počitniških mesecih je povprečna zasedenost okrog 15-20 % v drugih mesecih pa ostaja pod 10 %. Tako nizka zasedenost je sicer manj problematična zaradi dejstva, da gre za dopolnilno dejavnost, vseeno pa opozarja tudi na njene skromne ekonomske učinke. Poleg tega izjemno nizka zasedenost v nekaterih mesecih (marec, november, december) opozarja tudi na omejeno privlačnost turističnih kmetij. Omeniti kaže še to, da na številnih območjih turistične kmetije dosegajo bistveno boljšo zasedenost. Senn (2007) tako navaja za švicarske ponudnike počitnic na kmetiji povprečno zasedenost 149 dni na leto, medtem ko je za bavarske kmetije (122 kmetij, ki je sodelovalo v raziskavi) znašala 167 dni (Marktanalyse ..., 2004). Tudi raziskava v Baden-Württembergu v Nemčiji (Oppermann, 1996) je pokazala večjo zasedenost: okrog 13 % obratov je dosegalo letno zasedenost manj kot 90 dni, naslednjih 20 % med 91 in 120 dni, okrog 46 % pa jih je imelo letno zasedenost več kot 150 dni. Povprečna vrednost je bila tako kar 160 dni, kar pa gre pripisati tudi legi na turistično pomembnem območju.

Preglednica 23: Povprečna zasedenost po mesecih v l. 2009 - Stara metodologija

mesec	nastanitveni objekti - skupaj	turistične kmetije z nastanitvenimi zmogljivostmi	zasedenost – vsi objekti	zasedenost – turistične kmetije
jan	503.349	1782	24,4	5,6
feb	509.065	1905	28,5	6,4
mar	470.263	1118	23,2	3,3
apr	537.965	2392	24,4	6,3
maj	625.154	3142	25,6	8,5
jun	777.636	3287	30,5	8,2
jul	1.259.273	6272	44,6	14,2
avg	1.433.779	7972	50,6	18,8
sep	752.549	3589	28,4	9,2
okt	578.948	2202	24	5,4
nov	404.659	1527	19,6	4,2
dec	449.591	1810	20,3	4,5
2009	8.302.231	36.998	28,7	7,9

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (stara metodologija)

4.2.4. Turisti po državnem izvoru

Glede deleža domačih in tujih turistov so pri turističnih kmetijah prisotna nekatera odstopanja v primerjavi s turističnim obiskom nasploh, ki pa niso pomembnejša. Tako je delež prihodov tujih turistov na turističnih kmetijah nekoliko nižji kot v vseh nastanitvenih objektih (63,29 % prihodov v vseh objektih : 57,41 % na turističnih kmetijah), zato pa je nekoliko nadpovprečen delež tujih prenočitev (58,20 % : 59,66 %). To opozarja na daljšo povprečno dobo bivanja pri tujih turistih. Ta je bila letu 2011 pri tujih turistih 2,5 dneva, pri domačih pa le 2,3 dneva (povprečje za vse turiste je bilo 2,4 dneva).

Preglednica 24: Prihodi turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).

	vsi nastanitveni objekti			turistične kmetije z nastanitvijo		
	skupaj	domači	tuji	skupaj	domači	tuji
2008	3.083.713	1.126.022	1.957.691	27.262	11.161	16.101
2009	2.984.828	1.160.897	1.823.931	31.574	13.223	18.351
2010	3.006.272	1.137.166	1.869.106	34.814	15.110	19.704
2011	3.217.966	1.181.314	2.036.652	38.897	16.670	22.227
2011 (%)	100,00	36,71	63,29	100,00	42,86	57,14

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Preglednica 25: Prenocitve turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).

	vsi nastanitveni objekti			turistične kmetije z nastanitvijo		
	skupaj	domači	tuji	skupaj	domači	tuji
2008	9.314.038	3.962.756	5.351.282	71.314	27.174	44.140
2009	9.013.773	4.077.480	4.936.293	81.309	31.930	49.379
2010	8.906.399	3.909.368	4.997.031	83.143	33.112	50.031
2011	9.388.095	3.924.164	5.463.931	94.719	38.207	56.512
2011 (%)	100,00	41,80	58,20	100,00	40,34	59,66

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Po številu prenočitev tujih turistov prevladujejo turisti iz tistih držav, iz katerih nasploh prihaja v Slovenijo največ turistov, torej iz Nemčije, Italije in Avstrije. V letu 2011 so ti turisti skupaj prispevali 24,8 % prenočitev. Tudi skupni delež teh prenočitev torej precej zaostaja za deležem domačih prenočitev (41,8 %).

Primerjava deleža nočitev na turističnih kmetijah kaže na velike razlike med turisti iz posameznih držav. Tako je bil delež prenočitev nemških turistov na turističnih kmetijah opazno višji kot pri vseh prenočitvah (12,57 % prenočitev na turističnih kmetijah : 6,89 % vseh prenočitev), delež italijanskih in avstrijskih turistov pa nekoliko manjši (9,18 % : 10,71 % ter 4,79 % : 7,18 %). Nekoliko nižji je bil tudi delež prenočitev slovenskih turistov (40,34 % : 41,80 %).

Med turisti iz drugih držav, ki so za Slovenijo pomembnejše kot turistični trg, na turističnih kmetijah izrazito nadpovprečno pogosto prenočujejo turisti iz Francije, Belgije in Izraela. Zlasti kaže opozoriti na izrazito nadpovprečno zastopanost francoskih turistov, saj v vseh objektih prispevajo le 1,53 % vseh prenočitev (leta 2010), na turističnih kmetijah pa kar 4,10 %, kar je 168 % več! Delež nočitev na turističnih kmetijah izrazito presega delež vseh nočitev tudi pri turistih iz Belgije (74 % več) in Nemčije (82 %), še večja razlika pa je pri sicer manj številčnih izraelskih turistih (152 % več). Podobno velja za turiste iz Latvije in Litve, kjer pa gre za zelo skromne absolutne številke.

Delež slovenskih turistov pri nočitvah na turističnih kmetijah je manjši, kot če upoštevamo vse objekte. Tudi to kaže na razmeroma skromen interes slovenskih turistov za bivanje na turistični kmetiji.

Preglednica 26: Prenočitve turistov na turističnih kmetijah z nastanitvijo po državni pripadnosti turistov (2008-2011).

država turistov	2008	2009	2010	2011	2008 (%)	2009 (%)	2010 (%)	2011 (%)
Avstrija	2785	4089	4322	4541	3,91	5,03	5,2	4,79
Belgija	2063	2175	2496	2684	2,89	2,67	3	2,83
Češka republika	839	1086	1716	1363	1,18	1,34	2,06	1,44
Francija	2855	2774	3226	3885	4	3,41	3,88	4,10
Hrvaška	1963	2864	2375	2604	2,75	3,52	2,86	2,75
Italija	7587	8373	7692	8696	10,64	10,3	9,25	9,18
Izrael	1437	1872	2134	2388	2,02	2,3	2,57	2,52
Madžarska	1248	1291	1493	1885	1,75	1,59	1,8	1,99
Nemčija	8849	10.015	9989	11.902	12,41	12,32	12,01	12,57
Nizozemska	635	955	1417	1365	0,89	1,17	1,7	1,44
Poljska	1109	1003	1060	1133	1,56	1,23	1,27	1,20
Slovenija	27.174	31.930	33.112	38.207	38,1	39,27	39,83	40,34
Srbija	657	886	943	1298	0,92	1,09	1,13	1,37
Španija	698	599	957	1186	0,98	0,74	1,15	1,25
TUJI TURISTI	44.140	49.379	50.031	56.512	61,9	60,73	60,17	59,66
Združene države (ZDA)	768	911	960	1263	1,08	1,12	1,15	1,33
Združeno kraljestvo	2865	2390	2206	1979	4,02	2,94	2,65	2,09
DRŽAVE - SKUPAJ	71.314	81.309	83.143	94.719	100	100	100	100,00

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Opomba: navedene so le države z večjim številom turistov.

Preglednica 27: Število in delež prenočitev turistov iz posameznih držav v letu 2011.

vrste nastanitvenih objektov - SKUPAJ	prenočitve turistov – vsi objekti	% nočitev turistov iz posamezne države od vseh nočitev	prenočitve turistov – turistične kmetije	% nočitev turistov iz posamezne države na turističnih kmetijah
Francija	143.478	1,53	3885	2,71
Izrael	93.915	1,00	2388	2,54
Litva	7964	0,08	193	2,42
Latvija	7941	0,08	189	2,38
Nemčija	646.696	6,89	11.902	1,84
Belgija	152.612	1,63	2684	1,76
Kanada	24.894	0,27	412	1,66
Španija	71.737	0,76	1186	1,65
Luksemburg	3619	0,04	55	1,52
Bosna in Hercegovina	70.478	0,75	1043	1,48
Južna Afrika	4768	0,05	63	1,32
Romunija	48.216	0,51	633	1,31
Ukrajina	59.712	0,64	756	1,27
Poljska	93.128	0,99	1133	1,22
Združene države (ZDA)	104.503	1,11	1263	1,21
Švica	68.315	0,73	809	1,18
Madžarska	165.059	1,76	1885	1,14
Slovaška	50.424	0,54	570	1,13
TUJI TURISTI	5.463.931	58,20	56.512	1,03
Druge države in ozemlja Severne Amerike	488	0,01	5	1,02
DRŽAVE - SKUPAJ	9.388.095	100,00	94.719	1,01
Grčija	15312	0,16	150	0,98
Slovenija	3.924.164	41,80	38.207	0,97

Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Opomba: v preglednici so predstavljeni samo podatki za tiste države, pri katerih je delež prenočitev na turističnih kmetijah največji.

4.3. Turizem na kmetiji in slovensko prebivalstvo

Različni avtorji (na primer Blekesaune in sodelavci, 2008) so opozarjali na pomanjkljivo poznavanje povpraševanja pri proučevanju turizma na kmetijah. To še toliko bolj velja za Slovenijo, kjer raziskav o povpraševanju, ki bi se nanašale na obisk turističnih kmetij, skorajda ni. Za zapolnitev te vrzeli je bilo spomladi 2012 izvedeno anketiranje (potencialnih) slovenskih turistov oziroma slovenskega prebivalstva. Tako je bil uporabljen kvotni vzorec 440 prebivalcev Slovenije, starih 15 let in več, pri čemer so morali anketarji poiskati anketirance ustrezne starosti (glede na starostne kategorije 15-30, 31-45, 46-60 in več kot 60 let). Na ta način je bila dobljena starostna in spolna struktura anketirancev, ki se je (z manjšimi odstopanji) ujemala s starostno in spolno strukturo slovenskega prebivalstva.

Do razlik v primerjavi z vsem slovenskim prebivalstvom je prišlo zlasti glede zaposlitvenega statusa in izobrazbe anketirancev. Tako so glede na zaposlitveni status v vzorcu nadpovprečno zastopani dijaki in študenti (20,9 %), podpovprečno pa zlasti brezposelni (samo 1,8 %). Največ anketirancev je bilo zaposlenih (50,2 %), sledili pa so upokoјenci (25,5 %).

Na splošno so anketiranci – glede na slovensko povprečje – nekoliko nadpovprečno izobraženi. Največ anketirancev ima srednjo izobrazbo (54,3 %). Podpovprečno so zastopani anketiranci z dokončani ali nedokončano osnovno šolo (le 14,8 %).

Domnevati je mogoče, da so na zanesljivost oziroma reprezentativnost rezultatov vplivala tudi omenjena odstopanja, čeprav menimo, da tovrsten vpliv na poglobitve rezultate ni bil pomembnejši.

Takšnemu mnenju v prid bi lahko govorila tudi primerjava z rezultati raziskave SURS o turističnih potovanjih slovenskega prebivalstva (SURS, Turistična potovanja ..., 2012). Ker so bila v anketo vključena nekatera vprašanja, ki so se nanašala na podobne vsebine, kot so bile zajete v raziskavi SURS, smo – kolikor je to dopuščala razlika v formulaciji vprašanj – primerjali tudi rezultate. Med drugim se je pokazalo, da je v obeh primerih (tako v naši anketi kot raziskavi SURS) mogoče ugotoviti večjo turistično aktivnost mlajšega prebivalstva in na drugi strani večjo aktivnost urbanega kot ruralnega prebivalstva (odgovori na vprašanje, kako pogosto se anketiranci udeležujejo turističnih potovanj oziroma prenočujejo zunaj doma). Druga podobnost se je nanašala na zelo skromno vlogo turističnih kmetij kot objektov prenočevanja. Čeprav gre le za zelo posredno primerjavo zgolj nekaterih rezultatov, vendarle kaže, da so bili v naši anketi odgovori na vprašanja, ki so se nanašala na tiste vsebine, ki so zajete tudi v raziskavi SURS (ki je bila narejena na bistveno večjem vzorcu), dokaj podobni.

V nadaljevanju bodo na kratko predstavljeni nekateri bolj relevantni rezultati. Prvi sklop vprašanj se je nanašal na nekatere splošne značilnosti turističnega ravnanja, drugi na obiskovanje turističnih kmetij in dejavnike, ki na to vplivajo, tretji pa se je posvečal zlasti razlogom za neobiskovanje turističnih kmetij.

4.3.1. Pogostost dopusta/počitnic/izletov, ki vključujejo vsaj eno prenočitev zunaj doma

Največ anketirancev (47 %) je šlo na turistična potovanja, ki so vključevala vsaj eno prenočitev zunaj doma, enkrat do dvakrat letno, precejšen pa je bil delež tistih, ki tega ne storijo niti enkrat letno. Potemtakem je delež neudeležencev oziroma zgolj izjemnih udeležencev turističnih potovanj precejšen, vendar zaostaja za tistim, ki ga je pokazala raziskava SURS (Turistična potovanja slovenskega ..., 2012).

Preglednica 28: Pogostost turističnih potovanj, ki vključujejo vsaj eno prenočitev zunaj doma.

	št.	%
manj kot enkrat na leto	110	25
enkrat do dvakrat letno	207	47
večkrat	123	28
skupaj	440	100

4.3.2. Vrsta turističnega objekta, v katerem anketiranci največkrat prenočujejo

Anketiranci najpogosteje prenočujejo v hotelih in podobnih objektih (36,4 %), sledijo lastna počitniška stanovanja (21,6 %) in pa kampi (16,4 %). Še večji je sicer odstotek odgovorov "drugo", vendar gre pri teh odgovorih za zajetje precej različnih prenočitvenih objektov, med katerimi prednjačijo apartmaji. Le 1 % je bil takšnih, ki najpogosteje prenočujejo na turistični kmetiji. Podatki SURS o turističnem obisku v letu 2011 govorijo o tem, da je 1 % prihodov domačih turistov bilo zabeleženih na turističnih kmetijah, kar kaže na podoben obseg turističnega povpraševanja, povezanega s turističnimi kmetijami, kot ga kaže naša anketa.

Preglednica 29: Objekt, v katerem anketiranci največkrat prenočujejo.

	št.	%
v hotelu	160	36,4
vkampu	72	16,4
v lastni počitniški hišici/počitniškem stanovanju	95	21,6
na turistični kmetiji	5	1,1
drugo	105	24,5
skupaj	440	100

4.3.3. Prenočevanje na turistični kmetiji

Med anketiranci je kar tri četrtine (75 %) takšnih, ki še nikoli niso prenočili na turistični kmetiji. Vsaj enkrat jih je prenočilo 25 %, vendar je med temi kar 36,6 % tistih, ki so to storili samo enkrat.

Preglednica 30: Prenočevanje na turistični kmetiji.

	št.	%
da	110	25
ne	330	75
skupaj	440	100

Delež rednih obiskovalcev turističnih kmetij z nastanitvijo (do zdaj so prenočevali na turistični kmetiji že več kot petkrat) med njimi je le 15,2 %. Največ anketirancev iz te skupine (48,2 %) je na turistični kmetiji prenočilo nekajkrat (dva- do petkrat). Potemtakem tudi večina tistih, ki so že prenočili na turistični kmetiji, sodi samo med občasne (ali celo le izjemne) obiskovalce, ki si kdaj pa kdaj privoščijo bivanje na turistični kmetiji, večinoma pa dajejo prednost drugim vrstam nastanitve.

Preglednica 31: Kolikokrat približno so anketiranci že prenočili na turistični kmetiji.

	št.	%
samo enkrat	39	35,8
nekajkrat (dva- do petkrat)	53	48,6
več kot petkrat	17	15,6
skupaj	109	100,0

4.3.4. Ravnanje obiskovalcev turističnih kmetij

Na naslednji sklop vprašanj so odgovarjali le tisti, ki so na turistični kmetiji že prenočili vsaj enkrat (N = 110).

Glede na to, da je o motivih, željah in pričakovanjih obiskovalcev turističnih kmetij le malo znanega, so še toliko bolj zanimive navedbe anketirancev o tem, kako pomembni so pri odločitvi za nočitev na turistični kmetiji različni dejavniki. Pri tem so bili izbrani tisti, ki so po pričakovanju bolj relevantni v Sloveniji ali pa so o njih govorile nekatere druge raziskave (na primer Senn, 2007; Blekesaune in sodelavci, 2008; Rural Tourism Quality Survey 2009-2010, 2011). Anketiranci so bili naprošeni, da so pomen vsakega izmed na anketnem vprašalniku navedenih dejavnikov ocenili na lestvici od 1 do 5 (1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno).

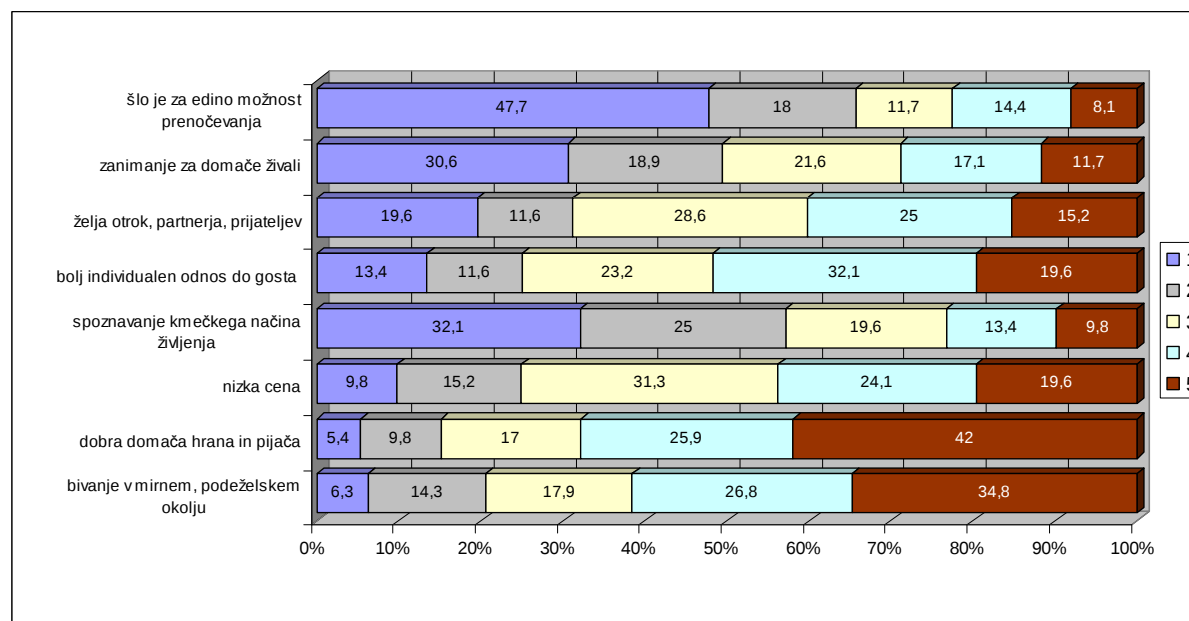
Odgovori so pokazali, da sta za anketirance najpomembnejša dobra domača hrana in pijača (povprečna ocena kar 3,89) ter bivanje v mirnem, podeželskem okolju (povprečna ocena 3,7). Nadpovprečno ocenjeni so bili še bolj individualen odnos do gosta (3,33), nizka cena (3,29) ter želja otrok, partnerja ali prijateljev (3,04). Nižje je bil ocenjen pomen zanimanja za domače živali (2,6), spoznavanja kmečkega načina življenja (2,44) ter tega, da je šlo za edino možnost prenočevanja na območju, ki je anketirance zanimalo (2,17).

Preglednica 32: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta.

dejavnik	povpr. ocena
dobra domača hrana in pijača	3,89
bivanje v mirnem, podeželskem okolju	3,7
bolj individualen odnos do gosta	3,33
nizka cena	3,29
želja otrok, partnerja, prijateljev	3,04
zanimanje za domače živali	2,6
spoznavanje kmečkega načina življenja	2,44
šlo je za edino možnost prenočevanja	2,17

Med dejavniki, ki so neposredno vezani na kmetijsko dejavnost, je torej za turiste bolj pomembna predvsem domača hrana in pijača, zanimanje za domače živali in želja po spoznavanju kmečkega načina življenja pa sta bolj relevantna le za manjši del anketirancev. Tako ju je kot zelo pomembna označila le desetina anketirancev (11, 7 oz. 9,8 %).

Slika 52: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta – deleži (%) odgovorov (1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno).

Že podatki SURS govorijo o kratkem povprečnem bivanju na turistični kmetiji pri domačih turistih (2,3 dni v letu 2011). To nazorno potrjujejo tudi rezultati ankete. Dobra četrtina anketirancev ponavadi prenoči (je prenočila) na turistični kmetiji le eno noč. Največ (59,6 %) je tistih, ki prenočijo na turistični kmetiji 2-3 noči. Očitno so turistične kmetije izbrane predvsem za kratke počitnice, ki so lahko omejene zgolj na konec tedna. To je v večini primerov povezano tudi s tem, da na turističnih kmetijah ni prisotne ponudbe, ki bi turiste lahko zadržala dlje časa. K temu prispeva še pogosta lokacija na območjih brez omembe vrednih (ali bolj poznanih) turističnih privlačnosti.

Preglednica 33: Običajno trajanje bivanja na turistični kmetiji.

	št.	%
le eno noč	28	25,7
2 do 3 noči	65	59,6
štiri noči in več	16	14,7
skupaj	109	100,0

Omenjene navedbe se ujemajo tudi s podatki raziskave SURS (SURS, Turistična potovanja domačega ..., 2012), ki je pokazala, da so anketiranci na "zasebnih potovanjih" v povprečju prenočili na turističnih kmetijah 2,7-krat.

Aktivnost v času bivanja na turistični kmetiji. Predstave o ponudbi turističnih kmetij so pogosto povezane z agrarno dejavnostjo ter mirnim, idiličnim podeželskim okoljem, kjer življenje poteka počasneje. Ne glede na to odgovori anketirancev pričajo o precej aktivnem preživljanju prostega časa anketirancev. Največ se jih je v času bivanja na turistični kmetiji "ukvarjalo s športom", pri čemer pa je treba poudariti, da je šlo pri tem večinoma za tiste športnorekreativne aktivnosti, za katere je značilna manjša intenzivnost telesne dejavnosti in telesnih naporov, ki so po svoji naravi dostopne tudi posameznikom brez posebnih telesnih sposobnosti in ki ne zahtevajo posebnih pokrajinskih predpogojev. Tako so se ljudje ukvarjali predvsem s tistimi dejavnostmi, ki so povezane s hojo (zlasti pohodništvo, tudi planinarjenje in sprehodi) ali z uporabo kolesa (kolesarjenje). Jahanje kot značilno podeželsko dejavnost so navedli le štirje anketiranci. Bolj pogosto je smučanje, kar tudi priča o tem, da je lahko lega na območjih, kjer so prisotne tovrstne turistične privlačnosti, pomembna prednost.

Preglednica 34: Aktivnost v času bivanja na turistični kmetiji.

dejavnosti na turistični kmetiji	št.	%
ogledovanje okolice	30	27,8
predvsem počivanje, uživanje v miru	28	25,9
ukvarjanje s športom – na primer kolesarjenje, pohodništvo ipd.	35	32,4
na kmetiji sem le prenočil(a) na poti k drugemu cilju	5	4,6
drugo	10	9,3
skupaj	108	100,0

V nekaterih (sicer maloštevilnih) primerih je bilo prenočevanje vezano predvsem na uporabo gostinskih storitev oziroma so anketiranci prenočili na turistični kmetiji zaradi tega, ker so se udeležili dogodka, ki je tam potekal. Le pri peščici anketirancev (štirje) je bilo bivanje na turistični kmetiji povezano s specifično ponudbo turističnih kmetij, ki je neposredno vezana na samo agrarno dejavnost (spoznavanje kmečkih opravil in kmečkega načina življenja, pomoč pri vsakdanjih opravilih na kmetiji).

Dejavniki, ki so pomembni pri izboru določene turistične kmetije. Razloge, zaradi katerih si posameznik kot nastanitveni objekt izbere turistično kmetijo, so vezane na splošne lastnosti tovrstne turistične ponudbe, pri izbiri točno določene turistične kmetije (in ne katere druge) pa igrajo pomembno vlogo drugačni razlogi. Na vprašanje, kateri dejavniki so pomembni pri izboru točno določene turistične kmetije, so anketiranci lahko izbrali do 3 najbolj ustrezne odgovore. Večina jih je tudi dejansko izbrala po več odgovorov (v povprečju skoraj po tri na posameznika).

Med ponujenimi dejavniki so anketiranci kot daleč najpomembnejšega ocenjevali privlačno pokrajino (47,2 % anketirancev) pred lokacijo na območju, ki jih je zanimalo zaradi različnih razlogov (38,0 %). Oba vodilna dejavnika se nanašata na tiste kakovosti ciljnega (turističnega) območja, ki niso pod nadzorom ponudnika (nosilca dopolnilne dejavnosti) oziroma nanje ponudnik ne more vplivati v večji meri. Sledila je skupina dejavnikov z dokaj podobnimi deleži, in sicer prijaznost kmečke družine, pozitivne pretekle izkušnje, priporočilo znancev itn. ter ugodna cena. Ti dejavniki so – za razliko od vodilnih dveh – neposredno odvisni od ravnanja samih ponudnikov. Naslednja dva dejavnika, bližino turističnega kraja, kjer je zanimiva turistična/prostočasna ponudba in veliko prostočasnih možnosti na kmetiji in v njeni okolici, je navedla po približno četrtnina anketirancev.

Preglednica 35: Dejavniki, ki so vplivali na izbiro točno določene turistične kmetije.

	št. odgovorov	% odgovorov	% anketirancev
privlačna pokrajina	51	17,2	47,2
veliko prostočasnih možnosti na kmetiji in v njeni okolici	27	9,1	25,0
ugodna cena	34	11,4	31,5
dobra dostopnost (na primer dobro prevozna cesta)	7	2,4	6,5
lokacija na območju, ki me zanima	41	13,8	38,0
urejenost, opremljenost objekta	16	5,4	14,8
čistost prostorov	8	2,7	7,4
prijaznost kmečke družine	39	13,1	36,1
bližina turističnega kraja, kjer je zanimiva turistična/prostočasna ponudba	29	9,8	26,9
pozitivne pretekle izkušnje, priporočilo znancev ipd.	36	12,1	33,3
dostopnost ustreznih informacij o turistični kmetiji (npr. na spletu)	9	3,0	8,3
skupaj	297	100,0	

Spet gre za zunanja dejavnika, ki lahko z vidika nosilca dopolnilne dejavnosti (oziroma tistega, ki se odloča o tem, ali bo to postal) igrata vlogo predvsem v trenutku sprejemanja odločitve o začetku ukvarjanja s turistično dejavnostjo. Kot manj pomembni nastopajo urejenost, opremljenost objekta, dostopnost ustreznih informacij o turistični kmetiji (na primer na spletu), čistost prostorov ter dobra dostopnost (na primer dobro prevozna cesta). Manjši pomen nazadnje omenjenih dejavnikov je treba v določeni meri relativizirati, saj večinoma nastopajo kot neke vrste minimalni kriteriji za to, da lahko turistična kmetija sploh obratuje oziroma navadno ne delujejo kot dejavniki razlikovanja med posameznimi turističnimi kmetijami, saj se pričakuje, da gre za minimalne standarde, ki so prisotni pri vseh objektih (na primer ustrezna opremljenost in čistoča objekta). Na drugi strani je vpliv dostopnosti ustreznih informacij teže ocenjevati, saj v resnici turistična kmetija, o kateri ni (ustreznih) informacij niti ne pride v nabor tistih, o obisku katerih se odloča potencialni obiskovalec.

4.3.5. Stališča anketirancev, ki še niso prenočili na turistični kmetiji

Precej več je bilo anketirancev, ki na turistični kmetiji sploh še niso prenočili. Njim smo namenili še posebno pozornost, saj smo želeli ugotoviti, kateri dejavniki vplivajo na razmeroma skromno izkazano zanimanje za bivanje na turističnih kmetijah, na katerega opozarjajo že statistični podatki. V ta namen smo anketirance povprašali o razlogih za to, da na turistični kmetiji še nikoli niso prenočili, zanimali pa so nas tudi dejavniki, ki so za njih na splošno pomembni pri izbiri turističnega kraja.

Preglednica 36: Razlogi, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji.

	št. odgovorov	% odgovorov	% anketirancev
na turistični kmetiji bi mi bilo dolgčas	34	6,0	10,5
podeželsko okolje me ne privlači, mi ni simpatično	29	5,1	9,0
turistične kmetije ponujajo premalo udobja in storitev	18	3,2	5,6
na območjih, kamor hodim, ni turističnih kmetij	103	18,3	31,8
nimam nobenega posebnega razloga, da bi bival ravno na turistični kmetiji (podeželje ni nič posebnega)	106	18,8	32,7
drugje je mogoče početi več zanimivega	65	11,5	20,1
ponudbe turističnih kmetij niti ne poznam	113	20,0	34,9
drugo	96	17,0	29,6
skupaj	564	100,0	

Odgovori so bili – glede na precejšnjo prisotnost ponudbe turističnih kmetij z nastanitvijo – nekoliko presenetljivi, saj je več kot tretjina anketirancev povedala, da je razlog (ali eden od razlogov) za to, da še niso prenočili na turistični kmetiji, nepoznavanje ponudbe turističnih kmetij. Ne dosti manjši je bil delež

tistih, ki so kot poglavitni razlog neobiska navedli, da nimajo nobenega posebnega razloga, da bi bivali ravno na turistični kmetiji, in sicer zato, ker po njihovem mnenju podeželje ni nič posebnega. Domnevati je mogoče, da je k temu v dobršni meri prispevalo dejstvo, da je meja med podeželskim in urbanim okoljem v Sloveniji precej zabrisana in da je podeželje tako rekoč povsod prisotno ali pa vsaj lahko dostopno. Zelo pogoste so tudi sorodstvene vezi s podeželskim prebivalstvom, kar tudi prispeva k temu, da podeželje za večino prebivalcev Slovenije ne predstavlja prostora, ki bi bil že sam po sebi – zaradi svoje nevsakdanjosti in neobičajnosti – privlačen in zato cilj turističnih potovanj (takšno razmišljanje potrjujejo tudi že prej predstavljeni rezultati, ki so med obiskovalci turističnih kmetij pokazali, da je kmetijska dejavnost kot samostojen dejavnik privlačnosti razmeroma nizko ocenjena). Precejšen je bil tudi delež navedb, da na območjih, kamor anketiranci hodijo, ni turističnih kmetij. To velja še zlasti v primeru anketirancev, ki najraje hodijo v obmorske kraje, pa tudi na območju zdraviliških krajev je tovrstna ponudba nastanitev razmeroma zelo skromno zastopana.

Anketirance, ki še niso prenočili na turistični kmetiji, smo povprašali tudi o tem, ali so že razmišljali o tem, da bi si za prenočitev izbrali turistično kmetijo. Le manjšina je odgovorila pritrdilno, več kot 70 % pa je bilo takih, za katere turistična kmetija očitno ne predstavlja niti potencialnega cilja oziroma izbora.

Preglednica 37: Ali so anketiranci že razmišljali o tem, da bi si za prenočitev izbrali turistično kmetijo?

	št.	%
da	93	28,4
ne	234	71,6
skupaj	327	100

Zanimali so nas tudi **dejavniki, ki so za neobiskovalce turističnih kmetij pomembni pri izbiri turističnega kraja**. Daleč najpomembnejši dejavnik je privlačna pokrajina (61,00 % anketirancev), na drugem mestu pa je želja videti nekaj novega (49,2 %). Vsi ostali odgovori (z izjemo odgovora "drugo") so dobili dobrih 30 %.

Preglednica 38: Dejavniki, ki so pomembni pri izbiri obiskanega turističnega kraja.

	št.	% odgovorov	% anektirancev
možnost ukvarjanja s priljubljeno dejavnostjo	100	12,2	30,6
raznoverstna ponudba	110	13,5	33,6
privlačna pokrajina	199	24,4	60,9
želja videti nekaj novega	161	19,7	49,2
možnost druženja s prijatelji, spoznavanja novih ljudi	110	13,5	33,6
ugodna dostopnost (hiter dostop, bližina kraja)	106	13,0	32,4
drugo	31	3,8	9,5
skupaj	817	100,0	

Če te navedbe poskušamo vključiti v razmislek o (potencialni in dejanski) privlačnosti turističnih kmetij, se zdi, da bi bilo mogoče razširiti krog obiskovalcev turističnih kmetij, saj je številne izmed zgoraj navedenih dejavnikov izbire oz. z njimi povezane motive v veliki meri mogoče zadovoljiti tudi na turističnih kmetijah. K temu bi morala prispevati tako dopolnjena (dodatna) ali bolj specializirana ponudba (na primer usmeritev v ponudbo za pohodništvo, kolesarjenje ali ekoturizem, ki so komplementarne tudi s "klasično" podobo podeželja) kot tudi promocija, ki bi poskušala razbiti nekatere stereotipe o turizmu na kmetiji in bi nagovarjala tudi tiste turiste, ki zaenkrat ne nastopajo med obiskovalci.

4.3.6. Povezanost stališč anketirancev z naketirimi socio-demografskimi dejavniki

Tako statistični podatki kot rezultati naše anketne raziskave so pokazali razmeroma skromno privlačnost turizma na kmetiji. Takšen rezultat je sicer precej razumljiv, saj turizem na kmetiji v skoraj vseh državah predstavlja po kvantitativnih kazalcih manj pomembno obliko t.i. nišnega turizma. Vseeno pa so – tudi v

primerjavi z več evropskimi državami – prisotni še neizkoriščeni potenciali. O razlogih za sedanje stanje lahko kaj pove tudi analiza anketnih rezultatov, ki bi se usmerila na razlike med prebivalstvenimi skupinami. Na osnovi nekaterih dosedanjih raziskav in ob upoštevanju razpoložljivih podatkov smo se osredotočili na povezave med starostjo in spolom ter stališči anketirancev, na drugi strani pa nas je zanimalo, kakšne so pri odnosu do turizma na kmetiji razlike med mestnim in podeželskim prebivalstvom (na njihov obstoj je na primer opozorila tudi raziskava Dubois, Schmitz, 2012).

Nekateri bolj zanimivi rezultati bodo predstavljeni v nadaljevanju. Čeprav ni šlo za slučajnostni vzorec, smo vseeno statistični pomen povezav preverili tudi s χ^2 preskusom in izračunali kontingenčni koeficient. Zaradi svoje obsežnosti preglednice v poglavju ne bodo predstavljene, bomo pa na povezave opozorili med besedilom.

Povezava starosti in spola anketirancev in stališč do turizma na kmetiji

Pogost stereotip o turizmu na kmetiji je, da gre za obliko turizma, ki je zanimiva predvsem za starejše prebivalstvo in za družine z otroki. Anketna raziskava povezav med starostjo in (ne)prenočevanjem na turističnih kmetijah ni pokazala, opozorila pa je na nekatere druge povezave.

Pri motivih za izbiro turističnih kmetij kot nastanitvenih objektov se je kot najpomembnejši dejavnik pokazala želja po dobri domači hrani in pijači (čeprav bi bilo bolj natančno reči, da je šlo za motiv, ki je bil relevanten za najširši krog anketirancev). Pri tem pa je precej izrazito izstopala najmlajša starostna skupina, za katero je bil ta motiv izrazito manj pomemben kot za starejše skupine. Pomen tega motiva je bil spet nekoliko manjši pri nasjtarejši starostni skupini.

Drugih pomembnejših razlik med starostnimi skupinami ni bilo, zato pa so se pojavljale med razlogi, zaradi katerih anketiranci ne obiskujejo turističnih kmetij z nastanitvijo.

Anketiranci iz najmlajše starostne skupine so izrazito pogosteje menili, da bi jim bilo na turistični kmetiji dolgčas. Podobno na mnenje o manjši zanimivosti ponudbe na turističnih kmetijah med mlajšo populacijo kaže to, da je pri obeh mlajših starostnih skupinah izrazito bolj zastopan odgovor, da je drugje mogoče početi več zanimivega. S tem v zvezi kaže omeniti še to, da je pri najmlajši starostni skupini najbolj zastopan tudi odgovor "ponudbe turističnih kmetij niti ne poznam".

Na drugi strani izstopajo po izredno majhnem deležu odgovorov "podeželsko okolje me ne privlači, mi ni simpatično" anketiranci iz najstarejše starostne skupine, med katerimi takih odgovorov skorajda ni.

Čeprav mlajša starostna skupina ne izstopa po deležu neobiskovalcev turističnih kmetij (starost ni dejavnik, ki bi bil povezan s tem, ali nekdo nastopa kot turist na turistični kmetiji z nastanitvijo), odgovori vseeno pričajo, da je med dobršnim delom mlajših anketirancev prisotna podoba o turizmu na kmetiji kot obliki turizma, ki je za anketirance nezanimiva in dolgočasna ter nekonkurenčna v primerjavi z nekaterimi drugimi oblikami turizma. Zadovoljevanje nekaterih značilnih turističnih motivov na turističnih kmetijah res ni mogoče (na primer željo po druženju in spoznavanju novih ljudi je na turistični kmetiji vsekakor bistveno težje zadovoljiti kot v prenočišču v obmorskem turističnem naselju), pri vrsti drugih, tudi tistih, povezanih z bolj aktivnimi počitnicami, pa ni tovrstnih ovir.

V zvezi z morebitno vlogo spola kot dejavnika, ki je povezan z razlikami v stališčih in ravnanju na področju (ne)obiskovanja turističnih kmetij, lahko ugotovimo, da anketa tovrstnih povezav ni pokazala. Ali z drugimi besedami: za anketirance obeh spolov so značilna podobno ravnanje in podobna stališča do obiskovanja turističnih kmetij.

Povezava bivalnega okolja (podeželsko, mestno) in stališč do turizma na kmetiji

Odgovori anketirancev so kazali na majhno privlačnost tistih motivov za obisk turističnih kmetij z nastanitvijo, ki so povezane z nekaterimi specifičnimi značilnostmi tovrstne turistične ponudbe, na primer željo po spoznavanju kmečkega dela in načina življenja. Takšen rezultat je mogoče povezati z dejstvom, da

tudi mestno prebivalstvo v precejšnji meri ohranja stike s podeželskim okoljem. Sklepati pa je mogoče, da je bivanje na urbanih in podeželskih območjih kljub temu povezano tudi s tem, kateri motivi so za posameznika bolj relevantni.

Da bi si o tem ustvarili boljšo predstavo, smo združili odgovore anketirancev glede na to, ali bivajo v mestnih ali podeželskih naseljih. Pri tem smo se naslonili na tipizacijo Ravbarja (1997). Združili smo bolj urbane (mesta, ožja suburbana obmestja, močno urbanizirana obmestna naselja, izrazito urbanizirana območja naselij) in bolj ruralne tipe naselij.

Podobno kot že raziskave SURS (SURS, Turistična potovanja domačega ..., 2012) je tudi anketa pokazala večjo turistično aktivnost pri urbanem prebivalstvu, razlike pa so se pokazale tudi glede izbire vrste nastanitvenih objektov – lastne počitniške hišice so pri podeželskem prebivalstvu precej manj zastopane. Ni pa bilo razlik med obema skupinama anketirancev glede na to, ali so že prenočili na turistični kmetiji. Podobno velja za navedbe o obisku turističnih kmetij v prihodnosti.

Razlike med obema skupinama anketirancev so se pokazale pri pa nekaterih razlogih za obisk turističnih kmetij z nastanitvijo. Tako se je – v skladu s pričakovanji – pokazalo, da spoznavanje kmečkega načina življenja kot motiv za nastanitev na turistični kmetiji pri prebivalcih podeželskih naselij ni relevanten motiv. Ravno tako je bil pri podeželskem prebivalstvu občutno manjši pomen motiva "želja otrok, partnerja, prijateljev". Med obema skupinama so bile ugotovljene tudi razlike pri navedbah, zakaj doslej še niso bivali na turistični kmetiji. Tako je bil odgovor "ponudbe turističnih kmetij niti ne poznam" pogostejše prisoten pri urbanem prebivalstvu, kar je tudi posledica tega, da pozna podeželsko prebivalstvo ponudbo turističnih kmetij že zaradi tega, ker se nahajajo v njegovem bivalnem okolju.

Rezultati so opozorili na nekatere dejavnike, ki so posebnost turizma na kmetiji in ki so pomembni za privlačnost turističnih kmetij in njihov obisk. Na nekatere od njih lahko posamezni ponudnik (nosilec dopolnilne turistične dejavnosti) neposredno vpliva, drugi pa so povezani z zunanjimi dejavniki, ki niso pod njegovim nadzorom. Kot je anketna raziskava pokazala, so za obisk turistične kmetije slednji lahko zelo velikega pomena. Posredno se to odraža tudi v daljši povprečni dobi bivanja na tistih turističnih kmetijah, ki so v obmorskih, gorskih in zdraviliških občinah.

Anketiranje je pokazalo, kateri so pomembnejši motivi za obiskovanje turističnih kmetij, opozorilo pa je tudi na to, da za številne slovenske turiste podeželska območja niso privlačna že samo zaradi nasprotja z urbanim okoljem, saj v resnici ne ponujajo zadosti kontrasta z vsakodnevnim bivalnim in delovnim okoljem, ki se pogosto tesno prepleta s podeželskim prostorom. Zgolj "podeželskost" ali "agrarnost" sama po sebi je za večino turistov premalo, da bi jih pripravila k preživljanju (vsaj kratkega) dopusta na turistični kmetiji. Čeprav je bila raziskava omejena le na domače turiste (slovenske prebivalce) je mogoče domnevati, da takšni zaključki ne bi veljali tudi za (vse) tuje turiste. Številni izmed njih prihajajo z obsežnih urbanih območij, kjer ne morejo imeti neposrednih izkušenj s podeželjem in s kmečkim načinom življenja. Verjetno se tudi v tem skriva del vzrokov za velike razlike v priljubljenosti bivanja na turističnih kmetijah med turisti iz različnih držav.

Za številne turiste so turistične kmetije privlačne zaradi tega, ker ponujajo tiste značilnosti, ki so pomembne v okviru različnih priložnostnih dejavnosti na prostem (ki včasih vključujejo tudi večjo fizično aktivnost), poleg tega pa še dobro (zdravo) domačo hrano, mirno podeželsko okolje, ugodne cene, odsotnost gneče in druge attribute, ki jih cenijo turisti z različnimi motivi in pričakovanji. Čeprav tovrstne privlačnosti niso nujen spremljevalec glavne, agrarne dejavnosti kmetije, so z njo tesno povezane in lahko predstavljajo razlog za obisk različnih skupin turistov. Ker so na številnih – tudi obrobni – območjih turistične kmetije eden nosilnih stebrov turistične ponudbe, njihovo uspešno delovanje ni pomembno samo z vidika posameznikov in gospodinjstev, ki se preživljajo s tem, ampak tudi širšega podeželskega prostora, ki pa je hkrati lahko pomemben tudi za same turistične kmetije, saj lahko s svojimi značilnostmi bistveno vpliva na njihovo večjo ali manjšo privlačnost.

5. SOCIALNE STORITVE KOT DOPOLNILNA DEJAVNOST NA KMETIJAH

Zasnova večnamenskosti kmetijstva, ki je teoretična podlaga inovativnih razvojnih strategij na področju kmetijstva in podeželja v EU, opozarja, da kmetijstvo lahko ponuja različne dobrine, med katerimi so lahko tudi socialne storitve. Pozitivni učinki delovanja rastlin in živali, naravno okolje in način življenja na človekovo psihofizično zdravje, so neizkoriščen potencial, ki nudi številne možnosti za varstvene delovne ali sprostitevne aktivnosti za različne populacije oseb s posebnimi potrebami.

5.1. Teoretična izhodišča za uvajanje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah

Izhodišče za integracijo dveh tako različnih področij, kot sta socialno varstvo in kmetijstvo, lahko iščemo v naraščajoči potrebi po diverzifikaciji kmetijske dejavnosti (večnamenskosti kmetijstva), iskanju novih oblik in možnosti dodatnega zaslužka kmetov na eni strani, kot tudi v dejstvu, da socialno varstvo išče alternative tradicionalnim oblikam socialnega varstva, socialne rehabilitacije in delovnega usposabljanja na drugi strani.

Novi koncept normalizacije/inkluzije temelji na individualnem pristopu prepoznavanja posameznikove situacije, vključuje možnost izbire, ki je temeljna človekova pravica (hendikepiranim je pogosto odvzeta) in možnost soodločanja (odgovornost se porazdeli). To pa zahteva nabor različnih programov in izvajalcev, kamor se vključuje tudi zasebnost.

Področje kmetijstva s svojimi naravnimi danostmi (rastline, živali, naravno okolje) nudi številne možnosti za delovne in sprostitevne aktivnosti populacije oseb z posebnimi potrebami. Danes vse te dejavnosti združujemo pod okriljem **zelenih programov socialnega varstva**, ki so namenjeni ljudem, katerih pogajalska moč je skromna zaradi različnih virov prikrajšanosti in ovir (**ljudje z motnjami v duševnem zdravju, motnjami v duševnem razvoju, zaporniki, odvisniki, otroci in mladostniki, starejši, begunci ipd.**)

Primerjava zelenih programov socialnega varstva v Sloveniji in v nekaterih drugih državah-članicah EU

Rezultati raziskave (Borštnik, 2011), v kateri smo med drugim primerjali nekaj najbolj tipičnih pojavnih oblik zelenih programov socialnega varstva v nekaterih drugih državah-članicah EU in pri nas kažejo, da so v Sloveniji podobne ali celo enake razmere za razvoj zelenih programov kot v drugih državah EU, z izjemo pravne ureditve in sistema financiranja, ki pri nas še ni urejen.

Analiza je pokazala tudi, da na uspešnost modela vpliva več dejavnikov. Najpomembnejši med njimi so:

1. **trajnost programov:** programi so očitno zanimivi za uporabnike in s tem je tudi povpraševanje po tovrstnih socialnih storitvah stalno; v bistvu gre za nakup določene socialne storitve, ki jih praviloma na različne načine financira v celoti ali sofinancira država;
2. **urejenost pravno-finančnega okvirja** je pomemben dejavnik za delovanje modelov v praksi;
3. **človeški dejavnik:** glede na dejstvo, da zeleni programi socialnega varstva niso profitna dejavnost, je motivacija za njihovo izvajanje tudi nematerialna, tj. potreba po osebni rasti, izboljšati kakovost življenja sebi in drugim, predvsem osebam s posebnimi potrebami; pobudniki teh dejavnosti so večinoma ljudje, ki poznajo določeno populacijo oseb in njihov položaj v družbi;
4. **permanentno sodelovanje med udeleženci** z obeh področij ohranja model živ, strokoven in vitalen; ključni deležniki pri uvajanju zelenih programov so uporabniki, kmetje, socialno varstvene in kmetijske podporne službe ter lokalne skupnosti in država; ker nihče od njih posamezno ne more vpeljati zelenega programa, je njihovo sodelovanje pri kreiranju in izvajanju programa in potrebnih robnih pogojev zanj nujen pogoj uspešnosti programa.

V Sloveniji obstaja kar nekaj dobrih praks na tem področju. Pobude za razvoj in nosilci dejavnosti so večinoma različne ustanove, ki skrbijo za osebe s posebnimi potrebami, organizacije uporabnikov, manj pa je zaenkrat pobude s strani kmetov oziroma povezovanja kmetov z institucijami, kar je razumljivo glede na

trenutno neurejenost pravno-finančnih okvirjev in odsotnost podpore kmetijske politike in politike na področju socialnega varstva.

Glavni akterji ciljne dejavnosti v Sloveniji so podobni ali enaki kot v drugih državah EU:

- ponudba zelenih programov znotraj institucij (na primer Socialnovarstveni zavod Dutovlje, CUDV Dolfke Boštjančič, Draga – Ig, CUDV Črna na Koroškem, VDC Koper, VDC Novo mesto);
- kot oblika decentralizacije institucij (na primer Javni socialnovarstveni zavod Hrastovec);
- pobuda reprezentativnih uporabniških organizacij (na primer Sožitje, Šent, Sonček);
- individualne pobude s strani kmetov (na primer kmetija Kozjereja Brdca, kmetija Potočnik).

Ne glede na določene pomanjkljivosti, ki smo jih omenili, so programi oziroma aktivnosti v vseh primerih že vrsto let strokovno načrtovani, vodeni in evalvirani, izvajajo pa jih strokovnjaki - praktiki, ki iščejo najprimernejše vsebine in rešitve z namenom izboljšanja kakovosti življenja oseb s posebnimi potrebami in njihovega vključevanja v družbo. Vsi izvajalci zelenih programov do sedaj ugotavljajo, da so učinki programa vsestransko pozitivni tako za uporabnike kot za izvajalce dejavnosti in da bodo nadaljevali oziroma celo širili programe tudi v prihodnje.

5.2. Umestitev socialne storitve kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah

Kmetijska zakonodaja ureja področje dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, med katerimi zaenkrat ni socialnih storitev. Opravljanje izobraževalnih oziroma socialnih storitev, ki jih aktualna uredba ne predvideva, je omogočeno na podlagi ukrepa 311 – Diverzifikacija v nekmetijske dejavnosti (Javni ... , 2008).

Podzakonski akti določajo vsebino vloge za izdajo dovoljenja za opravljanje dopolnilnih dejavnosti, zahtevano usposobljenost kandidata za opravljanje določene dopolnilne dejavnosti na kmetiji in način registracije dopolnilnih dejavnosti. Odsotnost podzakonskih aktov, ki bi urejali področje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah, kot jih urejajo za druge vrste dopolnilnih dejavnosti, zaenkrat onemogoča uradno izvajanje tovrstnih dejavnosti.

Prav tako na drugem področju Zakon o socialnem varstvu (Zakon ... , 2007) pravi, da lahko dejavnost socialnega varstva, ki je nepridobitna dejavnost, opravljajo pravne in fizične osebe, če izpolnjujejo določene pogoje, ki jih s pravilniki določi Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Tako to ministrstvo določa pogoje za pridobitev koncesije za opravljanje določene socialnovarstvene storitve, pogoje za izvajanje socialnovarstvenih storitev na podlagi dovoljenja za delo, standarde in normative za izvajanje socialnih storitev in tudi minimalne tehnične pogoje, ki jih morajo izpolnjevati izvajalci socialnih storitev.

Na tem mestu je umestno opozorilo, da obstaja nevarnost »institucionalizacije kmetij«. S prenosom institucionalnega načina dela na kmetijo bi izginila tista prvotna pozitivna vrednost kmetije, zaradi katere se razlikuje od ostalih ponudnikov socialnih storitev. Prevelika »urejenost« dopolnilne dejavnosti bi v našem primeru pomenila odmik od načela normalizacije in bi pripeljala do »institucionalizacije« kmetije.

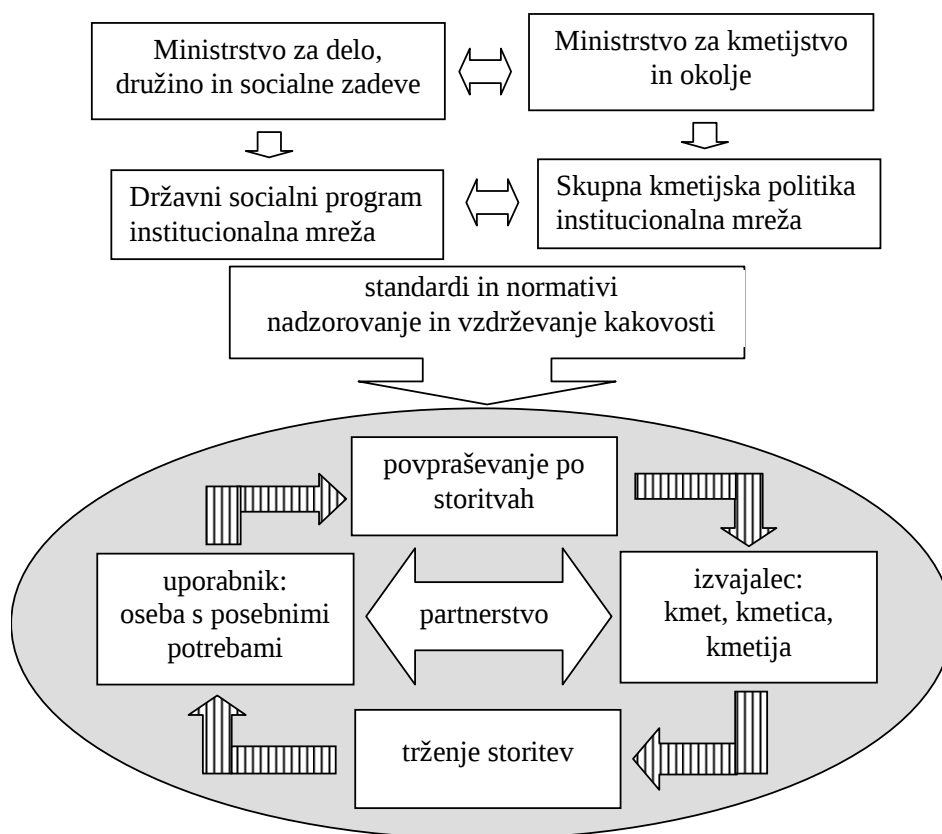
Za preprečitev tega pojava so na Nizozemskem uvedli standarde kakovosti za vsako kmetijo posebej, ki zaščitijo kmeta pred »preveliko odgovornostjo« in hkrati preprečujejo institucionalnemu načinu podobno delo. Pri izdelavi standardov kakovosti za kmetije, ki jih imenujejo »terapevtske kmetije«, so izhajali iz predpostavke, da uradnih standardov (za socialno skrbstvo) ni možno neposredno uporabiti za te kmetije (Landbow in Zorg, 2000). Sistem mora biti uporaben za vsako kmetijo posebej, kar pomeni, da mora vsebovati vse bistvene značilnosti kmetije, vse možne oblike socialnih storitev, konkretne situacije in mora komunicirati z uporabnikom. Iz sistema mora biti jasno razvidno, v kolikšni meri določena oblika socialne storitve na kmetiji pokrije cilje osebe, ki jo koristi, in v kolikšni meri prispeva k izboljšanju kakovosti njenega življenja (Vadnal, 2003a).

Povezovanje kmetijstva in socialnega varstva predstavlja interdisciplinaren problem in zahteva upoštevanje medsebojnih interakcij relevantnih strokovnih področij. Sodelovanje strokovnjakov (tako teoretikov kot praktikov) je za oblikovanje standardov kakovosti, normativov in drugih podzakonskih aktov, ki bi urejali to področje, nujno potrebno.

Natančen pregled obstoječih pravilnikov in standardov ob upoštevanju nevarnosti »institucionalizacije kmetije« bi pokazal, v kolikšni meri bi jih bilo potrebno prilagoditi ali dopolniti, morda na novo oblikovati. V primeru te dejavnosti naj bi se institucija skušala prilagoditi pristnemu, vsakdanjemu življenju na kmetiji in ne obratno.

Zaenkrat se socialnovarstvene dejavnosti financirajo iz proračuna republike in občine, del sredstev pa se zagotavlja s plačili storitev, s prispevki dobrotelčnih organizacij in organizacij za samopomoč ter invalidskih organizacij, s prispevki donatorjev in iz drugih virov (Zakon ... , 2007).

Slika 53: Umeščenost socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji na trgu oziroma kvazi trgu socialnih storitev (Vadnal, 2003).

5.3. Prednosti, slabosti in predlagane rešitve

Eden od problemov pri uvajanju oziroma izvajanju socialnovarstvenih storitev na kmetijah bodo predsodki glede primernosti kmetov za prevzem tako zahtevnih nalog (Vadnal, 2003). Izkušnje kažejo, da se za tovrstno obliko dejavnosti v tujini odločajo kmetje oziroma njihovi družinski člani, ki že imajo določene izkušnje s populacijo oseb z posebnimi potrebami, kar je dobro izhodišče, seveda pa bi bilo smiselno razmišljati o primerni obliki usposabljanja za kmete, ki bi jih taka vrsta dopolnilne dejavnosti zanimala.

Izkušnje kažejo in tudi strokovnjaki se strinjajo (Landbouw in Zorg, 2000; Enders Slegers , 2008), da so potrebna določena posebna znanja o posameznih skupinah uporabnikov, saj le tako kmet dobi celostno podobo o uporabnikovih posebnih potrebah, lahko predvidi določene situacije in zna pravilno odreagirati. Formalna izobrazba je dobrodošla, ni pa nujna. V praksi so se zelo dobro izkazali razni seminarji, certifikatna izobraževanja in osebni svetovalci na kmetijah, predvsem pa permanentno izobraževanje na področju socialnih programov na kmetijah.

Predlagamo postopno uvajanje dejavnosti. V začetni fazi je nosilec in izvajalec dejavnosti socialnega varstva institucija. V tem času poteka izobraževanje in usposabljanje zainteresiranih kmetov oziroma bodočih nosilcev dopolnilne dejavnosti. Oblikujejo se normativi in standardi kakovosti za to dejavnost, institucija kot nosilec in izvajalec dejavnosti se postopoma umika in predaja dejavnost novemu nosilcu.

Nevarnost se kaže tudi v preobremenjenosti kmetov in njihovih družin, saj se bo kmet soočil z dvema povsem različnima dejavnostma. Področje socialnovarstvenih storitev bo zanj povsem novo in bo zahtevalo dodatno izobraževanje, ločeno administracijo in vodenje. Neskladja med kmetijskimi opravili, ki morajo biti opravljena, in zahtevami izvajanja socialno varstvene storitve, lahko pripeljejo do problemov v izvajanju kmetijske dejavnosti (Vadnal, 2001).

V praksi se je dobro izkazal model, ki loči izvajanje osnovne kmetijske dejavnosti od dopolnilne dejavnosti (socialne storitve) in tudi nosilca obeh dejavnosti nista ena in ista oseba. Od uporabnikov socialnih storitev ni smiselno pričakovati delovnega učinka, temveč naj bo program usmerjen predvsem v izboljšanje kakovosti njihovega življenja na podlagi dobrega počutja uporabnika.

5.4. Vsebina in oblike predlagane dopolnilne dejavnosti

Kmetije se lahko razlikujejo po programih, ki jih opravljajo, pa tudi po velikosti, kadrovskem potencialu, opremljenosti, prilagojenosti prostorov in okolice, dostopnosti in podobno. Še najlažje jih klasificiramo po vrsti storitve oziroma ponudbi take kmetije:

- kmetija za učenje, izobraževanje (dnevni obiski),
- kmetija za dnevne aktivnosti (dnevno ali celodnevno varstvo),
- kmetija za usposabljanje in delo (socialna reintegracija in rehabilitacija),
- kmetija za preživljanje prostega časa,
- kmetije za bivanje.

Uporabniki socialno varstvenih vsebin so lahko: ljudje z motnjami v duševnem zdravju, motnjami v duševnem razvoju, zaporniki, odvisniki, otroci in mladostniki, starejši, begunci ipd.

Posebna vrednost zelenih programov socialnega varstva je možnost, da se prikrajšani člani družbe vključijo vanjo v vsakdanjem okolju (dnevno varstvo starostnikov).

Glede na izbrano vrsto socialne storitve (obiski, dnevno varstvo, usposabljanje in delo itd.) in izbrano populacijo (osebe z motnjo v duševnem razvoju, starejša populacija itd.), kateri se ponudi ta storitev, se oblikuje tudi pogostost in trajanje izvajanja storitve (eden ali več dni v tednu, vsak dan, časovna opredelitev) in število uporabnikov, ki bi to storitev koristili. Te odločitve narekujejo tudi potrebne prilagoditve prostorov, dejavnosti in okolja, kadra, zagotavljanje varnosti in drugih pogojev za izvajanje dejavnosti (določajo jih standardi kakovosti in normativi).

Zaenkrat so bile izvedene raziskave le za populacijo oseb z motnjo v duševnem razvoju. Podobne podatke bi bilo smiselno pridobiti tudi za druge populacije. Ena od zelo zanimivih možnosti je dnevno varstvo in aktivnosti za starejše osebe. Vedno bolj se namreč kaže potreba po drugačnih oblikah skrbi za starejše, kot je institucionalno varstvo.

Anketa med starši oseb z motnjo v duševnem razvoju, ki je bila namenjena testiranju njihove pripravljenosti, da bi jih vključili v socialnovarstveni program kmetije, je pokazala, da bi bila polovica (54 %) na to pripravljena (19 % brezpogojno, 35 % pa pod posebnimi pogoji). Najprimernejša oblika se jim je zdela občasno preživljanje prostega časa na kmetiji in dnevno varstvo.

Kot prednosti vključevanja v socialnovarstveni program na kmetiji so navajali: pozitiven vpliv dela z rastlinami in živalmi na psihofizično zdravje uporabnikov, prednost gibanja na svežem zraku, osebnostna in socialna rast (samostojnost, pridobivanje novih izkušenj, vključevanje v socialno okolje idr.). Skrbele pa so jih nevarnosti poškodb (mehanizacija, kemični pripravki) in možni slabi medosebni odnosi. Tudi zato je verjetno večina staršev menila, da sta pozitivno naravnana osebnost kmeta in njegove izkušnje z osebami z motnjo v duševnem razvoju bolj pomembni kot formalna izobrazba (Košmelj in Vadnal, 2003; Vadnal, 2004).

Testiranje zanimanja za izvajanje socialnovarstvenih storitev med kmeti je pokazala, da tudi kmetje tovrstne dejavnosti ne zavračajo. Ocena je, da bi se za ponudbo socialnovarstvenih storitev na kmetiji za osebe z motnjo v duševnem razvoju odločilo okoli 10 % kmetov. Med razlogi, zakaj se slovenske kmetije ne vključujejo v socialno varstvo oseb z motnjo v duševnem razvoju, so kmetje navedli, da kmetije te možnosti ne poznajo (66 %), da je pomanjkljiva zakonska ureditev dopolnilnih dejavnosti (35 %), da so potrebna dodatna znanja in izobraževanja (32 %) in da je prevelika odgovornost (17 %).

Na kmetijo, ki bi izvajala socialnovarstvene storitve, bi sprejeli 1 do 2 osebi ne glede na spol. Razmerje med kmetom in uporabnikom bi moralo biti urejeno s pogodbo, še prej pa bi bilo potrebno preizkusno obdobje (1 do 2 meseca), v katerem bi tako kmet kot uporabnik preverila možnost medsebojnega sodelovanja. Kmetje se strinjajo, da bi moralo potekati usposabljanje tako kmeta kot uporabnika na domači kmetiji (Vadnal, 2005).

Rezultati raziskav kažejo, da bi bila najprimernejša začetna oblika kmetije za osebe z motnjo v duševnem razvoju »kmetija za obiske«, to je kmetija za občasne obiske, pri kateri kmet ponudi le kmetijo kot varen prostor, po katerem se nadzorovano (s spremstvom) gibajo uporabniki, sam pa ni neposredno vključen v varstvo. Namen je boljše počutje uporabnikov. Druga primerna začetna oblika bi bila »varstvena kmetija«, namenjena aktivnemu preživljanju dneva. Gre za opravljanje različnih dejavnosti v delovnem okolju brez storilnostnih zahtev v zvezi z delom.

Vedno več je raziskav, ki potrjujejo dobrodejen vpliv dela z rastlinami in živalmi na psihofizično zdravje človeka. V iskanju novih možnosti za dodaten zaslužek, ki bi okrepil gospodarsko stabilnost kmetije, je bil ta neizkoriščen kapital kmetij do sedaj bolj ali manj spregledan. Dejstvo, da socialno varstvo išče alternativne možnosti obstoječim tradicionalnim oblikam socialnega varstva, regenerira potrebo po naboru tudi zasebnih ponudnikov socialnih storitev, kar je lahko podlaga za sklenitev novih oblik sodelovanja med kmetijskim in socialnim sektorjem.

Uvrstitev socialnih storitev med dopolnilne dejavnosti na kmetiji bi lahko zadovoljila nekaj potreb obema sektorjema. Za uspešno delovanje bi bilo potrebno umestiti dejavnost v pravno finančne okvirje, pri tem pa je nujno potrebno sodelovanje vseh ključnih deležnikov (uporabniki, kmetje, socialnovarstvene in kmetijske podpirne službe ter lokalne skupnosti in država), ob upoštevanju nevarnosti »institucionalizacije« kmetije.

6. POJASNJEVANJE RAZVOJNIH RAZLIK NA PODEŽELJU

Razlike v razvitosti med mestnimi in podeželskimi območji, pa tudi znotraj samih podeželskih območij, so kljub različnim razvojnim politikam in programom še vedno precejšnje, tako na svetovni, kot evropski in slovenski ravni. Namen programov razvoja podeželja in njihovih ukrepov je te razlike zmanjševati in zagotavljati trajnostno naravnan razvoj. Da bi bili pri tem kar najbolj uspešni, je potrebno poznati **ključne dejavnike oziroma tiste gonilne sile**, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost podeželskih območij in jih upoštevati pri kreiranju politik.

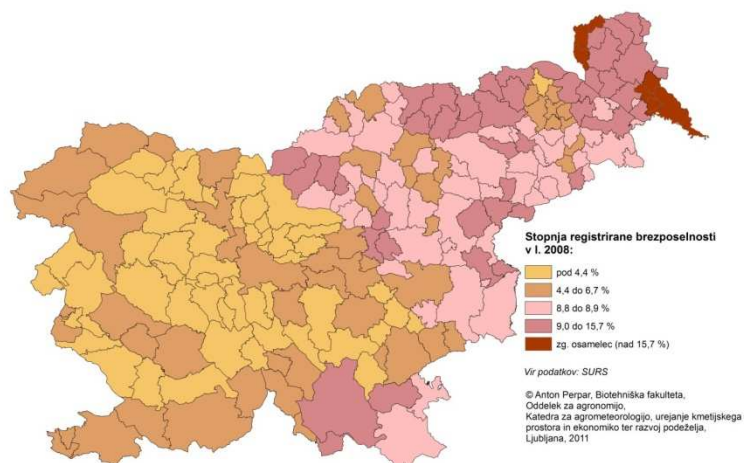
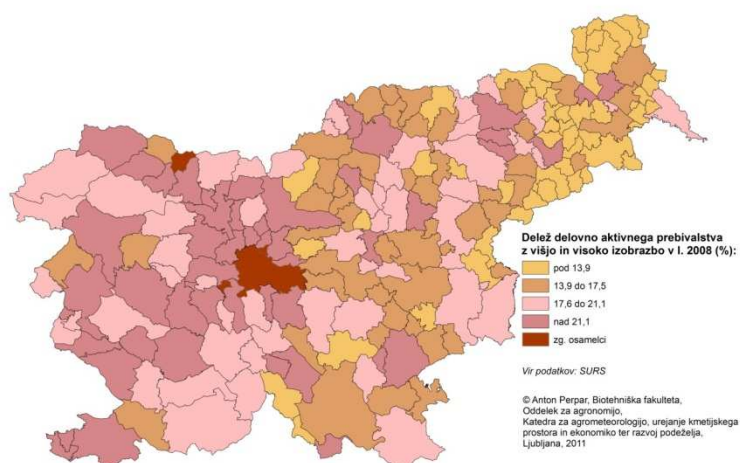
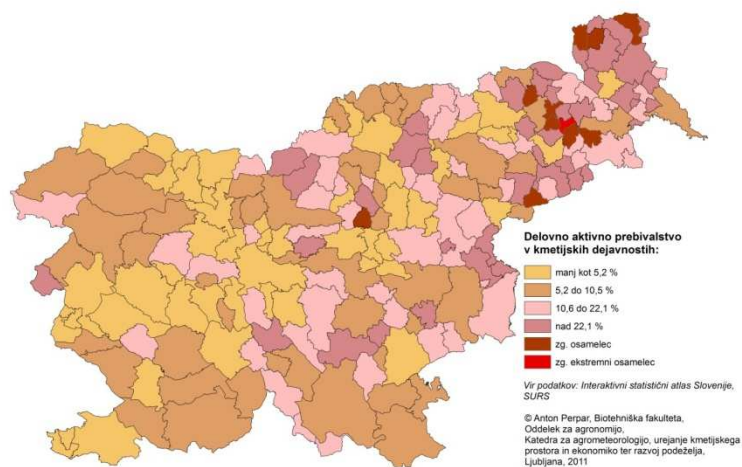
6.1. Ključni dejavniki (gonilne sile) gospodarske in razvojne uspešnosti podeželskih območij

Različne tuje in domače študije (OECD, 2006; Terluin, 2001; Bryden in sod., 2004; Reimer, 2003; Perpar, 2002; Potočnik Slavič, 2008; Klemenčič in sod., 2008) ugotavljajo, da imamo na podeželju opravlja po eni strani z območji in regijami, ki so po uspešnosti celo nad nacionalnim povprečjem, po drugi strani pa z regijami, ki razvojno zaostajajo. Ključno vprašanje je, od kje izvirajo te razlike? So rezultat neenakomerno razporejenih naravnih virov, raznolikih demografskih razmer, naravnih in kulturnih znamenitosti območja (kot potenciala privlačnosti na primer za razvoj turizma), tradicije podjetništva, delovne etike, inovativnosti, razvitosti infrastrukture, obstoječih javnih in zasebnih partnerstev, socialnega kapitala lokalne skupnosti ali pa na to vplivajo celo sposobnosti vodstev podeželskih skupnosti?

Dosedanje raziskave s tega področja so se osredotočale na različne vsebine, predvsem pa na različne vrste kapitala, s katerim podeželska območja razpolagajo (ekonomski, človeški, socialni, kulturni, okoljski kapital ipd.). Na tej podlagi raziskovalci podeželska območja pogosto tudi opredeljujejo kot »vodilna« ali »zaostajajoča«, kar je pomembno in zanimivo tudi za kreatorje politik (Agarwal in sod., 2009). Različne študije, ki so bile izvedene v Združenem kraljestvu, v nekaterih drugih evropskih državah in Kanadi, kot so projekt »The dynamic of rural areas« (DORAs; Bryden in Hart, 2001), »Rural Employment« (RUREMPL; Terluin in Post, 2000) in »New Rural Economy« (Reimer, 2003), so proučevale »vodilne« in »zaostajajoče« regije in primerjale njihove značilnosti, predvsem z vidika vpliva zaposlenosti. Agarwal in sod. (2009) so proučevali determinante ekonomske učinkovitosti podeželskih območij v Angliji in pri tem posebno pozornost namenjali obravnavi prispevka ekonomskega, človeškega, socialnega, kulturnega in okoljskega kapitala. Podobno kot tudi Bryden in sod. (2004), Dawe in Bryden (1999), Abdel-Rahman (1998), Armstrong in Taylor (2000), Cooke in Morgan (1998), Putnam (1995), ki so raziskave opravljali na manjšem ozemlju, so tudi nekateri avtorji, ki so proučevali ekonomsko uspešnost celotnih držav (na primer Porter, 1990; Porter in Ketels, 2003), Agarwal s sod. ugotavlja, da je problematika raznolike ekonomske in razvojne učinkovitosti kompleksna in večdimenzionalna, nanjo pa odločilno vpliva medsebojna interakcija ekonomskega, človeškega, socialnega, kulturnega in okoljskega kapitala, ki so neenakomerno razporejeni po posameznih območjih. Tako se nekatera podeželska območja kažejo kot uspešnejša in razvitejša od drugih, na to pa vplivajo različni dejavniki, pri čemer lahko razlikujemo med notranjimi (endogenimi) in zunanjimi (eksogenimi) dejavniki.

Nabor uporabljenih kazalcev smo pojasnili pri poglavju 1.2 o uporabljenih metodah dela. Analize po posameznih kazalnikih na ravni občin kažejo na **veliko heterogenost in variabilnost po občinah** (slike 57-59). Obstajajo tudi očitne razlike v razvitosti med zahodnim in vzhodnim delom države, kar je že sicer znano dejstvo, pri večini individualno obravnavanih kazalnikov pa še posebej zaostaja oziroma izstopa severovzhodni del Slovenije. Iz spodnjih slik je razvidno, da ta del Slovenije precej izstopa po višjem deležu zaposlenih v kmetijskih dejavnostih, nižjem deležu aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo ter brezposelnosti, pa tudi po številnih drugih uporabljenih kazalcih, ki na slikah 57-59 niso prikazani. Občine v tem delu Slovenije so tudi med najbolj oddaljenimi od Ljubljane.

Slike 54-559: Primer heterogenosti stanja po občinah glede na delež delovno aktivnega prebivalstva v kmetijskih dejavnostih, izobrazbo in registrirano brezposelnost.

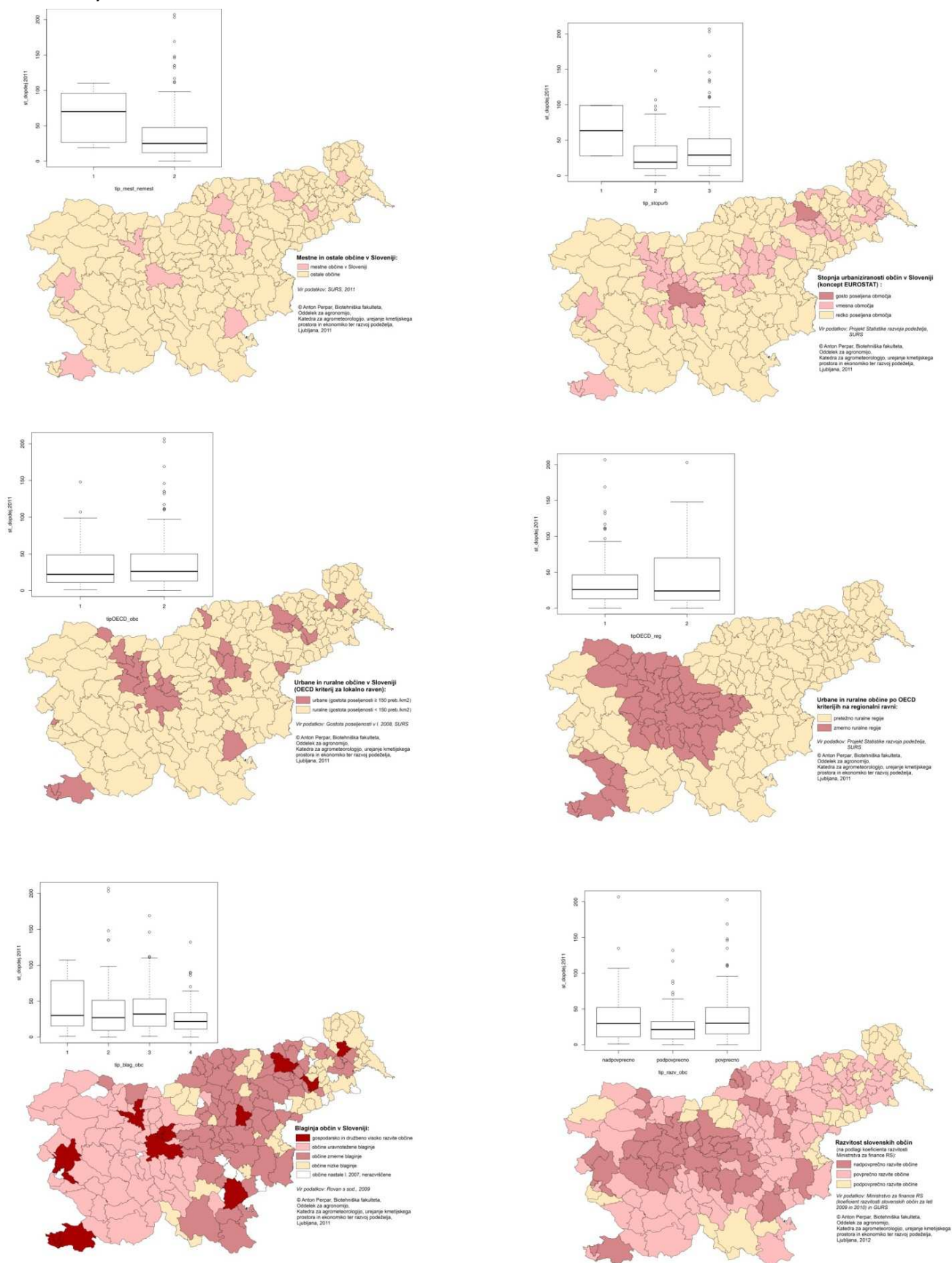
Raznolikost smo skušali prikazati tudi z analizo gospodarskega, socialnega, demografskega in okoljskega stanja slovenskih občin na podlagi različnih **obstojećih tipologij občin**: delitve na mestne in nemestne občine (opredelitev SURS), delitve glede na stopnjo urbaniziranosti območja (pristop EUROSTAT), opredelitve urbanih in podeželskih občin na lokalni ravni in ravni regij (OECD kriterij), tipologije na podlagi opredelitve blaginje slovenskih občin (po Rovana s sod., 2009) ter koeficienta razvitosti občin, ki ga izračunava Ministrstvo za finance. Na podlagi tega izračunanega koeficienta razvitosti smo slovenske občine razvrstili v tri skupine razvitosti: nadpovprečno, povprečno in podpovprečno razvite (grafična predstavitev omenjenih tipologij je na sliki 60).

Skušali smo izluščiti tiste kazalnike, ki v največji meri pojasnjujejo raznolikost med občinami in s tem posredno nakazujejo ključne dejavnike, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost. Pri tem smo preverjali tudi, **ali so razlike v razširjenosti dopolnilnih dejavnosti (število registriranih dopolnilnih dejavnosti v registru) v slovenskih občinah statistično značilne**. Izkazalo se je, da statistične analize tega ne potrjujejo in njihova prostorska razporeditev po občinah močno ne odstopa od povprečja. Predvidevamo lahko, da **na raznoliko razvojno stanje v slovenskih občinah dopolnilne dejavnosti značilno ne vplivajo**. Razlog lahko iščemo najprej v že v znanem dejstvu, da kmetijstvo skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi prispeva slaba 2 % k bruto družbenemu proizvodu (BDP), če njegov doprinos merimo zgolj s čistega ekonomskega vidika. Tudi v zaposlitvi se delež kmetijstva vse bolj zmanjšuje (v letu 2000 še 11,7 %; leta 2011 le še 8,3 %; Erjavec, 2012). Vendar je vloga kmetijstva veliko večja, kot jo kažejo ti podatki, kar je tudi splošno družbeno priznано. Tu ni ocenjena njegova večnamenska vloga, ki v kriznih časih pomeni vse bolj tudi blaženje socialnih stisk na podeželju, **dopolnilne dejavnosti pa pogosto dopolnilni vir prihodkov za obstoj kmetije oziroma boljše rabo potencialov kmetije**. Z vidika dopolnilnih dejavnosti pa smo kljub temu zaznali nekaj zanimivih trendov, če smo ta kazalnik opazovali na podlagi različnih tipologij (slika 60). Na sliki so z okvirji z ročaji, ki so statistično orodje za prikazovanje primerjav med povprečij in variabilnosti podatkov, prikazane tudi razlike v povprečnem številu registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah posameznega tipa območij, ki jih opredeljuje posamezna predstavljena tipologija.

Izrazitih statistično značilnih razlik glede povprečnega števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah med različnimi tipi območij posameznih predstavljenih tipoloških členitev občin torej ni (število je predstavljeno v preglednici 41). Vseeno pa po posameznih členitvah lahko izpostavimo naslednje ugotovitve.

- **Nestne-nemestne občine** (po SURS): dopolnilne dejavnosti so v povprečju pogostejše v mestnih kot nemestnih občinah, torej v bližini večjih urbanih središč. Po tej tipologiji pa imamo prav tako nekaj nemestnih občin, ki odstopajo navzgor od povprečja po številu registriranih dopolnilnih dejavnosti (na primer občine Bohinj, Gorenja vas-Poljane, Idrija, Kidričevo, Laško, Lovrenc na Pohorju, Makole, Radviljica, Slovenska Bistrica in Tržič).
- **Delitev po stopnji urbaniziranosti** (EUROSTAT): tudi v tem primeru se pokaže, da je povprečje registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah največje na gosto poseljenih območjih (mestni občini Ljubljana in Maribor), sledijo jim redko poseljena območja, najmanj dopolnilnih dejavnosti pa najdemo na vmesnih območjih, ki so praviloma območja industrije in storitvenih dejavnosti.
- **Urbane in podeželske občine** (OECD kriterij za lokalno raven): izrazitih razlik glede povprečnega števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah ni, rahlo višje povprečje registriranih dopolnilnih dejavnosti pa se v tem primeru odraža v podeželskih občinah. V obeh skupinah najdemo občine, ki odstopajo navzgor od povprečja: pri urbanih Koper in Slovenj Gradec, pri podeželskih pa na primer Bohinj, Gorenja vas-Poljane, Idrija.
- **Delitev občin na podlagi blaginje** (po Rovana s sod., 2009): izrazitih razlik tudi v tem primeru ni, najmanjše povprečno število registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah se odraža v občinah nizke blaginje (*tip 4*), največje pa v občinah zmerne blaginje (*tip 3*).
- **Delitev občin po razvitosti** (po koeficientu razvitosti Ministrstva za finance): najvišje povprečno število registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah najdemo v razvitih občinah, najnižje pa v podpovprečno razvitih.

Slika 60: Različne tipološke členitve slovenskih občin (karte) ter primerjava povprečja števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah tipov območij, opredeljenih v posamezni tipologiji (okvirji z ročaji nad kartami).

Preglednica 39: Različne tipološke členitve občin ter pripadajoče število kmetijskih gospodarstev (KMG) in število registriranih dopolnilnih dejavnosti (DD).

MESTNE IN NEMESTNE OBČINE (SURS)

	št. občin	delež (%)	št. KMG	povp. ekonom. velikost KMG (v EUR)	skupno št. regist. dop.dej.	povp. št. regist. dop.dej. po občinah
1-mestne	11	5,2	7343	9677,80	722	65,6
2-nemestne	199	94,8	67.303	4063,50	7156	36,0
SKUPAJ	210	100,0	74.646		7878	

STOPNJA URBANIZIRANOSTI (EUROSTAT)

	št. občin	delež (%)	št. KMG	povp. ekonom. velikost KMG (v EUR)	skupno št. regist. dop.dej.	Povp. št. regist. dop.dej. po občinah
1- gosto poseljena območja	2	1,0	1415	15.798,00	127	63,5
2- vmesna območja	54	25,7	16.593	4526,60	1615	29,9
3- redko poseljena območja	154	73,3	56.638	4149,80	6136	39,8
SKUPAJ	210	100,0	74.646		7878	

BLAGINJA OBČIN (Rovan s sod.)

	št. občin	delež (%)	št. KMG	povp. ekonom. velikost KMG (v EUR)	skupno št. regist. dop.dej.	povp. št. regist. dop.dej. po občinah
1 - gospodarsko in družbeno visoko razvite občine	15	7,1	7319	7417,20	685	45,7
2 - občine uravnotežene blaginje	56	26,7	19.445	3478,50	2376	42,4
3 - občine zmerne blaginje	70	33,3	30.419	5758,40	2848	40,7
4 - občine nizke blaginje	52	24,8	14.075	3238,00	1478	28,4
9 - nerazvrščene (ustanovljene po letu 2007)	17	8,1	3388	2210,70	491	28,9
SKUPAJ	210	100,0	74.646		7878	

OECD TIPOLOGIJA - OBČINE

	št. občin	delež (%)	št. KMG	povp. ekonom. velikost KMG (v EUR)	skupno št. regist. dop. dej.	povp. št. regist. dop.dej. po občinah
1-urbane	37	17,6	11.900	4966,30	1357	36,7
2-podeželske	173	82,4	62.746	4218,80	6521	37,7
SKUPAJ	210	100,0	74.646		7878	

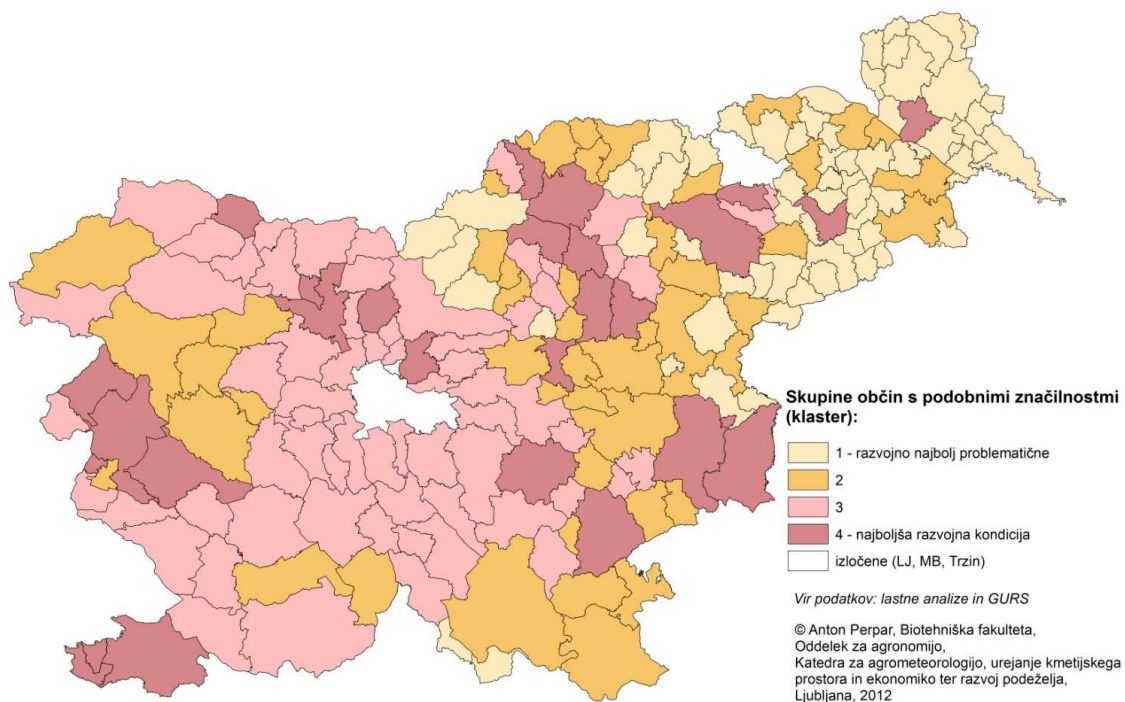
RAZVITOST OBČIN (na podlagi koeficienta razvitosti Ministrstva za finance)

	št. občin	delež (%)	št. KMG	povp. ekonom. velikost KMG (v EUR)	skupno št. regist. dop. dej.	povp. št. regist. dop. dej. po občinah
1- nadpovprečno razvite	64	30,5	20.463	5091,10	2099	42,0
2- povprečno razvite občine	97	46,2	40.634	4786,10	4237	40,3
3- podpovprečno razvite občine	49	23,3	13.549	2872,90	1542	28,0
SKUPAJ	210	100,0	74.646		7878	

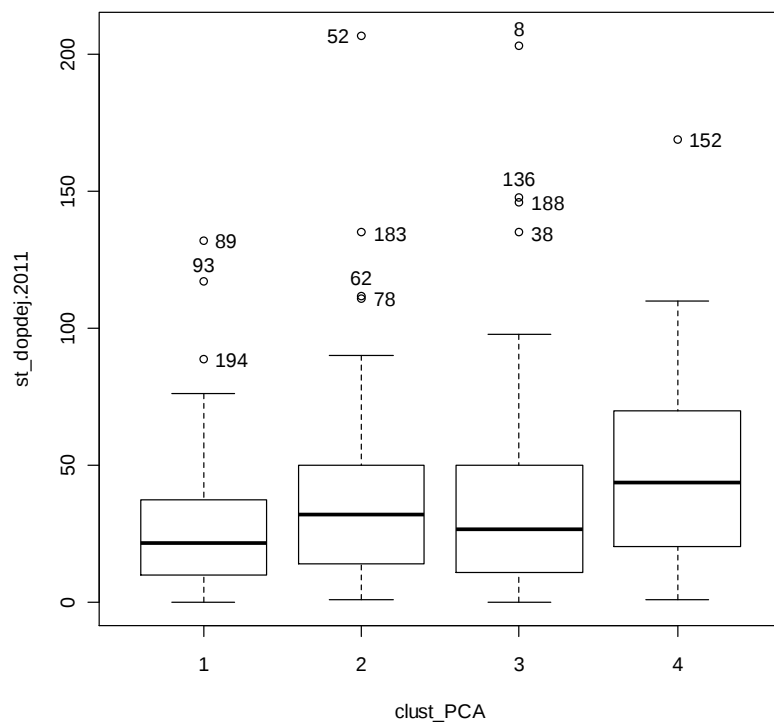
Vir podatkov: število KMG in ekonomska velikost KMG - SURS, Popis kmetijstva 2010; število dopolnilnih dejavnosti - Register dopolnilnih dejavnosti, MKO, stanje maj 2011; lastni preračuni.

Korelacijo med razvitostjo občin in razširjenostjo dopolnilnih dejavnosti na kmetiji smo preverjali tudi z na novo izdelano tipologijo na podlagi naših (40-ih) izbranih kazalnikov (lahko jo imenujemo tudi "tipologija gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin"; slika 61). Ugotovimo lahko, da je najmanj

Slika 61: Klaster občin na podlagi izbranih 40-tih kazalnikov (skupine občin s podobnimi značilnostmi).

Slika 62: Okvir z ročaji za primerjavo povprečij števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po "tipologiji gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin" (klaster občin).

registriranih dopolnilnih dejavnosti v občinah, ki so z gospodarskega in razvojnega vidika najbolj problematične - *tip 1* (praviloma male občine v severovzhodni Sloveniji), največ pa v občinah, ki so na podlagi izbranih kazalnikov v najboljši razvojni kondiciji - *tip 4* (slika 62).

Ugotovimo lahko, da je število registriranih dopolnilnih dejavnosti večje na območjih, ki so tudi sicer gospodarsko bolje razvita in infrastrukturo bolj opremljena. Pri tem je odločujoč dejavnik bližina trga oziroma potencialna turistična atrakcija (naravna ali kulturna dediščina, termalno zdravilišče, smučišče ipd.).

Tudi če opazujemo ekonomsko velikost kmetijskih gospodarstev (na podlagi rezultatov popisa 2010) lahko ugotovimo, da večjo ekonomsko velikost v povprečju dosegajo kmetije, ki so bližje urbanim središčem oziroma gosteje poseljenim območjem, oziroma v gospodarsko bolj razvitih občinah. Vzroke bi verjetno lahko prav tako našli v bližini trga, večji podjetniški iniciativnosti, razvitosti infrastrukture, večjih možnostih zaposlitev družinskih članov izven kmetije, pa tudi demografskih značilnostih (na primer boljši starostni in izobrazbeni strukturi prebivalstva) ipd.

Analize kažejo, da gre za kompleksno prepletenost dejavnikov, ki je še bolj izražena, če podeželje obravnavamo še širše (ne le z vidika kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti) z vso njegovo gospodarsko in razvojno strukturo. V tem primeru ugotavljamo, da so **razlike med občinami rezultat** posameznih dejavnikov oziroma najpogostejše **kombinacije večjega števila dejavnikov in njihovih medsebojnih interakcij**.

Razlike med občinami so najbolj statistično značilne po naslednjih kazalnikih: gostoti prebivalstva, skupnem prirastu prebivalstva (vsota naravnega in selitvenega prirasta), številu registriranih patentov, dinamiki ustanavljanja novih podjetij, dodani vrednosti gospodarskih družb na prebivalca, deležu aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo ter deležu aktivnega prebivalstva zaposlenega v kmetijskih dejavnostih in po drugi strani deležu aktivnega prebivalstva zaposlenega v storitvenih dejavnostih, številu zaposlenih na 1000 prebivalcev, bruto osnovi za dohodnino in stopnji brezposelnosti. Statistično značilne razlike so izkažejo tudi po količini zbranih komunalnih odpadkov, deležu Natura 2000 območij v občini in oddaljenosti občinskih središč od Ljubljane, deloma tudi od najbližjih regionalnih središč.

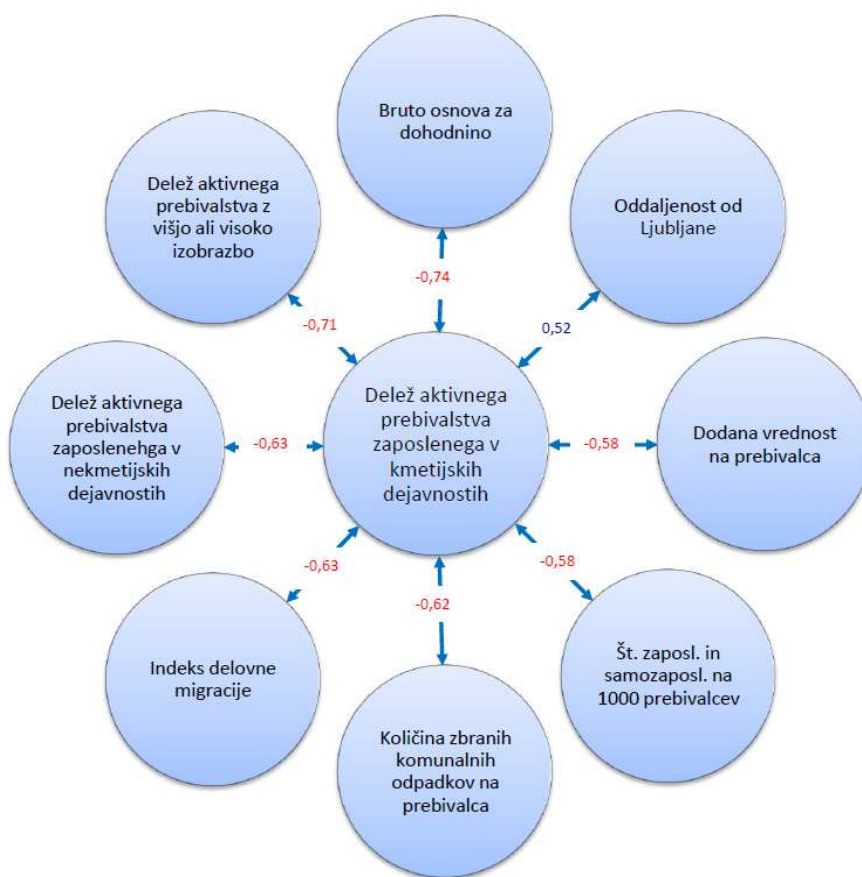
Omenjene spremenljivke opisujejo dejavnike kot so gibanje števila prebivalstva in gostoto poseljenosti, produktivnost, inovativnost, podjetniško iniciativnost, strukturo gospodarskih dejavnosti, ekonomsko moč prebivalstva, stanje na trgu dela ter stanje okolja. Običajno gre za različne kombinacije zgoraj omenjenih dejavnikov in njihove medsebojne korelacije (odvisnosti), ki vplivajo na stanje in razvojne možnosti območja. Analize korelacij med kazalniki to potrjujejo.

Primer parcialnih korelacij s spremenljivko "delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v kmetijskih dejavnostih" je prikazan na sliki 63. Višji delež aktivnega prebivalstva zaposlenega v kmetijskih dejavnostih na nekem območju pomeni nižjo osnovo za dohodnino, manjši delež visoko izobraženega prebivalstva, manjši indeks delovne migracije, nižjo dodano vrednost na prebivalca, manj zbranih komunalnih odpadkov ipd., ta delež pa raste z oddaljenostjo od Ljubljane.

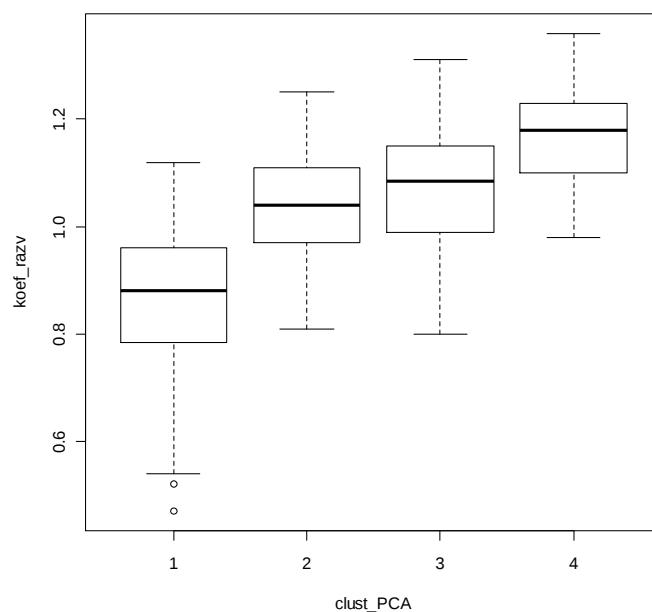
Pri naši analizi smo se sicer osredotočili na kvantitativne kazalnike. Iz prakse, pa tudi iz nekaterih drugih raziskav, pa lahko ugotovimo, da je še **nepojasnjene razlike v uspešnosti med območji z enakimi vrednostmi kvantitativnih kazalnikov mogoče pojasniti s tako imenovanimi "nestvarnimi" dejavniki** kot so partnerstva, razvojna omrežja, socialni kapital lokalnih skupnosti, sposobnost lokalnih vodstev ipd.

Opredeljene skupine občin smo dodatno obravnavali tudi z vidika zadolženosti občin na prebivalca, saj je mogoče, da so občine, ki sicer izkazujejo dobro gospodarsko in razvojno uspešnost hkrati tudi precej zadolžene.

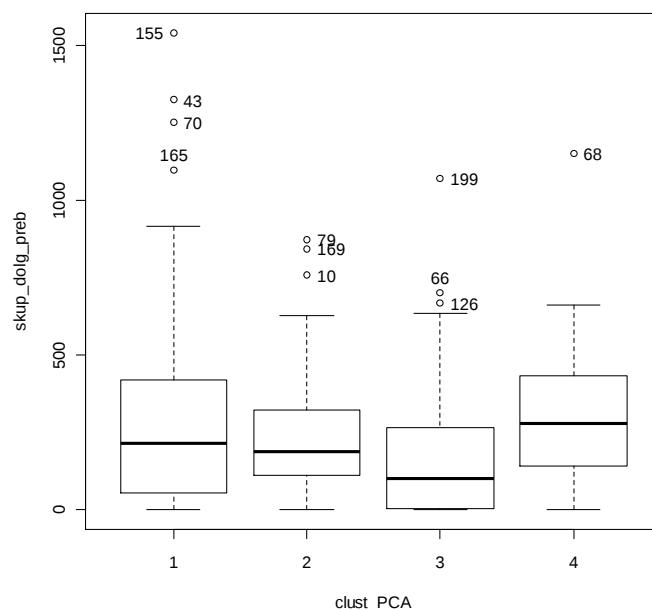
Slika 563: Parcialne korelacije spremenljivke "delež aktivnega prebivalstva zaposlenega v kmetijskih dejavnostih" (rdeče negativni korelacijski koeficienti, modro pozitivni).

Slika 64: Povprečen koeficient razvitosti v opredeljenih skupinah občin (1- razvojno najbolj problematične občine, 4 - občine v najboljši razvojni kondiciji).

Slika 65: Višina skupnega dolga (skupaj dolg občine in pravnih oseb v občini v EUR/prebivalca) v opredeljenih skupinah občin (1- razvojno najbolj problematične občine, 4 - občine v najboljši razvojni kondiciji).

Okvir z ročaji (slika 65) kaže, da je skupina občin, ki izkazuje najboljše ekonomsko in razvojno stanje (*tip 4*) hkrati tudi najbolj zadolžena. V tej skupini občin izstopa občina Koper, ki izkazuje najvišjo zadolženost na prebivalca v skupini (občine Ljubljana, Maribor in Trzin so bile predhodno izločene). Bolj zaskrbljujoče je dejstvo, da po zadolženosti ne zaostaja veliko tudi 1. skupina občin (*tip 1*), ki sicer izkazuje najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnost. V tej skupini je tudi občina, ki je na prebivalca občine najbolj zadolžena v Sloveniji (občina Solčava, dolg na dan 31. 12. 2010 je znašal 1540,59 EUR na prebivalca občine), v tej skupini pa so visoko zadolžene še občine Gornji Petrovci, Kostel in Šalovci.

Najmanj zadolžena je 3. skupina občin, ki smo jo že na podlagi kazalcev, uporabljenih v analizi, opredelili kot razvojno najbolj trajnostno naravnane občine. Občine, ki po zadolženosti nekoliko odstopajo v tej skupini, so občine Vransko, Komen ter Postojna. V drugi skupini občin, ki se po zadolženosti uvršča med 1. in 3. skupino, pa so izstopajoče občine po zadolženosti Lenart, Šentjernej in Bovec.

Dosedanji izsledki raziskav kažejo, da je razlaga različne razvojne uspešnosti podeželskih območij kompleksna, saj se dejavniki razlikujejo tako znotraj podeželskih območij kot tudi med samimi podeželskimi območji, vloga posameznega dejavnika v ekonomskem in razvojnem procesu pa se lahko tudi spreminja.

Predvsem demografsko dinamična in infrastrukturno ustrezno opremljena podeželska območja v Sloveniji lahko predstavljajo možnosti za nove poslovne priložnosti (dopolnilne dejavnosti na kmetiji in druge tržno zanimive podjetniške dejavnosti in storitve), ki pa jih (ne)kmečko prebivalstvo še ne uspeva izkoriščati v zadostnem obsegu.

Vzroki za to so lahko nezadostna in neustrezna usposobljenost, motiviranost in informiranost, slaba investicijska sposobnost, po drugi strani pa hitrejšega razvoja ne omogočajo tudi nekateri zunanji dejavniki, na katere posamezna kmetija oziroma tudi lokalna skupnost (občina) nima velikega vpliva (na primer brezposelnost, podjetniška iniciativnost ali inovativnost, oddaljenost od Ljubljane oziroma pomembnih prometnih povezav ipd.). Tu bi večjo vlogo morale odigrati tudi druge ustrezne politike.

7. KOMENTAR UGOTOVITEV

(1) Katere dopolnilne dejavnosti spodbujati, katere morda ne?

S sinteznim pregledom kvantitativnih in kvalitativnih značilnosti glavnih skupin dopolnilnih dejavnosti smo oblikovali oceno primernosti za njihovo razvojno spodbujanje v prihodnosti. Kar najbolj objektivno smo poskušali oceniti, **katere dopolnilne dejavnosti se v zadnjem desetletju izkazujejo kot bolj uspešne**, in sicer: a) gospodarsko, b) glede zaposlitve/vključevanja družinskih članov, c) z vidika uporabe potencialov kmetije, d) glede njihovih učinkov v lokalnem/regionalnem okolju idr.

Po naših ocenah so se glede potreb po spodbujanju prihodnjega razvoja oblikovale tri skupine dopolnilnih dejavnosti, in sicer tiste, kjer so:

1. **slabo izraženi pozitivni učinki** dopolnilne dejavnosti; ocenjujemo, da je smotrnost nadaljnjega spodbujanja dopolnilne dejavnosti vprašljiva;
2. **v večini elementov so učinki dopolnilne dejavnosti pozitivni**; smiselno je pripraviti nabor učinkovitih dopolnitev in v prihodnje usmerjati/spodbujati njen razvoj;
3. **učinki dopolnilnih dejavnosti so izrazito pozitivni**; nujno je potrebno nadaljnje spodbujanje in razvoj dejavnosti.

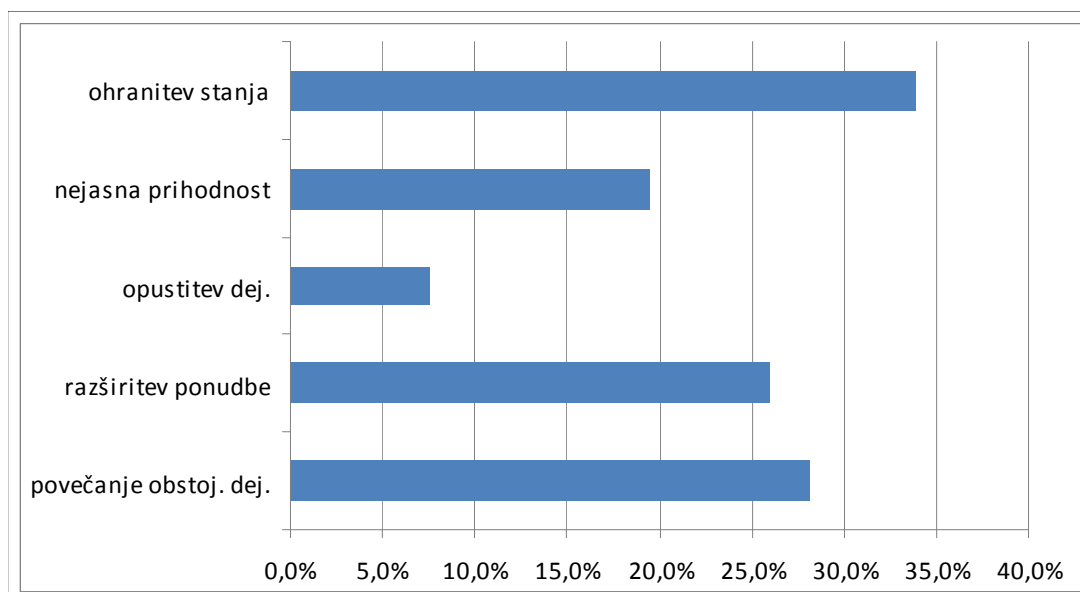
V nadaljevanju so nekoliko podrobneje opredeljene glavne razvojne značilnosti posameznih dopolnilnih dejavnosti skupaj z njihovimi učinki (na kmetiji/lokalni/regionalni ravni). Te predstavitve dodatno utemeljujejo predlagane usmeritve za prihodnji razvoj dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji.

Ocene razvojne perspektivnosti za 4 vrste dopolnilnih dejavnosti (zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi, ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib, aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja in kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji) nismo podali, saj gre pri prvih treh vrstah za razmeroma maloštevilne dopolnilne dejavnosti, ki jih s terenskim delom nismo zajeli v ustreznem številu, njihova razvojna vloga za kmetijo in podeželje pa je omejena. Pri skupini druge kmetijske dejavnosti (11) zaradi heterogenosti (od trsničarstva do perutninarstva in reje divjadi) in nedorečenosti kategorije nismo opravili podrobnega vrednotenja, čeprav smo na terenu anketirali 46 kmetij z dopolnilno dejavnostjo iz te skupine.

Oceno razvojne perspektivnosti dopolnilne dejavnosti smo oblikovali na osnovi podatkov Registra dopolnilnih dejavnosti (prej MKGP, danes MKO), kjer smo upoštevali predvsem dinamiko razvoja števila posameznih dopolnilnih dejavnosti. Nadalje smo v oceno vključili odgovore anketiranih nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji glede perspektivnosti posamezne dejavnosti. Na koncu smo pripravili delne (ekspertne) ocene za različne vidike posameznih dopolnilnih dejavnosti, in sicer na podlagi ocene stopnje angažiranosti domače delovne sile, vloge začetne investicije, vpliva dejavnosti na lokalno okolje in širše, na razvoj podeželja, učinkov dejavnosti na ravni kmetije, povezanosti/soodvisnosti kmetijske in dopolnilne dejavnosti.

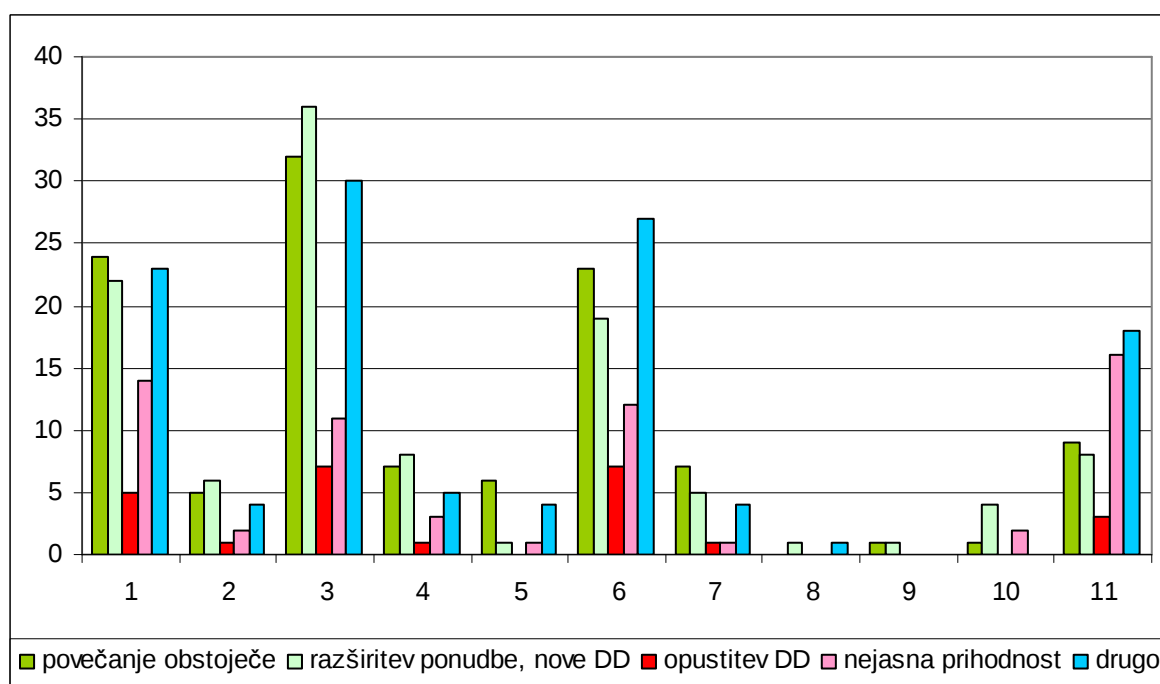
Grafični prikaz perspektivnosti dopolnilnih dejavnosti (kot jo vidijo nosilci dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah) nakazuje, da sicer kmetje praviloma vidijo v večini dopolnilnih dejavnosti dobre možnosti za povečanje obstoječega obsega (torej razvoj obstoječih dopolnilnih dejavnosti) ali razširitev še na druge dopolnilne dejavnosti, hkrati pa se v okviru istih dejavnosti (pri številčno najbolj zastopanih, pa tudi delovno bolj zahtevnih, na primer predelavi, turizmu na kmetiji idr.) kaže, da pomemben delež vprašanih (več kot 15 %) v dopolnilni dejavnosti ne vidi prave prihodnosti (prihodnost dejavnosti je nejasna, manjši del pa jih celo načrtuje opustitev).

Slika 576: Načrtovan razvoj dopolnilnih dejavnosti (vsi odgovori).

Vir: Anketa nosilcev dopolnilne dejavnosti, 2010 – 2011 (N=275).

Slika 587: Perspektiva nosilne dopolnilne dejavnosti na kmetiji z vidika njihovih nosilcev.

Vir: Anketa nosilcev dopolnilne dejavnosti, 2010 – 2011 (N=275).

Izpostaviti velja velik delež odgovorov »drugo«, ki se tičejo prihodnosti dopolnilne dejavnosti. V večini primerov so nosilci poudarili, da želijo zadržati obstoječe stanje (največkrat so to tisti, ki so pred kratkim izvedli večjo investicijo, uvedli novost).

Preglednica 40: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – spreminjanje števila in perspektivnost.

št.	dopolnilna dejavnost	število prijavljenih dopolnilnih dejavnosti				odgovori ankete – perspektiva dop.dej. na kmetiji (% odgovorov)					glavni vidiki perspektivnosti – združeni odgovori (%)		
		2004	2008	2011	indeks 2011/2008	povečanje obstoječe	razširitev ponudbe, nove dop.dej.	opustitev dop.dej.	nejasna prihodnost	drugo	perspektivno	ni perspektive	drugo
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov	429	639	1537	241	27,3	25,0	5,7	15,9	26,1	52,3	21,6	26,1
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji	7	49	177	361	27,8	33,3	5,6	11,1	22,2	61,1	16,7	22,2
3	turizem na kmetiji	446	790	1359	172	27,6	31,0	6,0	9,5	25,9	58,6	15,5	25,9
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji	127	312	576	185	29,2	33,3	4,2	12,5	20,8	62,5	16,7	20,8
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	26	75	247	329	50,0	8,3	0,0	8,3	33,3	58,3	8,3	33,3
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi	860	1963	2878	147	26,1	21,6	8,0	13,6	30,7	47,7	21,6	30,7
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	20	82	263	321	38,9	27,8	5,6	5,6	22,2	66,7	11,1	22,2
8	zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi	6	9	14	156	0,0	50,0	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0
9	ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib	0*	12	20	167	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
10	aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja	0	13	37	285	14,3	57,1	0,0	28,6	0,0	71,4	28,6	0,0
11	kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji	294	772	770	99	16,7	14,8	5,6	29,6	33,3	31,5	35,2	33,3
	skupaj	2215	4716	7878	167	26,8	25,9	5,8	14,5	27,0	52,7	20,3	27,0

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, MKO 2011, Anketa dopolnilnih dejavnosti, 2010-2011.

Preglednica 41: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – ocena primernosti za potencialne razvojne spodbude.

št.	dopolnilna dejavnost	ocena trendov rasti dop.dej.(2008 do 2011) (1)	ocena perspektivnosti (2)	angažiranost, vključenost delovne sile (3)	investicija (3)	učinki dop.dej. v lokalnem okolju (3)	učinki dop.dej. na kmetiji (3)	povezava dop.dej. s kmetijsko dejavnostjo (3)	pomen dop.dej. za razvoj podeželja (3)	spodbujati dop.dej. z vidika kmetije, posameznika (4)	spodbujati dop.dej. z vidika razvoja podeželja (4)	skupna ocena potrebe po spodbujanju dop.dej. (4)
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov	3	2	2	2	1	2	2	2	3	2	3
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji	3	3	1	1	1	1	1	2	1	2	2
3	turizem na kmetiji (5)	2	2							3	3	3
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji	2	3	1	2	2	1/2	1	2	1/2	2	2
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	3	2	1	3	1	2	1	1/2	2	1	1/2
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	3
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	3	3	1	1	1	1	2	1	2	1	2

Preglednica 42: Turizem na kmetiji - ocena primernosti za potencialne razvojne spodbude.

turizem na kmetiji	angažiranost, vključenost delovne sile (3)	investicija (3)	učinki dop.dej. v lokalnem okolju (3)	učinki dop.dej. na kmetiji (3)	povezava dop.dej. s kmetijsko dejavnostjo (3)	pomen dop.dej. za razvoj podeželja (3)	spodbujati dop.dej. z vidika kmetije, posameznika (4)	spodbujati dop.dej. z vidika razvoja podeželja (4)
nastanitveni	2	3	2	2	1	3	2	2
izletniški	3	2	2	2	2	2	3	2
ostalo	1	1	2	1	1	2	1	2

Opombe:

(1) Indeks gibanja števila dopolnilnih dejavnosti: 1 (do 150), 2 (150 do 200), 3 (nad 200).

(2) Perspektivnost dopolnilne dejavnosti: 1 - manj perspektivna, 2 – srednje perspektivna, 3 – zelo perspektivna.

(3) Najpomembnejši učinki dopolnilne dejavnosti: 1 – majhni, običajno nepomembni, 2 – srednji, razmeroma pomembni, 3 – veliki, pomembni.

(4) Spodbujanje nadaljnega razvoja dopolnilne dejavnosti: 1 (smotrnost nadaljnega spodbujanja je lahko vprašljiva); 2 (smiselno v prihodnje usmerjati/spodbujati razvoj); 3 (nujno potrebno in zelo smiselno nadaljnje spodbujanje in razvoj).

(5) Turizem na kmetiji je zaradi heterogene strukture dejavnosti predstavljen v ločeni preglednici spodaj po vrstah dejavnosti (nastanitveni, izletniški, ostalo).

Predelava, obdelava, dodelava, zamrzovanje in pakiranje kmetijskih pridelkov in gozdnih sortimentov.

Število prijavljenih dejavnosti se je v zadnjih nekaj letih pomembno povečalo (s 639 v letu 2008 na 1537 v letu 2011), terensko anketiranje pa je pokazalo, da 52 % obstoječih izvajalcev te dejavnosti načrtuje povečanje ali razširitev ponudbe. Hkrati je tudi delež tistih, ki v tej dopolnilni dejavnosti ne vidi prave razvojne perspektive (brez vizije oziroma načrtujejo opustitev), razmeroma visok (kar 21,6 %). Dobra četrtina v načrtu nima večjih sprememb. Poleg precejšnje začetne investicije v dopolnilno dejavnost predelave je tudi vpetost družinskih članov v delo velika. Neposredni gospodarski učinki na sami kmetiji so veliki, medtem ko v širšem lokalnem/regionalnem okolju pogosto manj pomembni. Zelo velika je neposredna povezava/soodvisnost kmetijske in dopolnilne dejavnosti. Kljub temu da predstavlja dopolnilna dejavnost predelave eno najbolj zahtevnih dejavnosti na kmetiji (od tod tudi zadržki glede bodočega razvoja s strani anketirancev), pa se je njeno nadaljnje spodbujanje (morda tudi v obliki dodatnih razvojnih ukrepov) vsekakor izkazalo kot zelo potrebno.

Prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji se je bolj razširila šele v zadnjih letih. Poleg številčne rasti je tudi terensko anketiranje pokazalo, da je za posameznike ta dopolnilna dejavnost zanimiva, saj preko 60 % kmetov načrtuje bodisi nadaljnji razvoj te dopolnilne dejavnosti oziroma uvajanje še dodatne dopolnilne dejavnosti. Učinki prodaje pridelkov in izdelkov okoliških kmetij so na ravni lokalnega okolja zaenkrat še manj zaznavni, v primeru razvoja (tudi kvalitativnega, predvsem določenih kmetijskih pridelkov) te dejavnosti pa je lahko njen učinek za razvoj podeželja razmeroma pomemben (povezovalna vloga). Zato je spodbujanje razvoja te dopolnilne dejavnosti tudi v prihodnje še smiselno.

Turizem na kmetiji: perspektivnost dopolnilne dejavnosti turizem na kmetiji je smiselno ocenjevati glede na vrsto storitve. Zaradi heterogenosti te dejavnosti (po ponudbi in predvsem po zahtevnosti glede izvajanja) smo ločeno vrednotili nastanitveni turizem, izletniški turizem ter ostale turistične dejavnosti na kmetiji. Turizem na kmetiji je poleg storitev s kmetijsko mehanizacijo in predelave številčno zelo zastopana dopolnilna dejavnost, ki ima v Sloveniji tudi dolgo tradicijo. Gre za dejavnost, kjer se že pred začetkom izvajanja poleg velike investicije (in človeških virov), zahteva dober premislek, ali je tak korak za posamezno kmetijo sploh smotrno, uresničljiv. Zato je rast kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizma stalna, vendar zmerna. Tudi odgovori kmetov glede bodočega razvoja te dejavnosti kažejo na dileme (včasih celo strah) glede prihodnosti. Vendar se kaže, da prav turizem na kmetiji predstavlja tisto dejavnost, ki se lahko odlično dopolnjuje z osnovno kmetijsko dejavnostjo, pa tudi z drugimi dopolnilnimi dejavnostmi (na primer predelavo, izobraževanjem, dejavnostmi povezanimi s tradicionalnimi znanji). V tej dejavnosti številni kmetje vidijo predvsem dobro možnost prodaje svojih pridelkov in izdelkov (na bolj oddaljenih območjih je to tudi skoraj edina možnost). Zato je nujno potrebno spodbujanje razvoja te dejavnosti, vendar bo v prihodnje potrebne več povezave z razvojem turistične dejavnosti na regionalni ravni nasplo.

Dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji: podobno kot turizem na kmetiji dopolnilna dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji, izkazuje zmerno rast. Anketirani nosilci sicer za razvoju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji vidijo veliko perspektivo, vendar ne zgolj v okviru dejavnosti povezane s tradicionalnimi znanji, temveč predvsem v kombinaciji z drugimi. Kaže se torej, da je ta dejavnost najpogostejše lahko ena izmed dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, redkeje pa je to glavna oziroma nosilna dopolnilna dejavnost. Ocenjujemo, da je v prihodnje še potrebno spodbujati razvoj te dejavnosti predvsem v tistih primerih, kjer prihaja do večje povezanosti/dopolnjevanja/soodvisnosti z osnovno kmetijsko dejavnostjo.

Pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov: ta dopolnilna dejavnost je v zadnjih nekaj letih doživela izjemno rast (komaj 75 prijavljenih leta 2008 in kar 247 v letu 2011). Med nosilci, ki to dejavnost izvajajo, je poudarjeno velik delež tistih, ki vidijo prihodnost v povečanem obsega pridobivanja in prodaje energije iz obnovljivih virov. Vendar prihaja prav znotraj te dejavnosti do velikih razhajanj. Številni nosilci na območju alpskega in predalpskega sveta, ki pridobivajo energijo iz biomase (les), so uspeli oplemenititi obstoječo kmetijsko dejavnost z rabo gozda. V nekaterih primerih so se povezali tudi z lokalnim okoljem, saj pridobljeno energijo koristijo neposredno v naselju – gre za dopolnilno dejavnost, ki je dobro povezana s kmetijstvom ter vpeta v lokalno okolje. Učinki na ravni kmetije/kmetijskih lokalnih ravni pa tudi za razvoj (trajnostni)

podeželja so izjemno pozitivni. Žal je takih primerov (zaenkrat) razmeroma malo. Veliko dopolnilnih dejavnosti iz te skupine pridobiva energijo iz sončeve energije (fotovoltaika), povezave s kmetijstvom ni, pozitivnega učinka takšne dejavnosti pa, z izjemo tistega gospodarskega, na ravni kmetije niti na lokalni ravni ni. (Seveda pa so prisotni precejšnji pozitivni okoljski učinki.) Zato je smotrnost spodbujanja tovrstnih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v prihodnje vprašljiva.

Storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi je številčno najbolj zastopana in »utečena« dopolnilna dejavnost pri nas. Rast te dejavnosti se je v zadnjih letih umirila (najnižja med vsemi dopolnilnimi dejavnostmi), odgovori kmetov glede bodočega razvoja pa so najmanj perspektivni, optimistični. Kar 8 % jih namerava povsem opustiti dejavnost. Po drugi strani gre za s kmetijstvom in podeželjem organsko zelo povezano dopolnilno dejavnost, ki jo bo v določenih segmentih v prihodnje potrebno prilagoditi drugačnim razmeram, vendar vsekakor spodbujati in še razvijati.

Izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji: velik porast te dopolnilne dejavnosti (predvsem kot druge ali tretje dopolnilne dejavnosti na posamezni kmetiji) kaže na vse večjo širšo družbeno vlogo kmetijstva/kmeta v naši družbi. Trenutno še nima neke večje vloge ne v gospodarskem smislu (na ravni kmetije) niti širše (na lokalni ravni, za razvoj podeželja). Vendar bo širjenje znanj s področja kmetijstva, pridelave hrane, razumevanja narave in naravnih procesov idr. v prihodnje za trajnostni razvoj družbe vse pomembnejše, zato je nadaljnji razvoj izobraževanja na kmetijah potrebno spodbujati.

(2) Kaj določa dopolnilno dejavnost, ki ima funkcijo preživetja in kaj jo loči od registracije s.p. (ali statusa popoldanskega dela na kmetiji)?

Načeloma velja doktrina, da je dopolnilna dejavnost, dejavnost, ki je vezana na uporabo proizvodnih dejavnikov (surovin in/ali strojev in opreme, zgradb) in s katerimi bodisi dodajamo vrednost osnovnim kmetijskim proizvodom ali pa zapolnjujemo delovne depresije pri članih kmetijskega gospodarstva. Iz tega vidika verjetno skupni dohodek iz dopolnilne dejavnosti ne bi smel presegati skupnega dohodka iz osnovne kmetijske dejavnosti. **V primeru ko bi bila ta meja presežena, pa bi veljalo tako dopolnilno dejavnost prekategoriirati v dodatno dejavnost na kmetiji, ki pa ima, če je to v interesu kmetijstva in podeželja, še vedno določene ugodnosti, vprašanje pa je, če enake kot dopolnilne dejavnosti.**

(3) Kakšen je odnos med osnovno in dopolnilno dejavnostjo?

Poleg **kvantitativnih analiz** podatkov (strukturni podatki, analize podatkov registra dopolnilnih dejavnosti, analize ankete nosilcev dopolnilne dejavnosti) smo pri iskanju odgovora na to vprašanje uporabili tudi **kvalitativne podatke**, ki smo jih **pridobili z intervjujem 21-ih nosilcev dopolnilnih dejavnosti**. Izbrani intervjuvanci problematiko dopolnilnih dejavnosti na kmetiji spremljajo že dlje časa in so na svojem področju razmeroma uspešni oziroma prepoznani.

Da bi uspeli z vidika nosilcev dopolnilnih dejavnosti pojasniti odnos med osnovno in dopolnilno dejavnostjo, smo odgovore in razmišljanja kmetov združili v naslednje vsebinske sklope:

1. razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi,
2. najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali razvoju osnovne kmetijske dejavnosti,
3. odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo,
4. razumevanje gospodarske vloge dopolnilne dejavnosti za kmetijo in v širšem smislu za razvoj podeželja,
5. stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb,
6. možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu.

Transkribirane zapise intervjujev smo skrbno proučili in stališča kmetov do navedenih težišč združili po posameznih vsebinskih sklopih. Poleg vsebinsko ključnih citatov, ki so v skrajšani obliki priloženi poročilu (priloga, poglavje 12.1), smo s pregledno matriko predstavili stališča kmetov do problematik, ki so, po našem mnenju, ključne za razumevanje odnosa (sobivanja in razvoja) kmetovanja in dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

1. Razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi

Kako kmetje (nosilci dopolnilne dejavnosti) danes vidijo/občutijo vlogo oziroma pomen kmetijstva v družbi, je **odličen pokazatelj njihovih ambicij in motiviranosti za kmetovanje tudi v prihodnje**. Izbor intervjuvancev (vključili smo aktivne kmetije na področju dopolnilnih dejavnosti) je pomembno vplival na prevladujoče stališče.

Večina ocenjuje, da je družba kmetijstvu naklonjena in da se vloga kmeta/kmetovanja v zavesti ljudi krepi. Pri razgovoru se je praviloma pokazala tudi velika osebna angažiranost kmetov, zaupanje in osebni odnos (navезanost) do zemlje, narave. Nekaj anketirancev je izpostavilo predvsem osnovno, »preživetveno« vlogo kmetijstva. Ti odgovori nakazujejo, da je v zavesti te skupine kmetov predvsem ohranitev kmetije, ki jim omogoča preživetje. Tretjo skupino tvorijo posamezniki, ki zaradi različnih vzrokov izpostavljajo izjemno negativen odnos družbe, države idr. do kmeta in kmetovanja. V Sloveniji je tovrstna kritika in izpostavljanje slabosti in težav v kmetijstvu stalnica, odgovori oziroma stališča izbranega vzorca kmetij z dopolnilno dejavnostjo pa so pokazali precej drugačno sliko: v marsičem so ravno nasprotni od splošno uveljavljenega mnenja.

O pomenu kmetijstva za sodobno družbo so nekateri anketiranci menili:

»Jaz mislim, da je zelo velik, pa še večji bo. Zato, ker hrana je le potrebna. In če ne bo hrane, je tudi naš obstoj vprašljiv.« (I7, anketiranka, Savina, 2011)

»Ja, za vse so pomembne. Za obstoj naše države, a ne, prehrana, vse. Če pavrov ne bo, ne vem ...« (I5, anketiranka, Libeliče, 2011)

Na dodatno vprašanje, kaj kmetijstvo pomeni posamezniku, kmetovalcu, so bili odgovori zelo enotni. Izpostavili so predvsem samostojnost, neodvisnost, svobodo, delo v naravi in z naravo. Ta komponenta je pri večini intervjuvancev zelo poudarjena. Zelo poudarjeno je bilo tudi zadovoljstvo z dejstvom, da so kmetje. Razumevanje pojma »biti kmet« se je spremenilo in se še spreminja – tega se vprašani zavedajo.

»Počutim se dobro, saj sem neodvisen, poskusil sem, kako je v službi, a se sedaj bolje počutim.« (I17, anketiranec, Pohorje, 2011)

»Kmetija nam pomeni glavni vir dohodka, izpolnitev življenjskega poklica, ustvarjalnosti in nasledstva svojih prednikov, želja da se poslanstvo nadaljuje. Kmetija nam je v ponos in veselje ter nas pri ničemer ne omejuje.« (I18, anketiranka, Poljčane, 2011)

2. Najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali pa razvoju osnovne kmetijske dejavnosti

Razvoj dopolnilnih dejavnosti je neposredno povezan s kmetovanjem in problemi, ki so za posameznika pereči že pri izvajanju osnovne dejavnosti. Glede na dejstvo, da večina intervjuvancev kmetuje na območjih z omejenimi dejavniki za kmetijstvo, smo pričakovali, da bodo med ključnimi problemi izpostavljeni izrazito slabi naravni pogoji za kmetovanje (relief, nadmorska višina, slabša kakovost tal idr.). Odgovori kmetov so pokazali, da pri aktivnih kmetijah, ki na osnovno in dopolnilno dejavnost gledajo z vizijo (razvojno), osnovni problem pri kmetovanju predstavlja omejenost, pomanjkanje kmetijskih zemljišč: bodisi travinja pri živinorejsko usmerjenih, ali njiv pri ostalih (celo pomanjkanje gozda). Del odgovorov kaže, da je kmetijska dejavnost že dobro utečena in prilagojena naravnim danostim, saj kmetje niso izpostavili večjih težav pri izvajanju osnovne kmetijske dejavnosti.

3. Odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo

Odgovori intervjuvancev kažejo na veliko »organsko« povezanost kmetovanja in izvajanja dopolnilne dejavnosti. Predvsem se ta kaže kot ključna pri čistih kmetijah, kjer kmetijska gospodinjstva ne kombinirajo

dohodka na kmetiji še z drugimi viri. Večina vprašanih je poudarila primarno vlogo kmetijske dejavnosti, vendar je življenje na kmetiji, ohranjanje osnovne dejavnosti eksistenčno povezano tudi z dohodkom iz dopolnilnih dejavnosti. Številni so izpostavili prednost povezave kmetijstva (pridelave) in dopolnilne dejavnosti zaradi možnosti prodaje kmetijskih pridelkov in proizvodov (kar v veliki meri velja za bolj oddaljene kmetije). Pri nekaterih dopolnilnih dejavnostih, na primer pri nekaterih oblikah turizma na kmetiji in predelavi lesa, pa prihaja do postopnega preraščanja dopolnilne dejavnosti v glavno dejavnost. Razlog je tako delovna angažiranost na področju dopolnilne dejavnosti kot tudi večji dohodek, ki ga samo kmetijstvo v določenih naravnih razmerah (in ob obstoječem obsegu kmetijske zemlje) ne more zagotoviti.

»Tako je kmetija skoraj naš osnovni vir preživetja, trije smo zaposleni na kmetiji, le žena dela. Kmetijska dejavnost je osnovna, vendar zadnja leta dopolnilne dejavnosti vse bolj pridobivajo na pomenu.« (I8, anketiranec, Pohorje, 2011)

»V današnjem času je to nuja na kmetiji, pridelek, kar celo leto delaš, se unovči doma. Ni to velik dohodek, ampak je pomembno, da ti nekdo pride domov in nekaj prodaš.« (I12, anketiranec, Juršinci, 2011)

4. Razumevanje gospodarske vloge dopolnilne dejavnosti za kmetijo in v širšem smislu za razvoj podeželja

Izboljšanje gospodarskih razmer na kmetiji je osnovni motiv za razvoj dopolnilnih dejavnosti. Večina vprašanih je gospodarski doprinos dopolnilnih dejavnosti na kmetiji ocenila ne le kot pozitiven (zadovoljiv), ampak tudi kot nujno potreben za nadaljnje življenje kmetije.

Praviloma so vsi vprašani izpostavili osnovno pridelovalno vlogo kmetijstva: pridelava slovenske kakovostne hrane, povečanje nacionalne samooskrbe ipd. Zanimivo, da so to izpostavili tudi kmetje, katerih obseg kmetijske proizvodnje je omejen.

Zanimiv je tudi pogled nekaterih intervjuvancev na gospodarsko vlogo dopolnilne dejavnosti, saj ji pripisujejo predvsem ohranitven pomen za kmetijo, kmetijsko dejavnost. Priča smo razmišljanju, da mora kmetija preživeti ne glede na ustvarjeni dohodek iz kmetijstva. Podobno kot številne samooskrbne kmetije, ki sredstva za kmetovanje pridobivajo (prilivajo) iz drugih virov dohodka (plače, pokojnine idr.), nekateri intervjuvanci razumejo dopolnilno dejavnost kot finančno podporo osnovni kmetijski dejavnosti.

Razumevanje dopolnilnih dejavnosti in njihovega prispevka k razvoju podeželja kaže, da jim kmetje pripisujejo izjemen pomen. Vse večja vpetost kmetov v družbeno življenje se odraža tudi preko njihovih odgovorov, ko svojo vlogo vidijo kot ključno za ohranjanje in urejenost kulturne pokrajine, poselitve podeželskega prostora, celo ohranjanje lokalne/regionalne identitete.

»Dopolnilne dejavnost lahko prispevajo k ohranitvi podeželja, sploh če lahko ljudje preživijo z njimi, ker takrat bodo ostali na kmetiji.« (I16, anketiranec, Smrečno na Pohorju, 2011)

»Bi se ponovno odločila, ker se s tem ves kraj razvija, vsa kmetija postane urejena, to zahteva red in čistočo, če hočeš, da gost pride. Tukaj je dediščina Slovenskih goric.« (I12, anketiranka, Juršinci, 2011)

5. Stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb

Pričakovani kritičen odnos do obstoječe zakonodaje (predvsem s področja registracije in delovanja dopolnilne dejavnosti) se je izkazal za le delno upravičenega. Večina kmetov, predvsem tistih, ki so se z dopolnilnimi dejavnostmi začeli ukvarjati že pred desetletjem ali več, so res izpostavili izjemno negativne izkušnje z zakonodajo (in odgovornimi službami) v fazi registracije dopolnilne dejavnosti. So pa tudi poudarili, da so se zakonodajne ovire v zadnjih letih nekoliko omilile, da pa je to povezano tudi z njihovo »prakso« in razumevanjem samega delovanja sistema. Nekako so zakonodajo označili kot nekoliko bolj »življenjsko«.

Delovanje podpornih, svetovalnih služb sicer igra zelo pomembno vlogo tako pri uvajanju (odločitvi) kot tudi izvajanju dopolnilne dejavnosti, vendar so tu kmetje (z nekaj izjemami, ki so delno tudi regionalno pogojene) pri končni odločitvi prepuščeni sami sebi. Po navedbah intervjuvancev svetovalna služba pri dopolnilnih dejavnostih ni ustrezno odigrala svoje (regionalno so izpostavili tudi pozitivne izjeme), medtem ko se je sodelovanje z drugimi sektorji (področje turizma, energetike) pokazalo kot bolj učinkovito in do kmeta prijazno.

Opozoriti velja še zelo različne izkušnje nosilcev dopolnilnih dejavnosti na upravnih enotah predvsem v fazi registracije dopolnilne dejavnosti.

Usklajevanje zakonodajnih zahtev in predpisov z delom na kmetiji (in za potrebe dopolnilne dejavnosti) je za kmete težavno predvsem zaradi časovnega pritiska in obilice dela.

»Na izobraževanja sem prej hodila, ko je bilo potrebno registrirati, zdaj pa nimaš cajta. Saj me vabijo, vsega je. Saj bi bilo fajn iti, pa moral bi iti. Novitete ... samo vedno je nekaj« (I2, anketiranka, Dravska dolina, 2011)

»Uradne institucije ... Moram povedati, da sem čisto vse papirje in vse stvari, ki so se dogajale, moral urediti sam oziroma sva z ženo potovala od vrat do vrat. Včasih so me čudno gledali, ampak moram reči, da so se tisti ljudje tudi kar potrudili.« (I3, anketiranec, Pohorje, 2011)

»Težko je bilo vzpostaviti dopolnilno dejavnost, ker je bilo zahtevno, vzelo je veliko moči. To še vedno manjka. Mi smo davčni zavezanci, ker ne dosegamo dohodka, imamo registrirano dopolnilne dejavnosti. Status še vedno ni zadosti urejen. Nekateri pravijo, da jim je pomagala KSS, pri nas tega ni bilo. Veliko pomoč smo dobili na UE. Pohvaliti moram ZTKS.« (I6, anketiranka, Posočje, 2011)

6. Možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu

Kmetje so sami kritično izpostavili, da jim manjka predvsem sodelovanje, povezovanje (za skupni nastop na trgu, za promoviranje regije, za širjenje informacij ipd.). Posamezniki še vedno pogrešajo strokovno svetovanje (za posebnosti posamezne dopolnilne dejavnosti), še pogosteje pa podporo lokalne skupnosti (občine). Le redki posamezniki so izpostavili kot možno rešitev dodatne subvencije (ali njihovo povečanje).

Med tehnične rešitve, ki bi jim olajšale delo na kmetiji (in na področju dopolnilnih dejavnosti), uvrščajo poenostavljeno knjigovodstvo.

»Povezovanje bi mogoče pomenilo kaj na boljše, ampak ta del Slovenije sam verjetno ne bi uspel, ampak mogoče pa bi si privabili več turistov. Tu bi moralo biti neko povezovanje, ker sam je to težje. Ali pa povezovanje z drugimi institucijami, kjer bi lahko šli s promocijo širše, ker si sam ne moreš tega tako privoščiti.« (I10, anketiranec, Podravska regija, 2011)

Temeljni poudarki, ki izhajajo iz intervjujev.

- Intervjuji so izpostavili **bistven pomen dopolnilne dejavnosti za kmeta/posamezno kmetijo/kmetijstvo**. Praviloma kmetije dejansko še vedno živijo od kmetovanja in so hkrati aktivne tudi na področju dopolnilne dejavnosti. V številnih primerih **dopolnilna dejavnost kmetu pomeni podporo pri ohranitvi osnovne kmetijske dejavnosti**.
- »Uspešni« kmetovalci in nosilci dopolnilnih dejavnosti se zavedajo vse pomembnejše vloge kmeta/kmetijstva v družbi. **Poleg osebnega zadovoljstva z načinom življenja in dela (kljub delovni preobremenjenosti) je bila pogosto izpostavljena t.i. strateška vloga kmetijstva** (v smislu pridelave hrane in ohranjanja poselitve/kulturne pokrajine).
- Kritika zakonodaje je pri relativno uspešnih kmetih manjša od pričakovane, izpostavljena je še vedno **»papirologija«, vendar se po njihovem mnenju stvari izboljšujejo, postajajo bolj »življenjske«**.
- Pogosta je kombinacija odgovorov intervjuvancev, da **subvencije v kmetijstvu niso ključne, bolj je pomemben zagotovljen odkup, poštena cena ter ustaljene in delujoče povezave med kmeti in drugimi akterji**.
- Vse bolj v ospredje stopa **zavedanje o pomenu kakovosti ponudbe** (predvsem pri dopolnilni dejavnosti turizem na kmetiji), **pa tudi glede avtentičnosti in prepoznavnosti**.

Preglednica 43: Temeljni poudarki glede odnosa med osnovno kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo, oblikovani na podlagi intervjuja z nosilci dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

oznaka	dejavnost	1. razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi	2. najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali pa razvoju osnovne kmetijske dejavnosti	3. odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo	4. razumevanje gospodarske vloge dopolnilne dejavnosti za kmetijo in v širšem smislu za razvoj podeželja	5. stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb	6. možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu
I1	proizvodnja energije-biomasa, strojna storitev baliranja, v načrtu predelava mesa	pozitivno	ni omejitev	65 % kmetijstvo, 35 % dop. dej., slednje bi še povečal	zelo velik prispevek dop. dej. k razvoju podeželja	ni večjih pripomb, morda prestrogo, preveč formalizmov	ni predlogov
I2	turizem na kmetiji-izletniška kmetija	ni mnenja	oddaljenost kmetijskih zemljišč	povezava očitna, turizem bolj uspešen	zelo velik prispevek dop. dej. k razvoju podeželja	problem je pomanjkanje časa	urejenost infrastrukture
I3	turizem na kmetiji-izletniška kmetija	kmetijstvo pomeni preživetje	ni mnenja	poudarek na turizmu	prispevek dop. dej. k razvoju podeželja	zakonodaja sprejemljiva, ni problematična	važno je osebno delo in motiviranost
I5	turizem na kmetiji-izletniška kmetija	negativno, družba se ne zaveda dejanskega pomena	razparcelirano, oddaljenost kmetijskih zemljišč, prostorska stiska kmetije	osnova je kmetija, dop. dej. je dodatek	dop. dej. je dodatek dohodka kmetijstva	vse preveč komplicirano za kmeta, ki nima časa	ni predlogov
I6	turizem na kmetiji-namestitev in izletniška kmetija	pozitivno, idilično, ohranjanje kulturne pokrajine	večjih problemov ni, nadmorska višina, pridelava zato manj pomembna	turizem prerašča osnovno kmetijsko dejavnost, le še ovce	ključna gospodarska vloga dop. dej., zelo pomemben prispevek dop. dej. K razvoju podeželja	zaenkrat sprejemljivo	ni predlogov
I7	turizem na kmetiji-ekološka kmetija - namestitev in izletniška kmetija	pozitivno, gre še na bolje	kmetijska zemljišča niso na voljo	osnova je kmetija, zemlja, dop. dej. omogoča lažje preživetje	zelo velik prispevek dop. dej. k razvoju podeželja	zaenkrat sprejemljivo, papirji so težava za kmeta	strokovna pomoč
I8	turizem na kmetiji-ekološka kmetija - izletniška kmetija in veliko drugih dopolnilnih dejavnosti	izrazito pozitivno, gre še na bolje	kmetijska zemljišča niso na voljo	kmetovanje osnova	zelo velik prispevek dop. dej. k razvoju podeželja	vse so uredili sami, svetovalna služba nima vloge	pomoč pri knjigovodstvu

oznaka	dejavnost	1. razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi	2. najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali pa razvoju osnovne kmetijske dejavnosti	3. odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo	4. razumevanje gospodarske vloge dopolnilne dejavnosti za kmetijo in v širšem smislu za razvoj podeželja	5. stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb	6. možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu
I9	turizem na kmetiji-ekološka kmetija - izletniška kmetija in les	negativno, družba nima odnosa do kmetijstva	oddaljenost, kmetijska zemljišča niso na voljo (le v dolini)	kmetovanje osnova	dop. dej. je dodatek dohodka kmetijstva, zelo velik prispevek dop. dej k razvoju podeželja	negativno, ni pomoči, ni promocije	podpora občine
I10	turizem na kmetiji-namestitev, ogled in prostor za piknike	kmetijstvo pomeni preživetje	ni omejitev	90 % kmetijstvo, dop. dej. 10 %	zelo velik prispevek dop. dej k razvoju podeželja	ni problemov, morda poenostavitve	promocija, potrebne bi bile povezave med kmeti
I11	turizem na kmetiji- izletniška kmetija, prostor za kampiranje, tradicionalna peka	kmetijstvo pomeni preživetje	ni omejitev	75 % kmetijstvo, 25 % dop. dej.	nima mnenja	nevtravno	potrebna bi bila povezava s kmeti
I12	turizem na kmetiji-namestitev in izletniška kmetija, trsničarstvo	družba se ne zaveda dovolj pomena kmetijstva	ni omejitev, problemov	kmetovanje osnova, večina dohodka	zelo velik prispevek dop. dej k razvoju podeželja, prispeva k razvoju kulturne pokrajine, regije	zakonodaja je razvojna ovira, neprestane spremembe	povezava kmetij, enoten produkt kraja, regije
I13	tradicionalna peka kruha in peciva	ohranjanje kulturne pokrajine	OMD, slabša kakovost kmetijskih zemljišč	če majhna kmetija, je obvladljivo, sicer prevelik obseg dela	zelo velik prispevek dop. dej k razvoju podeželja, dodatna gospodarska vloga dop. dej.	postopoma se izboljšuje	poenostavljeno knjigovodstvo, ukinitve davčnih blagajn
I14	predelava lesa	kmetijstvu se daje še premajhen pomen	ni večjih problemov	dop. dej. predelava lesa - dohodek temelji na lesu (žagi), živinoreja 30 %	gospodarska vloga dop. dej. je tu ključnega pomena	nevtravno, se da vse urediti	več subvencij, povezovanje na trgu
I15	proizvodnja energije-hidroelektrarna, les	moralo bi imeti večjo vlogo, kmetijstvo pomeni preživetje	pomanjkanje gozda	Dop. dej. predelave lesa 60 %, ostalo 40 %	absolutno, v več segmentih; dodaten dohodek, ohranjanje poselitve	ni težav	več povezovanja za nastop na trgu

oznaka	dejavnost	1. razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi	2. najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali pa razvoju osnovne kmetijske dejavnosti	3. odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo	4. razumevanje gospodarske vloge dopolnilne dejavnosti za kmetijo in v širšem smislu za razvoj podeželja	5. stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb	6. možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu
I16	proizvodnja energije-hidroelektrarna	še premajhen pomen, vendar se na kmeta že gleda drugače	pomanjkanje gozda	osnova kmetija, 70 %, 30 % dop. dej.	zelo velik prispevek dop. dej k razvoju podeželja, dodatna gospodarska vloga dop. dej.	specifična dop. dej., različne podpore	več subvencij, cenovna politika
I17	predelava mesa	pridobiva na pomenu	pomanjkanje kmetijskih zemljišč za pridelavo krme za prašiče	osnova je kmetijska dejavnost in dohodek zaposlenih članov	velik pomen za poselitev in obdelanost kulturne pokrajine	stroga zakonodaja pri zakolu živine	povezovanje zaradi pridobivanja informacij, poenostavitev, možnost klanja doma
I18	turizem na kmetiji - izletniška kmetija	kmetijstvo ima vse pomembnejšo vlogo, veljavo v družbi	ni večjih problemov	oboje se dopolnjuje, kombinira	pomembna vloga, predvsem pridelava hrane, ohranitev poseljenosti podeželja	prezahtevna, banalno zbirokratizirana	povezovanje, skupni nastop na trgu
I19	turizem na kmetiji - namestitev	se spreminja na bolje, delo je bilo premalo cenjeno	ni večjih problemov	kombinirano živinoreja, gozd, turizem	zelo pomembno, brez dop. dej. ne gre	sedaj se je nekoliko poenostavilo, postaja bolj življenjska	ni predlogov
I20	turizem na kmetiji - namestitev in izletniška kmetija	kmetijstvo pomeni preživetje	pomanjkanje kmetijskih zemljišč, kombinira delo na več kmetijah	oboje se dopolnjuje	zelo velik prispevek dop. dej k razvoju kmetijstva in podeželja	danes, ko pozna, ne vidi težav, problem, ko si začetnik	podpora lokalne skupnosti, promocija kmetijstva preko medijev
I21	turizem na kmetiji - namestitev	ni mnenja	pomanjkanje kmetijskih zemljišč, najemajo vse, kar se ponudi	oboje je povezano, sodelovanje	pomembna vloga dop. dej. zaradi urejenega podeželja	neenotno razumevanje predpisov s strani odgovornih služb	začela sodelovati cela vas (CRP)

Vir: Intervjuji, 2011-2012.

(4) Uvrstitev socialnih storitev med dopolnilne dejavnosti na kmetijah.

Ureditev pravno-finančnega okvirja. Povezovanje kmetijstva in socialnega varstva predstavlja interdisciplinaren problem in zahteva upoštevanje medsebojnih interakcij relevantnih strokovnih področij.

Sodelovanje vseh deležnikov (tako teoretikov kot praktikov) je za oblikovanje standardov kakovosti, normativov in drugih podzakonskih aktov, ki bi urejali to področje, nujno potrebno. Natančen pregled obstoječih pravilnikov in standardov (obeh področij) ob upoštevanju nevarnosti »institucionalizacije kmetije«, bi pokazal, v kolikšni meri bi jih bilo potrebno prilagoditi ali dopolniti, morda na novo oblikovati. V primeru te dejavnosti naj bi se socialna institucija skušala prilagoditi pristnemu, vsakdanjemu življenju na kmetiji in ne obratno.

Postopnost uvajanja: Glede na to, da se določene oblike zelenih programov socialnega varstva že izvajajo v praksi in so nosilci in izvajalci dejavnosti socialno varstvene institucije, bi bilo smiselno, da se tako tudi nadaljuje v začetni fazi uvajanja socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah. Postopoma se oblikujejo normativi in standardi kakovosti za to dopolnilno dejavnost. Oblikuje in izvaja se izobraževanje in usposabljanje zainteresiranih kmetov oziroma bodočih nosilcev dopolnilne dejavnosti. Institucija kot nosilec in izvajalec dejavnosti se postopoma umika iz modela in predaja dejavnost novemu nosilcu.

Vsebina in oblike predlagane dopolnilne dejavnosti. Glede na izbrano vrsto socialne storitve (obiski, dnevno varstvo, usposabljanje in delo itd.) in izbrano populacijo (osebe z motnjo v duševnem razvoju, starejša populacija itd.), kateri se ponudi ta storitev, se oblikuje tudi pogostost in trajanje izvajanja storitve (eden ali več dni v tednu, vsak dan, časovna opredelitev) in število uporabnikov, ki bi to storitev koristili. Te odločitve narekujejo tudi potrebne prilagoditve prostorov, dejavnosti in okolja, kadra, zagotavljanje varnosti in drugih pogojev za izvajanje dejavnosti (določajo jih standardi kakovosti in normativi).

Preobremenjenost kmetov in njihovih družinskih članov. V praksi se je dobro izkazal model, ki loči izvajanje osnovne kmetijske dejavnosti od dopolnilne dejavnosti (socialne storitve) in tudi nosilca obeh dejavnosti nista ena in ista oseba. Od uporabnikov socialnih storitev ni smiselno pričakovati delovnega učinka, temveč naj bo program usmerjen predvsem v izboljšanje kakovosti njihovega življenja na podlagi dobrega počutja uporabnika.

Dostopnost informacij na enem mestu - informativno-pospeševalni center z nalogo:

- zbiranja in širjenja informacij o zelenih programih socialnega varstva;
- strokovne pomoči in podpore pri načrtovanju in uvajanju programov socialnega varstva kot dopolnilne dejavnosti;
- strokovna pomoč in podpora tekom izvajanja programa;
- vzpostavljanje stikov med bodočimi uporabniki in ponudniki (ponudba- povpraševanje);
- vzpostavitev mreže strokovnjakov, ponudnikov in uporabnikov;
- razvoj standardov kakovosti na tem področju;
- sodelovanje z vladnimi in nevladnimi organi, pristojnimi za to področje.

(5) Ocena porabe lastnih proizvodov/pridelkov/storitev na turistični kmetiji.

Pri analizi **prostorskih vzorcev načina predelave in prodaje proizvodov in storitev** dopolnilnih dejavnosti na kmetiji smo upoštevali informacije, ki so nam jih posredovali anketirani (280) in intervjuvani (21) nosilci dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

- Informacije o **količini** (pridelave, predelave in prodaje) so nam posredovali v **različnih enotah**: v kilogramih, litrih (količina predelanih mesnih, pekovskih izdelkov, količina vina, kisa idr.), enotah izdelkov (na primer število salam, povitic, sadik, piščancev ipd.), drugih merskih enotah (količina

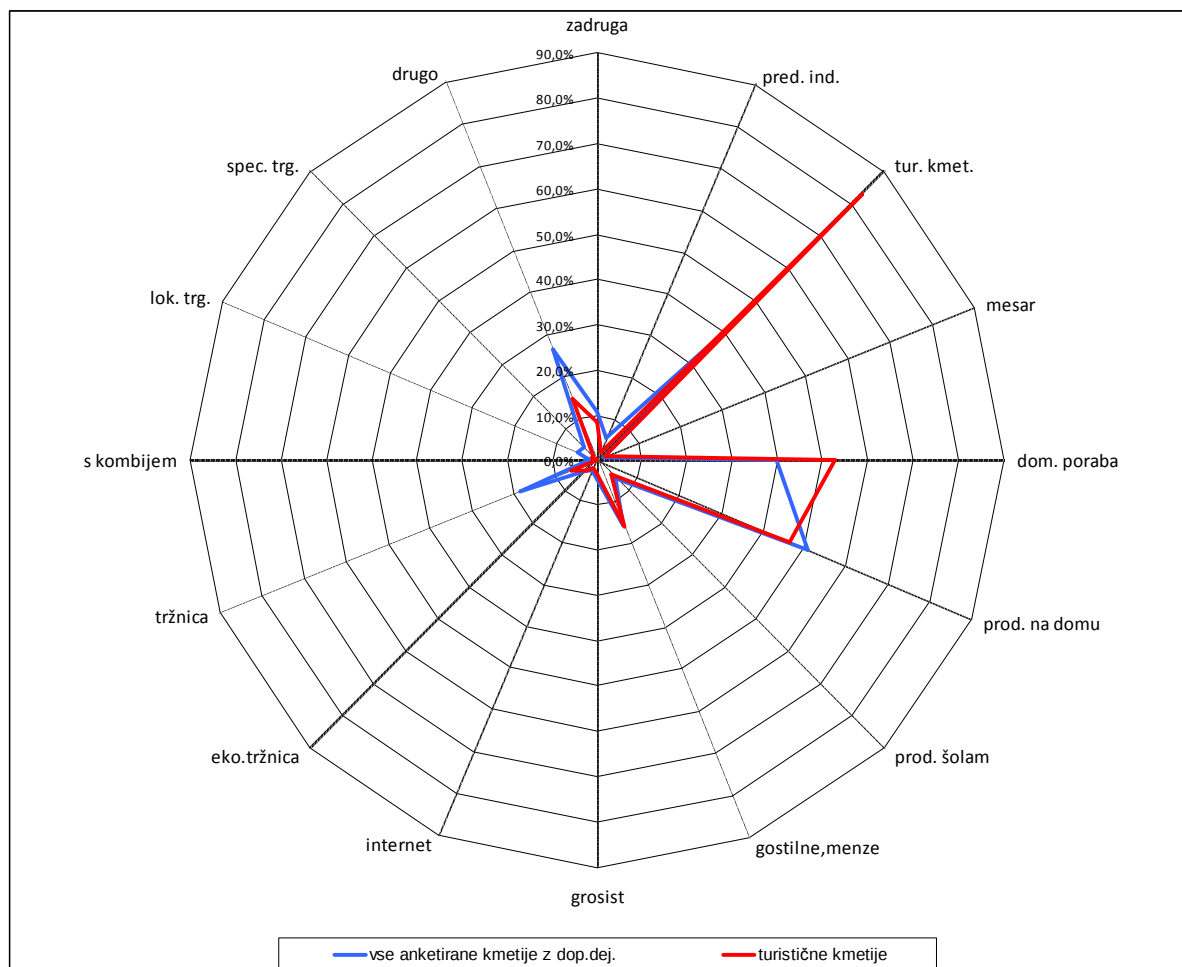
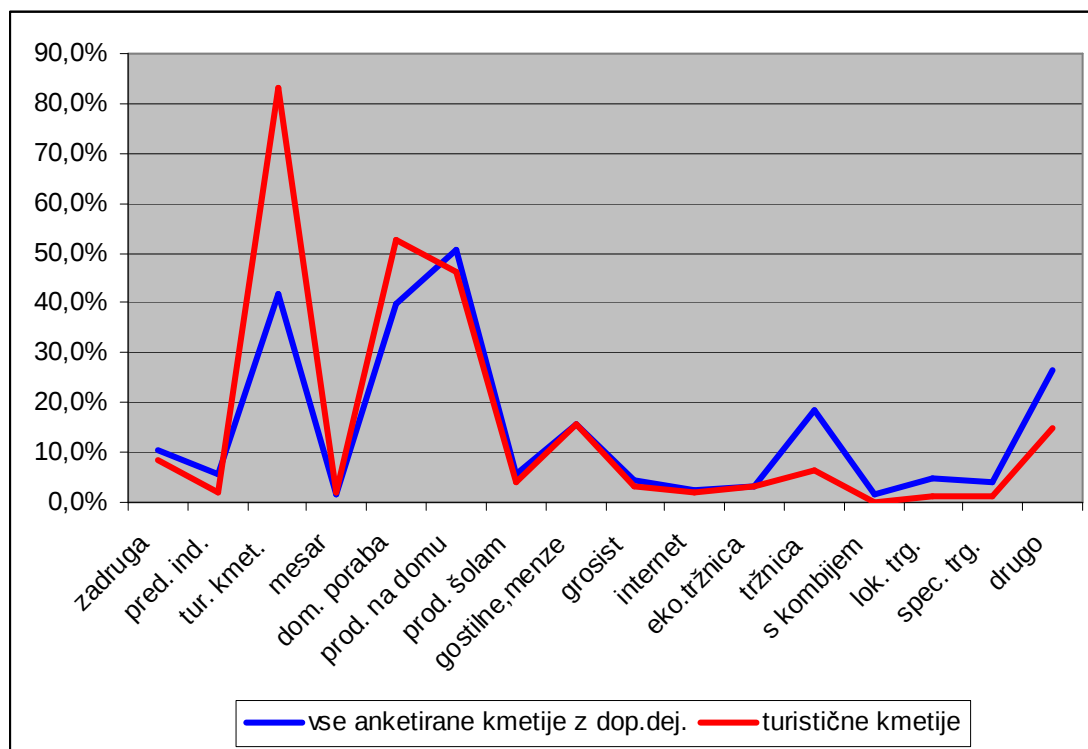
posekanega, žaganega ali predelanega lesa v kubičnih metrih), v številu ur ali dni (20 ur na teden pluženja v zimski sezoni, 10 dni storitev z mehanizacijo v okviru strojnega krožka itd.), pa tudi s številom gostov ali sedežev (v vinotoču, na izletniški kmetiji), številom prenočitev (na kmetiji z nastanitvijo).

- Pridobljeni podatki so **zelo težko primerljivi tudi po kakovosti**: nekateri nosilci so nam posredovali verodostojne in natančne podatke tako za pridelavo, predelavo in prodajo; nekateri so podali le grobo oceno, tretji teh podatkov niso želeli posredovati.
- Ugotovitve glede prostorskih vzorcev načina predelave in prodaje proizvodov in storitev kmetij z dopolnilno dejavnostjo podajamo le tam, kjer smo pridobili **vsaj 10 anket o določeni vrsti dopolnilne dejavnosti**.
- Ob upoštevanju **vrste in števila prodajnih kanalov** se je na preučevanih kmetijah izkazalo, da večinoma proizvode in storitve usmerjajo v **lokalno okolje** in da pri svojem poslovanju intenzivneje večina kmetij uporablja **do štiri tržne kanale**.

Najbolj **preproste omenjene prostorske vzorce** izkazujejo kmetije z naslednjimi vrstami dopolnilnih dejavnosti.

- **Storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo**. Večina anketiranih kmetov sezonsko opravlja storitve s kmetijsko mehanizacijo (pluženje, urejanje cestišč, odvoz mleka, oranje) za potrebe občine, drugih kmetov in občanov (v okviru strojnega krožka, individualne storitve). Glede na snežne razmere je število ur, ki jih porabijo za opravljanje te dejavnosti, zelo različna: giblje se med 20 in 50 do 300 ur na leto in je predvsem značilna za kmetije v alpskih in predalpskih pokrajinah. Kmetje so bili v registracijo te »tradicionalne« dopolnilne dejavnosti primorani, saj morajo občini izdati račun, za kar potrebujejo registracijo. Prostorski vzorec je tako precej preprost: odvija se na lokaciji kmetija-dodeljena naselja znotraj posamezne občine oziroma točkasto pri potencialnih kmetih/občanih, ki potrebujejo strojne storitve. Podobne vzorce je zaslediti tudi pri drugih vrstah storitev, ki jih opravljajo znotraj te dejavnosti: na primer pri storitvah z gozdarsko mehanizacijo (posek lesa). Več predelave se odvija neposredno na kmetijah v primeru žaganja in razreza lesa (od 5 do 500 m³), kjer se tudi precej prostorsko razprši tudi vzorec njihove klientele (kupci so tudi mizarji, trgovci z lesom, končni uporabniki).
- **Perutninarstvo** se je pri anketiranih kmetijah začelo v smislu kooperantskih odnosov že pred več kot 30 leti. Tako zdaj sledimo večinoma že drugi generaciji na kmetiji, ki točkasto večkrat na leto (do štirikrat) skrbi za 16.-24.000 piščancev. Njihov prostorski vzorec je relativno preprost: točkasti razporeditvi kmetij (večja zgostitev v Vipavski dolini in vzhodni Sloveniji) sledi neposredna povezava s predelovalno industrijo na Ptuju in v Neverkah, včasih je kot posrednik omenjena tudi zadruga.
- **Prodaja semen in sadik** ima tudi preprost prostorski vzorec: pridelava ali dodelava se vrši točkasto pri nosilcih, medtem ko je njihova prodaja že bolj razpršena (neposredno na domu, na tržnici, zadrugi, individualnim potrošnikom, grosistom). Večja je količina sadik (nad 10.000), bolj je razvejana mreža kupcev.
- Pri **pridobivanju in prodaji energije** smo zasledili dva prostorska vzorca.
 - a. Proizvodnja energije in njena neposredna poraba na domu ter oddaja viškov v omrežje (5-50 kWh dnevno). Večinoma gre za rabo vodnih virov (v praksi 10 do 20 let), katerih odjemalci so elektrodistributerji. Večji porast je v zadnjih letih opaziti pri rabi sončevega vira.

Slika 68, Slika 69: Prevladujoči prodajni kanali preučevanih kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.

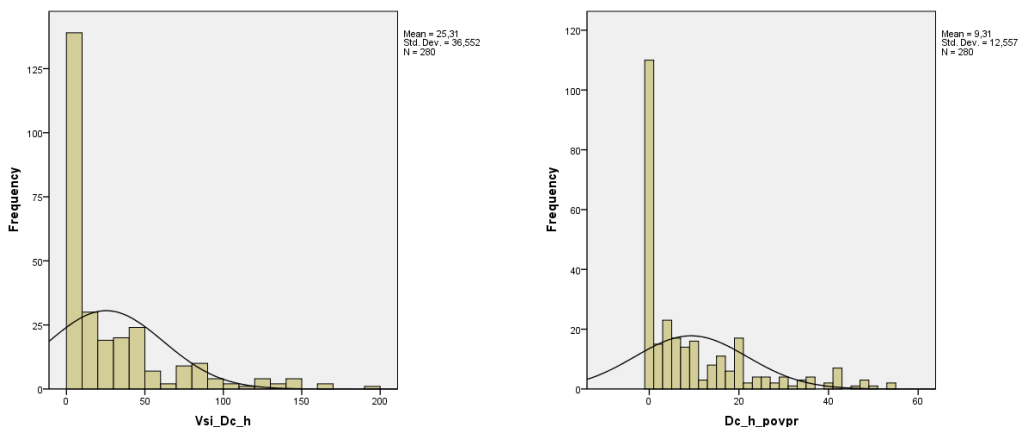

- b. Poseben vzorec pa se oblikuje pri rabi biomase. Kmetje z večjimi gozdnimi površinami (nad 50 ha) se običajno odločajo, da slabše vrste lesa doma ustrezno predelajo v biomaso. Precej se jih je tudi odločilo za investicijo v peč, ki lahko oskrbuje več gospodinjstev. Nekateri izmed njih so bili tudi pobudniki vzpostavitve ogrevalnega omrežja do interesentov (večinoma v neposredni bližini kmetije, saj je napeljava ob razpršeni poselitvi zelo draga). Med interesente tako prištevajo individualna gospodinjstva, najpogosteje pa se za tovrstno investicijo odločijo, če se povežejo z večjim javnim uporabnikom (cerkev, šola, dom krajanov, dom starejših oskrbovancev). Običajno skrbijo za ogrevanje od 5 do 10 enot.

Bolj **prostorsko razširjeno in zapleteno mrežo predelave in prodaje** izkazujejo sledeče vrste dopolnilnih dejavnosti.

- **Izletniška kmetija in vinotoč.** Večinoma je količina pridelave povezana z velikostjo kmetije (teh podatkov v anketi nismo zbirali), logično tudi predelava. Večina anketiranih kmetij je navedla od 50 do 200 in več kilogramov predelanega mesa oziroma med 1000 in 3000 l vina, ki ga neposredno uporabi na svoji izletniški kmetiji. Če obstaja višek proizvoda (salame, klobase, kis, marmelade, sveže in suho sadje ipd.), ga večinoma prodajo doma na kmetiji (vsaj 30 % celotne proizvodnje). Precej kmetij, ki se ukvarja z izletniško kmetijo, uporablja ta dva kanala.
- Izletniške kmetije in vinotoči **z večjim demografskim potencialom** (dve ali več oseb, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo) in **razpoložljivimi pridelki**, pa poleg navedenih uporabljajo še več tržnih poti (tržnica, kmečka tržnica, ekološka tržnica, prodaja šolam, gostilnam, grosistom, specializiranim trgovinam, prodaja s kombijem, prodaja po spletu).
- Skupna značilnost vseh turističnih dejavnosti na kmetijah, ki imajo bolj razvejano prodajno mrežo, je velika obremenitev družinskih članov (merjeno s številom ur, ki jih člani kmečkega gospodinjstva tedensko opravijo v povezavi z dopolnilno dejavnostjo, ali pa z odgovorom na vprašanje, če so preobremenjeni).

Slika 70, Slika 71: Število ur, ki jih člani kmečkega gospodinjstva opravijo v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.

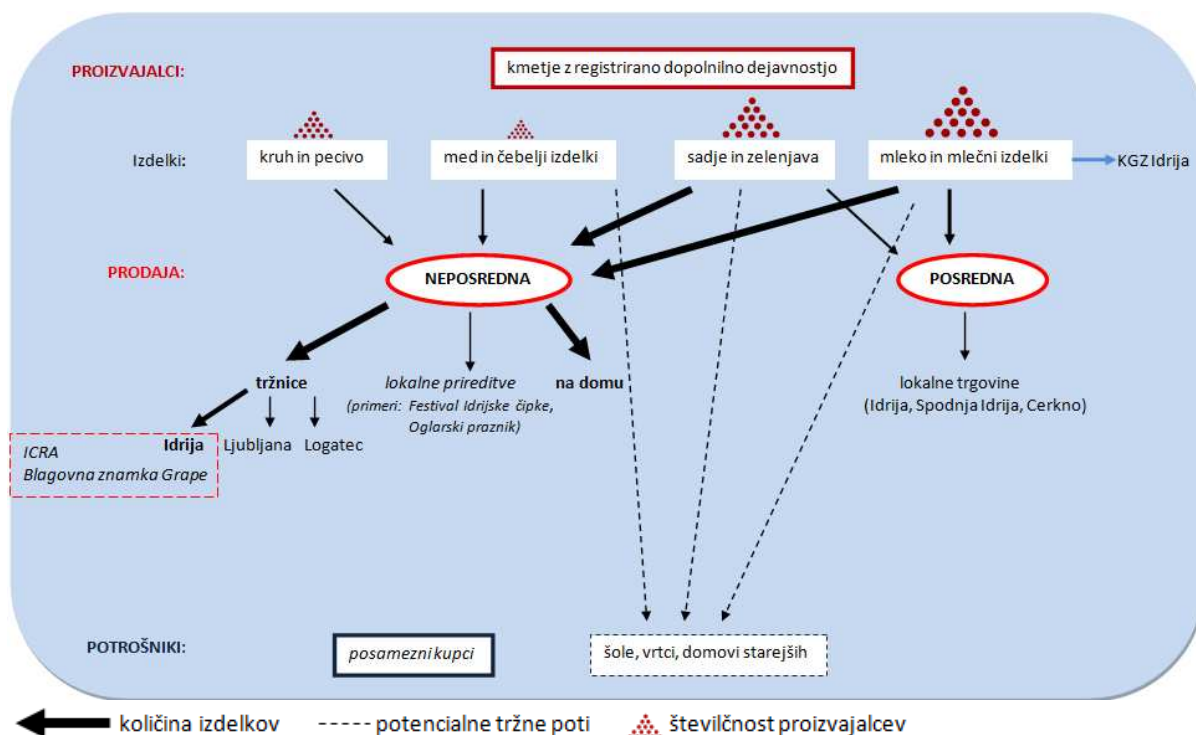
Opomba: levi grafikon predstavlja celotno število ur, ki jih vsi člani gospodinjstva tedensko opravijo v povezavi z dopolnilno dejavnostjo. Desni grafikon pa prikazuje povprečno število ur na družinskega člana, ki jih tedensko opravi za dopolnilno dejavnost.

- **Predelava mleka in mesa, peka kruha in tradicionalnih pekovskih izdelkov na kmetiji** se izraža v veliki količini vloženega dela enega ali posredno dveh članov gospodinjstva. Tedenska količina je med 15 in 30 kg peciva ter 20 do 40 kilogrami kruha (podatki o predelavi mleka in mesa niso tako natančni). Prodajo celotno količino, začnejo z bližnjimi individualnimi odjemalci, ki proizvode kupujejo neposredno na domu. Ko postanejo prepoznavni, imajo količino naročeno vnaprej (tako včasih presežejo navedeno količino zaradi izjemnih dogodkov – na primer poroke, druga družinska slavlja, prazniki v občinski skupnosti, cerkvi ipd.). Če pa se odločijo, da bo več ljudi znotraj

gospodinjstva neposredno vpetih v to dejavnost, je tudi količina večja (50 kg peciva na teden), razširi se tudi delokrog njihovih odjemalcev (trgovine, specializirane trgovine, gostilne, večje je individualne prodaje na tržnici).

- Ponekod kmetje raznovrstne proizvode, ki jih proizvedejo in predelajo v okviru registrirane dopolnilne dejavnosti, **prodajajo okoliškim kmetijam**, ki imajo večji obisk, registrirano tržnico ali večje obrate za predelavo (na primer prodaja krompirja kmetu-predelovalcu krompirja v pomfrit, izdelovalcu vinskega ali jabolčnega kisa, prodaja zelenjave in sadnih sokov večji izletniški kmetiji ipd.). Večinoma sledimo več večjim kmetijam z registrirano dopolnilno dejavnostjo, ki kot jedro privlačijo več dobaviteljev (do 5 manjših kmetij). Te kmetije tako pri odkupu velikokrat prevzemajo nekdanjo vlogo zadrug.
- Na nekaterih območjih so se v zadnjem času razvile prepoznavne **blagovne znamke**, ki viške proizvodov (mlečki in mesni izdelki, med, izdelki tradicionalne obrti ipd.) tržijo na ožjem in širšem lokalnem/regionalnem okolju. Tozadevno oblikujejo prostorski vzorec, ki mu sledijo kmetije, vključene v blagovno znamko »Grape« (Cerkljansko-Idrijsko hribovje). S podobnimi prostorskimi vzorci bi lahko povezovali tudi »Diši po Prekmurju« (raziskavo le-te trenutno izvajamo), opazno je tovrstno aktiviranje več LASov po Sloveniji, oziroma se kmetje odločijo za lastne blagovne znamke.

Slika 592: Prevladujoče tržne poti izdelkov blagovne znamke »Grape«.

- Podatki o zasedenosti turističnih kmetij (SURS) kažejo na veliko **sezonskost**, kar so potrdili tudi naši informatorji: letno tako evidentirajo v povprečju med 50 do 250 nočitev.
- Opazna pa je v zadnjem času bolj **pogosta uporaba sekundarne turistične infrastrukture na kmetijah** (najem prostorov za kampiranje in piknike, najem koles in drugih športnih rekvizitov, ježa konj ipd.). Ti podatki so zelo skromni, zato o povprečjih ni možno govoriti, opazen pa je težnja rasti.
- Pri oblikovanju in širitvi mreže klientov je v zadnjem času poleg tradicionalnega »dobrega glasu« opaziti **povečano vlogo spleta pri posredovanju informacij** (bookin.com pri posredovanju storitev turističnih kmetij, spletna stran Združenja turističnih kmetij Slovenije, drugi portali). Manjšo vlogo imajo nekateri lokalni in regionalni mediji (oglaševanje v časopisu, z letaki, na radiu oziroma televiziji). To predstavlja tudi večji problem pri raziskovanju prostorskih vzorcev prodaje, saj postaja vse bolj mozaičen in razpršen.

(6) Predlogi za promocijo turističnih kmetij.

Rezultati **analize povpraševanja v povezavi s turističnimi kmetijami** so opozorili na nekatere dejavnike, ki so posebnost turizma na kmetiji in ki so pomembni za privlačnost turističnih kmetij in njihov obisk. Na nekatere od njih lahko posamezni ponudnik (nosilec dopolnilne turistične dejavnosti) neposredno vpliva, drugi pa so povezani z zunanjimi dejavniki, ki niso pod njegovim nadzorom. Kot je anketna raziskava pokazala, so za obisk turistične kmetije slednji lahko zelo velikega pomena. Posredno se to odraža tudi v daljši povprečni dobi bivanja na tistih turističnih kmetijah, ki so v obmorskih, gorskih in zdraviliških občinah.

Ponudba turističnih kmetij je razmeroma slabo poznana, deloma pa so o njej prisotne tudi napačne, stereotipne predstave. Takšna situacija je posledica več dejavnikov. Številni posamezniki si ustvarjajo predstavo o turizmu na kmetiji na podlagi obiskov izletniških turističnih kmetij, ki pa predstavljajo le ozek segment ponudbe turizma na kmetiji, ki ni nujno zelo blizu pomudbi turističnih kmetij z nastanitvijo. Drug dejavnik, ki vpliva na to je, da se pogosto turistične kmetije ponujajo predvsem tistim, ki za svoje pritožbo bivanje iščejo izključno (ali vsaj prvenstveno) turistične kmetije, čeprav so lahko ravno tako zanimive tudi za posameznike, ki zgolj iščejo prenočitev na določenem območju, značilnosti turističnih kmetij (mirno, zeleno okolje, ugodne cene, domača hrana itn.) pa so zanje lahko kvečjemu dodatna kakovost in prednost.

Kot je pokazala anketna raziskava je "agrarnost" kot poglobitveni privlačni dejavnik zanimiva le za omejen (čeprav vseeno pomemben!) krog obiskovalcev. Ponudba na turističnih kmetijah (tako že prisotna kot potencialna) je v resnici lahko zanimiva za precej širšo populacijo. Številne motive, ki so za turiste pomembni pri izbiri nastanitvenih objektov, bi bilo mogoče dobro (ali celo najbolje) zadovoljiti na turističnih kmetijah, ne da bi pri tem prišlo do izgube poglobitvenih kakovosti (na primer mir, tišina, oddaljenost od vsakodnevnega vrveža) in avtentičnosti tovrstne turistične ponudbe. Tovrstni vidiki pa so pri oglaševanju oziroma informiranju o turističnih kmetijah pogosto v ozadju ali celo povsem prezrti. Smiselna bi bila tudi promocija turističnih kmetij, ki bi bila v večji meri namenjena določenim ciljnim skupinam (na primer ljubitelji pohodništva, kolesarjenja, podeželske kulturne dediščine), ki v tem trenutku le v manjši meri razmišljajo o bivanju v tovrstnih nastanitvenih objektih.

Za uspešno prodajo nastanitvenih zmogljivosti in boljšo zasedenost je pomembna **prisotnost v različnih bolj razširjenih spletnih rezervacijskih sistemih**. Mednarodni rezervacijski sistemi (na primer www.booking.com, www.onlinehotelreservations.co, hotels.lonelyplanet.com itd.) vplivajo predvsem na prihod mednarodnih gostov, relevantni pa so tudi ustrezni sistemi za Slovenijo (na primer www.slovenia.info), ki so nadpovprečno zanimivi za domače turiste (čeprav jih množično uporabljajo tudi tuji turisti). Pri predstavitvah turističnih kmetij v okviru takšnih sistemov pa je treba paziti, da se gosti res zavedajo, da prihajajo na turistično kmetijo, saj so s tem povezana tudi njihova pričakovanja, ki potem vplivajo tudi na njihovo zadovoljstvo s ponudbo.

(7) Kako in kam usmerjati sredstva pomoči na lokalni ravni?

Vprašanje usmerjanja sredstev pomoči na lokalni ravni je najprej povezano s strategijo in cilji, ki jih želimo s tem doseči. Če še vedno sledimo eko-socialni strategiji razvoja kmetijstva in podeželja, potem pri tem ne moremo slediti le konkurenčnosti, pač pa tudi preostalim ciljem, kot so ohranjanje poseljenosti, ohranjanje naravnih virov, kulturne krajine in dediščine podeželja, zmanjševanje razvojnih razlik, prehranski varnosti ipd. Ker je pri ukrepih kmetijske politike pogosto ključni subjekt **kmetija**, mora ta izpolnjevati **ključne kriterije za dodelitev sredstev**, kot enega od kriterijev pa lahko upoštevamo **stanje podeželskega območja, kjer se ta kmetija nahaja in na podlagi tega določeno območje (de)favoriziramo**.

Kmetijstvo je namreč v številnih podeželskih območjih še vedno zelo pomembno tudi z vidika zaposlitve, kar je na podlagi naših analiz še izraziteje v območjih z najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnostjo, in

pomemben vir prihodka teh območij, **dopolnilne dejavnosti pa pogosto del preživetvene strategije kmetij oziroma možnost boljšega koriščenja potencialov kmetije in s tem izboljšanja njenih prihodkov.**

Ugotavljamo namreč tudi, da je razvoj kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti uspešnejši tudi v sicer gospodarsko uspešnejših območjih, k čemur verjetno prispeva relativna bližina urbanega trga in s tem boljše tržne možnosti, boljša infrastruktura in naravni pridelovalni pogoji, boljše zaposlitvene možnosti družinskih članov, večja podjetniška naravnost zaradi bolj razvitega podjetniškega okolja, nenazadnje tudi zaradi boljše demografske in izobrazbene strukture (te kmetije imajo že po tej plati prednost). Tudi podatki popisa kmetijstva 2010 analizirani na podlagi tipologij kažejo, da je ekonomska velikost kmetij v gospodarsko najrazvitejših območjih večja kot v preostalih območjih. Po drugi stani je **razvitost ter številčnost registriranih dopolnilnih dejavnosti v območjih z najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnostjo najmanjša, zato bi jih bilo smiselno glede na sicer slabe zaposlitvene možnosti tu še bolj spodbujati, če seveda kmetije za to izpolnjujejo pogoje.**

Za tako usmerjeno izvajanje ukrepov in usmerjanje sredstev pa bi se bilo potrebno nasloniti na neko tipologijo območij po razvitosti (nekaj jih je predstavljenih tudi v poročilu projekta). **Z vidika učinkovitosti se zdi smiselno sredstva usmerjati bolj koncentrirano in ne pretirano razpršeno. Verjetno pa bi gospodarsko in razvojno slabše razvita območja rabila tudi več svetovanja oziroma strokovne pomoči ali celo posebnih ukrepov, ki bi šele spodbudili njihovo razvojno in podjetniško iniciativnost.**

Sicer tudi OECD (2006) na podlagi analize učinkov politik v državah članicah OECD priporoča teritorialni pristop (namesto strogo sektorskega), torej bolj **celostno reševanje razvojne problematike slabše razvitih območij (koncentracija sredstev za reševanje problematike) ter dajanje prednosti investiranju pred subvencioniranjem.** Da je potrebno k reševanju problematičnih podeželskih območij pristopati celostno, nakazujejo tudi ugotovitve o prepletenosti dejavnikov, ki vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost območja v našem končnem poročilu.

Poleg ukrepov za izboljšanje lokalne/regionalne konkurenčnosti (infrastruktura, delovna mesta, izraba lokalnih virov ter znanj ipd.) bi bilo potrebno posebno pozornost namenjati tudi izboljšanju podjetniškega okolja ter krepitvi socialnega in človeškega kapitala. To seveda že presega okvirje politik za razvoj podeželja in bi moralo biti tudi predmet ustrezne regionalne politike. Ta bi morala odigrati večjo vlogo pri zmanjševanju razvojnih razlik, saj je izboljšanje gospodarske razvitosti in odpravljanje težav na trgu dela predvsem v njeni pristojnosti. O uspešnosti in učinkovitosti dobro načrtovane in izvajane regionalne politike tudi za podeželska območja nam nenazadnje dokazujejo uspešni primeri iz sosednjih držav, predvsem Avstrije in Švice. **Zgolj sredstva in ukrepi, ki jih za razvoj podeželskih območij namenjamo z naslova kmetijske politike preko ukrepov Programa razvoja podeželja, niso zadostna za izboljšanje gospodarske in razvojne uspešnosti podeželskih območij, čeprav k temu nedvomno prispevajo.**

O ustreznosti dosedanjega usmerjanja sredstev bo verjetno lahko kaj povedala tudi vmesna in končna evalvacija ukrepov Programa razvoja podeželja 2007-2013 in ocena njihove učinkovitosti, tudi z vidika teritorialne razporeditve in teritorialnih učinkov.

(8) Model za podporo odločanju glede turističnih kmetij.

Za uporabo modela za podporo odločanju je potrebno oblikovati ustrezen vprašalnik, v katerem so vprašanja enaka kot opredeljeni dejavniki z možnimi odgovori, ki predstavljajo opredeljene zaloge vrednosti. Ko se izpolnjeno anketo za posamezno kmetijo uvozi v model (za kar bi veljajo stopiti v kontakt z avtorjem programa, da se ta prenos čim bolj avtomatizira), je že mogoče izvesti oceno primernosti.

8. POVZETEK

Večina slovenskih kmetij (skupaj ok. 75.000) zaradi specifične agrarne strukture ne more preživeti le z dohodki iz kmetijstva: manj kot petina jih pridobiva dohodek izključno iz kmetijstva (Cunder, 2006), preostale pa iz drugih virov na ali izven kmetije. Zakonsko opredeljene **dopolnilne dejavnosti na kmetiji so ena izmed pojavnih oblik diverzifikacije dohodka na kmetiji**. Njihovo dinamiko spremljamo preko dveh podatkovnih baz, tj. Statističnega urada Republike Slovenije in Registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (v domeni Ministrstva za kmetijstvo in okolje). Zadnji se dnevno ažurira z registracijami na upravnih enotah in posreduje podatke o vrstah dopolnilnih dejavnosti, o nosilcu in kmetiji, vendar je v realnosti precej neažuren in nepopoln. Registrski podatki za leto 2011 so evidentirali 7878 dopolnilnih dejavnosti na 3610 kmetijah.

Večina dosedanjih raziskav se problematike dopolnilnih dejavnosti loteva z ožjega zornega kota v vsebinskem in prostorskem smislu. Pričujoči raziskovalni projekt jih obravnava celovito, saj jih pojmuje kot **gospodarsko utemeljeno, organizacijsko praktično in logično vključevanje vseh potencialov kmetije (človeški, gospodarski, okoljski, socialni) ter njihovo (smotno) rabo**. Potenciali dopolnilnih dejavnosti na kmetiji so vitalnega pomena za razvoj kmetij, lokalne skupnosti in podeželja nasploh. **Kompleksna, interdisciplinarna in v mednarodno okolje vpeta dvoletna raziskava** je uporabljala kvantitativne metode (analize obstoječih podatkovnih baz, različne statistične tehnike, metodo vodilnih sil na podeželju, kartografski prikazi ipd.). Zaradi pomanjkanja kakovostnih podatkov je bila osredotočena na njihovo neposredno pridobivanje (anketiranje 280 kmetij z dopolnilno dejavnostjo, 21 globinskih intervjujev), kar je posledično usmerjalo uporabo primernih kvalitativnih metod (kvalitativni profil kmetij, delavnica za fokusno skupino, večkriterialni odločitveni model za podporo odločanju, tipologija podeželja glede na gospodarsko in razvojno kondicijo slovenskih občin).

Neposrednim uporabnikom raziskava posreduje **ažurne informacije o razvojnih težnjah** na področju dopolnilnih dejavnosti in jih seznani z možnostmi za razvoj **socialnih storitev na kmetijah**. Svetovalcem, razvojnikom in drugim lokalnim akterjem je na voljo vpogled v medsebojno prepleten nabor **dejavnikov, ki so na ravni kmetije odločilnega pomena za uspešno opravljanje dopolnilne dejavnosti**. V skladu z zahtevami naročnika se je raziskava osredotočila na **turizem na kmetiji**. Podroben vpogled v tovrstno turistično ponudbo se funkcionalno dopolnjuje z obsežno analizo (440 anket) tega segmenta turističnega povpraševanja v Sloveniji. Zainteresiranim uporabnikom je na voljo **analitično orodje**, ki na podlagi demografskega, gospodarskega in okoljskega potenciala kmetije **omogoča vrednotenje primernosti kmetije za vlaganja na področju turizma na kmetiji**. Za snovalce politike razvoja podeželja bo zelo uporabna **kvalitativna ocena razvojnih sil na podeželju**.

Delo je potekalo v skladu s predvidenim vsebinskimi in časovnim načrtom; stopnja realizacije je podana po projektnih nalogah.

- **Teoretična izhodišča:** na predlog sofinancerja (MKO) smo se osredotočili na turizem na kmetiji. Sledili smo izhodiščem vzpostavitve ponovne povezanosti z lokalnim razvojem podeželja in neoendogenemu razvojnemu pristopu.
- **Podatkovne zbirke in statistični podatki:** očitne so številne pomanjkljivosti registra. Izdelani so kartografski prikazi. Temeljni problemi: veliko terminoloških nedorečenosti, časovno zaostajanje razpoložljivih podatkov, ustanavljanje novih občin, neprimerljivost podatkov iz različnih baz podatkov za isti kazalec.
- **Priprava na terenske raziskave:** polstrukturirani anketni vprašalnik za neslučajnostni vzorec kmetij.
- **Izvedba polstrukturiranega vprašalnika:** anketiranih 280 nosilcev dopolnilnih dejavnosti.
- **Analiza opravljenih anket:** poglobljene statistične analize.
- **Priprava intervjujev za kmetijska gospodarstva:** polstrukturirani intervju (16 vprašanj; pilotno testiranje).
- **Izvedba intervjujev:** 21 (od tega 15 na turističnih kmetijah; 2011 in 2012).

- **Izdelava profila potencialno razvojno vitalnega kmetijskega gospodarstva:** kvalitativni profil na podlagi devetih kazalcev. Rezultati neposredno uporabljeni pri delavnici s kmetijskimi svetovalci in zasnovi modela DEXi.
- **Oblikovanje matematičnih input-output modelov:** predvidenih modelov zaradi pomanjkljivosti dostopnih FADN podatkov ni mogoče izdelati. Za sistematično vrednotenje vrečkriterialnega odločitvenega problema smo izbrali orodje DEXi. Rezultati testiranja modela kažejo, da le-ta dejansko lahko ocenjuje razvojni potencial kmetij za turizem na kmetiji. Model je neposredno uporaben za naročnika in specialiste kmetijske-svetovalne službe.
- **Model ocenjevanja vodilnih sil gospodarske učinkovitosti na podeželju:** nova tipologija na podlagi (40-ih) izbranih kazalnikov ("tipologija gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin").
- **Vključevanje in seznanjanje zainteresirane javnosti:** izvedba strukturiranega vprašalnika (31) na delavnici s kmetijskimi svetovalci. S poglobljenimi rezultati smo seznanjali udeležence več strokovnih srečanj po Sloveniji (podeželski parlament, projekti čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo ipd.). Delavnico za potencialne uporabnike DEXi modela nameravamo (s sodelovanjem MKO in KSS) izvesti po zaključku projekta. Obenem se je med raziskavo pokazala smiselna povezava s Centrom za usposabljanje, delo in varstvo (socialne storitve na kmetiji).
- **Predvidena diseminacija rezultatov in njihova neposredna uporaba:** zelo odmevna smart konferenca (2012), sodelovanje na več mednarodnih znanstvenih in strokovnih konferencah, objave v znanstvenih publikacijah (DELA, European Countryside, Bulletin de la Societe Geographique de Liege). V načrtu: dve mednarodni znanstveni objavi in znanstvena monografija. Neposreden prenos ugotovitev v študijski proces na dodiplomskem, magistrskem in doktorskem študiju (sodelovali štirje doktorandi FF in BF UL).

Za rezultate se zanimajo neposredni uporabniki, tj. predvsem **kmetje** (vključeni v raziskavo, **potencialna kmečka gospodinjstva**, ki nameravajo v prihodnosti registrirati dopolnilno dejavnost). **Občini Bled in Kranjska Gora ter Nepremičninski sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja** so pokazali velik interes za razvoj socialnih storitev v okviru dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Aktivno je bilo tudi sodelovanje s Slovensko turistično organizacijo in Fakulteto za turistične študije v Portorožu. V sklopu projekta smo vzpostavili **aktivno mrežo 15 raziskovalcev turizma na podeželju/kmetiji iz sedmih držav** (Aberystwyth-Združeno kraljestvo, Liege-Belgija, Clermont-Ferrand-Francija, Saarbrücken- Nemčija, Foggia-Italija, Poznań- Poljska, Zagreb). Obenem smo **intenzivirali povezavo raziskovalcev s prakso**, tj. s strokovnjaki s področja oblikovanja turistične ponudbe na lokalni in regionalni ravni, z interesnimi združenji, nadzornimi ustanovami za spremljanje kakovosti turističnih storitev (npr. General Tourist Commission of Wallonia).

V začetni fazi izvajanja projekta je sodeloval tudi prof. dr. Marijan M. Klemenčič. Zaradi njegove upokojitve smo v projektno skupino vključili dr. Dejana Cigaleta. Zaradi želje po bolj celoviti obravnavi smo vključili tudi dve sodelavki z ustanov, ki so zainteresirane za rezultate projekta in nadaljnje sodelovanje (mag. Jožica Vodopivec Rozman, KGZS Enota Ljubljana, in mag. Ireno Borštnik, Center za usposabljanje, delo in varstvo, Ribnica).

Rezultati projekta so odgovorili na nekatera zastavljena vprašanja, ob njegovem zaključku pa sodelavci ugotavljamo, da so se porodila številna nova. Zlasti je čutiti potrebo po ažurnih informacijah s terena, pretoku informacij in aktivnejši povezavi vseh strokovnih služb s področja dopolnilnih dejavnosti. Predvsem je smiselno razmišljati o načinu racionalne registracije dopolnilne dejavnosti na kmetiji, pa tudi o možnosti registracije novih storitev ter pripravi ustreznih pravilnikov (na primer za socialne storitve na kmetiji). Smiselno bi bilo izdelati analitično orodje tudi še nekatere druge vrste dopolnilnih dejavnosti, ki bi bilo naročniku in drugim vključenim službam lahko v veliko pomoč pri usmerjanju subvencij in njihovem monitoringu.

Rezultati projekta so bili naročniku predstavljeni dvakrat, tj. 11. 7. 2012 in 19. 9. 2012. V skladu z njegovimi predlogi so tudi oblikovani komentarji ugotovitev v zaključnem poglavju vsebinskega poročila. Projektni sodelavci se zahvaljujemo za organizacijsko in tehnično pomoč ge. Jani Erjavec. Za vsebinske komentarje smo hvaležni ge. Ani Le Marechal Kolar, dr. Mariji Markeš in dr. Martini Bavec.

9. LITERATURA IN VIRI

- Abdel-Rahman, H., 1998. Product differentiation, monopolistic and city size. *Regional Science and Urban Economics*, 18 (1), str. 69-86.
- Agarwal, S., Rahman, S., Errington, A., 2009. Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies*, 25, str. 309-321.
- Armstrong, H., Taylor, J., 2000. *Regional Economics and Policy*: Blackwell Publishers, Oxford.
- Bengtsson, J., Ahnström, J. in Weibull, A.-C., 2005. The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a meta-analysis. *Journal of Applied Ecology*, 42, str. 261–269.
- Blejec, M., 1976. Statistične metode za ekonomiste. Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Blekesaune, A., Brandth, B., Haugen, M. S., 2008. Visiting a farm based tourist enterprise – who are the visitors and what is the future potential? Paper to the 17th Nordic Symposium in Tourism and Hospitality Research, Lillehammer, Norway, September 25-27 2008. URL: <http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2008/12/11/14940f8dde7671.pdf> (25. 9. 2012).
- Bohanec, M., 1999. Metoda DEX. 4 str. URL: http://kt.ijs.si/MarkoBohanec/MSPO/MSPO_7_DEX.pdf (2. 2. 2012).
- Bohanec, M., 2007. Odločanje in modeli. DMFA – založništvo.
- Borštnik, I., 2011. Koncept in preizkušanje modela socialnih storitev za osebe z motnjo v duševnem razvoju kot dopolnilne dejavnosti na kmetijah v Sloveniji. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, oddelek za agronomijo: 127 str.
- Bryden, J., Courtney, P., Atterton, K., Timm, A., 2004. Scotland-North and South. In: Bryden, J., Hart, K. (Eds.), *Why Local Economies Differ: the Dynamic of Rural Areas in Europe*. Edwin-Mellen Press.
- Bryden, J. M., Hart, K. J., 2001. *Dynamic of Rural Areas: International Comparative Analysis*. The Arkleton Centre for Rural Development Research. University of Aberdeen, Aberdeen.
- Cooke, P., Morgan, K., 1998. *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*. Oxford University Press, Oxford.
- Cunder, T., 2006. Slovensko podeželje in nova strategija razvoja. *Dela*, 25, str. 147-158.
- Dawe, S., Bryden, J.M., 1999. Competitive advantage in the rural periphery: redefining the global-local nexus. In: Lithwick, H., Gradus, Y. (Eds.), *Urban Development in Frontier Regions*. Kluwer Academic Publishers, The Netherlands.
- Dretnik, M., 2010. Turistične kmetije na območju občin Ravne na Koroškem in Prevalje : diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Dubois, C., Schmitz, S. 2012. Le touriste à la ferme : de la thématisation au simulacre ? In: *Rendez-vous Champlain sur le Tourisme, l'expérience touristique* : ULB, Bruxelles 21-23 mai 2012 . Event name : Les Rendez-vous Champlain, 4ème édition 2012. URL: <http://orbi.ulg.ac.be/request-copy/2268/123992/141288/DUBOIS-SCHMITZ-Champlain2012.pdf> (10. 6. 2012).
- Enders Slegers, M. J., 2008. Therapeutic farming or therapy on a farm? V: *Proceedings of the Community of Practice Farming for Health*, 6 - 9 November 2007. Dessein, J. (ed.). Ghent, Belgium, Merelbeke, str. 37-45
- Erhart, V., 2004. Percepcija dopolnilnih dejavnosti v slovenskem kmetijstvu. Specialistična naloga, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 73 str.
- Erjavec, E., 2012. Prezentacija na delavnici evropskega projekta CAPRI. Piran, september 2012, interno gradivo.
- EUROSTAT, 2006. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (10. 2. 2012).
- Fließbach, A., Oberholzer, H.-R., Gunst, L., Mäder, P., 2007. Soil organic matter and biological soil quality indicators after 21 years of organic and conventional farming. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 118, str. 273-284.
- Gassner, B., Freyer, B., Leitner, H., 2008. Labour Quality Model for Organic Farming Food Chains. V: Neuhoﬀ, D. et al. 2008. *Cultivate The Future. Cultivating the future based on science*. Vol 2, livestock, socio-economy and cross disciplinary research in organic agriculture, str. 400-403.
- Gasson, R., 1988. Farm diversification and rural development. *Journal of Agricultural Economics*, 39, str. 175-181.
- Gracia, A., de Magistris, T., 2007. Organic food product purchase behaviour: a pilot study for urban consumers in the South of Italy. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 2007, 5 (4), str. 439-451.

- Jackson, A., Lampkin, N., 2005. Organic farm incomes in England and Wales 2003/04. Report, Institute of Rural Sciences, University of Wales Aberystwyth.
- Javni razpis za ukrep 311- diverzifikacija v kmetijski dejavnosti. 2008. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/2008_ukrepi_PRP/311/Javni_razpis.pdf (19. 3. 2012).
- Juvančič, L., 2002. Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Doktorska disertacija, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, Ljubljana, 130 str.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I. 2008. Življenjska (ne)moč obrobni padeželskih območij v Sloveniji, (GeograFF, 3). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 149 str.
- Košmelj, K., Vadnal, K., 2003. Uporaba modelov logistične regresije za analizo povpraševanja po socialnih storitvah kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo, 81, 2, str. 221-232.
- Kovačič, M., Udovč, A., 2002. Strateške usmeritve razvoja kmetijstva, gozdarstva in dopolnilnih dejavnosti na območju mestne občine Ljubljana. Ljubljana: Inštitut za agrarno ekonomiko, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem, 39 str.
- Kozjek, T., Božnar, T., Rajkovič, V., Ferjan, M., 2007. Odločitveni model za izbiro medija pri izvajanju odnosov z javnostmi V: Organizacija, 40, 1 (jan. 2007), str. 65-74.
- Kulovec, M., Jerič, D., Donko, I., Tumpej, M., Kos, I., Mrzlikar, H., Bajuk, A., Krašovec, J., Dolenšek, M., Turk-Mate, V., Kos, M., Feher, M., 2002. Dopolnilna dejavnost na kmetiji. Ljubljana, Kmečki glas, 175 str.
- Landbouw, Zorg, 2000. Kwaliteitssysteem Zorgboerderijen. De Glind, Landelijk Steunpunt voor landbouw & zorg, 53 str.
- Lobley, M., Reed, M., Butler, A., Courtney, P., Warren, M., 2005. The Impact of Organic Farming on the Rural Economy in England. University of Exeter. Centre for Rural Research, Exeter.
- Mäder, P., Fliessbach, A., Dubois, D., Gunst, L., Fried, P., Niggli, U., 2002. Soil fertility and biodiversity in organic farming. Science 296: 1694-1697.
- Marktanalyse Urlaub auf dem Bauernhof, 2004. Bayerische Landesanstalt für Landwirtschaft. URL: http://www.lfl.bayern.de/publikationen/daten/schriftenreihe_url_1_13.pdf (24. 8. 2011).
- MKGp, 2011. Analiza stanja ekološkega kmetijstva v Sloveniji. Na: http://www.mkgp.gov.si/si/o_ministrstvu/direktorati/direktorat_za_kmetijstvo/starasektor_za_so_naravno_kmetijstvo/oddelek_za_kmetijstvo_in_okolje/kmetijsko_okoljska_placila/ekolosko_kmeto_vanje/ekolosko_kmetijstvo_dejstva_in_podatki/7_analiza_stanja_ekoloskega_kmetijstva_v_sloveniji/ (27.10.2011)
- MKGp, 2011. Podatki registra dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, 2011.
- MKO, 2012. Register ekoloških kmetij 2011.
- Morison, D., Hine, R., Pretty, J.N., 2005. Survey and analysis of labour on organic farms in the UK and Republic of Ireland. International Journal of Agricultural Sustainability 3(1), str. 24-43.
- OECD, 2006. The new rural paradigm: Policies and governance. Organisation for economic co-operation and development (OECD), Paris, 164 str.
- Oppermann, M., 1996. Rural tourism in Southern Germany. Annals of Tourism Research, 23, 1, str. 86-102.
- Pažek, K., Rozman, Č., 2010. Tourist farm service quality assessment. Revija za geografijo - Journal for Geography, 5-2, str. 149-158.
- Perpar, A., 2002. Razvojne značilnosti slovenskega padeželja. Magistrsko delo. Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Ljubljana, 205 str.
- Perpar, A., 2002. Stanje in procesi v kmetijstvu v različnih tipih padeželskih območij v Sloveniji = Situation and processes in agriculture in different types of rural areas in Slovenia. Zb. Bioteh. fak. Univ. Ljubl., Kmet. (1990), letn. 79, št. 1, str. 281-300.
- Pieniadz, A., Renner, S., Rathmann, C., Glauben, T., Loy, J., 2009. Income Diversification of Farm Households: Relevance and Determinants in Germany. 111th Seminar, June 26-27, 2009, Canterbury, Združeno kraljestvo.
- Pintar, P., 2008. Mariborski vinorodni podokoliš in njegova turistična funkcija : diplomsko delo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Planck, V., Ziche, J., 1979. Land – und Agrarsoziologie. Verlag Eugen Ulmer, 297 str.

- Pompe, M., 2006. Analiza predelave mesa kot dopolnilne dejavnosti na slovenskih kmetijah. Magistrsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 100 str.
- Popis kmetijstva, SURS 2012. URL: <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/statfile2.asp> (11. 1. 2012).
- Porter, M.E., 1990. The Competitive Advantage of Nations. The MacMillan Press, London.
- Porter, M.E., Ketels, H.M., 2003. UK Competitiveness: Moving to the Next Stage. Department of Trade and Industry Economic Paper no. 3. Department of Industry, London.
- Potočnik Slavič, I., 2002. Geografski vidik dopolnilnih dejavnosti na slovenskih kmetijah. *Sodobno kmetijstvo*, letn. 35, št. 2, str. 82-90.
- Potočnik Slavič, I., 2008. Endogeni razvojni potenciali podeželja. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 361 str.
- Pravilnik o usposobljenosti za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Ur. l. RS št. 105-4497/06.
- Pravilnik o vsebini vloge za izdajo dovoljenja za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Ur. l. RS št. 71-3816/01.
- Pungartnik, B., 2010. Spremljanje in analiza učinkov finančnih sredstev strukturnih skladov Evropske unije na razvoj dejavnosti turističnih kmetij v Sloveniji. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 111 str.
- Putnam, R., 1995. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6 (10), str. 65-78.
- Rajkovič, V., Bohinc, R., Černetič, M., 1999. Večkriterijsko modeliranje in kakovost kompleksnih sistemov zdravstva in šolstva. V: Civilna družba v Sloveniji in Evropi – stanje in perspektive: zbornik razprav, SAZU, 23. marec 1999, Ljubljana, Društvo občinski forum, str. 300–307.
- Ravbar, M., 1997. Slovene cities and suburbs in transformation/Slovenska mesta in obmestja v preobrazbi. *Geografski zbornik*, 37, str. 65-109.
- Register dopolnilnih dejavnosti, MKO, 2011.
- Reimer, B., 2003. The new rural economy project: what have we learned? In: Paper Prepared for Presentation to the Rural Sociological Society, Montreal.
- Rovan, J., Malešič, K., Bregar, L., 2009. Blaginja občin v Sloveniji. *Geodetski vestnik* 53/2009, str. 70-90.
- Rural Tourism Quality Survey 2009-2010. Summary and analysis. Latvian Country Tourism Association "Lauku ceļotājs". URL: http://quality.eurogites.org/files/Customer_survey_results_en.pdf (24. 8. 2011).
- Schäfer, M., (ur.). 2007. Zukunftsfähiger Wohlstand - der Beitrag der ökologischen Land- und Ernährungswirtschaft zu Lebensqualität und nachhaltiger Entwicklung, Marburg: Metropolis Verlag.
- Schmid, O., J. Sanders, in P. Midmore (ur.) 2004. Organic Marketing Initiatives and Rural Development, School of Management and Business, Aberystwyth.
- Selfa, T., Jussaume, R.A., Winter, M., 2008: Envisioning agricultural sustainability from field to plate: Comparing producer and consumer attitudes and practices toward »environmentally friendly« food and farming in Washington State, USA. *Journal of Rural Studies*, Volume 24, Issue 3, str. 262-276.
- Senn, H., 2007. Agrotourismus in der Schweiz : Analyse des Angebots und der Nachfrage des Übernachtungstourismus auf landwirtschaftlichen Betrieben. URL: http://www.strohhotel-senn.ch/Diplomarbeit_Agrotourismus_in_der_Schweiz.pdf (24. 8. 2011).
- Shreck, A., C. Getz, Feenstra, G., 2006. Social sustainability, farm labor, and organic agriculture: Findings from an exploratory analysis. *Agriculture and Human Values*, 23 (4), str. 439-449.
- Slabe, A., Kuhar, A., Juvančič, L., Tratar-Supan, A.-L., Lampič, B., Pohar, J., Gorečan, M., Kodelja, U. 2010. Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015, zaključno poročilo, CRP »Konkurenčnost Slovenije 2006 – 2013«, št. projekta: V4-0514-09. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Katedra za agrarno ekonomiko, politiko in pravo, Inštitut za trajnostni razvoj, oktober 2010.
- Slabe, A., Lampič, B., Juvančič, L., 2011. Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. *Dela*, 36, str. 93-109.
- Stolze, M., Piore, A., Häring, A. in Dabbert, S., 2000. The environmental impacts of organic farming in Europe. *Organic farming in Europe*, Volume 6, University of Stuttgart-Hohenheim, Stuttgart.
- SURS, Popis kmetijstva 2010 - Vsaka kmetija šteje!. Ljubljana, junij 2012. s. 13-15 in www.stat.si
- SURS, Turistična potovanja domačega prebivalstva 2010, 2012. URL: <http://www.stat.si/doc/statinf/21-si-082-1101.pdf> (10. 1. 2012).

- Terluin, I.J., 2001. Rural Regions in the EU: Exploring Differences in Economic Development. Ph.D. Thesis. Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit, Groningen.
- Terluin, I.J., Post, J.H., 2000. Employment Dynamics in Rural Europe. CABI Publishing, Oxon.
- Vadnal, K., 2001. Izzivi in problemi uveljavljanja zasnove večnamenskega kmetijstva v Sloveniji. V: Učinki reforme slovenske kmetijske politike. Zbornik 1. konference DAES, 1. oktober. Erjavec E. (ur.), Juvančič L. (ur.). Ljubljana, DAES-Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije, str. 245-256.
- Vadnal, K., 2003. Konceptualizacija sistema socialnih storitev za osebe s posebnimi potrebam kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo, 81, 2, str. 205-220.
- Vadnal, K., 2004. Mnenja staršev oseb z motnjami v duševnem razvoju o možnosti vključitve kmetov v ponudbo socialnih storitev. Defektologica slovenica, 2, 1, str. 19-37.
- Vadnal, K., 2005. Preiskovalna raziskava pripravljenosti kmetov za izvajanje socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Acta agriculturae, 85, 2, str. 239-251.
- Vehovar, V., 1991. Metodološka vprašanja vzorčenja. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Zakon o kmetijstvu. Ur. l. RS št. 45-1978/08.
- Zakon o kmetijstvu. Ur. l. RS št. 54-2497/00.
- Zakon o socialnem varstvu. 2007. Ur. l. RS št. 3/07.

10. SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1: Delež kmetij s prihodkom nad 8000 EUR in delež kmetij z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji....	3
Preglednica 2: Podatki o opravljenem terenskem delu (anketiranje in intervjuvanje).....	6
Preglednica 3: Kazalci in merila za izdelavo profila vitalnih kmetij, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.	12-13
Preglednica 4: Pomembni časovni mejniki pri izvajanju projekta.	20
Preglednica 5: Časovni okvir izvajanja projekta (po delovnih sklopih).	21
Preglednica 6: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – po vrstah dejavnosti.	25
Preglednica 7: Znesek izplačil po ukrepih v sklopu PRP 2007-2013 (stanje 31. 12. 2011).	37
Preglednica 8: Podrobnejša analiza ukrepa 311.	38
Preglednica 9: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).	39
Preglednica 10: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.	41
Preglednica 11: Prodaja izdelkov in storitev po tržnih kanalih.	45
Preglednica 12: Struktura modela in zaloge vrednosti izbranih kriterijev.	50
Preglednica 13: Lokalne in globalne uteži (% vpliva) izbranih kriterijev.	50
Preglednica 14: Rezultati vrednotenja izbranih kmetij.	51
Preglednica 15: Ekološke kmetije z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji.	56
Preglednica 16: Turistične kmetije z nastanitvijo v letih 2008-2011 po vrstah turističnih krajev.	58
Preglednica 17: Prenositvene zmogljivosti po vrstah občin (leto 2011).	58
Preglednica 18: Turistične kmetije z nastanitvijo (število objektov) po vrstah občin (2008-2011).	59
Preglednica 19: Prihodi in prenočitve turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).	60
Preglednica 20: Občine z največjim številom prihodov turistov na turističnih kmetijah (leto 2009).	61
Preglednica 21: Občine z največjim deležem prihodov turistov na turističnih kmetijah od vseh prihodov turistov v občini (leto 2009).	61
Preglednica 22: Število prenočitev v Sloveniji v letu 2009 po mesecih.	62
Preglednica 23: Število prenočitev na turističnih kmetijah v letu 2011 po mesecih (objekti z najmanj 10 stalnimi ležišči).	63
Preglednica 24: Povprečna doba bivanja po mesecih v letu 2009.	64
Preglednica 25: Povprečna zasedenost po mesecih v letu 2009 - stara metodologija.	65
Preglednica 26: Prihodi turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).	66
Preglednica 27: Prenositve turistov po vrstah nastanitvenih objektov v Sloveniji (2008-2011).	66
Preglednica 28: Prenositve turistov na turističnih kmetijah z nastanitvijo po državni pripadnosti turistov (2008-2011).	67
Preglednica 29: Število in delež prenočitev turistov iz posameznih držav v letu 2011.	67
Preglednica 30: Pogostost turističnih potovanj, ki vključujejo vsaj eno prenočitev zunaj doma.	68
Preglednica 31: Objekt, v katerem anketiranci največkrat prenočujejo.	69
Preglednica 32: Prenosovanje na turistični kmetiji.	69
Preglednica 33: Kolikokrat približno so anketiranci že prenočili na turistični kmetiji.	69
Preglednica 34: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta.	70
Preglednica 35: Običajno trajanje bivanja na turistični kmetiji.	71
Preglednica 36: Aktivnost v času bivanja na turistični kmetiji.	71
Preglednica 37: Dejavniki, ki so vplivali na izbiro točno določene turistične kmetije.	72
Preglednica 38: Razlogi, zaradi katerih anketiranci še niso prenočili na turistični kmetiji.	72
Preglednica 39: Ali so anketiranci že razmišljali o tem, da bi si za prenočitev izbrali turistično kmetijo.	73
Preglednica 40: Dejavniki, ki so pomembni pri izbiri obiskanega turističnega kraja.	73
Preglednica 41: Različne tipološke členitve občin ter pripadajoče število kmetijskih gospodarstev (KMG) in število registriranih dopolnilnih dejavnosti (DD).	85
Preglednica 42: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – spreminjanje števila in perspektivnost.	92
Preglednica 43: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji – ocena primernosti za potencialne razvojne spodbude.	93
Preglednica 44: Turizem na kmetiji - ocena primernosti za potencialne razvojne spodbude.	93
Preglednica 45: Temeljni poudarki glede odnosa med osnovno kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo, oblikovani na podlagi intervjuja z nosilci dopolnilne dejavnosti na kmetiji.	99-101
Preglednica 446: Izbrani podatki o kmetijah z dopolnilno dejavnostjo, vključenih v intervju.	118

11. SEZNAM SLIK

Slika 1: Kmetije z dopolnilno dejavnostjo, ki so bile vključene v raziskavo (anketiranje, intervjuvanje).	7
Slika 2: Osnovna vprašanja za polstrukturirane intervjuje.	8
Slika 3: Primer strukturiranega vprašalnika (za gospodarski potencial), ki so ga izpolnjevali svetovalci KSS.	10
Slika 4: Struktura večparametrskega odločitvenega modela DEX.	15
Slika 5: Temeljne oblike diverzifikacije v kmečkem gospodarstvu.	22
Slika 6: Spreminjanje števila registriranih dopolnilnih dejavnosti (2004, 2008, 2011).	25
Slika 7: Indeks gibanja števila registriranih dejavnosti (2008/2004 in 2011/2008).	26
Slika 8: Število dopolnilnih dejavnosti po občinah leta 2004.	27
Slika 9: Število kmetij z registriranimi dopolnilnimi dejavnostmi leta 2004.	28
Slika 10: Število dopolnilnih dejavnosti po občinah leta 2008.	28
Slika 11: Število kmetij z registriranimi dopolnilnimi dejavnostmi leta 2008.	29
Slika 12: Število registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji po občinah (2011).	29
Slika 13: Število kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo po občinah (2011).	30
Slike 14-24: Prostorska razporeditev registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v letu 2011.	30-35
Slike 25-26: Nejasni podatki registra glede predelave lesa.	36
Slika 27: Vrsta registriranih dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah (možnih je več odgovorov).	40
Slika 28: Število dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (podatki ankete; N=280 kmetij).	40
Slika 29: Vzrok za pričetek ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (možnih več odgovorov).	41
Slika 30: Število družinskih članov, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo.	41
Slike 31-35: Število ur ukvarjanja z dopolnilno dejavnostjo (primerjava med nosilcem in drugimi družinskimi člani).	42-43
Slika 36: Starostna sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo.	44
Slika 37: Izobrazbena sestava nosilcev anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo (modra=vse anketirane kmetije, rdeča: turistične kmetije).	44
Slika 38: Članstvo v društvih, združenjih in strokovnih društvih na anketiranih kmetijah.	44
Slika 39: Pomoč pri pripravi dokumentov ali načrtov na kmetiji z registrirano dopolnilno dejavnostjo.	45
Slika 40: Pretekli in predvideni viri investicij na anketiranih kmetijah (možnih več odgovorov).	46
Slika 41: Prihodnji razvoj dopolnilne dejavnosti na anketiranih kmetijah.	46
Slika 42: Kvalitativni profil 1 (kmetija I6).	47
Slika 43: Kvalitativni profil 2 (kmetija I8).	47
Slika 44: Kvalitativni profil 3 (kmetija I4).	48
Slika 45: Kvalitativni profil 4 (kmetija I21).	48
Slika 46: Sestavine sodobne kmetije (Planck and Ziche, 1979).	49
Slike 47-50: Grafični prikaz vrednotenja posameznih vrst kapitala in primernost za dopolnilno dejavnost turizma na kmetiji za izbrane kmetije.	51-53
Slika 51: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo glede na vse slovenske kmetije z DD.	55
Slika 52: Zastopanost ekoloških kmetij z dopolnilno dejavnostjo turizem na kmetiji med vsemi nosilci turizma na kmetiji.	55
Slika 53: Število prenočitev na turističnih kmetijah v Sloveniji po mesecih v letu 2009.	63
Slika 54: Povprečna doba bivanja po mesecih v letu 2009.	64
Slika 55: Pomen različnih dejavnikov pri izbiri turistične kmetije kot nastanitvenega objekta – deleži (%) odgovorov (1 = sploh ni pomembno, 5 = zelo pomembno).	70
Slika 56: Umeščenost socialnih storitev kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji na trgu oziroma kvazi trgu socialnih storitev (Vadnal, 2003).	78

Slike 57-59: Primer heterogenosti stanja po občinah glede na delež delovno aktivnega prebivalstva v kmetijskih dejavnostih, izobrazbo in registrirano brezposelnost.....	82
Slika 60: Različne tipološke členitve slovenskih občin (karta) ter primerjava povprečja števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po občinah tipov območij, opredeljenih v posamezni tipologiji (okvir z ročaji nad karto).....	84
Slika 61: Klaster občin na podlagi izbranih 40-tih kazalnikov (skupine občin s podobnimi značilnostmi).	86
Slika 62: Okvir z ročaji za primerjavo povprečij števila registriranih dopolnilnih dejavnosti po "tipologiji gospodarske in razvojne kondicije slovenskih občin" (klaster občin).....	86
Slika 63: Parcialne korelacije spremenljivke "delež aktivnega prebivalstva zaposlenega v kmetijskih dejavnostih" (rdeče negativni korelacijski koeficienti, modro pozitivni).	88
Slika 64: Povprečen koeficient razvitosti v opredeljenih skupinah občin (1- razvojno najbolj problematične občine, 4 - občine v najboljši razvojni kondiciji).....	88
Slika 65: Višina skupnega dolga (skupaj dolg občine in pravnih oseb v občini v EUR/prebivalca) v opredeljenih skupinah občin (1- razvojno najbolj problematične občine, 4 - občine v najboljši razvojni kondiciji).	89
Slika 66: Načrtovan razvoj dopolnilnih dejavnosti (vsi odgovori)	91
Slika 67: Perspektiva nosilne dopolnilne dejavnosti na kmetiji z vidika njihovih nosilcev.....	91
Slika 68, Slika 69: Prevladujoči prodajni kanali preučevanih kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.	104
Sliki 70-71: Število ur, ki jih člani kmečkega gospodinjstva opravijo v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji.	105
Slika 72: Prevladujoče tržne poti izdelkov blagovne znamke »Grape«.	106

12. PRILOGE

12.1. Vsebinsko zanimivi citati intervjuvancev po tematskih sklopih

Preglednica 46: Izbrani podatki o kmetijah z dopolnilno dejavnostjo, vključenih v intervju.

oznaka	intervjuvanec, naselje	dejavnost
I1	moški, Zg. Kapla, Dravska dolina	proizvodnja energije-biomasa, strojna storitev baliranja, v načrtu predelava mesa
I2	zakonca, Sv. Primož nad Muto, Dravska dolina	turizem na kmetiji-izletniška kmetija
I3	moški, Sv. Anton na Pohorju, Pohorje	turizem na kmetiji-izletniška kmetija
I4	moški, Podklanc, Dravska dolina	turizem na kmetiji-izletniška kmetija, predelava mesa, prodaja izdelkov okoliških kmetij, izobraževanje na kmetiji
I5	ženska, Libeliče, Dravska dolina	turizem na kmetiji-izletniška kmetija
I6	ženska, Koseč, Zgornje Posočje	turizem na kmetiji-namestitev in izletniška kmetija
I7	ženska, Savina, Zgornja Savinjska dolina	turizem na kmetiji-ekološka kmetija - namestitev in izletniška kmetija
I8	moški, Planica/Fram, obrobje Pohorja	turizem na kmetiji-ekološka kmetija -izletniška kmetija in veliko drugih dopolnilnih dejavnosti
I9	zakonca, Ter/Ljubno, Zgornja Savinjska dolina	turizem na kmetiji-ekološka kmetija - izletniška kmetija in les
I10	ženska, Dravci/ Videm pri Ptuj, Ptujsko polje	turizem na kmetiji-namestitev, ogled in prostor za piknike
I11	ženska, Bodkovci/Juršinci, Slovenske gorice	turizem na kmetiji- izletniška kmetija, prostor za kampiranje, tradicionalna peka
I12	zakonca, Juršinci, Slovenske gorice	turizem na kmetiji-namestitev in izletniška kmetija, trsnicarstvo
I13	ženska, Studor/Gorenja vas, Poljanska dolina	tradicionalna peka kruha in peciva
I14	moški, Smrečno na Pohorju, Pohorje	predelava lesa
I15	moški, Smrečno na Pohorju, Pohorje	proizvodnja energije-hidroelektrarna, les
I16	moški, Smrečno na Pohorju, Pohorje	proizvodnja energije-hidroelektrarna
I17	moški, Šmartno na Pohorju, Pohorje	predelava mesa
I18	ženska, Lovnik, Poljčane, Dravinjske gorice	turizem na kmetiji - izletniška kmetija
I19	ženska, Črni Vrh, Idrijsko hribovje	turizem na kmetiji - namestitev
I20	zakonca, Narin, Pivka	turizem na kmetiji - namestitev in izletniška kmetija
I21	ženska, Narin, Pivka	turizem na kmetiji - namestitev

1. Razumevanje pomena oziroma vloge kmetijstva v današnji družbi

I1: »Družinske kmetije še nosilci tradicije, mislim, da so, kako bi temu rekli ... vzgoja otrok in vse je še na boljšem nivoju kot pa v mestih. Omogoča mi finančni vidik, ker kmetijstvo tudi prinaša nekaj zaslužka. Drugo je, da si lahko delovni čas razporedim po svoje. Kdaj je treba več delati in kdaj ni. Če je sila, se lahko tudi kaj preloži. Omejuje me pa praktično tisto, ker imamo živino na kmetiji, je pač treba skrbeti vsak dan.«

I3: »Življenje na kmetiji bi lahko rekel, da mi pomeni vse. Komaj čakam, da pridem domov, takrat ko uredim na kmetiji. Seveda je pa potem, ko pridejo ljudje na to izletniško kmetijo in izrazijo svoje mnenje, mogoče celo pohvale. To ti seveda pomeni največ. Seveda pa si želim, tako kot sem že prej dejal, da bi morda nekoč od tega tudi živel. Ker zdaj hodimo v službo. Ves denar, ki ga zaslužimo, vlagamo v kmetijo. Mogoče bo nam kmetija še enkrat kaj nazaj dala. V teh dvajsetih letih – lahko se pohvalim - smo že res veliko naredili. In sem zelo zadovoljen in želim, da bomo še naprej tako uspešni in še več kaj naredili. Način oziroma motivacija, da sva prevzela to kmetijo, je, da sva jo podedovala in sva praktično bila prisiljena, da ta naravni biser ohraniva in zopet postavlja to kmetijo na noge.«

I5: »Pomen že ima, samo zdaj, zadnja leta, ko je bolj tak na kmetijah, se dogaja že, se mi zdi, da nimajo več tako veselja. Ne vem. Ja, za vse so pomembne. Za obstoj naše države, a ne, prehrana, vse. Če pavrov ne bo, ne vem ... bodo vse v trgovini kupili – mleko pa ... Večina misli, da tako ne rabimo kmetij. Jaz si kaj drugega ne znam predstavljati. Kaj mi omogoča? Preživetje, a ne. Samo bi rekla, da to ni kak lagoden način življenja. Na primer, meni ni težko, jaz rada delam. Mladi pa že drugače mislijo.«

I6: »A veste, pri družinskih kmetijah je to, prvič ohranjanje tradicije (kar ni najbolj pomembno); drugič je to ohranjanje kulturne krajine: če imaš kmetijo, imaš vse počiščeno, pokošeno; drugič je pogoj, da imaš svoje pridelke doma, da to prodaš na mizi, kar je zelo pomembno.«

I7: »Jaz mislim, da zelo velik, pa še večji bo. Zato, ker hrana je le potrebna. In če ne bo hrane, je tudi naš obstoj vprašljiv.«

I8: »....zadnje čase pa, kako bi rekel, so se začeli tudi potrošniki obračati; da dajo nekaj na kmeta in družinske kmetije. Sploh zadnji dve leti vedno več ljudi tako gleda. Mi smo šli v partnersko kmetovanje in smo bili prav presenečeni. Prav prijatelj postaneš z vsemi temi ljudmi.«

I9: »Slab! Lahko rečem, da je slab in da je čedalje slabše. Če velike kmetije v Zahodni Evropi ne morejo kmetovati, kako bomo mi z našimi slovenskimi? S takimi površinami in kolikor je razdrobljeno vse. Dopolnilne dejavnosti so samo neka izboljšava dohodka, ampak tudi samo dodatno delo. In skrbi! Ni pa prave podpore kmetu, niti razumevanja. Čedalje bolj me to življenje na kmetiji omejuje, s to administracijo, samo nalaga se nam delo, da lahko drugi zaslužijo.«

I12: »Koliko družba to ceni, pa mislim, da še danes nismo dosegli tega nivoja, kot bi si kmetije zaslužile, kot je kmetijstvo pomembno. Premalo se ceni domača hrana, narava se sploh ne ceni, stvari na podeželju, se mi zdi škoda, da se vse opušča. Omejitev je to, da družba ni sprejela kmetije kot enakovredne. Kmet je vesel, ko ustvarja in dobi plačilo. Danes pa so vsiljene subvencije in kar pridelal nič ni vredno, dobiš dodatek, eni več, eni manj. Pogled na kmeta, gospodinjo še vedno ni enakovreden.«

I18: »Družinske kmetije imajo zelo velik pomen, ker so to mala družinska podjetja, ki pridelujejo zdravo prehrano, obdelujejo zemljo in s tem ohranjajo krajino, ohranjajo tradicijo, običaje in družinsko življenje.«

2. Najbolj pereči problemi pri izvajanju in/ali pa razvoju osnovne kmetijske dejavnosti

I2: »Kmetovanje ni šlo. Eno z drugim se nam pokriva. Če ne bi ono imeli, tudi tega ne bi imeli.«

I6: »Pogoji za obdelovanje na tej višini so težki, samo dve parceli lahko strojno obdelujemo, precej grabimo na roke. Včasih je bilo to breme, danes se doma skoraj skregamo, ker bi vsi radi grabili.«

I7: »Problem je za najem, tudi tu pri nas. Vse flike in brege obdelamo. Rabili bi vsaj še 5 ha. Smo v takih kleščah.«

I8: »Več zemljišč bi morda še potrebovali, ne vem pa če bi zmogli sploh še več obdelati. Ampak tu tako ni možnost za nova zemljišča (najem, nakup), tu na Pohorju, celotnem Pohorju, je zelo težko dobiti zemljo za najem. Dobili bi zemljišča doli v dolini, to je 20 km stran, to pa se nam ne izplača.«

I9: »Vsa zemlja tu je naša. Vso imamo tu gori, v višini in hribih. Tu zgoraj sedaj ni na voljo nič zemlje. Da pa bi iz doline gor vozil bale in spodaj kosil, to se pa res ne izplača. V dolini marsikdo opušča, ker se jim menda ne splača delat. Kmetije tu gori so zaenkrat še kar žive.«

3. Odnos med kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo

I1: »Kmetijstvo predstavlja 65 %, dopolnilna dejavnost 35 % dohodka. Načrtovan razvoj kmetijske dejavnosti (govodreja, mehanizacija). Pomembna vloga lesa. Ker smo se odločili, da bomo neko dopolnilno dejavnost pač morali ustanoviti in imamo zelo veliko lesa, zelo veliko lesnih odpadkov, smo se pač odločili, da jih pametno

uporabimo in jim dodamo dodano vrednost. Bi se isto odločil. Načrt še povečati. Zelo dobro na tem je, da je pač dopolnilna dejavnost dodatni vir zaslužka na kmetiji, ki je fiksni. Ker pa tako kot zgleda, cena kurilnega olja zaenkrat ne bo padla in je v bistvu to dobro zame. Imam pa tudi odjemalce take, da so fiksni. Šola bo verjetno še obstajala, gasilski dom tudi. Čakam še pa, da se bomo še malo razširili in da lahko ponudim še drugim toploto.«

I2: »Turizem pomaga onemu (kmetijstvu), katero krat ono pomaga turizmu. Eno drugemu, drugače ne bi mogli nič. In radi imamo ljudi. To je prvo, ker če to nimaš rad, sploh ne bi delal, ker ni tako lušno- kmetija pa dodatna dejavnost – sigurno ni tak lušno. Da pač se preživimo. Pa da se bomo preživel, da ne bo šla kmetija.«

I6: »V začetku je šel ves dohodek od moje službe v dejavnost, tudi danes še večinoma investiramo, stalno nekaj novega, vsako leto moraš ponuditi nekaj več. Sicer zaslužiš. A vlagaš. Vendar ne vlagamo celotne moje plače v turizem. Tudi dohodki drugih družinskih članov se prelivajo v investicije.«

I7: »Kmetijska dejavnost je osnova, za preživetje pa nam je pomembna tudi dopolnilna. Ko smo začeli, sta bila doma še starejša otroka in smo se skupaj odločili.«

I8: »Tako je kmetija skoraj naš osnovni vir preživetja, trije smo zaposleni na kmetiji, le žena dela. Kmetijska dejavnost je osnovna, vendar zadnja leta dopolnilne dejavnosti vse bolj pridobivajo na pomenu.«

I10: »Vir dohodka je samo kmetija in dopolnilna dejavnost. Dopolnilna dejavnost bi rekel, da predstavlja zelo malo, mogoče 10 %.«

I11: »Glavni vir je živinoreja. Sadjarstvo se bo najbolj razvijalo, obseg se bo malo povečeval. Pozitivno je to, da doma vse prodaš kar prideláš.«

I12: »V današnjem času je to nujna na kmetiji, pridelek, kar celo leto delaš, se unovči doma. Ni to veliki dohodek, ampak je pomembno, da ti nekdo pride domov in nekaj prodaš.«

I15: »Obseg dela in proizvodnje bi radi povečali in posodobili predvsem, kar se tiče živinoreje in proizvodnje lesa.«

I19: »Eno tretjino dobimo z živinorejo, tretjino z gozdom, tretjino pa s turizmom. To je naša prednost, saj se lahko zelo hitro obrnemo, če bi bilo treba kaj spreminjati.«

I20: »Če bi se z golim kmetijstvom ukvarjal, ne moreš preživeti, ker značilno za pivško občino je to, da so kmetije majhne, tam do 6 do 7 hektarov, to pa ni za preživetje. Dopolnilna dejavnost, gostilna in prenočišča, pomeni približno polovico oziroma še več kot polovico našega prihodka.«

4. Pozitiven učinek dopolnilne dejavnosti na kmetijo in prispevek k razvoju podeželja

I1: »Se strinjam, popolnoma. Dohodek na kmetiji se definitivno izboljša. K razvoju podeželja ... zaradi tega, ker se porabi oziroma zaseka vse slabše kakovosten les in se lahko na ta način tudi, kako bi temu rekli, tudi ceste se lahko sčistijo, ves odpaden material se lahko uporabi v pameten namen.«

I2: »Ja, sigurno. Če ima vsak nekaj, bi morali neko povezavo narediti k dopolnilnim dejavnostim. Ta bi rekel jaz, imam to, oni bi rekel, jaz imam to. Gost ne more tu samo sedeti in samo piti. Pojdite še k sosedu malo, pa gremo še k onemu malo pogledati. Pa vsak nekaj da. Pa vsak bi za kak evro kupil. Pa ni treba vse eden imeti. Saj tak ne more samo sedeti gost, pa naj gre malo pogledat okrog.«

I3: »Na kmetiji se z dopolnilno dejavnostjo ukvarjamo že 4 leta, vendar nam gre iz leta v leto bolje z organizacijo in z vsem, tako da trenutno ni nobene ovire, da bi s tem ne nadaljevali. Seveda pričakujem še večji razcvet. Če bi se pa moral še enkrat odločati, bi zagotovo izbral isto varianto. Se strinjam, da lahko z dopolnilno dejavnostjo izboljšamo dohodek na kmetiji. Da se, res pa je, da je pot dolga in trnava. Jaz bom rekel: pridno delati, čim več svojih izdelkov porabiti in jih spraviti v prodajo. Tam bomo zaslužili in od tega mogoče tudi živeli.«

I5: »Seveda prispeva, samo ni pa enostavno, res ne.«

I6: »Veliko pozitivnega se je z odprtjem dopolnilne dejavnosti odprlo za družino. Že v začetku se je spremenil odnos do turizma: v začetku so ljudje gledali čudno na turiste. Zdaj cela vas živi s tem, so prijazni, so pozitivni, povezani, neko življenje na vasi je bolj kakovostno zlasti na kulturnem področju. Ljudi potegne za sabo. Jaz sem bila ena prvih »tujcev«, ki sem prišla tja. Tudi drugi so se veliko naučili od mene. Kraju nekaj daš.«

I7: »Seveda, samo od kmetijstva ne gre. To je ena rešitev.«

I8: »Ja, to je sigurno res. V Sloveniji je problem slaba vloga svetovalne, vsak ki jamra...naj kar jamra. Tu se da vse prodat, saj vidite, vse se lahko proda.«

I9: »Ja, sigurno, da je plus. Saj se vsaka kmetija tule okoli z dopolnilnimi ukvarja. Seveda ljudje potem bolj ostajajo na kmetiji, drugače tule kmetije sploh ne bi preživele.«

I10: »Dopolnilne dejavnosti sigurno prispevajo k razvoju podeželja, se okolica porihla, marsikaj se spremeni, na sami kmetiji bolj spučaš, nekaj zasadiš, gledaš na to, da tujcem prikažeš, kako je tu.«

I12: »Sigurno prispevajo, vsaka dopolnilna dejavnost v kraju je to za kraj dohodek, več ljudi se obrne, mogoče kdo koga zaposli, so pozitivne stvari. Dopolnilne dejavnosti je spodbudil dr. Ljubo Polanec. Bi se ponovno odločila, ker se s tem celi kraj razvija, cela kmetija postane urejena, to zahteva red in čistočo, če hočeš, da gost pride. Tukaj je dediščina Slovenskih goric. Seveda bi bile koristi, če so turistične kmetije povezane in kot kraj je bolj zanimiv. Gost pride k eni kmetiji, k drugi, cela vas ga zanima. Ampak na tem nismo nič naredili. Slovenci ne znamo prodajati uslug. Vsekakor se strinjam, da se dohodek kmetije izboljša, seveda. Je čisto odvisno, torej kmetija mora nuditi, ampak po 30-ih letih še ni prišlo v pravo smer. Jaz gledam druge primere, Avstrijo, tam pravzaprav cenijo turistične kmetije in tudi ponudba sloni na domačih jedeh in mestni ljudje to cenijo. Mi pa smo družba, ki smo to razvrednotili. Turistične kmetije pri nas včasih hrano kupijo, niso več prav turistične kmetije. Ne gre za izvirnost, ampak tisti, ki res želijo kmetijo, pa ko pridejo k hiši, hočejo izvirnost, domačnost, tradicijo hiše, ampak v tem primeru smo v vzgoji tega, da bi prav razumeli, kaj je turistična kmetija.«

I13: »So pomembne za razvoj podeželja, poseljenost podeželja se na ta način zagotovo povečuje, na podeželju so zagotovljena delovna mesta. Lahko je izboljšati dohodek, ampak je toliko stroškov in birokratskih ovir, da se je zagotovo težko odločiti za dejavnost. Je pa tako, da če imaš majhno kmetijo, si že mogoče lahko omisliš dopolnilno dejavnost, ker ti osnovna kmetijska dejavnost ne jemlje preveč časa. Kakor hitro je kmetija večja, pa zmanjka časa že za osnovno dejavnost, kje da bi se še ukvarjal s čim dodatnim. K razvoju podeželja dopolnilne dejavnosti prispevajo, na ta način se poveča tudi prepoznavnost krajev, kar je mogoče večja možnost, da mladi ostanejo doma.«

I14: »Kmetija z dopolnilno dejavnostjo nam omogoča solidno življenje, brez absolutno ne, saj nam žaga prinese 70 % vsega dohodka, živinoreja cca. 30 %. S to trditvijo se strinjamo in če bi bila prava politika v državi, bi lahko še več ljudi živelo od kmetijstva in bi bilo manj brezposelnih. Dopolnilne dejavnosti prav tako pomagajo ohraniti poseljenost višinskih predelov države in tako ohraniti obdelano zemljo.«

I15: »Dopolnilna dejavnost je možnost tudi za nekoga, ki je brez službe in si tako pokrije vsaj socialno zavarovanje, drugače pa odvisno od velikosti kmetije in idej ter delavnosti. K razvoju podeželja lahko pripomore tako, da na kmetiji, če dobro obratuje ostanejo nasledniki, ki so pripravljeni delati in vlagati v nadaljnji razvoj kmetije, tako bo podeželje ostalo podeželje.«

I16: »Dopolnilne dejavnosti lahko prispevajo k ohranitvi podeželja, sploh če lahko ljudje preživijo z njimi, ker takrat bodo ostali na kmetiji.«

I17: »Če bi se ljudje želeli več ukvarjati s kmetijstvom in z dopolnilnimi dejavnostmi, bi se podeželje lahko še bolj razvijalo, kot se sedaj, država bi morala prav zaradi tega spodbujati nasledstva kmetij, da bo podeželje predvsem na hribovitih predelih ostalo poseljeno in zemlja obdelana.«

I18: »Če bodo dopolnilne dejavnosti prinašala delovna mesta in soliden dohodek, bodo naši otroci ostajali na kmetijah in le tako se bo lahko razvijalo podeželje, zemlja bo obdelana, pridelana bo kvalitetna hrana.«

I19: »S tem se zelo strinjam. Nam kar veliko pomaga. Kot sem rekla, nam da turizem kar tretjino dohodka. Nasploš bi bilo na podeželju lahko več tega. Pravijo, da ni dela. A služb je ogromno. Ogromno kmetij propada, mladi pa nočejo delati na njih. Ker je naporno delo.«

I20: »Dopolnilne dejavnosti so prihodnost kmetijstva. To so tudi delovna mesta, razvoj podeželja in prihodnost kmetijstva. Kar se tiče pa kmetijstva, lahko ogromno naredijo mediji, novinarji, ker novinarji dobivajo bitko ali pa jo izgubijo.«

I21: »Prispeva, saj če imaš dopolnilno dejavnost, se moraš toliko bolj potruditi in bolj delati v smeri turizma, da je bolj urejena vas, dvorišče, kmetija, in če bi vsak nekaj imel od tega, bi bilo tudi podeželje veliko lepše, kot je.«

5. Stališče do obstoječe zakonodaje v povezavi z dopolnilno dejavnostjo na kmetiji, vloga podpornih služb

I1: »Ko smo začeli registracijo, je bilo na davčnem področju problem, ker se nobena svetovalka v Radljah, o davčnih svetovalkah govorim, ni vedela, kako to gre. Težko se je bilo z njimi meniti, ker niso vedeli točno, kaj je to. V Dravogradu so bili malo boljši, so bili bolj kompetentni, tam so vedeli na kak način, kaj pravzaprav je pridobivanje energije iz lesne biomase. Konkretno za sekance oziroma biomaso ni kakšnih težav, večje probleme pa vidim v predelavi različnih stvari – od mesa, mleka do vsega. Mislim, da so malo prestrogi. Glede na sosednjo Avstrijo, ki jo imamo zelo blizu tu, vidim, da je naša zakonodaja bistveno prestroga glede na druge. Ja, birokracija tako ali tako, pa na splošno zakonodaja se mi zdi, da je slabša. Primer samo kmečki turizem pri nas odpret, pa v Avstriji odpret, je velika razlika. Tisto pa vem iz lastnih izkušenj oziroma na lastne oči videno.«

I2: »Na izobraževanja sem prej hodila, ko je bilo potrebno registrirati, zdaj pa nimaš cajta. Saj me vabijo, vsega je. Sej bi bilo fajn iti, pa morali bi iti. Novitete ... samo vedno je nekaj. Zakonodaja: Malo bolj strogi so. Jaz bi rekel dosti je teh subvencij, naj pošteno plačajo meso, pa subvencije naj ustavijo. Ne rabimo mi subvencij.«

I3: »Uradne institucije ... Moram povedati, da sem čisto vse papirje in vse stvari, ki so se dogajale, moral urediti sam oziroma sva z ženo potovala od vrat do vrat. Včasih so me čudno gledali, ampak moram reči, da so se tisti ljudje tudi kar potrudili. Seveda so poznali to situacijo in da so nas napotili na prava vrata. Bila sva jim zelo hvaležna. Z mnogo truda nam je le uspelo in smo rešili tudi te težave. Zakonodaja ni tako stroga. Da je primerna za to dopolnilno dejavnost. Bom rekel, da pa smo ljudje še vseeno premalo obveščeni, mogoče tudi sami premalo zainteresirani, da bi izvedeli nekatere stvari. Drugače mislim, da je zakonodaja kar ugodna in da bi se na tak način dalo živeti.«

I5: »Preveč je vse zakomplicirano. Tako - na primer - že ti papirji, pa to, saj kaj mi, če ti ne bi oni pomagali – svetovalna služba, te pa ja mine, že stokrat te mine, če te ne bi potem oni naprej tiščali. Svetovalci nimajo časa hoditi po domovih, moramo mi k njim, ker imajo preveč papirologije in se bodo zgubili noter tako kot pa vsi. Imamo toliko strokovnjakov in ne vem, ali bo kateri kaj pogruntal, preveč je vse zakomplicirano.«

I6: »Težko je bilo vzpostaviti dopolnilno dejavnost, ker je bilo zahtevno, vzelo je veliko moči. To še vedno manjka. Mi smo davčni zavezanci, ker ne dosegamo dohodka, imamo registrirano dopolnilne dejavnosti. Status še vedno ni zadosti urejen. Nekateri pravijo, da jim je pomagala KSS, pri nas tega ni bilo. Veliko pomoč smo dobili na UE. Pohvaliti moram ZTKS: v vsem obdobju je dobra organizacija, so pomagali do promocije (katalogi, pa tudi zdaj pomagajo – delajo v interesu kmetov in podeželja). Uspelo nam je na Evropskem kmetijskem skladu, pred tem preko Posoškega razvojnega centra. Ti so zelo dobri, sicer vse sami prijavljamo. To je bilo najprej 2002. Pa potem na KSS za diverzifikacijo (oprema kuhinje), manjši občinski razpisi. Določba o maksimalnem dohodku: zaenkrat še ni problematična, ker nas je veliko število članov na kmetiji. Naslednja faza bo potem kot s.p. Nekdo vzame dopolnilno dejavnost kot pravo dopolnilno dejavnost, nekdo pa kot hotel na podeželju – to vidimo, ko nas pridejo obiskat inšpektorji.«

I7: »Najbolj nam stoji ob strani kmetijska svetovalna služba, s katero imamo samo dobre izkušnje. Se obvlada, če pa bi bilo možno, bi bilo treba te papirnate stvari spremeniti. Koliko je dela na kmetiji.... Ko se kmet dol vsede, se mora malo odpočit in na nič mislit. Ko začneš delati s papirji, še zaspal ne moreš. Me papirji bolj zmatrajo kot delo. Je obremenjujoče. Tako za dopolnilne kot za eko, oboje je obremenjujoče.«

I8: »Pri nas imamo že 20 let dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Najprej smo imeli vinotoč, nato izletniško kmetijo, potem smo začeli z vsemi temi čaji, likerji... (predelavo) ne vem, kaj še vse, sedaj imamo, mislim, da 17 dopolnilnih dejavnosti. Ne vem sploh točno, kaj imamo vse, od izdelave šopkov.... Da smo tako razširili zadevo, je bilo kar spotoma; ko smo širili ponudbo in ponujali na trg, so nam vedno neki papirji manjkali, ko kaj prodaj in rabijo originalen račun, moraš imeti registrirano dejavnost. To te v bistvu pelje naprej. Še pri mesu nimamo vsega pošlitanega, še nimamo registracije, Mora biti po zakonodaji, tako da vsako zadevo posebej registriraš. Če bi se še enkrat odločal, ja, mislim, da se bi. Saj vidite! Sedaj pa vse prijave urediš na upravni enoti, tja greš pa izpolniš obrazce in to je enostavno. Nobeden ni prišel nič pogledat, prekontrolirat. ...Vse, kar sami delamo, svetovalna v Sloveniji na tem področju nima take vloge. Veste, pri nas je slaba svetovalna, v Mariboru že vem. To je odvisno od regije. No, Celjska je nad nivojem. Pri dopolnilnih smo bolj sami, za kmetijski del nam pomaga Kmetijski zavod. No, pozitivna so še izobraževanja.«

I9: »Kako bi naredil danes, kaj pa vem. Izbire takrat skoraj ni bilo. Hišo smo imeli veliko in smo rekli, da naj bo še del za turizem. Tako imamo 20 ležišč, sobe in en apartma. Takšno je bilo izhodišče, tudi malo zaradi bližine smučišča Golte. Če bi še enkrat se odločali, bi verjetno ne šli v to. Prevelik vložek in premajhen izplen. Recimo, pri moji dejavnosti, delo s stroji, ni takih velikih problemov. Je dobro in enostavno urejeno. Prej sem že delal, uredil pa tole prijavo in je šlo. Najbolj je obremenjen in na udaru turizem. Sicer pa nobene podpore občine. Kot sem že omenil, svetovalna služba odigra svojo vlogo. Mi nismo nobenih sredstev nikoli dobili.«

I10: »Jaz nisem imel slabih izkušenj z inšpekcijami, neke stvari morajo biti porihtane, mogoče kje so neživiljske neke stvari. So neke stvari, ki bi jih lahko bolj poenostavili, mogoče pri sami registraciji.«

I11: »Nisem se povezala. Fajn bi bilo, da bi se in bi se zmenili, kaj bi mel eden kmet, kaj drugi, da bi vsak svoje prideloval in prodajal, ne pa vse pomešano.«

I12: »Zakonodaja je ovira. Ko smo začeli, smo vse nudili na lesenih krožnikih, kot v Avstriji, potem je inšpekcija vse prepovedala. Še danes ni prav zakona, kaj bi turistična kmetija morala imeti, so neki približni zakoni, pa spremembe in to se kar naprej daje in vzame, zdaj lahko imaš to, potem ne. Zaradi inšpekcije smo morali vse leseno uničiti, moralo je biti vse v ploščicah in nismo več to in pride spet nov zakon. Zakone menjavajo, v to je treba res ene strokovnjake usmeriti, ki bodo doktorirali. Me zanima, koliko je v Sloveniji doktorjev glede turističnih dejavnosti.«

I13: »Začetne izkušnje...naporno, informacij premalo, znanje je bilo iz gostinske šole, pri registraciji so pomagale svetovalke iz KSS Škofja Loka. Investicije smo izvedli postopoma. Pomagala je Kmetijsko svetovalna služba iz Škofje Loke, Razvojna agencija Sora d.o.o. Izkušnje so bile malo mešane. Čim manj birokratskih ovir.

Poenostavljeno knjigovodstvo. V nekaterih pogledih so se pa stvari že izboljšale (Haccap). Predlagam, da za dopolnilne dejavnosti ne bi bile obvezne davčne blagajne, vsaj do neke meje prometa.«

I14: »Najbolj razočarani so bili nad UE Slovenska Bistrica in njenimi uslužbenci, saj se je zaradi njih registracija zavlekla za eno leto.«

I15: »Davki so previsoki za takšno državo kot smo, problem so tudi birokratske zadeve, veliko preveč je pridobivanja nekih dovoljenj in papirjev ter izgubljanja energije in časa s tem, ko bi lahko doma kaj naredili.«

I16: »Z registracijo ni bilo nobenih problemov, veliko nam je pomagal Elektro Slovenska Bistrica, kar se tiče informacij in dokumentacije, dokumentacija je bila hitro sprejeta in dejavnost registrirana. Negativnih izkušenj ni bilo, hitro smo pridobili odjemalce energije tako, da smo hitro prišli do dohodka iz te dejavnosti. Kar se tiče dela, ga ni bilo veliko več kot prej, edino ena skrb več je bila, sploh ob slabem vremenu. Problem politike so odkupne cene, zakonodaja je postala zahtevnejša in strožja, kot je to bilo včasih, vedno težje je v državi kaj doseči in kaj pridobiti. Ministrstvo za kmetijstvo bi se moralo bolj zavzeti za kmete in jim pomagati prodat pridelke, morali bi podpirati svoje gospodarstvo, ne pa da uvažajo manj kvalitetne, poceni pridelke.«

I17: »Negativne izkušnje so bile zgolj pri pridobivanju sredstev, saj se jih takrat ni dalo dobiti, začetni stroški pa so bili visoki. Največji problem na področju dopolnilne dejavnosti predelave mesa predstavlja to, da moramo vse živali klati v klavnici (v Avstriji lahko vsi koljejo doma), to predstavlja velik del stroškov in časa, saj je potrebno živali voziti 30 km daleč, analize pa so predrage. Kmetje bi lahko zakol opravili doma in bi samo dele živali dali na analizo in bi nam tako olajšali delo.«

I18: »Največ smo naredili sami, pomagala nam je še svetovalna služba, s katero imamo samo dobre izkušnje. Zakonodaja na našem področju je birokratsko prezahtevna in nerealna za kmetije. Veliko preveč dela je z vodenjem papirjev.«

I19: »Predpisi so bolj življenjski. Mi smo dopolnilno dejavnost registrirali, opravili prijavo, za davke in račune pa ni znal nihče svetovati. Mi smo člani Združenja turističnih kmetij. Tam so res nekaj naredili za turistične kmetije. Gospe tam so bile res zelo zagnane. No, saj so tudi zdaj. Obveščajo, usmerjajo ... Ves čas. To so res v redu ženske. Kadarkoli jih lahko pokličeš. Turistična kmetija mora biti preprosta, enostavna, drugače to ni turistična kmetija. Ne more biti tako kot v hotelih. Ne moreš imeti 150 sedežev. Važna je kombinacija s kmetijo. Zakaj ne bi raje spodbujali, da bi bilo več kmetij? Da bi več kmetij v vasi dajalo sobe in bi lahko prespal tudi cel avtobus. Saj za to ni treba hotela.«

I20: »Tudi svetovalna služba, mogoče sem imel jaz takrat srečo, en svetovalec je delal diplomu, pravzaprav je možakar moral za študijo narediti poslovni načrt in ta možakar je šel takrat kmalu v penzijo, ta poslovni načrt pa je naredil tako dobro, delal ga je par mesecev, vprašal me je, če lahko dela poslovni načrt pri nas, on je rabil podatke od nekoga, da bi ta poslovni načrt delal, prav iskal je takega, kot sem bil jaz.«

6. Možne rešitve (s pomočjo zakonodaje, s strani države, drugih akterjev), ki bi pomagale kmetu

I3: »V bodoče pričakujem, da nam bi znali še bolj predstaviti to delo, nam pomagali pri problemih in šele potem se bodo ljudje radi odločali za takšno dejavnost in mogoče od kmetije res živeli tako, kot je tudi cilj – dodatna dejavnost.«

I8: »Ne vem, če imajo še kje v Evropi tako čudno zakonodajo. Veste, še računovodja ima težave, ko mora ločiti, kaj je dopolnilna in kaj kmetijska dejavnost. Vse račune moramo ločevati, tudi izdatke. To je toliko dela. Jaz imam registrirano kmetijo BU, pri dopolnilnih pa sem UB nosilec dopolnilnih dejavnosti... in tako moram ločevati vse račune, tudi ko kaj kupujem. Ko gremo v trgovino, jaz sem našim kar listke dal, da vedo, kako napisati račun. ...Najhujša je papirologija. Smo hoteli uvesti eko menu, ampak smo kar obupali. Ne moremo, ne bomo zmogli zaradi papirjev. Če bi šli, bi morali imeti vse EKO. Ampak ne bi šlo skozi cenovno. ...Vedno več je teh proizvodov, turizem je glavna dejavnost. Tu ne moreš nič prikrivat. Načrtujemo s.p. Bomo videli, kako bo. Bomo morali še koga zaposliti. Že sedaj nam občasno pomaga. Razmišljamo za najem nekoga za delo zunaj, od maja do novembra.«

I9: »Kar se pa turizma tiče, pa imamo strašne probleme. Najprej je bila tista predelava doma, kar nas je vse živinorejce zelo prizadelo. Sedaj razni inšpektorji hodijo okrog, vsi bi radi, da bi se vse pisalo in beležilo, to je katastrofa. Imamo občutek, da država te dejavnosti ne spodbuja, ampak jo hoče celo zapreti, zaustaviti, samo bremena te. Obešajo se na vse – to velja na splošno, ne samo za nas. Samo gledajo, mi smo za gostince nelojalna konkurenca. ...Manjka povezovanja, predvsem pa enotne podobe, skupnega nastopa na trgu vseh turističnih kmetij v občini. Naša občina Ljubno ob Savinji je res premalo za to naredila. Če pri enostavnih stvareh, še enotnih tabel ni, kaj šele oznake za kmetije. V centru Ljubnega nas ni. Tam se nam vsakdo izgubi. Prav slaba podpora.«

I10: »Povezovanje bi mogoče pomenilo kaj na boljše, ampak ta del Slovenije sam verjetno ne bi uspel, ampak mogoče pa bi si privabili več turistov. Tu bi moralo biti neko povezovanje, ker sam je to težje. Ali pa povezovanje z drugimi institucijami, kjer bi lahko šli s promocijo širše, ker si sam ne moreš tega tako privoščiti.«

I14: »Država bi lahko dodelila več pomoči v obliki subvencij, spodbujati bi morala povezovanje na trgu.«

I18: »Želeli bi si absolutno manj omejitev in pogojev pri prodaji domačih izdelkov.«

12.2. Anketa nosilcev dopolnilne dejavnosti

1. Vrsta dopolnilne dejavnosti na kmetiji:

ozn.dej.	dejavnost (po šifrantu MKGP 2008)
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji
3	turizem na kmetiji
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji
8	zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi
9	ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib
10	aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja
11	kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji

2. Registracija dopolnilne dejavnosti leta: _____

Problemi pri registraciji: _____

3. Vzrok, da ste se pričeli ukvarjati z dopolnilno dejavnostjo:

- ekonomski razlog (pridobitev dodatnega vira dohodka),
- razpoložljiva delovna sila,
- obilica kmetijskih proizvodov,
- razpoložljiva kmetijska mehanizacija,
- družinska tradicija,
- izkušnje drugih,
- izziv/inovacija,
- predlog kmetijsko-svetovalne službe, občine,
- ugodni krediti in subvencije,
- drugo: _____.

4. Nosilec dopolnilne dejavnosti in delovna sila:

položaj	status*	starost	izobrazba/kvalifikacija	koliko ur se ukvarja z DD
nosilec	1 2			
družinski član	1 2			
družinski član	1 2			

*Status: 1 (zaposlen samo na kmetiji), 2 (zaposlen izven kmetije).

5. Članstvo v društvih/zadrukah:

- kmetijska zadruga (katera? _____),
- Društvo kmečkih žena,
- Združenje ekoloških kmetov (regionalna zveza: _____),
- drugo: _____,
- ne.

6. Obseg pridelave/predelave/prodaje na kmetiji z dopolnilno dejavnostjo.

pridelava DD1	
količina pridelave	
količina predelave	
količina prodaje	

pridelava DD2	
količina pridelave	
količina predelave	
količina prodaje	

7. Prodaja kmetijski pridelkov/predelanih proizvodov/končnih proizvodov različnim kupcem:

kupec	označi z X (lahko več)	količina
zadruga		
predelovalna industrija		
turistična kmetija		
mesar		
domača poraba		
prodaja na domu		
prodaja šolam		
prodaja gostilnam, menzam		
prodaja grosistom		
prodaja po internetu		
prodaja na ekološki tržnici		
prodaja na tržnici		
prodaja s kombijem		
prodaja v lokalni trgovini		
prodaja v specializirani trg.		
drugo: _____		

8. Ali imate registrirano lastno blagovno znamko?

- DA NE Katere? _____

9. Ali ste se vključili že v obstoječo blagovno znamko?

- DA NE Katere? _____

10. Kakšno je vaše mnenje glede:

- določila o maksimalnem obsegu dohodka, pridobljenega z dopolnilno dejavnostjo? _____
- določil uredbe o količinah pridelanih/predelanih idr. proizvodov/teden ipd. na gospodarstvih, ki se ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo? _____
- uredb in zakonov na tem področju? _____

11. Katere/kakšne spremembe bi bile dobrodošle na zakonodajnem in davčnem področju?

12. Kdo vam je izdelal/pomagal:

- poslovni načrt za dopolnilno dejavnost: _____
- raziskavo tržišča: _____
- promocijo: _____
- prodajni kanal: _____
- embalažo: _____
- voditi knjigovodstvo: _____
- drugo: _____.

13. Finančni vir investicij (do zdaj in v bodoče; označi z X, več možnosti):

vir financiranja	do zdaj	v bodoče
lasten vir (denar in delo)		
sofinanciranje občine		
SAPARD		
nacionalna sredstva		
drugo (več sofinancerjev, ...)		

14. Perspektiva dopolnilne dejavnosti na kmetijskem gospodarstvu:

- a. povečanje obstoječe dejavnosti (katere: _____),
- b. razširitev ponudbe (katera: _____),
- c. opustitev dejavnosti,
- d. nejasna prihodnost,
- e. drugo: _____.

15. Kaj je po vaših izkušnjah najpomembnejše pri kupcu vašega proizvoda (1 =najbolj pomembno)?

- kakovost,
- cena,
- videz,
- reklama,
- zdravje,
- navada,
- priporočila,
- drugo: _____.

16. Kako bi ocenili konkurenco na trgu na primeru vaše dejavnosti?

- a. dobra
- b. povprečna
- c. slaba

17. Ali ste povezani za nastop na trgu še z drugimi proizvajalci (katerimi, kje, kako?) ali se predstavljate kot posameznik?

18. Kateri so največji problemi, s katerimi se soočate pri vašem delu?

19. Ali ste obiskovali posebna/dodatna izobraževanja/krožke/tečaje v zvezi s prijavljeno/načrtovano dopolnilno dejavnostjo?

20. Kakšne razmere/spremembe pričakujete na področju dopolnilnih dejavnosti v naslednjih letih?

21. Ali za poslovanje uporabljate:

- a. medmrežje,
- b. lokalno televizijo,
- c. lokalni/regionalni časopis,
- d. radijske oglase,
- e. »dober glas«,
- f. drugo? _____

22. Ali ste preveč obremenjeni (pridelava, predelava, trženje, prodaja)?

